

☐ ศสภารมย์ ☐
ไข่มุกห่อผ้าसनเตรราก

วิมล

ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท

พระราชวิธานิพนธ์
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ
สยามบรมราชกุมารี

วัดบวรนิเวศวิหาร
วัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
จัดพิมพ์ถวายเนื่องในมหามงคลวโรกาส ฉลองพระชนมายุ ๓๖ พรรษา
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔

ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท

วัดบวรนิเวศวิหาร

วัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

จัดพิมพ์ถวายเนื่องในมหามงคลวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔

พิมพ์ครั้งแรก	พ.ศ. ๒๕๒๕	จำนวน	๑๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๒๕๓๒	จำนวน	๑๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พ.ศ. ๒๕๓๔	จำนวน	๗,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	พ.ศ. ๒๕๔๓	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม

ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสมุดแห่งชาติ

เทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ

ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท.-- พิมพ์ครั้งที่ ๔

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

187 หน้า. ภาพประกอบ.

1. พระพุทธเจ้า 2. ทศบารมี --

I. ชื่อเรื่อง.

294-31802

ISBN 974-580-543-2

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๔๓ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก พระจีน พงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๔ หมู่ ๓ ต. สุขาภิบาล ๓, ศาลายา

อ. พุทธมณฑล จ. นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๘๐๐๒๓๗๓-๔, ๘๘๓๒๘๓๐

พระเจ้าตรัสห้ามธิดามาร

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ๙ ทรงเขียน

นายสี วิโกลี ระบายสี

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

คำนำ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ ครบ ๓ รอบ ๑๖ พรรษา ในวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ นับเป็นมหามงคลวโรกาสและเป็นที่ปลื้มปิติโสมนัสของปวงพสกนิกรชาวไทยถ้วนหน้า ต่างได้จัดการเฉลิมฉลองถวายพระเกียรติและถวายพระราชสดุดี ถวายพระพรมงคลชัยเนื่องในการนี้กันทั่วไป

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงมีพระราชอนุเคราะห์แก่ประเทศชาติและประชาชนเป็นอเนกอนันต์ นับแต่ทรงเจริญพระชนมพรรษาสามารทที่จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจสนองพระเดชพระคุณแบ่งเบาพระราชภาระในสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ ก็ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ ทั้งภายในประเทศและในต่างประเทศมาโดยลำดับ แม้จะทรงอยู่ในวัยที่กำลังศึกษา ซึ่งเป็นพระราชภารกิจส่วนพระองค์ที่หนักมากอยู่แล้ว ก็มิได้ทรงทอดธุระในพระราชภารกิจต่าง ๆ ที่ทรงได้รับมอบหมาย แต่กลับทรงพระวิริยะอุตสาหะปฏิบัติบำเพ็ญถวายสนองพระเดชพระคุณบังเกิดผลเป็นที่ปรากฏแก่สาธารณชนทั่วไป เป็นเหตุให้ทรงเป็นที่รักเทิดทูนของพสกนิกรทั่วหน้า สมดังที่ได้รับพระราชทานสถาปนาพระราชอิสริยยศและพระอิสริยยศศักดิ์เป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาดจักรีสรินธรรฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี

นอกจากทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นอเนกประการดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ยังได้ทรงพระราชดำริกิจการต่าง ๆ เพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติและประชาชนเป็นการส่วนพระองค์อีกเป็นอันมาก ดังเป็นที่ทราบกันแล้ว นับเป็นการเพิ่มพระราชภารกิจให้แก่พระองค์เองมากขึ้นอีกเป็นทวีคูณ แม้กระนั้น ก็ได้ทรงแสดงพระอาการเหน็ดเหนื่อย ท้อถอย แต่กลับทรงกระตือรือร้นและมุ่งมั่นในอันที่จะพัฒนาขอบข่ายของกิจการนั้น ๆ ให้เติบโตใหญ่กว้างขวางขึ้น เพื่อที่จักได้อำนวยประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนได้ไพศาลยิ่งขึ้น

พระราชกรณียกิจที่นับได้ว่าทรงฝักใฝ่พระราชหฤทัยและทรงเอาเป็นพระราชธุระมากเป็นพิเศษก็คือ พระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการศึกษา ส่งเสริม และเผยแพร่ ในเรื่องดังกล่าวนี้ความจริงจัง กระทั่งกิจกรรมหลายอย่างในทางพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมไทยที่เคยจืดจางถดถอยไปจากความนิยมเอาใจใส่ของประชาชนได้กลับฟื้นคืนตัวและเฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป็นที่ชื่นชมของประชาชนชาวไทยตลอดไป ถึงชาวต่างชาติเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงทรงอยู่ในฐานะเป็นผู้โอบอุ้มและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมไทยในยุคปัจจุบัน ทั้งพระองค์เองก็ทรงศึกษา

มีพระปรีชาสามารถในด้านนี้เป็นอย่างยิ่ง พระองค์จึงทรงเป็นประจักษ์สัญลักษณ์แห่งความเป็นไทย ฉะนั้น ไม่ว่าจะเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ไหน ๆ ทั้งภายในประเทศและในต่างประเทศ จึงทรงเป็นที่ชื่นชมสมนัสของบรรดาผู้ได้เฝ้าชมพระบารมีเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยความสำนึกในพระราชคุณูปการดังกล่าวมา ในมหามงคลวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ครบ ๓ รอบ ๓๖ พรรษา ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ นี้ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์ และมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง “ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท” สำหรับถวายร่วมในการเฉลิมฉลองและเฉลิมพระเกียรติ

พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนี้ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นวิทยานิพนธ์ อันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาคตะวันออกเฉียง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ. ศ. ๒๕๒๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อ พ. ศ. ๒๕๒๕ ต่อมามหาเถรสมาคมได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยเสด็จพระราชกุศลออกพระเมรุพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร วาสน์) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อ ๑๘ มีนาคม พ. ศ. ๒๕๓๒ นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ การจัดพิมพ์ในครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓ ซึ่งได้พิมพ์ตามแบบเดิมเหมือนเมื่อพิมพ์ครั้งแรกทุกประการ ส่วนความเป็นมาและคุณวิเศษของพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีอย่างไร แจงอยู่ในคำปรารภเมื่อพิมพ์ครั้งแรกแล้ว

วัดบวรนิเวศวิหาร วัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์ และมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอพระราชทานถวายพระพรมงคลชัยแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในมหามงคลวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ ๓ รอบ ๓๖ พรรษา ที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและอำนาจพระรากุศลบารมีทั้งปวง ที่ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธาแน่วแน่นมั่นคงในพระพุทธานุภาพรัตนตรัย บำบัดทุกข์บำรุงสุขอาณาประชาราษฎร์ทุกถ้วนหน้าด้วยพระเมตตาพระกรุณาธิคุณ จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ให้ทรงบำราศสรรพอุปัทวันตราย ทรงพระเกษมสำราญพระวรกายพระราชหฤทัย ทรงเจริญพระราชสิริสวัสดิ์ พิพัฒมงคลพระชนมสุขยั่งยืนนานทุกประการ

วัดบวรนิเวศวิหาร
วัดญาณสังวราราม ฯ
มหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง วัดบวรนิเวศวิหาร วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร ฯ และมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ
ขอพระราชทานพระราชนุญาตพิมพ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ
สยามบรมราชกุมารี ในนามวงกลวโรกาสพระชนมายุ ๖๖ พรรษา
เจริญพร ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

ในนามวงกลวโรกาสพิเศษที่สมเด็จพระบรมบพิตรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยาม
บรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๖ พรรษาในวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๔
อาตมภาพในนามของวัดบวรนิเวศวิหาร วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์
และมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ไคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตพิมพ์
พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระบรมบพิตรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่องใด
เรื่องหนึ่งสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด เพื่อถวายเป็นส่วนร่วมแสดงความปีติโสมนัสที่ทรง
เจริญพระชนมายุมาโดยสวัสดิ์ และไคร่ขอพระราชทานหนังสือพระราชนิพนธ์เล่มที่จะทรงพระ
กรุณาโปรดให้พิมพ์มาเป็นต้นฉบับ พร้อมด้วยพระรูปสำหรับพิมพ์ที่ปกและภายในเล่ม เท่าที่จะ
ทรงพิจารณาเห็นชอบ

เจริญพรมาเพื่อขอท่านราชเลขา ฯ ได้โปรดนำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระ
บาท การจะควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขออำนาจพร

ศจ. พระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สำนักเลขานุการในสมเด็จพระสังฆราช

โทร. ๒๘๑-๒๘๓๑-๓

ที่ รล ๐๐๐๓/๑๐๘๔๔

สำนักพระราชพิธี

สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๓

เรื่อง พระราชทานพระราชานุญาตให้จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์

กราบทูล สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

อ้างถึง ภายหลังพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

สิ่งที่ส่งมาด้วย พระฉายาลักษณ์ ๑ จำนวน ๑ พระรูป

ตามที่ฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ขอให้นำกราบบังคมทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง วัดบวรนิเวศวิหาร วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร ฯ และมูลนิธิมหา มกุฏราชวิทยาลัย ฯ โกร်ขอพระราชทานพระราชานุญาตจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระ เทพรรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่องใดเรื่องหนึ่ง ชุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เพื่อถวายเป็นส่วนร่วมแสดงความปีติโสมนัสที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา พร้อมทั้งขอพระ ราชทานพระฉายาลักษณ์สำหรับอัญเชิญลงพิมพ์ที่ปกและภายในเล่ม ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว พระราชทานพระราชานุญาต ให้จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ส่วนภาพปกขอให้ใช้แบบที่ มหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ เคยพิมพ์มาครั้งหนึ่งแล้ว และได้แนบพระฉายาลักษณ์ที่จะอัญเชิญลง พิมพ์ภายในเล่มถวายมาพร้อมนี้ ๑ พระรูป

ควรมีครบแล้วแต่จะโปรด

(ท่านผู้หญิงมนตรี วัฒนกุล)

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

กองราชเลขานุการในพระองค์

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

โทร. ๒๘๑๑๒๐๒, ๒๘๑๑๑๑๑ ต่อ ๑๒, ๒๑

ที่ รล 0008/ 1๐๕๗

สำนักราชเลขาธิการ
สวนจิตรลดา กทม.10303

๒๑ กุมภาพันธ์ 2543

เรื่อง พระราชทานพระราชนุญาต
เรียน ผู้จัดการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
(นายชลอ ธรรมศิริ)
อ้างถึง หนังสือที่ 3389/2542 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน 2542

ตามที่มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์ เรื่อง “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน จำนวน 5,000 เล่ม ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น
ได้นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว พระราชทานพระราชนุญาต
จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ท่านผู้หญิงมนัสฉัตร วมิกกุล)

ราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ
สยามบรมราชกุมารี
โทร. 280-1640 - 1 โทรสาร. 2801639

คำปรารภ

(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระราชนิพนธ์
วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๔

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานวิจัยเรื่องบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทที่ทรงค้น
คว้าจากคัมภีร์และหนังสือต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและมากที่สุดในเรื่องบารมีเท่าที่ได้มี
ผู้เคยทำมา ได้ทรงกำหนดที่มาของปัญหา วัตถุประสงค์ในการวิจัย และวิธีดำเนินการ
วิจัย และประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัยไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด จึงเป็นงานวิจัย
ค้นคว้าที่มีค่ามีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะรวบรวมความรู้เรื่องบารมีไว้อย่างสมบูรณ์

มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ขอพระราชทานพระราชนุญาต
พิมพ์เผยแพร่ในโอกาสรัตนโกสินทร์สองร้อยปี ได้รับพระราชทานพระราชนุญาต

อนึ่ง ได้รับอนุญาตจากรองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุนนาค คณบดีบัณฑิต-
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะที่เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์พระราชนิพนธ์นี้
ให้มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่ได้

ในอดีต ได้มีเจ้านายในพระบรมราชวงศ์จักรีหลายพระองค์ได้ทรงศึกษา
มีความรู้ในภาษามคธหรือที่เรียกว่าภาษาบาลี เพราะเป็นภาษาที่ใช้จารึกพระบาลี
ไตรปิฎกพุทธวจนะ พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกาทั้งหลายเป็นต้น ที่ปรากฏได้มีแต่เจ้านายฝ่าย
หน้า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสาม
พระองค์ เป็นต้น ส่วนที่ทรงศึกษามีความรู้ภาษามคธหรือภาษาบาลีพระพุทธรวจนะ
ทรงเป็นคฤหัสถ์ที่ปรากฏจนถึงได้รับพระราชทานตาลปัตรพัดยศเปรียญห้าประโยค
ในรัชกาลที่ ๕ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และในรัชกาล

ที่ ๗ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ส่วนเจ้านายฝ่ายใน ไม่ปรากฏ

ในปัจจุบัน ได้ทราบว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงใฝ่พระราชหฤทัยศึกษาภาษาบาลีพุทธวจนะเป็นส่วนพระองค์ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงศึกษาภาษาบาลีพุทธวจนะในชั้นมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ ได้ทรงทำวิทยานิพนธ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนี้

แม้ว่าตามรูปแบบจะเป็นเพียงวิทยานิพนธ์เรื่องหนึ่งของนิสิตท่านหนึ่ง ซึ่งนิสิตนักศึกษาทั้งหลายจะต้องทำวิทยานิพนธ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาชั้น ๆ และผู้ศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก หากเลือกศึกษาภาษาบาลีพุทธวจนะ ก็จะต้องทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวภาษาบาลีตามหลักสูตรที่ศึกษาเช่นเดียวกัน แต่พระราชวิทยานิพนธ์ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนี้มีใช่เป็นเพียงวิทยานิพนธ์เพื่อประกอบการศึกษาตามหลักสูตรเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลงานที่แสดงถึงพระปรีชาสามารถในภาษาบาลีพุทธวจนะเป็นพิเศษ เป็นเหตุให้หนังสือนี้ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนี้จะไม่สำเร็จออกมาได้เหมือนเช่นนี้ จึงสงสัยว่าได้ทรงมีความรู้ในภาษาบาลีอันพึงยกย่องเป็นพิเศษ และได้ทรงมีพระราชวิริยะอุตสาหะทรงศึกษาให้มีความรู้ในภาษาบาลีจริง ๆ เช่นเดียวกับท่านผู้มีความรู้ในภาษาบาลีทั้งหลาย ชั้นแห่งรูปแบบหรือชั้นตามหลักสูตรการศึกษามีใช่เป็นข้อจำกัดจะต้องมีความรู้เพียงเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชอยู่ก่อนแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติก็ได้ทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีพุทธวจนะ ก็ได้ทรงสอบเป็นเพียงเปรียญห้าประโยคเท่านั้น ไม่ทรงสอบต่อไป แต่ก็ปรากฏจากงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีเป็นต้นที่ได้ทรงกระทำไว้แล้ว ว่าทรงมีความรู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีอย่างยิ่ง เกินกว่าที่จะกำหนดเป็นประโยคได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ได้ทรงศึกษาภาษาบาลีพุทธวจนะ ทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีดังที่รับรองกันทั่ว

ไป แต่ก็ได้ทรงสอบเพียงห้าประโยคเท่านั้น แต่ความรู้ของพระองค์ในภาษาบาลีนั้นไม่
อาจกำหนดเป็นประโยคได้

นอกจากพระราชทานต้นฉบับพระราชนิพนธ์แก้มหามกุฏราชวิทยาลัยดังกล่าว
แล้ว ยังทรงเลือกภาพที่จะลงพิมพ์เป็นภาพแทรกและภาพหน้าปกหนังสือพระราช-
ทานด้วย ภาพแทรกนั้นทรงเลือกภาพทศชาติ ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทรงเขียนขึ้นเพื่อประทานเป็นของตอบแทนแก่
ผู้ที่มาถวายน้ำสงกรานต์และถวายพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงเคารพนับถือเป็นประจำ
ทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นต้นมา และทรงเขียนต่อมาทุกปีจนถึงปี พ.ศ.
๒๔๗๔ รวมภาพชุดทศชาติที่ทรงเขียน ๘ ภาพ ภาพทศชาติชุดนี้มีผู้นิยมชมชอบ
กันมาก ต่อมาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัด
ราชบพิธฯ ได้ทรงขอภาพทศชาติชุดนี้ไปลงพิมพ์ในหนังสือทศชาติ ที่สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้าพระองค์นั้นทรงแปลและพิมพ์เป็นของที่ระลึกในงานวันประสูติประจำ
ปี ปีละชุด ทรงขอให้พระทายาทในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงรวบรวมถวาย ทั้งทรงขออนุญาตให้มหามกุฏราชวิทยาลัยได้เชิญลงพิมพ์ในคราว
นี้ด้วย หม่อมเจ้ายาใจ จิตรพงศ์ ทรงรวบรวมภาพชุดต่าง ๆ ได้ทั้งหมด ๘ ภาพ
เป็นภาพที่เคยลงพิมพ์แล้ว พร้อมทั้งคาถาประจำภาพรวม ๘ ภาพ เป็นภาพร่างยังไม่
สำเร็จบริบูรณ์และยังไม่มีคาถากำกับภาพหนึ่ง คือภาพวิชรชาติก ขาดชุด
ไปภาพหนึ่ง คือภาพเวสสันดรชาติก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายจำลอง
ภาพเวสสันดรชาติก กัณฑ์กุมาร ฝัพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุ-
วัดติวงศ์ จากผนังพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ฯ มาเติมลงให้ครบ และทรงอาราธนา
สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ให้คัดเลือกคาถาในชาติกที่ยังขาดอยู่
มาลงพิมพ์ประจำภาพให้สมบูรณ์ ส่วนภาพหน้าปกนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายจำลอง
ภาพพระเจ้าห้ามธิดามาร “จากศาลาแดง” วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นภาพฝัพระหัตถ์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เช่นเดียวกัน และได้้นำเรื่องราวประวัติของภาพ

พระบทนี้มาลงตีพิมพ์ไว้ด้วยให้ปรากฏชัดเจน

ในโอกาสสมโภชเฉลิมกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ นี้ เป็นอุดมมงคลโรกาศ เพราะพระบรมราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์ได้สถิตมั่นเจริญ คู่กันมาถึงพุทธศักราช ๒๕๒๕ นี้ นับได้ ๒๐๐ ปี ช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ ประเทศชาติ และประชาชนชาวไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนาเป็นต้นได้ตั้งมั่นและเจริญพัฒนา มาโดยลำดับ ผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ มาโดยสวัสดิ์ แม้ว่าจะต้องพบกับความทุกข์หลาย อย่างหลายประการปะปนไปกับความสุขต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องของกระแสโลกที่เป็น ไปตามธรรมดา เมื่อเทียบกับนานาประเทศแล้วก็จะต้องกล่าวว่าประเทศไทยนี้ มีความผาสุกและความมั่นคงสวัสดิ์ยิ่งกว่าอีกหลายประเทศในโลก นี้ก็จะต้องกล่าวว่า เป็นเพราะคนไทยส่วนมากนับตั้งแต่องค์พระประมุขแห่งประเทศได้ทรงนับถือพุทธ ศาสนา ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา จึงทรงถือเอาเหตุการณ์ต่าง ๆ มาเป็นเครื่องเพิ่มบารมี ตามที่พระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติมา คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา เป็นเหตุให้ดำรงตนมาได้ตลอดจน ถึงประเทศชาติ และจะสามารถดำรงตนอยู่ได้ตลอดจนถึงประเทศชาติด้วยดีต่อไป

การขอพระราชทานพระราชนุญาตพิมพ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท นี้ขึ้นในโอกาสอันเป็นอุดมมงคลนี้ จึงเป็นความปรากฏขึ้นของสิ่งที่เป็นอุดมมงคล อย่างหนึ่ง อันเป็นเครื่องแสดงประกาศให้ปรากฏว่าได้มีเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงดำรงพระ ราชอิสริยยศักดิ์สูงยิ่งพระองค์หนึ่งในพระบรมราชวงศ์จักรีได้ทรงศึกษาภาษาบาลีมีความ รู้เชี่ยวชาญ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาทได้สำเร็จ นับเป็นพระราชวงศ์ฝ่ายในพระองค์แรกซึ่งได้ทรงศึกษามีความรู้ในภาษาบาลีเป็น ที่ปรากฏ และหนังสือเรื่องนี้ก็ได้พิมพ์ปรากฏเป็นการร่วมสมโภชฉลองเฉลิมรัตน- โกสินทร์ซึ่งดำรงมาควบคู่กับพระบรมราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี เป็นเครื่องแสดงว่าแม้ใน ปัจจุบันนี้ก็ได้มีพระบรมราชวงศ์ผู้ทรงดำรงพระราชอิสริยยศักดิ์สูงยิ่ง ได้ทรงสนพระ

ราชหฤทัยศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาพร้อมกันไปกับประชาชนทั้งปวง แสดงว่าประชาชนชาติไทยในสยามประเทศยังคงได้ศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนา ยังนับถือธรรมเป็นใหญ่ นับถือธรรมเป็นธง เป็นอุดมมงคลลักษณะที่รักษาประชาชนชาติไทยพร้อมทั้งพระบรมราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมทั้งไทยสยามประเทศนี้ ให้ดำรงมั่นคงตลอดนิรันดรกาล สมตามนามของกรุงว่า

“กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงให้คำแปลว่า

“พระนครใหญ่ (อันเป็นประจักษ์) เมืองเทพ เป็นที่รักษาพระแก้วอันยั่งยืน (พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร) เป็นเมืองใหญ่อันไม่มีใครเอาชนะได้ เป็นแผ่นดินอันเลิศยิ่ง เป็นเมืองหลวงอันน่ารื่นรมย์ ล้วนแล้วด้วยแก้วเก้าประการ เป็นสถานที่กว้างใหญ่อันเป็นที่ประทับแห่งองค์พระมหากษัตริย์ เปรียบเหมือนวิมานอันอุดม ที่สถิตแห่งองค์พระนารายณ์ (พระจักรี) ซึ่งท้าวสักกเทวราชประทานพระวิษณุกรรมสร้างให้สำเร็จ”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายเรื่องคำแปล เฉพาะคำรัตนโกสินทร์ ไว้ว่า

“นามพระนครที่พระราชทานนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์จะให้คล้องกับนามพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) คำว่ารัตนโกสินทร์นั้น แปลว่า ที่เก็บรักษาแก้ว ฉะนั้น จึงหมายความว่าพระมหานครที่ดำรงรักษาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร” (พระราชกรณียาณูสรณ์ และเรื่องนางนพมาศ องค์การคุรุสภา พ.ศ. ๒๕๐๗)

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ แสดงไว้ว่า วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๓๒๕ ได้ทำการพระราชพิธีปราบดาภิเษกพระ

บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะผู้ใหญ่ประชุมพร้อมกัน ทัดขานพระนามถวายจาริกลงในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราชาธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ศรีภูวเนตรวรนารถนายก ดิลกรัตนราชาติอาชาวศรัย สมุทัยดโรมนต์ สกลจักรวาพาธิเบนทร์ สุริเยนทราชาธิบดินทร์ หริหรินทรธาดาธิบดี ศรีสุวิบูลยคุณอนนิษฐ์ ฤทธิรามเสวรมหันทน์ บรมธรรมิกราชาธิราชเคโชไชย พรหมเทพาติเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศตามหาพุทธชางกูร บรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ฅ กรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยามหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชานิเวศน์มหาสถาน”

ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปสูง ๖ ศอก สองพระองค์ หุ้มด้วยทองคำเนื้อแปด องค์หนึ่งทองหนัก ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ทรงเครื่องคั่นอย่างบรมกษัตริย์ลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนวรัตน์มีค่าเป็นอันมาก ให้ทรงบรรจุพระบรมธาตุไว้ในพระพุทธรูปทั้งสอง เมื่อวันอาทิตย์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ พ.ศ. ๒๓๕๑ จาริกพระนามองค์ข้างเหนือว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ข้างใต้ว่าพระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย และทรงมีพระบรมราชโองการให้ใช้นามแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย ตั้งแต่นั้นมา

ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธที่ ๑๐ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๔ พ.ศ. ๒๓๕๔ ทรงมีพระราชหฤทัยกตัญญูกตเวที ทิดฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้า จึงได้ตั้งการพระราชพิธีสงฆ์ จาริกพระนามพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้าในแผ่นสุพรรณบัฏเนื้อแก้ว โดยวิเศษออกไปว่า “พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชามหาจักรีบรมนาถนเรศราชวิวัฒนวงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามาธิบดินทร พิษิตินทรวโรดม บรมนาถบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” แล้วประดิษฐานไว้ในกล่องศิลาหยก

แล้วจารึกพระนามพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เป็นพระนามอันวิเศษเหมือนกัน ในแผ่นพระสุพรรณบัฏเนื้อกำ ถวายพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชพงษเชษฐมเหศวรสุนทร ไตรเศวตคชาดิศรมหาสวามินทร์ สยามรัษฎินทรวโรดม บรมจักรพรรดิราช พิลาศชาดาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย” แล้วประดิษฐานไว้ในกล่องศิลาหยก

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จัดการสมโภชพระนคร สมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องกับนามพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์” เป็นมหานครที่ดำรงรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากร เป็นแก้วอย่างคัมภีร์อันประเสริฐสำหรับพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลลงสร้อยที่ว่า “บวรรัตนโกสินทร์” เป็น “อมรรัตนโกสินทร์” นอกนั้นคงไว้ตามเดิม

คำว่า โกสินทร์ หรือ โกสีย์ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๓ ให้คำแปลว่า พระอินทร์ ตามศัพท์ โกสินทร์ มาจาก โกส (คลัง) อินทร (เจ้าใหญ่) แปลรวมความว่า เจ้าใหญ่แห่งคลัง

นำคำนี้มาใช้หมายถึงพระแก้วมรกต น่าคิดว่า เพราะตำนานการสร้างพระแก้วมรกตเกี่ยวกับพระอินทร์และพระวิษณุกรรม และเกี่ยวกับสี่เขียว ทั้งของพระแก้วและของพระอินทร์ ทั้งคำนี้ก็มีความหมายถึงความมั่งคั่งสมบูรณ์อันเป็นมงคลด้วย ทั้งการขนานนามเมืองให้ต้องกับนามพระสำคัญของบ้านเมือง ก็เป็นความนิยมว่าเป็นอุดมมงคล เหมือนอย่างเมืองหลวงพระบางก็เป็นเมืองพระบาง กรุงรัตนโกสินทร์ก็เป็นเมืองพระแก้วมรกต

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาสรุปรูปพระราชกรณียกิจอย่างใหญ่หลวงของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า “ตั้งแต่เสด็จเถลิง-

ถวัลยราชสมบัติ ก็ทรงพระอุตสาหะครอบครองแผ่นดินโดยซัดยानุวัตร ต่อสู้ข้าศึกที่
บังอาจมาย่ำยีให้ปราชัยพ่ายแพ้ ไปทุกครั้ง ทั้งปราบปรามศัตรูหมู่ร้ายทั้งภายในและ
ภายนอกราบคาบ แผลพระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งกว่าแผ่นดินใด ๆ ในครั้งกรุง
เก่าแต่ก่อนมา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรเป็น
อเนกประการ”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรมธรรมิกมหาราช เมื่อลุมพินีสวรรคต
วาระที่พระบรมราชวงศ์จักรีเจริญศักราช ๒๐๐ ปีพร้อมกรุงรัตนโกสินทร์
ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ถวายพระราชสมัญญาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
โลก องค์ปฐมบรมราชวงศ์จักรี เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ด้วยปรารถนาพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณใหญ่หลวงต่อประเทศชาติศาสนา
พระมหากษัตริย์

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอถวายพระราชกุศลและพระ
พรชัยมงคล แด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ
สยามบรมราชกุมารี ผู้ได้ทรงมีพระราชศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธาภิรัตนตรี
บวรพุทธศาสนา ได้ทรงศึกษาจนหาศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท พระราชทานไว้
แก่พระพุทธศาสนาและประชาชนชาวไทย ตลอดจนถึงประชาชนชาวโลกทั่วไป ได้
พระราชทานพระราชนุญาตให้มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เฉลิม
ฉลองกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมกับพระบรมราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี พุทธศักราช
๒๕๒๕ นี้ ขอให้ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลพระชนมสุขทุกประการ

อนึ่ง ขออนุโมทนารองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุณนาค คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะที่เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ ซึ่งได้อนุญาตให้มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ดำเนินการจัดพิมพ์ได้ ด้วยมีความยินดีที่จะมี
การเผยแพร่พระราชวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เพราะเป็นพระราชนิพนธ์ที่มีคุณค่ายิ่ง

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

เมษายน ๒๕๒๕

หนังสือเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ที่ข้าพเจ้าเขียนขึ้น เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้พยายามค้นคว้าหนังสือคัมภีร์ต่าง ๆ รวบรวมความหมายของคำว่า “บารมี” ในพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร ได้กรุณาจัดให้มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์เป็นเล่ม ในการครั้งนี้พิมพ์ตามต้นฉบับเดิมที่เป็นวิทยานิพนธ์โดยมิได้แก้ไข การแปลความเมื่อทำวิทยานิพนธ์ได้แปลโดยมุ่งเอาใจความเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบความหมายของคำ จึงอาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ข้าพเจ้าหวังว่าจะได้มีโอกาสแก้ไขสิ่งผิดพลาดเหล่านี้ในโอกาสต่อไป

ขอน้อมรำลึกถึงเมตตาคุณของสมเด็จพระญาณสังวร และ คณาจารย์ที่ช่วยสนับสนุนผลงาน และบัณฑิตวิทยาลัยเจ้าของลิขสิทธิ์ที่อนุญาตให้จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้ได้.

สรนธส.

ภาพทศชาติ รอทิมพ์ทุกภาพ สำหรับเสฉสนัดร ยังไม่มีภาพ
 ในชุดเสฉฉกัณ สงขลเอาภาพชุดฉฉทศชาติส เลือกลงภาพที่ทศชาติ
 ี่มีจากสระ มากอดพระสงฆ์พระเสฉสนัดร ส่วนภาพอื่น ๆ จากสมเด็จพระ
 ภาดลสังวร

ตำแปลชื่อกรุงเทพ, หิน ไม่แนใจเคย ไม่ทราบเอาภาพของทศฉฉตั้ง
 เรารุ่นหลังได้แต่เอาไปตามมอฉฉของตนเอง ทดลองแปลฉฉนี้

« พระนครใหญ่ (อันเป็นมหาราช) เมืองเทพ เป็นที่รักษาพระแก้ว
 อันยังยืน (พระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร) เป็นเมืองใหญ่ อันไม่มีใครเอา
 ชน: ได้ เป็นแผ่นดินอันเลอยิ่ง เป็นเมืองหลวง อันนำวันธรรมคือวันแล้ว
 ดั่งขแก้วแก้วมหาราช เป็นสภามที่กว้างใหญ่ อันเป็นที่ประทับแห่งองค์
 พระมหากษัตริย์ เปรียบเหมือนอัญมณีอันอุดม ที่สกลแห่งองค์พระมหากษัตริย์
 (พระสงฆ์) ซึ่งทศกสิณเทพราช มหาราชพระอัญมณีมาสร้างให้สำเร็จ »

ทศฉฉเทพ หินฉฉแปลฉฉนี้

กรุงเทพ มหานคร
 แปลเป็นเมืองเทพ

^{มหาราช}
 อมรรัตนโกสินทร
 เทศาเมือง
 ช่างฉฉ

มหาราชทรง
 (เมือง) ไม่มีใครเอา
 ช่างฉฉ

มหาราชภาพ
 ช่าง ฉฉ ฉฉ

มหาราชภาพ
 ฉฉ ฉฉ

มหาราช
 ฉฉ ฉฉ

มหาราชภาพ
 ฉฉ ฉฉ

อมรภาพ ฉฉภาพ
 ฉฉ ฉฉ

ฉฉภาพ ฉฉภาพ
 ฉฉ ฉฉ

ฉฉฉ

ที่ ทม.๐๓๐๕/๕๗๒๓

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๔

เรื่อง การพิมพ์วิทยานิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เรียน ผู้จัดการ มหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีหนังสือกราบบังคม
ทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขอพระราชทานพระราชา-
นุญาตอัญเชิญวิทยานิพนธ์เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อจัดพิมพ์เผย
แพร่ และได้รับหนังสือแจ้งตอบจากสำนักพระราชเลขานุการว่ามีพระราชกระแสรับสั่ง
ว่า สมเด็จพระญาณสังวร ได้ขอให้มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์แล้ว นั้น

บัณฑิตวิทยาลัย มีความยินดีที่จะมีการเผยแพร่วิทยานิพนธ์เล่มนี้ เพราะ
เป็นวิทยานิพนธ์ที่มีคุณค่ายิ่ง และอนุญาตในฐานะที่เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ให้มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย ดำเนินการจัดพิมพ์ได้ และโปรดส่งวิทยานิพนธ์ที่จัดพิมพ์แล้ว
จำนวนหนึ่ง เพื่อบัณฑิตวิทยาลัยจักได้แจกจ่ายห้องสมุดดังที่เคยถือปฏิบัติ เมื่อ
อนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแพร่วิทยานิพนธ์

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(รองศาสตราจารย์ ดร. สุประดิษฐ์ บุณนาค)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานเลขานุการ

โทร. ๒๕๒๗๖๗๗

ที่พิเศษ/๒๕๒๔

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๔

เรื่อง ขอพระราชทานพระราชนุญาตพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีใน
พุทธศาสนาสายเถรวาท ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

เจริญพร ท่านราชเลขาธิการ

ตามที่ได้ถวายพระพรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ขอพระราชทานให้ห้ามกุฎราชวิทยาลัยพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีใน
พุทธศาสนาสายเถรวาท ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นวิทยานิพนธ์อันเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตภาควิชาภาษา
ตะวันออก ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บัดนี้ได้รับหนังสือของ
คณะบดีบัณฑิตวิทยาลัยอนุญาติให้ห้ามกุฎราชวิทยาลัยพิมพ์พระราชนิพนธ์นี้
ได้ ในฐานะเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ ตามสำเนาหนังสือของคณะบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้
ส่งพร้อมกันนี้

โดยที่ทางมหาจุฎราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่าพระราชนิพนธ์เรื่อง
นี้มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะได้พิมพ์เผยแพร่เป็นอนุสรณ์ในโอกาสเฉลิม
ฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จึงใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตเพื่อพิมพ์
พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นอนุสรณ์ในวโรกาสดังกล่าว

อนึ่ง ใคร่ขอพระราชทานพระราชนิพนธ์คำแนะนำและพระฉายาลักษณ์
เพื่อพิมพ์ร่วมในหนังสือพระราชนิพนธ์นี้ด้วย ถ้าเป็นการสมควรได้โปรดนำความ
กราบทูลเพื่อทรงทราบ การจะควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณา

ขออำนาจพร

ศอ. พ.ร.ก.พล.๒๕๒๔

(สมเด็จพระญาณสังวร)

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ รล.๐๐๐๔/๘๕๕๒

สำนักราชเลขาธิการ
สวนจิตรลดา

๒๓ ธันวาคม ๒๕๖๔

เรื่อง ขอพระราชทานพระราชนุญาตพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีใน
พุทธศาสนาสายเถรวาท ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

อ้างถึง ลิขิตที่พิเศษ/๒๕๖๔ ลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. พระราชนิพนธ์ค่านำ ฯ

๒. พระฉายาลักษณ์ สี จำนวน ๑ พระรูป

ตามที่พระคุณเจ้าได้มีลิขิต ขอให้ให้นำความกราบบังคมทูล ขอพระราชทาน
พระราชนุญาตพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาสายเถรวาทเผยแพร่
แพร่เป็นอนุสรณ์ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พร้อมทั้งขอพระราชทาน
พระราชนิพนธ์ค่านำวิทยานิพนธ์และพระฉายาลักษณ์เพื่อพิมพ์รวมในหนังสือ
พระราชนิพนธ์ ดังความละเอียดแจ้งอยู่ในลิขิตที่อ้างถึงนั้น ความทราบฝ่าละออง
พระบาทแล้ว

พระราชทานพระราชนุญาต และพระราชทานพระฉายาลักษณ์พร้อม
พระราชนิพนธ์ค่านำ ฯ ซึ่งได้เชิญมาพร้อมนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

(ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์)

ราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

กองราชเลขาธิการในพระองค์

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

โทร. ๒๘๑๒๐๒, ๒๘๑๔๕๓ (ฝ่ายสารบรรณ ๑๒, ๒๑)

ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๔

Dasapāramī in Theravāda Buddhism

H.R.H. Princess Mahā Chakri Sirindhorn

**A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts
Department of Eastern Languages
Graduate School
Chulalongkorn University
1981**

หัวข้อวิทยานิพนธ์   ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท
โดย   สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ภาควิชา   ภาษาตะวันออก
อาจารย์ที่ปรึกษา   ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจिरายุ นพวงศ์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุนนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์วิสุทธิ์ บุษยกุล)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจिरายุ นพวงศ์)

..... กรรมการ
(นาวาอากาศเอก พิเศษ แย้ม ประพัฒน์ทอง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แก้วนันทดา)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รัชย์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท
ชื่อนิสิต	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
อาจารย์ที่ปรึกษา	ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจิรายุ นพวงศ์
ภาควิชา	ภาษาตะวันออก
ปีการศึกษา	๒๕๒๓

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความหมายของศัพท์ว่าบารมี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทที่แต่งขึ้นในยุคต่าง ๆ โดยใช้วิธีการ ๒ อย่าง คือการศึกษาวิธีการประกอบศัพท์และศึกษาคำศัพท์ที่อยู่ในคำแวดล้อม (context) ที่ปรากฏในคัมภีร์ จากการศึกษา เห็นได้ว่า ยุคแรก ๆ ในระยะต้นนั้น คำว่าบารมีหมายถึงความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา คือพระนิพพาน

ความหมายของคำว่าบารมีในยุคหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในหมู่คนไทย คือ หมวดธรรมะหรือวิธีการ ๑๐ ประการ ที่จะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้บรรลุถึงพระนิพพาน ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านความหมาย คือเปลี่ยนจากเป้าหมายไปเป็นวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย

วิทยานิพนธ์นี้แบ่งเป็น ๗ บท ดังต่อไปนี้

บทที่ ๑ บทนำ แสดงที่มาของปัญหา, วัตถุประสงค์ในการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ขั้นตอนในการวิจัย และประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

บทที่ ๒ ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามรูปศัพท์และการประกอบศัพท์ มีเนื้อหา คือเสนอความคิดต่าง ๆ ในเรื่องการประกอบศัพท์ ทั้งความเห็น

ของนักไวยากรณ์โบราณ และนักไวยากรณ์รุ่นหลัง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตกที่ศึกษาภาษาบาลี)

บทที่ ๓ ความคิดเรื่องบารมีในพระไตรปิฎก แสดงการใช้คำ “บารมี” ในคำแวดล้อมต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก (เว้นอปทาน, พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก ซึ่งจะกล่าวในบทที่ ๔) ในยุคนี้ บารมี มีความหมายถึง ความเป็นเลิศ ความบริบูรณ์หรือเป้าหมายของการปฏิบัติ

บทที่ ๔ ความคิดเรื่องบารมีในอปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก แสดงการใช้คำ “บารมี” ในคำแวดล้อมต่าง ๆ ในคัมภีร์ ๓ เล่มที่กล่าวข้างต้น ถือว่า คัมภีร์ทั้ง ๓ นี้เป็นส่วนของพระไตรปิฎกที่ค่อนข้างจะใหม่ เมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์อื่น ๆ ในพระไตรปิฎก การศึกษาในวิทยานิพนธ์บทนี้ ชี้ให้เห็นว่า ในคัมภีร์ยุคนี้ ความหมายของคำว่า “บารมี” เปลี่ยนแปลงไปจากเป้าหมายสูงสุดไปเป็นวิธีการที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น ความหมายในยุคนี้แพร่หลายมากในหมู่พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ทั้งสามก็ยังมีการใช้ศัพท์ “บารมี” ในความหมายดั้งเดิม คือ ความเป็นเลิศ (ในสิ่งใดก็ได้ไม่จำเป็นต้องหมายถึงความเป็นเลิศในพุทธศาสนา)

บทที่ ๕ ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษที่กล่าวถึงในบทนี้ ได้ความหมายของบารมีในแนวเดียวกันกับความหมายในบทที่ ๓ แต่ได้นำมากล่าวแยกในบทนี้ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในสมัยต่างกันมาก ส่วนอรรถกถา ให้ความหมายของคำว่าบารมี ตามแนวพระไตรปิฎกที่อรรถกถานั้นอธิบายความ แต่จะอธิบายละเอียดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อรรถกถาของคัมภีร์จรียาปิฎก อธิบายขั้นตอนในการบำเพ็ญบารมีโดยละเอียด

บทที่ ๖ ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทยและอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย มีเนื้อหากล่าวถึงคำบารมีที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งในภาษาบาลีและภาษาไทย กล่าวถึงคำ “บารมี” ที่ใช้ในวรรณคดีภาษาสามัญของไทย (ไม่กล่าวถึงวรรณคดีหรือภาษาถิ่น) และวิวัฒนาการของความคิดเรื่องนี้ในวัฒนธรรมไทย

บทที่ ๗ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

Thesis Title	Dasapāramī in Theravāda Buddhism
Name	H.R.H. Princess Mahā Chakri Sirindhorn
Thesis Advisor	Professor M.L.Chirayu Navawongs.
Department	Eastern Languages
Academic Year	1980.

Abstract

The aim of this research is to study the change in the meaning of the word “Pāramī” (or Pāramitā as the word sometimes appears) in Theravāda Buddhist texts composed in various periods. Two methods are used: etymological analysis of the word and semantic study of the word in different contexts.

A conclusion is reached that at the beginning of the first period “Pāramī” meant highest position, or complete achievement in any undertaking e.g. in the study of the Vedas. Later on the word came to mean excellence or completeness in the mastery of certain Buddhist teaching. In its narrowest sense the word signifies the highest aim of Buddhism namely nirvāṇa. In the latest or the last period the meaning of “Pāramī” changed from the goal to be attained to the ten principles that would enable a person who practises them to reach it. At present this latest meaning is very popular among Buddhists especially in Thailand.

The thesis is divided into seven chapters:-

Chapter I : Introduction. This chapter deals with the origin of the problem, the aim of the research, the methods employed, the steps in the research, and the expected benefit.

Chapter II : Etymological Analysis of the word. This chapter gives the different ways in which grammarians, traditional as well as modern (often western) ones, understood and explained the word “Pāramī.”

Chapter III : The Concept of Pāramī in the Canonical Period. This chapter examines the use of “Pāramī” in different contexts in the canon (except Apadāna, Buddhavaṃsa and Cariyā piṭaka which will be dealt with in chapter IV). In this period “Pāramī” meant mastery, completeness or the highest aim of religious practice.

Chapter IV : The Concept of Pāramī in Apadāna, Buddhavaṃsa and Cariyā piṭaka. This chapter examines the use of “Pāramī” in different contexts in the three books cited above. These three books are considered “new” as compared with other parts of the canon. In this

period the meaning of the word “Pāramī” changed from the highest aim to the ten principles to be observed by those wishing to achieve the highest aim of Buddhism. This new meaning is very popular among Buddhists of the present day. Nevertheless, in these three books there exists the use of the word in its original sense (i.e. highest position, mastery of any subject).

Chapter V : The concept of Pāramī in Non-canonical Books and Commentaries. In the non-canonical books studied in this chapter, the word “Pāramī” is used in the same sense as that in Chapter III. These books were, however, compiled or composed at a much later date. In the commentaries the word has the same meaning as that in the canonical books which the commentaries seek to explain in great detail. The commentary to Cariyāpiṭaka explains minutely the ten pāramī.

Chapter VI : The Concept of Pāramī in Thai Buddhist Literature and the Influence of this Concept on the Thai Culture. This chapter discusses the word “Pāramī” as used in Thai literature and in everyday language and the evolution of this concept in the Thai culture.

Chapter VII : Conclusion and suggestions.

กิตติกรรมประกาศ

ในการทำงานวิจัยนี้ ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์จากหลาย ๆ ท่าน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ขอกราบนมัสการ สมเด็จพระญาณสังวร ซึ่งได้กรุณาชี้แจงและท้วงติงข้อผิดพลาดบางส่วนในวิทยานิพนธ์นี้

ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงจिरาย นพวงศ์ ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ควบคุมวิทยานิพนธ์นี้ และได้เอาใจใส่ตรวจแก้ไข และเพิ่มเติมข้อมูล, ความคิดเห็นต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวจัย

น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง รองศาสตราจารย์ วิสุทธิ์ บุญยกุล อาจารย์ฐานิสร์ ชاکร์ตพงศ์ อาจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรสระริน อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจารี อาจารย์อัญญา จิตสุทธิญาณ ได้กรุณาช่วยแก้ไขคำแปลภาษาบาลี, เพิ่มเติมความคิด ให้ข้อมูล และแก้ไขข้อผิดพลาดต่าง ๆ

งานของผู้เขียนเป็นรูปเล่มขึ้นได้ โดยความช่วยเหลือของอาจารย์ประพจน์ อัสว-วิรุพหการ เพื่อนของผู้เขียน และคุณสำเร็จ เอี่ยมสะอาด เจ้าหน้าที่แผนกสารบรรณ กองราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สำนักราชเลขาธิการ จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย พร้อมกันนั้น ขอขอบคุณ ท่านผู้หญิงสุประภาดา เกษมสันต์ ราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ให้คุณสำเร็จ ข้าราชการในบังคับบัญชา ช่วยในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้เขียนขอรำลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ทุกท่าน ผู้ประสิทธิประสาทวิชาทางด้านภาษาบาลีแก่ผู้เขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์กำชัย ทองหล่อ ครูภาษาบาลีคนแรก.

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

A.	: Aṅguttara Nikāya.
Bv.	: Buddhavaṃsa.
Bv. A.	: Buddhavaṃsaṭṭhakathā Madhuratthavilāsinī.
Cp.	: Cariyā Piṭaka.
Cp. A.	: Cariyā Piṭaka Commentary Paramatthadīpanī.
DAT.	: Dīghanikāyaṭṭhakathāṭīkā.
Dict P.T.S.	: Pali Text Society's Pali - English Dictionary.
Dict Skt.	: M. Monier - Williams' Sanskrit English Dictionary.
JA.	: Jātakatṭhakathā.
M.	: Majjhima Nikāya.
MA.	: Majjhima Nikāya Aṭṭhakathā Papañcasūdanī.
Miln.	: Milindapañho.
Nd.	: Mahāniddeśa.
Nett.	: Nettipakaraṇa.
Pug.	: Puggalapaññatti.
Pug A.	: Puggalapaññatti Aṭṭhakathā.
Sn.	: Suttanipāta.

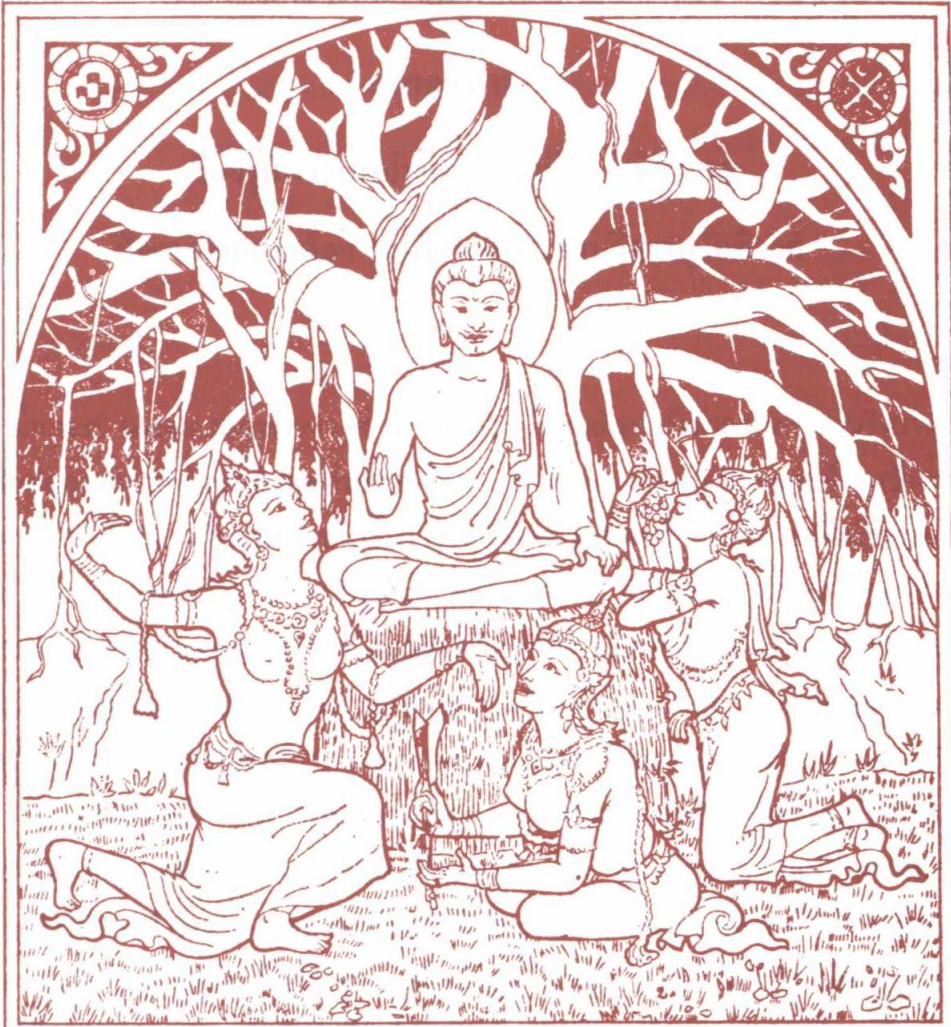
คำชี้แจงในการใช้อักษรย่อและการบอกเลขหน้า

ในกรณีที่คัมภีร์ใดเป็นหนังสือเล่มเดียวจบ จะใส่เลขหน้าไว้หลังอักษรย่อของคัมภีร์นั้น โดยจะมีตัว p. หรือ pp. นำ เช่น

Sn., p. 177. หมายถึง สุตตนิบาต หน้าที่ ๑๗๗

ในกรณีที่คัมภีร์ใดมีหลายเล่มจบ จะใส่เลขบอกเล่มที่เป็นเลขโรมัน แล้วตามด้วยเลขหน้า โดยมี : คั่นอยู่ในระหว่างกลาง เช่น

JA., I : 35. หมายถึง อรรถกถาชาดก เล่มที่ ๑ หน้าที่ ๓๕

យស្ស វិវាតិយេស វិភមស្ស គោយោត គោមិណោតេ
 ភំ ពុត្តមនុត្តោចរំ អបដំ ភោន បនេន យេស្ស វ
 យស្ស វិវាតិយេស វិភមស្ស គោយោត គោមិណោតេ
 ភំ ពុត្តមនុត្តោចរំ អបដំ ភោន បនេន យេស្ស វ

វង្សប្រយៈបហមីកំតាណ

คำอธิบาย

เรื่องรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าตรีศหัมธิดามาร

ผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ หม่อมราชวงศ์ โต จิตรพงศ์ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จะจัดการถวายพระเพลิงศพท่านพ่อ คือหม่อมเจ้าแดง จอนรต มีประสงค์จะสร้างถาวรวัตถุอันประโยชน์ในทางสืบพุทธศาสนาขึ้นไว้สักอย่างหนึ่ง เพื่ออุทิศกุศลถวาย จึงนำความคิดนี้ไปหารือ พระญาณโพธิ (ใจ) พระราชาคณะในวัดพระเชตุพน ท่านก็ชักชวนให้สร้างศาลาสำหรับพระภิกษุสามเณรในวัดพระเชตุพนได้อาศัยใช้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นแทนที่โรงคองเก่า ในขณะกลาง ด้วยของเดิมชำรุดทรุดโทรมไม่ได้ใช้การแล้ว หม่อมราชวงศ์ โต จิตรพงศ์ ก็ยินดีมีศรัทธาจะสร้างถวาย แต่เป็นงานใหญ่เกินกว่าที่จะจัดทำไปโดยลำพังได้ จึงได้กราบทูลสมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยานริศฯ ขอให้ทรงช่วยเหลือ ก็ทรงอนุโมทนาทรงพระเมตตาเป็นพระธุระจัดปรทานทุกอย่าง เรื่องการก่อสร้าง ทรงปรึกษาหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร ทั้งให้ทรงช่วยออกแบบและควบคุม ก็ตกลงกันสร้างศาลาขึ้นหลังหนึ่ง เป็นแบบตึกชั้นเดียวอย่างฝรั่ง ปลูกลงเต็มเนื้อที่ ซึ่งเคยเป็นโรงคองเก่า มีขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๑ เมตร ยกพื้นสูง ๑ เมตรเศษ ด้านหน้าเป็นบันไดทางขึ้นและประตูเข้า ผนังด้านหลังตอนริมทั้งสองข้างเป็นช่องหน้าต่างผนังคั่นตรงกลางภายในปั้นรูปปูนเป็นซุ้มรูปโค้ง เขียนภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าตรีศหัมธิดามาร ซึ่งมาผจญด้วยกามารมณไว้ตอนบน รูปภาพนี้สมเด็จพระยานริศฯ ทรงเขียนผูกเส้นเป็นแบบอย่างด้วยพระองค์เอง โปรเฟสเซอร์ คาร์โล ริโกลี รับเขียนระบายสีปูนเปียกลงที่ผนังในซุ้มถวาย พื้นหน้าซุ้มหล่อคอนกรีตข้างในโปร่งเป็นฐานแคบยาวเตี้ย ๆ ประดับศิลาอ่อน สำหรับใช้เป็นที่บรรจุจุกูเชื้อสายของสกุลจอนรต ซึ่งมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจอนรตพระราชโอรสองค์ที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นสกุล บนฐานเตี้ยนั้น ตั้งตู้สำหรับเก็บหนังสือ บนหลังตู้ตั้งเครื่องบูชา และบนผนังเหนือตู้ได้รูปภาพแผ่นศิลาอ่อน จารึกพระนามของหัวหน้าและผู้ใหญ่อันเป็นที่เคารพของสกุล จึงได้ผลครบตามประสงค์ที่จะให้เป็นอนุสรณสถาน และมีที่บรรจุจุกูของสกุล ทั้งเป็นประโยชน์แก่วัดในการที่ภิกษุสามเณร ได้ใช้เป็นกิ่งห้อง

สมุด กิ่งห้องเรียนสืบมา ศาลานี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ โปรดให้ทาผนังภายนอกด้วยสีแดง และทรงกะซื้อประทานไว้ให้เรียกว่า “ศาลาแดง”

นอกจากนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงขอให้สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรดม) วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นพระศาสนโศภณ ค้นคัดคาถาพระเจ้าไตรหัมมธิดามาร ทั้งคำอรรถและคำแปลถวาย ได้ทรงเขียนแบบตัวอักษรเฉพาะแต่คำอรรถประกอบด้วยสวดลายเป็นกรอบ งดงาม ประทานให้โปรเฟสเซอร์ ซี.ริโกตี และปูนสีลงที่พื้นผนังเหนือขอบหน้าต่างรอบศาลา เพื่อให้ศาลานี้มีพร้อมทั้งพระพุทธร พระธรรม และพระสงฆ์ พระธรรมที่กล่าวนี้พร้อมทั้งคำแปลและคำอธิบาย มีรายละเอียดปรากฏอยู่ในหนังสือที่สมเด็จพระพุทธรโฆษาจารย์เขียนมากราบทูล มีข้อความตามสำเนาต่อไปนี้

ขอถวายพระพรแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

พระเดชพระคุณมีพระประสงค์ให้อาตมภาพคั่นคาถาปางเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกะมารธิดา เพื่อเขียนประจำรูปพระบาทในศาลาแดงนั้น คาถานั้นมีในพระธรรมบท ในขุททกนิกาย ในพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์หลวง หน้า ๓๓ ว่าดังนี้

ยสุส ชิตํ นาวชยิตติ ชิตมสุส โนยาติ โภจิ โลเก
ตํ พุทฺทมณฺฑโคจรํ อปทํ เกน ปเทน เนสุสถ ๑
ยสุส ชาลีนี วิสตุติกา ตณฺหา นตุถิ กุหิณฺจิ เนตเว
ตํ พุทฺทมณฺฑโคจรํ อปทํ เกน ปเทน เนสุสธาติ ๑

แปลว่า ความชนะของพระพุทธเจ้าองค์ใด ย่อมไม่กลับแพ้ ใคร ๆ ในโลก ย่อมไม่กลับความชนะของพระพุทธเจ้าองค์นั้นได้ ท่านทั้งหลายจักนำ (จักชักจูง) พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีอันตะ (ที่สุดโต่ง) เปนโคจร ผู้ไม่มีทางองค์นั้นไปโดยทางไหนได้ฯ ตัณหาอันแผ่ไปในอารมณ์ต่าง ๆ คุณตาชายของพระพุทธเจ้าองค์ใดย่อมไม่มีเพื่อนำไป ในทางไหน ๆ ท่านทั้งหลายจักนำ พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีอันตะเปนโคจรผู้ไม่มีทางองค์นั้นไปโดยทางไหนได้ฯ

อนนฺตโคจรํ แต่ก่อนแปลตามอรรถฎกเถว่า มีพระญาณไม่มีที่สุดเปนโคจร ประสงค์พระสัพพัญญุตญาณ อาตมภาพเห็นว่าเนื้อความห่างไป แลไม่เหมาะในที่นี่ จึงแปลอย่างข้างบนนั้นฯ

อธิบายความว่า ความชนะกิเลสของพระพุทธเจ้าไม่กลับแพ้อีก ทรงชนะถึงที่สุด ไม่เหมือนความชนะการพนันหรือชนะสงคราม จึงไม่มีใครหรือสภาพอะไรจะทำความชนะนั้นให้แพ้ได้อีก แลค้นหาทั้งปวงเป็นโทษเป็นเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งเป็นเครื่องชักนำไปในชาติภพไหน ๆ หรือชักจูงไปในทางอะไร ๆ เช่น ทางราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ของพระองค์ก็ไม่มี หมดสิ้นเชิงแลพระองค์ไม่มีอันตะที่สุดโต่งสองข้าง คือสุขแลทุกข์ เช่นกามสุขัลลิกานุโยคแลอัตตกิลมถานุโยค ทั้งพระองค์ไม่มีทางโทษหรือทางไปเกิดในทุคติและสุคติทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่มีใครอาจชักจูงนำพระองค์ไปโดยทางไหนได้ฯ พระพุทธภายิตนิพนธคาถาทิ้งสอง มีข้อความเพียงเท่านี้ แม้สามัญชนได้ดำเนินตามพระพุทธจรรยาโดยควรแก่ปฏิปทาแลสามารถที่จะทำได้ เช่น ประพฤติตัวให้บริสุทธิ์ประกอบด้วยสุจริต ชนะสิ่งที่เป็นโทษผิดในกายวาจาใจ ตั้งตนได้มั่นคงเป็นหลักฐาน ไม่ให้คนพาลหรือความชั่วชักจูงไปในทางที่ผิด ก็จะพ้นจากโทษทุจริตซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ประสพสุขและประโยชน์ตามสมควรแก่ความประพฤติของตนฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพรฯ

(ลงลายมือชื่อ) พระศาสนโสภณ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
บทที่	
๑. บทนำ.....	๑
ก. ที่มาของปัญหา.....	๑
ข. วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	๑
ค. วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๒
ง. ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย.....	๗
๒. ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์.....	๕
ก. บารมี ประกอบรูปจากศัพท์ว่า ปรม.....	๕
ข. บารมี ประกอบรูปจาก ปาร กับ อิธาตุ.....	๑๕
ค. บารมี ประกอบรูปจาก ปา ปัจจัย กับ รมธาตุ.....	๑๖
๓. ความหมายของคำว่าบารมีในพระไตรปิฎก.....	๑๗
ความหมายของคำว่าบารมีในวัตถุกถา ปารายนวรรค สุตตนิบาต.....	๑๗
ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย.....	๒๐
ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์มหานิทเทส.....	๒๕
ความหมายของคำว่าบารมีในบุคคลบัญญัติ.....	๓๐
๔. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน พุททวงศ์ และจริยาปิฎก.....	๓๕
ก. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน.....	๓๖

บทที่

ข. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์.....	๔๐
ค. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์จริยาปิฎก.....	๕๖
๕. ความหมายของ “บารมี” ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา.....	๗๕
๑. คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ ซึ่งรจนาในสมัยแรก (ภายหลังรวบรวม พระไตรปิฎก).....	๗๕
ก. เนตติปกรณ์.....	๗๕
ข. มลิตนทปัญหา.....	๘๐
๒. คัมภีร์อรรถกถา.....	๘๔
ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม.....	๘๔
๑. ปปัญจสุทนี.....	๘๔
๒. อรรถกถาของบุคคลบัญญัติ.....	๘๖
ข. ชาตกัฎฐกถา.....	๘๗
ค. ธัมมปทัฏฐกถา.....	๘๘
ง. มรุตตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์.....	๘๘
จ. วิสุททชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน.....	๘๘
ช. ปรมัตถที่ปนี อรรถกถาจริยาปิฎก.....	๘๘
๖. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพล ความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย.....	๑๑๘
๑. ยุคก่อนสมัยสุโขทัย.....	๑๑๘
๒. สมัยสุโขทัย	
คติเรื่องบารมีตามแนวคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท.....	๑๒๑
คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์.....	๑๒๘
๓. สมัยอยุธยา.....	๑๓๐
ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ.....	๑๓๐
ข. วรรณคดีจากชาดกเรื่องอื่น ๆ.....	๑๓๑
ค. คัมภีร์วัชรสารัตถสังคหะ.....	๑๓๑

บทที่

ง. คิดว่าบารมีเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์.....	๑๓๒
๔. สมัยรัตนโกสินทร์.....	๑๓๓
ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ.....	๑๓๓
ข. คิดเรื่องบารมีของพระมหากษัตริย์.....	๑๓๓
ค. บารมีของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์.....	๑๔๑
๕. ความหมายของคำว่าบารมีในทางธรรม.....	๑๔๓
ก. ชินกาลมาลีปกรณ์.....	๑๔๓
ข. พระปฐมสมโพธิกถา.....	๑๔๔
ค. กากีคำกลอน.....	๑๕๑
ง. ธรรมวิภาค.....	๑๕๒
จ. คำนำนิบาตชาดก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราศวรวัฒน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า.....	๑๕๕
ฉ. ธรรมานุกรม.....	๑๖๐
๖. ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ.....	๑๖๖
๗. สรูปและเสนอแนะ.....	๑๗๑
บรรณานุกรม.....	๑๗๔
ภาคผนวก.....	๑๗๕
ประวัติผู้เขียน.....	๑๘๓
ครุชนันท์ค้นเรื่อง.....	๑๘๔

บทที่ ๑

บทนำ

ก. ที่มาของปัญหา

แนวคิดเรื่อง “บารมี” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทศบารมี” นั้น เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท^๑ ในประเทศไทยจะเห็นได้จากหนังสือต่าง ๆ ที่เล่าเรื่องทศชาติ พระธรรมเทศนาอังกษาคตามฝ่าผนังโบสถ์มีภาพเขียนทศชาติและภาพมหาชาติ รวมทั้งประเพณีการเทศน์มหาชาติ มักกล่าวกันว่าทศบารมีเป็น “พุทธการกรรม” แปลว่า “ธรรมที่กระทำให้บุคคลเป็นพระพุทธรเจ้า” หรือ “โพธิจาจนธรรม” แปลว่า “ธรรมอันปรมพระโพธิญาณ”^๒ กล่าวคือ ผู้ใดบำเพ็ญทศบารมีธรรมเต็มบริบูรณ์แล้ว จักได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า นอกจากความหมายที่เกี่ยวกับเรื่องธรรมะแล้ว ในระยะหลังโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยยังปรากฏใช้คำว่า “บารมี” ในความหมายอื่นด้วย เช่น มีสำนวนว่า พระบารมีปกเกล้า ผู้มีบุญบารมีเป็นต้น ซึ่งแสดงว่า “บารมี” น่าจะมีความหมายหลายอย่างตามสมัยและลักษณะวัฒนธรรมในสังคม ดังนั้นจึงควรนำข้อมูลเกี่ยวกับ “บารมี” มาศึกษาวิเคราะห์ดูอย่างละเอียด

ข. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

แม้ว่าจะมีผู้วิจัย หรืออธิบายเรื่อง “บารมี” เป็นจำนวนมาก แต่จะสังเกตได้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยด้านพุทธศาสนamahayan อาจเป็นเพราะมีคัมภีร์ที่ใช้ค้นคว้าได้มาก และในประเทศไทย มีคำอธิบายเรื่อง บารมี ตามแนวพุทธศาสนาเถรวาทอยู่บ้าง แต่ก็มักจะตั้งเป้าหมายไว้สำหรับสั่งสอนให้ประชาชนประพฤติธรรมเท่านั้น ที่จริงแล้วคำว่า “บารมี”

---

^๑ เถรวาทในที่นี้หมายถึง เถรวาทแบบที่นับถือในประเทศไทย และศรีลังกา

^๒ Bv. A., pp. 104, 105.

นี้ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายยุคทั้งชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา รวมทั้งคัมภีร์
ปกรณ์พิเศษอื่น ๆ พระเถระไทยก็ได้อธิบายความหมายของบารมีไว้บ้าง งานวิจัยนี้จึงมี
วัตถุประสงค์ที่จะศึกษาความหมายของคำว่าบารมีในแต่ละยุค ตั้งแต่ความหมายแรกที่
ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก จนถึงความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ที่รจนาในประเทศไทย
เพื่อจะได้เข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่า ในสมัยต่าง ๆ ความหมายของคำว่า “บารมี” แตกต่าง
หรือคล้ายคลึงกันประการใด และความคิดที่เปลี่ยนไปแต่ละยุค แต่ละสมัยนั้น มีผลอย่างไร
ต่อความคิดเรื่องการบำเพ็ญธรรม เพื่อพุทธภูมิ และการประพฤติปฏิบัติธรรมโดยทั่วไป
ของพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทและวัฒนธรรมของไทย

ค. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะถือหลักเกณฑ์การค้นคว้าดังต่อไปนี้

๑. คัมภีร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกและอรรถกถา จะใช้ฉบับของสมาคม
บาลีปกรณ์ (Pali Text Society ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า P.T.S.) เป็นหลัก เพราะเป็นฉบับที่รู้จักกัน
เป็นสากล มีการสอบเทียบกับฉบับอื่นแล้ว จะใช้ฉบับอื่น เช่นพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ
ประกอบบ้างตามความจำเป็น

๒. ผู้วิจัยจะแปลคัมภีร์เหล่านี้จากภาษาบาลีด้วยตนเอง โดยอาศัยหลักจากฉบับที่
ท่านแปลไว้แล้ว เช่น พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส.^๑
เป็นต้น ทั้งนี้มีเหตุผลว่า คำแปลที่นักภาษารุ่นเก่าของไทยแปลไว้ มักเป็นการแปลรักษา
รูปศัพท์เดิมไว้ ทำให้ความในบางตอนไม่กระจ่างนัก

๓. การเรียงลำดับความเก่าใหม่ของคัมภีร์นั้น ผู้วิจัยจะสรุปตามแนวของ เอ็ม
วินเตอร์นิทซ์ (M. Winternitz) ใน A History of Indian Literature Volume II Section III^๒ และ
ของ วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger) ใน Pali Literature and Language^๓

^๑ สำนักอภปรมครุวัดสามพระยา

^๒ M. Winternitz, *A History of Indian Literature* (Delhi : Motilal Banarasidass, 1977),
II : 21 - 226.

^๓ Wilhelm Geiger, *Pali Literature and Language* (Delhi : Taj Offset Press, 1966),
pp. 9 - 58.

เรื่องอายุคัมภีร์พอสรุปได้ดังนี้

ไม่มีคัมภีร์พุทธศาสนาฉบับใดที่เชื่อได้ว่า เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรในครั้งพุทธกาล แต่ข้อความในคัมภีร์ที่ตกมาถึงเราก็ดูว่าเป็นพุทธวจนะ ซึ่งบรรดาพระสาวกรุ่นแรก ๆ หลายองค์ที่มีความสามารถนำเอาพุทธวจนะมาจำแนกหมวดหมู่ และประพันธ์เป็นคาถาเพื่อให้ง่ายในการทรงจำ

ในการสังคายนาพระไตรปิฎกแต่ละครั้งจะปรากฏว่า พระพุทธศาสนาแตกแยกเป็นหลายนิกายเพิ่มขึ้น การสังคายนาครั้งที่ ๔ ในศรีลังกา^๑ จึงมีการบันทึกข้อธรรมะเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นภาษาบาลี ซึ่งใช้ในพุทธศาสนาเถรวาทเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

พระไตรปิฎกจำแนกออกเป็น ๓ ปิฎก คือ

พระวินัยปิฎก ประกอบด้วย

ก. สุตตวิภังค์ (มหาวิภังค์, ภิกขุณีวิภังค์) ถือเป็นรุ่นเก่าที่สุด

ข. ชันธกะ (มหาวรรค, จุลวรรค)

ค. ปรีวาร หรือปรีวารปาฐะ เชื่อกันว่ารวบรวมขึ้นในลังกา

ส่วนสำคัญที่สุดและเก่าที่สุด คือ พระปาติโมกข์ ในมหาวิภังค์ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์

พระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วย

ก. ทีฆนิกาย

ข. มัชฌิมนิกาย

ค. สังกยุตตนิกาย

ง. อังคุตตรนิกาย

จ. ขุททกนิกาย

พระสุตตันตปิฎกสี่นิกายแรก ประกอบด้วยพระสูตรต่าง ๆ เป็นพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบ้าง พระสาวกบ้าง ส่วนต้นของแต่ละพระสูตรมักจะเล่าถึง

^๑ ดูใน G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon* (Columbo : M.D. Gunasena & Co., Ltd, 1958), pp. 45 - 47.

E. Conze, *Buddhism : Its Essence and Development* (New York : Harper & Row, Publishers, 1959), p. 116.

สาเหตุของการแสดงพระธรรมเทศนา บางทีก็เป็นบทสนทนา พระสูตรมักจะเป็นร้อยแก้ว มีบางพระสูตรเท่านั้นที่เป็นบทร้อยกรอง บางสูตรก็ปนร้อยกรองในระหว่างกลางด้วย

ที่ฉฉนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรขนาดยาว มักจะเป็นเรื่องโต้แย้งกับความคิดที่มีมาก่อนพุทธศาสนาจะอุบัติ แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนในระยะต้นของการประดิษฐานพระพุทธศาสนา และเป็นพระสูตรที่เก่าแก่มาก (เว้นพระสูตรที่มีคำว่า “มหา” นำหน้า ซึ่งอยู่ในเล่มที่ ๒ คือ มหาวรรค บางสูตรเข้าใจว่าเดิมเข้ามา)

มัชฉฉนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรซึ่งมีความยาวปานกลาง ถือเป็นพระสูตรที่เก่าแก่มากเช่นเดียวกับที่ฉฉนิกาย พระสูตรในมัชฉฉนิกายนี้มีทั้งพระธรรมเทศนาและบทสนทนาธรรม เนื้อหาจะเกี่ยวกับหลักพุทธปรัชญาที่สำคัญ ๆ เช่นเรื่องอริยสัจ เรื่องกรรม นิพพาน และยังมีกรแก้ทฎฐิติที่มีมาก่อน หรือที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลด้วย

สังยุตตนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่เรียงตามหมวดบุคคลหรือข้อธรรม มีเรื่องประกอบ น่าจะได้รวบรวมขึ้นในสมัยที่พระพุทธและพระธรรมตั้งมั่นแล้ว

อังคุตตรนิกาย ประกอบด้วยพระสูตรที่เรียงตามจำนวนข้อธรรม แต่ละพระสูตรเขียนอย่างสั้น ๆ เข้าใจว่าอยู่ในสมัยใกล้เคียงกับสังยุตตนิกาย หรืออาจจะอยู่ในยุคหลังกว่าเล็กน้อย คือในช่วงที่มีการเริ่มนับถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระสัพพัญญู ลักษณะการรวบรวมอังคุตตรนิกายคล้ายคลึงกับวิธีการรวบรวมพระอภิธรรม

ขุททกนิกาย เป็นนิกายสุดท้าย มีลักษณะที่ต่างออกไป คือ ประกอบด้วยคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาต่างกัน ๑๕ คัมภีร์ ได้แก่ ขุททกปาฐะ, ธรรมบท, อุทาน, อิติวุตตกะ, สุตตนิบาต, วิมานวัตถุ, เปตวัตถุ, เถรคาถา, เถรีคาถา, ชาดก, นิทเทส, ปฎิสัมภิตามรรค, อปทาน, พุทธวงศ์ และจரியปิฎก คัมภีร์เหล่านี้เรียงกันขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน กล่าวคือ สุตตนิบาตและธรรมบทเก่าที่สุดในขุททกนิกาย ในสุตตนิบาตถือว่าปารายนวรรค และอัญญกวรรคเป็นพระสูตรที่เก่าแก่ที่สุด อาจจะเขียนก่อนพระสูตรอื่นทั้งหมด^๑ ทั้งนี้พิจารณาจากภาษาที่ใช้ รองลงมาได้แก่ อิติวุตตกะ อุทาน นิทเทส ขุททกปาฐะ เถร-เถรีคาถา ส่วนอปทาน พุทธวงศ์ และจரியปิฎก นั้น เข้าใจว่าแต่งขึ้นหลังคัมภีร์อื่น ๆ^๒ โดยทั่วไปเชื่อกันว่า

^๑ ดูรายละเอียดเรื่องการเทียบอายุของสุตตนิบาตได้จาก Introduction ของ V. Fausboll ในชุด S.B.E. Volume X Part II ซึ่งสรุปได้ว่า Fausboll มีความเห็นว่า สุตตนิบาต เก่ากว่าพระสูตรในนิกายต่าง ๆ ทั้งหมด

^๒ นักปราชญ์บางท่าน เช่น เอ็ม วินเตอร์นิทซ์ และ วิลเฮล์ม ไกอเกอร์ เชื่อว่าแต่งในลังกา

แต่ในช่วงระยะเวลาระหว่างการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒ และ ๓ ในสมัยพระเจ้าอโศก

พระอภิธรรมปิฎก มีเนื้อหากว่าถึงหลักธรรมะคล้ายคลึงกับพระสุตตันตปิฎก แต่อธิบายละเอียดกว่า ไม่ได้ยกตัวอย่างประกอบธรรมะ มีลักษณะเป็นตำรา คือมีการอธิบายและจำแนกศัพท์คล้าย ๆ พจนานุกรม ประกอบด้วยคัมภีร์ ๗ คัมภีร์ คือ ธรรมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปฏิกฐานปกรณ์ หรือมหาปกรณ์ เชื่อกันว่าพระอภิธรรมเกิดขึ้นภายหลังพระสูตร และพระวินัย เพราะเมื่อมีการสังคายนาครั้งแรกมีกล่าวถึงพระวินัยและพระสูตร แต่ไม่มีการกล่าวถึงพระอภิธรรม ในบรรดาพระอภิธรรมทั้งหมด ถือว่าบุคคลบัญญัติเก่าแก่ที่สุด

ส่วนคัมภีร์อื่นนอกจากพระไตรปิฎกอาจแบ่งได้เป็น ๓ สมัย คือ

สมัยแรก ตั้งแต่ภายหลังการรวบรวมพระไตรปิฎก ถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ก่อนมีอรรคตภาษาบาลี มีคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น เนตติปกรณ์ เปฏโกปเทศ มิลินทปัญหา และอรรคตภาษาสิงหล

สมัยกลาง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นสมัยแห่งการรจนาอรรคตภาษาบาลีในประเทศศรีลังกา ซึ่งมีอนุราชประเป็นเมืองหลวง คัมภีร์ที่รจนาในยุคนั้น มีอรรคต ซึ่งไขความในพระไตรปิฎกพอจะแสดงได้ตามตารางดังนี้^๑

พระไตรปิฎก	อรรคต	พระอรรคตอาจารย์
	วิสุทฺธิมรรค ^๒	พระพุทธโฆษะ
ก. พระวินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	”
พระปาติโมกข์	กังขาวิตรณี	”
ข. พระสุตตันตปิฎก		
ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	”
มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	”
สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	”

^๑ จากหนังสือ E.W. Adikaram, *Early History of Buddhism in Ceylon* (Columbo : M.D. Gunasena Co., Ltd., 1953), p. 1.

^๒ ท่านจัดวิสุทฺธิมรรคอยู่ในบรรดาอรรคตด้วย แต่ไม่ได้เป็นอรรคตของคัมภีร์ใดโดยเฉพาะ

อังกุตรนิกาย	มโนรตปฐพี	พระพุทธโฆษะ
ขุททกนิกาย		
(๑) ขุททกปาฐะ	ปรมัตถโชติกา	”
(๒) ธรรมบท	ธัมมปัทฏฐกถา	” ๑
(๓) อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(๔) อิติวุตตกะ	”	”
(๕) สุตตนิบาต	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษะ
(๖) วิมานวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
(๗) เปตวัตถุ	”	”
(๘) เถรคาถา	”	”
(๙) เถรีคาถา	”	”
(๑๐) ชาดก	ชาดกัฎฐกถา	พระพุทธโฆษะ ^๒
(๑๑) นิทเทส	สัทธัมมบรัชโชติกา	พระอุปเสนะ
(๑๒) ปฏิสัมภิตามรรค	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ
(๑๓) อปทาน	วิสุททชนวิลาสินี	ไมทราบนามผู้รจนา
(๑๔) พุทธวงศ์	มธรรัตถวิลาสินี	พระพุทธทัตตะ
(๑๕) จริยาปฏิฎก	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

พระอภิธรรมปิฎก

ธรรมสังคณี	อัตถสาลี	พระพุทธโฆษะ
วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	”
กถาวัตถุ	} ปัญจปักรณัฎฐกถา	พระพุทธโฆษะ
ปุคคลบัญญัติ		
ธาตูกถา		
ยมก		
ปฏิฐาน		

๑-๒ กล่าวกันต่อ ๆ มาว่า คัมภีร์ทั้งสองเป็นของพระพุทธโฆษะ แต่ดูจากสำนวนภาษานั้น ไม่น่าเชื่อว่าเป็นของท่าน เพราะต่างจากสำนวนในคัมภีร์อื่นของพระพุทธโฆษะ

อรรถกถาของพระสูตร ๔ นิกายแรกถือว่าเก่าที่สุด คืออยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ (ในช่วงชีวิตของพระพุทธโฆษา)

สมัยปลาย พุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา มีการรจนาฎีกาต่าง ๆ งานวิจัยที่จะทำต่อไปนี้ การแบ่งกลุ่มคัมภีร์ถือหลักที่กล่าวข้างต้นประกอบความหมายของ “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์

๔. การวิเคราะห์ศัพท์ว่า “บารมี” จะใช้วิธีวิเคราะห์ ๒ วิธี

ก. วิธีศึกษาวิเคราะห์คำตามรูปศัพท์ (การประกอบศัพท์) ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ

๑. สัททณยะ (Etymological Analysis) คือการวิเคราะห์ตามการประกอบรูปทางภาษาโดยตรง เช่น ศึกษาว่า คมนํ มาจาก กมฺ ธาตุ ลง ยุ หรือ อน บังญัติ

๒. สัททณยะเทียม (Pseudo - etymological Analysis) คือการอธิบายความหมายของคำโดยวิธีแยกศัพท์ ให้ความหมายเข้ากับเนื้อหาธรรมะที่ต้องการ วิธีนี้ไม่ได้มีความมุ่งหมายจะอธิบายภาษา แต่มุ่งอธิบายข้อธรรมะ เช่น ในมังคลัตถที่ปนี อธิบายศัพท์ “พาล” ว่ามาจาก “พา” แปลว่า “สอง” ประกอบกับ “ลฺ” ธาตุ แปลว่า “ตัด” รวมแปลว่า “ตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ในปัจจุบัน และในอนาคต”^๑

ข. การวิเคราะห์ อธิบายขยายความหมายตามทัศนคติหรือแนวปรัชญา เรียกว่า อรรถนยะ การอธิบายแบบนี้ขึ้นอยู่กับ การประกอบศัพท์ของผู้รจนาคัมภีร์ด้วย

๕. การวิจัยจะแบ่งเป็นขั้นตอนดังต่อไปนี้

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามรูปศัพท์และการประกอบศัพท์

บทที่ ๓ ความคิดเรื่องบารมีในพระไตรปิฎก

บทที่ ๔ ความคิดเรื่องบารมีในอปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก

บทที่ ๕ ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษและอรรถกถา

บทที่ ๖ ความคิดเรื่องบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในวัฒนธรรมไทย

บทที่ ๗ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

^๑ พระสิริมังคลาจารย์, มงคลดถที่ปนียา ปรีโม ภาคี (กรุงเทพมหานคร : ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๑๗), หน้า ๑๔-๑๕

ง. ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

จะได้ทราบความเปลี่ยนแปลงในความคิดเรื่องบารมี ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลของการวิจัยจะให้ความรู้ที่ ความคิดเรื่อง บารมีเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรตั้งแต่ระยะแรกถึงปัจจุบัน และมีอิทธิพลแก่ศิลปวัฒนธรรมไทย อย่างเป็นบ้าง เรื่องนี้จะมีประโยชน์ยิ่ง ไม่เฉพาะทางพุทธศาสนา ยังมีประโยชน์แก่ความรู้ ทางสังคมวิทยาของไทยเราด้วย

บทที่ ๒

ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์

ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามรูปศัพท์ ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งใน คัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถา และฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ในพจนานุกรมภาษาบาลี และหนังสือทางพุทธศาสนาต่าง ๆ มีดังต่อไปนี้

ก. นักวิชาการพจนานุกรมเห็นว่า คำ “บารมี” น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ัจจย ในราชาศัพท์^๑ ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อิกที เป็นปารมี

ถึงแม้จะเห็นตรงกันว่า ปารมีมาจากคำว่า ปรม ยังมีการตีความหมายของคำว่า บารมีต่างกันไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมายและการประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปรม

การวิเคราะห์ศัพท์ “ปรม” อันเป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบสัททนะย ที่เก่าที่สุดในเถรวาท ปรากฏอยู่ในจริยาปิฎก อรรถกถาของพระธรรมปาละ รัตนาว พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖^๒ ท่านวิเคราะห์ความหมายไว้ได้ถึง ๘ แบบ คือ

๑. ศัพท์ ปรม แปลว่า ผู้เป็นเลิศ

ปารมี แปลว่า ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ

ดังคำอธิบายว่า

“ทานสี่ลาทิกุณวิเสสโยเคน สตุตตุตมตาย ปรมมา มหาสตุตา โภธิสตุตา, เตสั ภาโว กมมัม วา ปารมี ทานาทิกิริยา”

แปลว่า

“พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรมะ (เป็นเลิศ)

---

^๑ การลงปัจจยในราชาศัพท์ ดุใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์วจิวิภาค ภาคที่ ๒ สมาสและศัพท์ (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

^๒ ดู Cp. A., p. 277. เทียบ DAT. I : 87. สำนวนภาษาและความคิด น่าจะอยู่ในพุทธศตวรรษ ที่ ๑๐-๑๑ หลังจากพระพุทธโฆสะเพียงเล็กน้อย

ในหมู่วรรณคดีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษ มีทานและศีล เป็นต้น ภาวะหรือการกระทำของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น มีการกระทำความดี มีทาน เป็นต้น เรียกว่าบารมี”

๒. “ปรม” มาจากกริยา ปูเรติ ซึ่งเป็นเหตุกัตตุวากของธาคูปุรุ^๑ แปลว่า ยังให้เต็ม พระโพธิสัตว์ คือผู้ทำให้เต็ม (ปุโรโก) หรืออาจแผลงเป็นผู้รักษา (पालโก) คุณทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น “ปารมี” คือภาวะหรือการกระทำของท่านผู้นี้

ดังคำอธิบายในคัมภีร์ว่า

“ปุเรตีติ ปรีโม, ทานาทินิ คุณานิ ปุโรโก ปาลโก จาติ โพธิสตุโต ปรมสุส อยิ, ปรมสุส วา ภาโว กมุมนิ วา ปารมี ทานาทิกิริยาวิ”

แปลว่า

“บุคคลใด ย่อมบำเพ็ญ บุคคลนั้นชื่อว่าผู้บำเพ็ญ (ปรมะ) บุคคลผู้ยังให้เต็ม และผู้รักษาคุณทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น คือพระโพธิสัตว์ บุคคลนั้นชื่อว่า ปรมะ กิริยานี้ ของพระปรมะก็ดี หรือภาวะของพระปรมะนั้น หรือกรรมของท่านก็ดี ชื่อว่า บารมี ได้แก่ การกระทำความดี มีทาน เป็นต้น”

๓. ศัพท์ “ปรม” มาจาก ปรี รจติ แปลว่า สูงกว่า, อื่น^๒ รจติ แปลตามรูปศัพท์ว่า ย่อมร้อย ในที่นี้ตรงกับคำว่า พนุรติ แปลว่าย่อมผูก พระมหาสัตว์ชื่อว่า “ปรม” คือ บุคคลผู้ร้อยหรือผูก ซึ่งสัตว์^๓ ที่สูงกว่าไว้ในตน ด้วยการประกอบเข้ากับคุณสมบัติพิเศษ และบารมีคือภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์องค์นั้น

ดังคำอธิบายว่า

“ปรี สตุติ อตุตนิ รจติ พนุรติ คุณวิเสสโยเคน”

“บุคคลใดย่อมร้อย หรือย่อมผูกพันซึ่งความดีในตน เพราะการประกอบด้วยคุณวิเศษ (บุคคลนั้นชื่อปรมะ)”

๔. “ปรม” มาจาก ปรี มชฺชติ ปรี ในที่นี้ตรงกับคำว่า อธิกตริ แปลว่าอย่างยิ่ง มชฺชติ แปลว่า ขัดสี ความหมายใกล้เคียงกับคำว่า สุขุณฺณติ ซึ่งแปลว่า ชำระให้สะอาด

^๑ ตรงกับสันสกฤต ปฤ ดู William Dwight Whitney, *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language* (Delhi : Motilal Banarasidass, 1963), p. 100

^๒ Dict. P.T.S., p. 420. ให้ความหมาย ว่า Paraj further, away (from); as prep. after, beyond;...

^๓ ดูภาคผนวก ก.

พระมหาสัตว์ชื่อว่า ปรม คือบุคคลผู้ขัดสี หรือชำระตนอย่างยิ่ง จากมลทิน คือกิเลส ภาวะหรือการกระทำของพระองค์ เรียกว่า บารมี

ดังคำอธิบายว่า

“ปริ วา อธิกตริ มชชติ สุขุมติ สงฺกิลสมโต”

“อนึ่ง บุคคลใด ย่อมขัดสี คือย่อมชำระตนให้สะอาดบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม จากมลทิน คือ ความเศร้าหมอง (บุคคลนั้นชื่อปรมะ)”

๕. ปรม มาจาก ปริ มยติ ปริ ในที่นี้มีคำไขว่ เสฎฐ์ คือ อย่างดียิ่ง, ประเสริฐ มยติ แปลว่า บรรลุ ในที่นี้มีคำไขว่ คจฺจติ แปลว่า ไป, ถึง ดังนั้น พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม คือ บุคคลผู้บรรลุ คือ ถึงอย่างประเสริฐในธรรมอันวิเศษ คือ พระนิพพาน ภาวะหรือการกระทำของพระองค์ เรียกว่า บารมี ดังคำอธิบายว่า

“ปริ วา เสฎฐ์ นิพฺพานํ วิเสเสน มยติ คจฺจติ”

“อนึ่ง บุคคลใด ย่อมบรรลุ คือย่อมถึง พระนิพพานอันประเสริฐอย่างวิเศษ (บุคคลนั้นชื่อปรม)”

๖. “ปรม” มาจาก ปริ มุนาติ ปริในที่นี้เป็นคำนาม ตรงกับคำว่าโลก มุนาติ^๑ ตรงกับคำว่า ปริจฺฉินฺนฺทติ แปลว่าตัดโดยรอบ พระมหาสัตว์ ชื่อว่า ปรม หมายถึงบุคคลผู้ตัดซึ่งโลก เพียงดังโลกนี้ ด้วยความรู้อันพิเศษ อันมีประมาณยิ่ง ภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์ชื่อว่า บารมี

ดังคำอธิบายว่า

“ปริ วา โลกํ ปมาณญฺเตน ฅาณวิเสเสน อิธ โลกํ วีย มฺนาติ ปริจฺฉินฺนฺทติ”

“อนึ่ง บุคคลใด ย่อมขจัดหรือย่อมตัดโลกอันเป็นเช่นราวกะโลกนี้อย่างดียิ่งด้วยความรู้วิเศษ อันเป็นประมาณ (มาตรฐาน) (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)”

๗. “ปรม” มาจาก ปริ มิโนติ ปริ ตรงกับคำว่า อติวีย แปลว่า อย่างดียิ่ง มิโนติ ตรงกับคำว่า ปกฺขิปปติ แปลว่า ไล่ลงไป พระมหาสัตว์ ทรงนามว่า ปรม เพราะเป็นผู้ไล่หมู่แห่งคุณสมบัติ มีศีล เป็นต้น ในสันดานของตน ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้นี้ ชื่อว่า “บารมี”

^๑ มุนาติ ตามพจนานุกรม ให้ความหมายโดยปกติว่า ย่อมรู้ แต่ศัพท์นี้ ท่านธรรมปาละอาจจะตีความหมายว่ามาจาก มฤณาติ ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ทำลาย

ดังคำอธิบายว่า

“ปรี วา อติวีย สีลาทิคุณคณิ อตฺตโน สนฺตानะ มิโนติ ปฺกฺจิปติ”

“อนึ่ง บุคคลใดยอมใส่, บรรจุ ซึ่งหมูแห่งคุณมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตน อย่างดียิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)”

๘. “ปรม” มาจาก ปรี มินาติ ปรี หมายถึงอนุดุกร์ กิเลสโจรคณิ หมูแห่งโจร คือกิเลส อันเป็นผู้กระทำความไม่เป็นประโยชน์ และอญฺ์ ปฏิปฺกฺขิ สภาพตรงข้ามอื่น ๆ มินาติ ตรงกับคำว่า หีสติ แปลว่า ทำลาย พระมหาสัจว์ ชื่อว่า ปรม เพราะเป็นผู้ทำลายซึ่งกองโจร คือกิเลสอันไม่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งอื่น ซึ่งตรงข้ามจากกายที่แท้ของตน คือธรรมกายภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัจว์พระองค์นั้นเรียกว่า บารมี

ดังคำอธิบายว่า

“ปรี วา อตฺตภูตโต อญฺ์ ปฏิปฺกฺขิ วา ตทนฺตฺตฺกฺร กิเลสโจรคณิ มินาติ หีสตีติ^๑
ปรโม มหาสฺตฺโต.. ตสฺส ภาโว กมฺมํ วา ปารมิตา ทานาทิกิริยา”

“อนึ่ง บุคคลผู้ใด ย่อมกำจัดหรือยอมทำลายซึ่งกองโจร คือกิเลสอันกระทำ ซึ่งความไม่เป็นประโยชน์หรือเป็นสิ่งตรงข้ามอื่นจากกายที่แท้จริงของตนอย่างดียิ่ง ผู้นั้นคือ พระมหาสัจว์ผู้ปรมะ ภาวะหรือการกระทำของท่านผู้ปรมะนั้น ชื่อว่า ปารมิตา ได้แก่กริยา มีการให้ทาน เป็นต้น”

สังเกตได้ว่าท่านมีกรรมวิธีผูกศัพท์ ปรม จาก ปรี (ในความหมายต่าง ๆ) กับศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วย ม ยกเว้นความหมายแรก และ ปรี รจติ

ศัพท์ “ปรม” ซึ่งพระธรรมปาละเห็นว่าเป็นต้นของศัพท์ “บารมี” นั้น พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์บาลี อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ ได้วิเคราะห์ว่าดังนี้

“ปรี ปฺจฺจนีกํ มาเรติ ปฺรมํ”^๒

แปลว่า กรรมใด ย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนั้นกรรมนั้นชื่อว่าปรมะ

การวิเคราะห์ความหมายของคำและการประกอบรูปศัพท์ตามแบบพระธรรมปาละ และพระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ อภิธานปฺปทีปิกา ข้างต้นนี้ เป็นแบบที่เรียกว่า สัทททนายะเทียม

^๑ ตามพจนานุกรม ธาตุ มิ ตรงกับ ธาตุ หิงฺส หลวงเทพดรญาณศิษย์ คัมภีร์ธาตุปฺปทีปิกา (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘) , หน้า ๒๕๑

^๒ บาลีอภิธานปฺปทีปิกา พร้อมทั้งสุจิ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท ๒๔๖๔) หน้า ๖๐๔

(Pseudo - etymology) มีความมุ่งหมายสอนธรรมะมากกว่าจะวิเคราะห์ตามหลักภาษาศาสตร์ นักวิชาการสมัยหลัง ไม่นิยมวิเคราะห์เช่นนั้นนัก ได้มุ่งเฉพาะความหมาย ซึ่งปรากฏมีใช้จริง ๆ นักวิชาการเหล่านั้นได้ตีความหมายของ ปรม ว่า ผู้ที่เต็มเปี่ยม ผู้ที่ยอดยิ่ง และ “บารมี” ซึ่งเป็นรูปศัพท์อดีตสิ่ง ๆ ว่า “ความเป็นเลิศ” คุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”^๑

ความเห็นนี้ตรงกับที่ตั้งวิเคราะห์ศัพท์บาลีว่า

ปรมฺ ปาเปตตี ปารมี (ปฏิบัติ) ^๒

ปฏิบัติใดยังผู้ปฏิบัติถึงความเป็นผู้ยอด (เลิศ, ยิ่งใหญ่) ปฏิปทานั้นเรียกว่า บารมี

ฮาร์ ดายัล (Har Dayal) ได้อธิบายตามคัมภีร์สันสกฤตชื่อ โพธิสตุตฺวภูมि ว่า ศัพท์ “ปารมิตา” มาจาก ปรม เพราะ

๑. เป็นธรรมที่ต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน

(ปรเมณ กาเลน สมุทาคตเต)

๒. มีธรรมชาติเป็นของบริสุทธิ์ยิ่ง

(ปรมยา สุภาววิสุทฺฐยา วิสุทฺฐายะ)

๓. สูงเกินธรรมของพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า

(ปรมฺ จ ผลมนุปรยจฺจนฺติ) ^๓

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒* (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕) หน้า ๑๑๑

^๒ ข้อความนี้จากการตั้งวิเคราะห์ของพระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมาวิโส ป.๕) วัดเบญจมบพิตร

^๓ Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature* (Delhi : Motilal Banarasidass 1970), p. 166. คำแปลที่ยกมาเป็นคำแปลของ Har Dayal ซึ่งข้าพเจ้าจะแปลใหม่ดังนี้

๑. เป็นธรรมอันบุคคลได้รับด้วยเวลายิ่ง (เวลานาน)

๒. ปฏิปทาอันบริสุทธิ์ด้วยความบริสุทธิ์ของภาวะของตนอันยิ่งใหญ่มาก

๓. บารมีเหล่านั้นตามส่งผลอันยิ่งยวด

๓ ประการนี้เป็นการแปลตามทฤษฎีของคัมภีร์สันสกฤตพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit)

การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “บารมี” ว่าความเต็มหรือความเป็นเลิศนี้ ตรงกับความเห็นของนักวิชาการยุคปัจจุบันที่มีชื่อหลายท่าน เช่น ชิลเดอร์ส (R.C. Childers)^๑ รัส เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) และวิลเลียม สตีด (William Stede)^๒ ญาณติโลก (Nyana-tiloka)^๓ แฟรงคลิน เอ็ดเจอร์ตัน (Franklin Edgerton)^๔ ท่านเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมทำนองเดียวกันว่า

บารมี แปลว่า ความเป็นเลิศ, ความเต็ม (completeness) หรือความสมบูรณ์แบบ (perfection) คุณธรรม ๑๐ ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าได้แก่

๑. ทานบารมี (Perfection in giving or liberality)
๒. ศีลบารมี (Perfection in Morality)
๓. เนกขัมมบารมี (Perfection in Renunciation)
๔. ปัญญาบารมี (Perfection in Wisdom)
๕. วิริยบารมี (Perfection in Energy)
๖. ขันติบารมี (Perfection in Patience or Forbearance)
๗. สัจจบารมี (Perfection in Truthfulness)
๘. อธิษฐานบารมี (Perfection in Resolution)
๙. เมตตาบารมี (Perfection in Loving kindness)
๑๐. อุเบกขาบารมี (Perfection in Equanimity)

ที. โกลด์สตุคเกอร์ (T. Goldstücker) กล่าวว่า “บารมี” เป็นรูปอดีตถึงค์ ของปรม แต่แทนที่จะตีความหมายว่า ความเป็นเลิศ กลับแปลว่า “ธิดาของพระปรมา” ธิดา

---

^๑ Robert Caesar Childers, *A Dictionary of the Pali Language* (London : Kegan Paul, Trench, Trubner Co., Ltd., 1909), p. 334-335.

^๒ Dict. P.T.S., p. 454.

^๓ Nyanatiloka, *Buddhist Dictionary* (Columbo : Frewin co, 1972), p. 125.

^๔ F. Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Vol II, Dictionary*, (Delhi : Motilal Banarasidass, 1972), p. 341-342.

ของผู้เป็นเลิศ คือธิดาของพระพุทธเจ้า^๑

ข. นักวิชาการอีกฝ่ายหนึ่ง มีมติตรงกันว่า คำ “บารมี” ประกอบรูปศัพท์จาก ปาร์ กับ อี ธาตุ ในความ “ไป, ถึง” มีรูปเป็นทุตยาวิภคตี แปลว่า สู้ง (อื่น) การที่ ปาร์ และ อี ประกอบรูปเข้าด้วยกัน เป็นบารมีได้อย่างไรนั้น นักวิชาการไม่ได้อธิบายให้ชัดเจน แต่เป็นไปได้ว่า มีการลง กุวิ ปัจจัย ในนามกิตก์ และถ้าเติม ตา ปัจจัย ใน ภาพ- ตัทธิต^๒ ก็มีรูปเป็น ปารมิตา ทั้งสองคำมีความหมายว่า คุณสมบัติซึ่งนำไปสู่อื่น (พระนิพพาน)

การวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ตามแบบนี้ ในฝ่ายเถรวาทมีปรากฏในฎีกาของ พระคัมภีร์ ชินาลังการ ว่า

“ปารมียติ ปาร์ นิพพานํ อียนนุติ กจฺจนฺนุติ ปวตฺเตนฺนุติ สาธฺเนตฺตีติ ปารมียชฺ
นิพฺพานสาธกา หิ ทานเจตนาทโย ธมฺมา ปารมิตา ปารมิตีปิ วุจฺจนฺเต”^๓
แปลว่า “คำว่า ปารมีย (รูปพหูพจน์ของคำว่า บารมี) วิเคราะห์ได้ว่า
คุณชาติทั้งหลายเหล่านี้โดยย่อไปถึงซึ่งฝั่ง คือพระนิพพาน ได้แก่ยังพระ
นิพพานให้เข้าไปหรือให้สำเร็จ คุณชาติทั้งหลายเหล่านั้นย่อชื่อว่า
ปารมีย ฉะนั้นบัณฑิตย่อมเรียกธรรมทั้งหลาย มีเจตนาในการให้ทาน
เป็นต้นว่า บารมีหรือปารมิตา เพราะเป็นธรรมซึ่งยังพระนิพพาน ให้
สำเร็จได้”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ นอกจากจะทรงเห็นคำว่า “บารมี” หมายถึง “ธรรมมีคุณอย่างยิ่ง” ซึ่งแสดงว่า นอกจากท่านทรงเห็นว่า “ปารมี” มาจาก

^๑ Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, p. 166. คำอธิบายนี้แสดงว่า T. Goldstücker เห็นว่าการประกอบรูปศัพท์คำว่าบารมีนี้ไม่ได้ลง ณ ปัจจัยใน รากาที่ตัทธิต แต่ลง ณ ปัจจัยในโคตตัทธิต เป็นความคิดทางมหายานที่แสดงบุคคลาธิษฐานของพระบารมีของพระพุทธเจ้า

^๒ ดูการประกอบนามกิตก์ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. *บาลีไวยากรณ์ วิจารณ์ภาค ภาคที่ ๒ อาษายาตและกิตก์*. หน้า ๑๕๒.

^๓ ฎีกาของพระคัมภีร์ชินาลังการ ผูก ๑, ลาน หน้า ๒ บรรทัดที่ ๒ ตู้หมายเลข ๖๖๘๓๓ด.๑๒๗ข.๕/๕

คำว่า “ปรม” แล้ว ยังทรงรับความหมายของคำว่า “บารมี” ว่า “ธรรมเครื่องถึงฝั่ง”^๑ ซึ่งแสดงว่า “บารมี” ประกอบรูปศัพท์จาก ปารี และอิ ธาตุด้วย

คัมภีร์ทางฝ่ายจีนและทิเบตก็รับความหมายนี้ ในคัมภีร์ทิเบต เรียกคำบารมีว่า pha-rol-th-phyin-pa แปลว่า “การไปถึงอีกฝั่งหนึ่ง”^๒

นักภาษาชาวตะวันตกผู้เห็นด้วยกับการวิเคราะห์แบบนี้มีหลายท่าน เช่น เบอต์ลิงก์ และโรธ (Böhtlingk and Roth),^๓ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier Williams),^๔ อี บูร์นุฟ (E. Burnouf), บี ฮอดจสัน (B. Hodgson) และ เอ็ม วาสสิเลฟ (M. Vassilief) ว่า คำปารมิตา มาจาก ปารี (ฝั่งตรงข้าม) และอิธ (ไปแล้วเป็น กริยาติดัก ต ปัจจัยของ อิ ธาตุ Dict. Skt., p. 566 c)^๕

ก. น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง (ผู้เชี่ยวชาญวิชาภาษาบาลีท่านหนึ่งของไทยในปัจจุบัน) ได้วิเคราะห์ศัพท์ “ปารมี” ต่างจากผู้อื่นทั้งหมด ท่านวิเคราะห์ว่า “บารมี” ประกอบศัพท์โดยมี ปา นิบาต แปลว่า ก่อน (ใช้ลำพังก็มี เช่น ปาเอว, ปาเคว ประกอบโตเป็น ปาโต-นำหน้าธาตุก็มี เช่น ปาจีน-ทิส เป็นแดนก่อนแห่งดวงอาทิตย์) เป็นบทหน้าของ รม ธาตุ ซึ่งแปลว่ายินดี แล้วประกอบ อิ ปัจจัยอีกทีหนึ่ง แปลรวมว่า คุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน กล่าวคือ พึงยินดีในการบำเพ็ญบารมีก่อนแล้วจึงบรรลुพระโพธิญาณ ดังนี้

“ปา ปรมิ รมิตพฺพา ปารมิโย เอเต ทิ ทานเจตนาทิมฺมา พุทฺธตฺติ
ปตฺถยมาเนน ปุพฺพิ รมิตพฺพา อารภิตพฺพา ปฏิปชฺชิตพฺพา นิพฺพานํ
ปรินิพฺพาเตตุ”

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต* (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓๒ เทียบกับ พระยาปริยัติธรรมธาดา, *บาลีลัทธิกรม* (พระนคร : ร.พ. พิศาลบรรณนิติ, ๒๔๕๕), หน้า ๑๑๗๓

^๒ Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*. p. 165.

^๓ Ibid., p. 165.

^๔ Dict. Skt., p. 619. ให้ธาตุของศัพท์นี้ว่า Pri และแปลศัพท์ para ว่าอีกฝั่ง ให้คำแปลของปารมิตา ว่า ไปสู่อีกฝั่ง, ข้ามไปสู่ความรู้อันสูงสุด, การบรรลุธรรมสูงสุด ๖ หรือ ๑๐ ประการ

^๕ Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, p. 165.

แปลความว่า “คุณสมบัติเหล่าใด อันบุคคลพึงยินดีก่อน คือเริ่มต้น เหตุนั้น คุณสมบัติเหล่านั้น ชื่อว่า ปารมี เพราะธรรมมีทานเจตนา เป็นต้น เหล่านี้ อันบุคคลปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า พึงยินดี คือริเริ่มปฏิบัติก่อน เพื่อยังพระนิพพานให้สำเร็จ”

ในตอนสรุปนี้ ผู้วิจัยจะยังไม่สรุปความเห็นที่ ปารมี ควรมีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร เพราะเห็นว่า ควรที่จะได้พิจารณาความหมายที่แท้จริง ๆ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทสมัยต่าง ๆ เสียก่อน

บทที่ ๓

ความหมายของคำว่าบารมีในพระไตรปิฎก

ในชั้นต้น บารมีได้หมายความจำกัดว่าเป็นคุณธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์หรือพระอรหันตสาวกที่บำเพ็ญเพียรเพื่อระดับกิเลส มีความหมายเพียงว่า ความเต็มเปี่ยม ความเป็นเลิศ^๑ ของใครก็ได้ ตามลัทธิของผู้ นั้น เช่นในวัตถุกถา ปารายนวรรค สุตตนิบาต^๒ว่า

อาทิสฺส ชมฺมนํ พุรุหิ โคตฺตํ พุรุหิ สลกฺขณํ
มนฺเตสุ ปารมํ พุรุหิ กติ วาเจติ พุราหุมนิ^๓

แปลความว่า ขอท่านจงกล่าวถึงชาติ โคตร พร้อมทั้งลักษณะของพราหมณ์
หัวหน้า ขอท่านจงกล่าวซึ่งความเป็นเลิศ (บารมี) ในมันตระทั้งหลาย

---

^๑ ในที่นี้ ถ้าพิจารณาดูจะเห็นว่าแปลได้ทั้งความเป็นเลิศ และความเต็มเปี่ยม ถ้าจะดูความแตกต่างกันระหว่าง ๒ ความคิดนี้จะเห็นได้ว่า ความเป็นเลิศน่าจะต้องเปรียบเทียบกับคนอื่น อาจจะเป็นเลิศในหมู่คน แต่ไม่ได้มีความรู้เต็มเปี่ยม (ในที่นี้ “บารมี” น่าจะมาจาก ศัพท์ ปรม)

^๒ นักวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีบาลี มีมติเห็นพ้องกันว่า ปารายนวรรค และ อัญญกวรรค ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย มีลักษณะภาษาใกล้เคียงกับภาษายุคพระเวท (Vedic language) อยู่มาก จึงจัดให้พระสูตรในวรรคทั้งสองนี้ เป็นพระสูตรเก่าแก่ที่สุดในบรรดาพระสูตรทั้งหลายแห่งพระสุตตันตปิฎก หลักฐานความเก่านี้ปรากฏว่าแม้ในพุทธกาล พระโสมเถระได้เคยสวดปารายนวรรคทั้งหมดเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระสูตรทั้งสองในวัตถุกถापารายนวรรคได้ประพันธ์ในรูปร้อยกรอง เพื่อสะดวกแก่การจดจำ และเพื่อรักษาพระวาจาที่สำคัญ และมีคุณค่ายิ่งในรูปแบบที่ผู้อื่นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือตัดคำหรือความใดออกได้

^๓ Sn., p. 195.

พราหมณ์นั้นย่อมสาธยายมนตร์เท่าใด^๑

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า

ลกฺขณฺเณ อิติหาเส จ สนิชฺฌนุสฺสเกฏฺเฏ
ปฺลวจสฺตานี วาเจติ สชฺมเม ปารมี คโต^๒

แปลความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) พราหมณ์นี้ เป็นผู้ถึงบารมี (ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม = รู้จบ) ในธรรมของตน ในการทำนaylor ลักษณะ ในคัมภีร์อิติहाส พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฺตฺตฺและคัมภีร์เกฏฺเฏ^๓ พราหมณ์ย่อมสาธยายมนตร์ทั้งหลาย ๕๐๐ คาถา

คำว่า “บารมี” ในที่นี้หมายถึงความเป็นเลิศในความรู้ แต่ไม่ใช่ในพุทธศาสนา การประกอบศัพทฺ์คงจะเป็นไปตามข้อ ก. ในบทที่แล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า พระสูตรนี้มีนามว่า “ปารายนะ” เป็นศัพทฺ์ที่น่าจะประกอบเหมือนข้อ ข. ในบทที่แล้ว คือ pāra + <i>i + yu > ayana แปลว่าการไปสู่อีกฝั่งหนึ่ง หมายถึงการสำเร็จพระอรหัตตผล คือ อาสวักขะ

^๑ ความตอนนี้เป็นคำของศิษย์ของพราหมณ์พาวรีทูลถามพระพุทธเจ้าถึงอาจารย์ของตนตามเรื่องเดิมในปารายนวรรค พราหมณ์พาวรีกระทำบุญพิธีอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาขอทรัพย์ เมื่อพราหมณ์พาวรีไม่มีให้ ก็โกรธ สาปให้ศิษระของพาวรีแตกเป็น ๗ เศียรภายใน ๗ วัน พราหมณ์พาวรีหวาดกลัวมาก จนมีร่างกายชুবวม เทวดาสงสารจึงแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อทูลขอคำแนะนำการแก้ปัญหา พราหมณ์พาวรี จึงส่งศิษย์ ๑๖ คน ไปทูลถามปัญหา เนื่องด้วยศิษย์เหล่านั้นไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้ามาก่อน พาวรีจึงแนะว่า พระพุทธเจ้าทรงสามารถอ่านจิตใจผู้อื่นได้ ฉะนั้น เมื่อศิษย์ทั้ง ๑๖ เข้าไปเฝ้าก็ขอให้ตั้งคำถามในใจโดยไม่ต้องพูด ถ้าผู้อยู่เบื้องหน้าเป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็จะสามารถตอบคำถามได้ทันที คาถาที่ยกมาเป็นข้อที่ศิษย์นึกในใจ ปัญหาที่ศิษย์ของพาวรีแต่ละคนถาม เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่จะนำไปบรรลุพระนิพพาน หรือการข้ามไปสู่อีกฝั่งตามชื่อของพระสูตร

^๒ Sn., p. 195.

^๓ ตรงนี้น่าสังเกตการใช้ภาษาในคานานี้ว่า นิฆนฺตฺตฺ และเกฏฺเฏ (สนิชฺฌนุสฺสเกฏฺเฏ) เป็นคำสมาส ซึ่งปรกติจะไม่ใส่ ส “พร้อมกันด้วย” สองครั้งซ้อนเช่นนี้ ในที่นี้อาจจะใส่เพื่อให้ครบคำในฉันทลักษณ์

(ความสิ้นกิเลส) จุดใหญ่ของพระสูตรนี้ ก็คือการบรรลุพระนิพพาน หรือวิธีไปสู่อีกฝั่ง (“ปรายณะ”) ด้วยการดับตัณหา พระพุทธองค์ไม่ทรงใช้คำว่า “บารมี” ในความหมายถึงการบรรลุโพธิญาณ การที่ใช้ศัพท์อื่น (ปรายณะ ซึ่งเป็นชื่อพระสูตร) อาจจะเป็น เพราะยุคนี้ยังไม่มีการใช้ศัพท์ “บารมี” เป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนา^๑

ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย

มัชฌิมนิกาย^๒ เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสูตรต้นตปิฎก มีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมโดยตรง มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงวิธีการระงับดับกิเลส เช่น มูลปริยาสสูตร^๓ กล่าวว่า คือการละโลภะ โทสะ โมหะ และการกำหนดรู้ สัพพาสวสังวรสูตร^๔ กล่าวว่า คือการละ โดยการพิจารณาเห็น, การสังวร, การเสพเฉพาะ, การอดกลั้น, การเว้นรอบ และการบรรเทา

---

^๑ Dict. P.T.S., p. 454 กล่าวว่า ปรายณะ มาจากศัพท์สันสกฤตยุคหลัง คำเดิมว่า ปรายณ (เปลี่ยนเป็นปรายณะเพื่อฉันทลักษณ์) แปลว่า จุดสูงสุด จุดหมายสุดท้าย หลักการณ์สำคัญ, เป็นชื่อวรรคท้ายในสุดตปิฎก (The highest (farthest) point, final aim, chief object, ideal ; Title of the last Vagga of the Sutta Nipāta) ในปทานุกรมของ Childers ก็ให้แต่ศัพท์ ปรายณ ตามพจนานุกรมดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ศัพท์ ปรายณะ-ปรายณ ควรมาจาก ปร + ยณ (ทาง, การไป, จุดหมาย-going, road, going of, goal) แปลว่าการไปสู่ (จุดหมาย, ที่) ยณ (= พระนิพพาน) ฉะนั้น ปรายณะ-ปรายณ น่าจะเป็นศัพท์คนละคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยว่า ปรายณ จะแปลงเป็น ปรายณะ เพราะเหตุแห่งฉันทลักษณ์ เพราะในส่วนที่ใช้คำว่าปรายณ เป็นส่วนชื่อของวรรคไม่จำเป็นต้องตามบังคับฉันทลักษณ์ จะมีเหตุผลอีกประการในการเกี่ยวข้องระหว่างคำว่า ปรายณะ และปรายณวรรคคือ ปรายณะ แปลว่า การไปที่สูง หรือไปข้างหน้า ส่วนปรายณ เป็นศัพท์ตัดทิต แปลว่า วรรคที่ว่าด้วยเรื่องการไปที่สูงหรือการไปข้างหน้า

^๒ เป็นนิกายที่สอง ในพระสูตรต้นตปิฎก ประกอบด้วยพระสูตรที่มีความยาวปานกลางมี ๘๐ ภาณวาร แบ่งออกเป็น ๓ ปัณณาสก์ คือ มูลปัณณาสก์ มัชฌิมปัณณาสก์ และอุปปิณณาสก์ แต่ละปัณณาสก์ มี ๓๐ พระสูตร อรรถกถาของมัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสุทโท พระสารีบุตร ภิกษุชาวลังกา เป็นผู้เขียนฎีกา มัชฌิมนิกายเรียกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมสังคีติ

^๓ M., I : 1.

^๔ ibid, p. 6.

มหาหัตถิปโทปมสูตร^๑ กล่าวว่า คือการเห็นปฏิจัสมุปบาท และสามารถกำจัด
ตัณหาได้ ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้น มีอยู่ ๓ พระสูตรเท่านั้นที่ใช้คำว่า “บารมี” ใน
ความหมายว่า เป็นเลิศ, ถึงที่สุดในพุทธศาสนา พระสูตรทั้ง ๓ นี้ คือ

๑. สคารวสูตร หรือ สังคารวสูตร ในมัชฌิมปิณฑาสก์ กล่าวอธิบายว่าบารมี คือ
ความเป็นเลิศ เป็นที่สุดแห่งอภิญา ในทิฏฐุธรรม

ในสมัยพุทธกาลนั้น มีนักบวชหลายจำพวก ต่างพยายามค้นหาธรรมสูงสุด และ
ต่างอ้างว่า ได้บรรลุความเป็นเลิศกันทั้งสิ้น สังการวมาณพได้กราบทูลถามพระพุทธองค์
ว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่ได้ถึงซึ่ง “บารมี” หรือที่สุดแห่งอภิญาในปัจจุบัน และ
รู้เฉพาะซึ่งหนทางแห่งความบริสุทธิ์แต่ต้น (หรือในเบื้องต้น) นั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่
ในจำพวกใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกประเภทของสมณพราหมณ์ออกเป็น
๓ ประเภท ดังความต่อไปนี้

“สนฺติ โข, โภ โคตมฺ เอเก สมณพฺราหฺมณา ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตา
อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ ตตฺร โภ โคตมฺ เย เต สมณพฺราหฺมณา ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสาน-
ปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ เตสํ ภวํ โคตโม กตโมติ

ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตานํ อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺตานมฺปิ โข อหํ,
ภารทฺวาช, เวมตฺตตํ วทามิ สนฺติ ภารทฺวาช, เอเก สมณพฺราหฺมณา อนฺนุสฺสวิกา, เต
อนฺนุสฺสเวเน ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ, เสยฺยถาปิ
พฺราหฺมณา เดวิชฺชา สนฺติ ปน ภารทฺวาช เอเก สมณพฺราหฺมณา เกวลํ สทฺฐามตฺตเคน
ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ เสยฺยถาปิ ตกฺกํ วิมฺงฺสํ

สนฺติ ภารทฺวาช เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺเพ อนฺนุสฺสเตสฺส ธฺมฺเมสฺส สามํ เยว ธฺมฺมํ
อภิญาเยย ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏิชานนฺติ เตสาหฺมสมฺมิ
ตทมินา เปตํ ภารทฺวาช ปรียาเยเน เวทิตฺทพฺพิ ยถา เย เต สมณพฺราหฺมณา ปุพฺเพ อนฺนุสฺสเตสฺส
ธฺมฺเมสฺส สามํเยว ธฺมฺมํ อภิญาเยย ทิฏฺฐธฺมฺมาภิญาโวสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ
ปฏิชานนฺติ เตสาหฺมสมฺมิ”^๒

^๑ ibid, p. 184.

^๒ M., II : 211.

แปลความว่า ท่านพระโคดม สมณพราหมณ์บางพวก เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ (บารมี) อันเป็นที่สุดแห่งอภิญาในทิฏฐธรรมแล้ว ย่อมปฏิญาณคือยอมรับซึ่งอาทิพรหม-จรรย์^๑ ท่านพระโคดม ในบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่านพระโคดมผู้เจริญ เป็นสมณะ เหล่าไหน

คู่ก่อนภาร์ทวาชะ เราย่อมกล่าวความต่างกัน (แยกประเภท) ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญาในทิฏฐธรรมแล้ว ย่อมปฏิญาณคือยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ คู่ก่อนภาร์ทวาชะสมณพราหมณ์ทั้งหลายจำพวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชา

คู่ก่อนภาร์ทวาชะ ก็สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญาในทิฏฐธรรมแล้วรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เพราะสักว่าศรัทธา เหมือนพวกนักตรรกตรอง (ใช้ตรรกวิทยาหาเหตุผล) นักไคร์ครวญ

คู่ก่อนภาร์ทวาชะ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญาในทิฏฐธรรมแล้ว ด้วยการรู้ยิ่งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองนั้นเทียว ในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่ง คู่ก่อนภาร์ทวาชะ เธอพึงรู้โดยปริยายนี้แล

จากข้อความที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงจำแนกสมณพราหมณ์นักบวชที่อยู่ในสมัยนั้นเป็น ๓ จำพวก ทุกคนล้วนแต่บรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน ใช้คำว่า “ทิฏฐ-ธมฺมาภิญาโวसानปารมิปปุตตา” ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ ก็ถึงความเป็นที่สูงสุดแห่งอภิญาในปัจจุบัน คำว่า “โวसान” แปลว่าความเป็นที่สูงสุด คำนี้เป็นคำไข หรือเป็นคำอธิบาย (Synonym) ของคำว่าบารมี ลักษณะไวยากรณ์เช่นนี้อาจจะเป็นการไขความตามแบบที่เรียกว่า วิวริย วิวรณ ในสำนวนบาลี แปลว่า “คือ”^๒ หรือเป็นกัมมธารยสมาสชนิดที่เรียกว่าอวธารณะ^๓ แปลว่า “คือ” เหมือนกัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า “บารมี” ว่า

^๑ ศีลที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ปาติโมกขสังวรศีล มีอริยมรรคเป็นเบื้องต้น คำว่า ปฏิญาณในที่นี้หมายความว่า ยอมรับอาทิพรหมจรรย์ ว่าถูกต้อง ซึ่งพราหมณ์แต่ก่อนไม่เห็นด้วย

^๒ ลออง ทองเสวต. *หลักสัมพันธ์* (พระนคร : โรงพิมพ์เลื่องเชียงใหม่, ๒๕๑๕), หน้า ๓๕.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. *บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ สมาสและตัดทิต* (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๐.

หมายถึง “ความเป็นที่สุตถอภิญญาในปัจจุบัน”

ตามที่ได้ศึกษากันมา พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า อภิญญามี ๖ อย่างด้วยกัน คือ อธิวิธิ ทิพโสต เจโตปริยญาณ ทิพจักขุ บุพเพนิวาสานุสสติ และอาสวักขะ แต่ อภิญญา ๓ อย่างหลังเท่านั้นที่จำเป็นต่อการถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง ตามวิสุทธิ มรรค ถือว่า อาสวักขญาณเท่านั้นที่เป็นโลกุตตรอภิญญา นอกนั้นเป็นโลกียอภิญญา ในทางพระพุทธศาสนาที่สุดแห่งอภิญญา ก็อาสวักขะ แต่ในพระสูตรนี้ อภิญญาโอสถา หมายถึงที่สุดแห่งความรู้ ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้ หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านวิธีเข้าถึง ธรรมะของสมณพราหมณ์สองประเภทแรก เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์ เหมือน กับผู้ที่รู้ไตรวิชา คือพระเวททั้ง ๓ และเพราะเป็นผู้ตรีกตรองเอาเองเป็น “ดักกี้” ซึ่ง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง^๑ ทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิวรรณ คือทรงย้ำ ธรรมปฏิบัติ ในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะได้รับผลในอนาคต เป็น เรื่องที่ทำในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่าข้อธรรมที่จะช่วยให้บรรลุบารมีที่ กล่าวในมัชฌิมนิกาย เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ในโลกนี้ คือ โลกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ โลก ที่เห็นได้ด้วยตา ในสคารวสูตร ได้ทรงแจกแจงธรรมปฏิบัติถึงขั้นตอนที่พระองค์ได้ปฏิบัติ จนบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ

๑. เสดีจออกบรรพชา
๒. กระทำอภิญญาญาณตนะ ในสำนักอาพารดาบส
๓. กระทำเนวสัณญานาสัณญายตนะ ในสำนักอุทกดาบส
๔. ประพฤติหลัก ออกจากกามโดยบำเพ็ญทุกกรกิริยา
๕. เสวยพระกระยาหารให้มีกำลัง สัจจากกาม จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน ถึงจุดตถฌาน ทำจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส อุปกิเลส ไม่วุ่นไหว
๖. บรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในปฐมยาม
๗. บรรลุจตุปปาตญาณ ในมัชฌิมยาม

^๑ เทียบกาลามสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาชาวกาลามะ ไม่ให้เชื่อง่าย มี ว่าอย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา (มา อนุสสุเวน) อย่าเชื่อ โดยถือเหตุนี้เกา (มา ตกุกเหตุนา) Cp., A I : 188.

๘. บรรลุอาสวัภยญาณ ในปัจฉิมยาม

๒. มหาสกุณฑลยิสุตระ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกั ใช้คำว่า “บารมี” หรือ “อภิญาโวสานปารมี” ในความหมายเฉพาะในพุทธศาสนา หมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือ การหลุดพ้นถึงพระนิพพาน ดังข้อความว่าดังนี้

ตตร จ ปน เม สาวกา พหุ อภิญาโวสานปารมีปุตตา วิหรนุติ^๑

แปลความว่า ก็เพราะในพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตามธรรมของเรา พระสาวกของเราเป็นอันมากได้บรรลุความเป็นเลิศ (ที่สุด) คือ ที่สุดแห่งอภิญา

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่สกุณฑลยิปริพาชก ซึ่งกราบทูลว่า พระสาวกต่างนับถือพระสมณโคดม เช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุที่พระสาวก ถือว่าพระองค์เป็นสรณะและได้บรรลุบารมี ซึ่งอธิบายว่า คือ ความเป็นเลิศที่สุดในทางพุทธศาสนา หรือการบรรลุจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม^๒

พระสูตรนี้ยังได้แจกแจงข้อธรรมที่ทำให้บรรลุบารมี ซึ่งจะปฏิบัติได้ตามขั้นตอนต่อไปนี้

๑. เจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต ธรรมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมในธรรม^๓ โดยจะต้องมีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ

๒. เจริญสัมมัปปธาน ๔ คือ ความเพียรอันยิ่งยวด ๔ ประการ คือ

สังวรปธาน	เพียรเพื่อกันอกุศลธรรม ซึ่งยังไม่เกิด
ปหานปธาน	เพียรเพื่อละอกุศลที่เกิดแล้ว
ภาวนापธาน	เพียรเพื่อความบังเกิดแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด

^๑ M., II : 11.

^๒ การถือพระพุทธองค์เป็นสรณะนั้น หมายถึง การถือพระพุทธองค์เป็นผู้ชี้แนะทางและปฏิบัติตาม เทียบคณโกคคัลลันสูตร มัชฌิมนิกาย อุปปัณณาสกั ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสอย่างชัดเจนว่า พระองค์เป็นผู้ชี้ทาง และพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้อย่าง

^๓ เรื่องกายในกาย เวทนาในเวทนา ข้ำพเจ้าใครจะตีความหมายว่า ในเรื่องกายให้พิจารณาเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับกายไม่ต้องไปกล่าวเรื่องเวทนา ในเรื่องเวทนาให้พิจารณาเฉพาะเรื่องเวทนา “ใน” ในที่นี้หมายถึงเกี่ยวข้องในเรื่องนี้

อนุรักษ์นาปรधान เพียรเพื่อความตั้งมั่นแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เจริญอุททิบาท ๔ คือ ฉันทสมาธิ, วิริยสมาธิ, จิตตสมาธิ และวิมิงสาสมาธิ

๔. เจริญอินทริย์ ๕ คือ สัทธินทริย์ (ศรัทธา), วิริยอินทริย์ (วิริยะ), สตินทริย์ (สติ), สมาธินทริย์ (สมาธิ), ปัญญินทริย์ (ปัญญา)

๕. เจริญพละ ๕ คือ สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ, ปัญญาพละ^๑

๖. เจริญโพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์, ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์, วิริยสัมโพชฌงค์, ปิติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิตสัมโพชฌงค์, สมาธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์, อาศัยวิเวก วิจารณ์โรธ น้อมไปในการสละคืน

๗. เจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^๒

๘. เจริญวิโมกข์ ๘ คือ ภาวะของผู้หลุดพ้นจากสิ่งโลกียะ ผู้ที่เจริญวิโมกข์ ๘ มี ๘ ชั้น คือ

๑. รูป - ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูป

๒. อรูปสัญญา - ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก

๓. ผู้รับรู้สุกะ - น้อมใจเชื่อว่ากสิณเป็นของงามอย่างเดียว

๔. ผู้บรรลุนิวาณญาณเจตนะ

๕. ผู้บรรลุนิวาณญาณเจตนะ

๖. ผู้บรรลุนิวาณญาณเจตนะ

๗. ผู้บรรลุนิวาณญาณเจตนะ

๘. ผู้บรรลุนิวาณญาณเจตนะ^๓

^๑ น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้กรุณาอธิบายถึงความแตกต่างระหว่างข้อ ๔ (อินทริย์ ๕) กับ ข้อ ๕ (พละ ๕) ว่า โดยข้อธรรมะแล้วธรรมสองหมวดนี้ไม่ได้ต่างกัน ต่างกันแต่ในการเน้น คืออินทริย์ เน้นความเป็นใหญ่ แต่พละเน้นในเรื่องกำลัง เช่นพูดถึงสัทธินทริย์ หรืออินทริย์คือศรัทธา เป็นเพราะศรัทธาเป็นใหญ่ ที่จะผลักดันไปหาสิ่งที่เป็นกุศล ส่วนศรัทธาพละนั้นเป็นพลัง เปรียบได้ว่าอินทริย์เป็นตัวจักรพละเป็นกำลังของตัวจักรที่จะทำให้งานเสร็จสิ้นลงได้

^๒ ข้อ ๑ ถึง ๗ นี้ รวมเรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๗๗ หรือเรียกอีกอย่างว่า อภิญญาเทศธรรม

^๓ ถึงขั้นวิโมกข์นี้กลายเป็นขั้นของธรรมะ, ขั้นของความสำเร็จ คือ เมื่อรู้ปฏิบัติทางปฏิบัติ แล้วก็เกิดวิโมกข์ เป็นไปในแนวว่าใกล้บารมีเข้าไปเป็นขั้น ๆ

๕. เจริญอภิภายตนะ (อภิภู - อยตนะ) ๘ (เหตุเครื่องครอบงำธรรมอันเป็นข้าศึก และอารมณ์, ชั้นแห่งความเชี่ยวชาญ (steps of mastery) ขั้นตอนที่จะระงับอินทรีย์หรือ อยตนะ) คือ

- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเขียวเหมือนดอกผักตบ
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเหลืองเหมือนดอกกัมณิกา
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีแดงเหมือนดอกเสี้ยว
- มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีขาวเหมือนดาวประกายพรึก

๑๐. เจริญกสิณายตนะ ๑๐ คือ ปฐวีกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ, นীลกสิณ, ปิตกสิณ, โลหิตกสิณ, โอทาทกสิณ, อากาสกสิณ, วิญญาณกสิณ^๑

๑๑. เจริญฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน มี วิตก วิจารณ์ ปิติ สุขอันเกิดแต่วิเวก, ทุติยฌาน มีความผ่อนคลายแห่งจิตภายใน ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีปิติ และสุขเกิดแต่สมาธิ, ตติยฌาน มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ปิติสิ้นไป, จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์^๒

๑๒. ดูกายว่าประกอบด้วย มหาภูต ๔ (ธาตุ ๔) มีการทำลายและกระจัดกระจาย เป็นของธรรมดา

๑๓. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะมีฤทธิ์นิรมิตกายอื่นจากกายนี้ได้ (เท่ากับดูกายว่ากาย มีใจหรือมนประกอบ)

๑๔. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะบรรลุนิรมิตวิธี (การเข้าฌาน)

๑๕. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว มีทิพโสตา

๑๖. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว กำหนดรู้จิตของผู้อื่นด้วยใจ ว่าจิตนั้นมีหรือปราศจากราคะ โทสะ โมหะ หลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้น (เจโตปริยญาณ)

^๑ กสิณายตนะ เป็นวิธีปฏิบัติ

^๒ เป็นขั้นตอนของฌาน ว่าฌานแต่ละขั้นมีลักษณะอย่างไร

๑๗. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว ระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ)

๑๘. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้วจะรู้จุดและอุบัติของสัตว์ รู้ว่าถ้าประพฤติสุจริต จะไปสู่อุคติ ถ้าประพฤติทุจจริตจะต้องไปทุกคติ^๑ (จตุปปาตญาณ)

๑๙. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะทำให้บรรลุเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ^๒ อันหาอาสวะมิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่ง (ได้อาสวักขญาณ)^๓

ข้อธรรมเหล่านี้มีปรากฏในพระสูตรอื่น เช่น กินติสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก^๔ เป็นต้น

๓. อนุปทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงถึงการที่พระสารีบุตรบำเพ็ญธรรมตามคำสอนของพระบรมศาสดาและได้บรรลุอรหัตตผล (พระอรหันต์ผล) ขั้นตอนที่พระสารีบุตรปฏิบัติ คือ

๑. ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน
๒. อากาसानัญจายตนฌาน
๓. วิญญาณัญจายตนฌาน
๔. อากิญจัญญายตนฌาน
๕. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๖. สัญญาเวทยิตนิโรธ

^๑ ข้อ ๑๗ และ ๑๘ มีความสำคัญอยู่ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้หลักความจริงของโลก

^๒ เจโตวิมุตติ หมายถึงการหลุดพ้นด้วยกำลัง (emancipation of the heart) ไม่มีเครื่องหมักดอง คู่กับปัญญาวิมุตติ คือการหลุดพ้น ด้วยการพิจารณาเหตุผล (ด้วยกำลังปัญญา) (emancipation through insight or knowledge)

^๓ ข้อ ๘ - ๑๓ เป็นเรื่องของฌาน ส่วน ๑๔ - ๑๘ เป็นอกิญญา ๖ หรือวิชา ๖ การที่มีขั้นตอนของการปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงจุดสูงสุดทางพุทธศาสนา มีหลายวิธีต่าง ๆ กันเช่นนี้ก็เพราะ ท่านต้องการชี้แนะแต่ละแง่ให้ผู้ปฏิบัติเลือกแนวทางได้ตามความถนัด หรือนิสัยปัจจัยเดิมของตน ฉะนั้นจึงจะเห็นว่คำภีร์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนาพูดต่าง ๆ กันเป็นหลายแง่ เช่น บางคำภีร์พูดเฉพาะฌาน ๔ บ้างก็พูดโดยใช้หลักการแบ่งสัตว์เป็นรูปภพ อรูปภพ หรือฌาน ๘ บ้างก็พูดเฉพาะอาสวักขญาณ ปฏิจจสมุปบาท บางสูตรก็พูดเรื่องการเจริญความดี ตามแนวของโพธิปักขิยธรรม บางสูตรพูดถึงการละสังโยชน์ ๑๐ และเน้นในขั้นตอนของการปฏิบัติ

^๔ อยู่ใน M., II : 238 - 243.

เมื่อเจริญตามลำดับแล้วจะได้หลักธรรมะต่าง ๆ สรุปลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา และ
วิมุตติ ดังมีความดังนี้

ยัม โข ตัม ภิกขเว สมฺมา วทมาโน วทฺเขย
 วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต อริยสฺมึ สีสฺสฺมึ วสฺสปฺตฺโต
 ปารมฺปิปฺตฺโต อริยสฺมึ สมฺมาตฺสฺมึ วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต
 อริยาย สญฺญา^๑ วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต อริยาย วิมุตฺติยาติ
 สารีปฺตฺตํ เอว ตัม สมฺมา วทมาโน วทฺเขย วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต
 อริยสฺมึ สีสฺสฺมึ วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต อริยสฺมึ สมฺมาตฺสฺมึ
 วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต อริยา ปญฺญา วสฺสปฺตฺโต ปารมฺปิปฺตฺโต
 อริยาย วิมุตฺติยา^๒

แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลย่อมกล่าวอยู่โดยชอบ ฟังกล่าวซึ่ง
 ภิกษุรูปใดว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม^๓ คือบรรลุมารมี ในศีลอันเป็นของ
 พระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในสมาธิอันเป็นของพระ
 อริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ
 บุคคลผู้กล่าวชอบอยู่ ฟังกล่าวถึงพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือ
 บรรลุมารมี ในศีลอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุม
 ารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี
 ในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุมารมี ใน
 วิมุตติอันเป็นของพระอริยะ

คำว่า วสฺสปฺตฺโต ในที่นี้เป็นคำขยายความหมายของปารมฺปิปฺตฺโต วส แปลตาม
 รูปศัพท์ว่า อำนาจ หมายถึงความยิ่งใหญ่ วสฺนฺ (วส) แปลว่าผู้มีอำนาจ (เหนืออินทรีย์)
 มีความสามารถเต็มเปี่ยม ในด้านการทำสมาธิหมายถึงผู้ที่มีความคล่องที่จะเข้าฌาน คง
 พอดีความหมายได้ว่า ความยิ่งใหญ่ที่สุด ความเป็นเลิศได้^๔

^๑ ต้นฉบับ P.T.S. เป็นสญฺญา แต่พิจารณาจากความ น่าจะเป็น ปญฺญา

^๒ M., III : 28 - 29.

^๓ แปลจาก วสฺสปฺตฺโต ผู้มีอำนาจ เชี่ยวชาญ (one who has attained power, mastery)

^๔ คำว่า วสฺสปฺตฺโต มีอยู่ในโพธิปักขิยธรรมด้วย น่าจะหมายถึงมีอำนาจเหนือครอบงำอะไรได้
 ทางไทยแปลกันว่า คล่องแคล่ว

ความหมายคำว่าบารมีในคัมภีร์มหานิทเทศ

คัมภีร์ ซึ่งมีลักษณะภาษาและเนื้อหาแสดงว่าแต่งขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่ได้จัดรวมไว้ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ได้ใช้คำว่า “บารมี” ในความว่าเป็นเลิศ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตามขั้นตอนของการปฏิบัติ และการศึกษาดังต่อไปนี้

คัมภีร์มหานิทเทศ อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แต่ตัวมหานิทเทศ เป็นอรรถกถาของสุตตันปิฎก อฏฐกถุค ส่วนที่ยกมาในที่นี้เป็นอรรถกถาของกามสูตร^๑ อันเป็นสูตรกล่าวถึงการเว้นจากกามคุณ มีข้อความว่า

โส วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยสุมิ สีสุมิ วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต
อริยสุมิ สมามิสุมิ วสิปฺปตฺโต ปารมิปฺปตฺโต อริยาย ปญฺญา วสิปฺปตฺโต
ปารมิปฺปตฺโต อริยาย วิมุตฺติยา^๒

แปลความว่า บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในศีล อันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้ที่มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้ที่มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้ที่มีอำนาจเต็ม บรรลุบารมีในวิมุตติ อันเป็นของพระอริยะ

สำนวนตอนนี้ (คล้ายกับอนุปทสูตรที่ยกมาเบื้องต้น) เป็นคำอธิบายบทว่า ปารกุว่า หมายถึงขั้นตอนของการสำเร็จพระอรหันต์หรือออกจากกามได้ โดยอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา^๓ ศัพท์ปารคุนี้มาจาก ปาร + คมฺ ธาตุ + รุปัจจัย แปลว่าผู้ถึงฝั่ง (หมายถึงพระนิพพาน)

^๑ กามสูตร อยู่ใน Sn., p. 151.

^๒ Nd., p. 20.

^๓ ใน Sn., p. 151. คำว่า

ตสุมา ชนฺตุ สทา สโต กามานิ ปรีวชฺชเย

เต ปหาย ตเร โอนิ นาวํ สิลฺลจิตฺวา ปารกุ

แปลความว่า เพราะฉะนั้น สัตว์ผู้เกิดพึงเป็นผู้มีสติในกาลทุกเมื่อ พึงหลีกเลี่ยงกามทั้งหลายเมื่อละกาม วิตนนำเรือแล้ว พึงข้ามโอฆะ บุคคลนั้นเป็นผู้ถึงฝั่ง (ปารกุ)

ข้อที่น่าสังเกต คือ มีการใช้ศัพท์ ปารมิปุตโต อธิบายศัพท์ปารกุ อาจแสดงว่า เริ่มเกิดความเชื่อว่าศัพท์ปารมีมาจาก pāram + i ก็เป็นไปได้ พิจารณาอีกอย่างหนึ่งในที่นี้ ท่านอาจจะเทียบปารมี เท่ากับ ปาร (หมายถึงความเป็นเลิศ, นิพพาน) ปุตต เทียบกับ กุ

ความหมายคำว่าปารมีในบุคคลบัญญัติ

บุคคลบัญญัติเป็นพระอภิธรรมคัมภีร์ที่ ๔ ในพระอภิธรรมปิฎก ถือว่าเป็นคัมภีร์ อภิธรรมยุคแรกสุด มีเนื้อความเกี่ยวกับระดับขั้นของบุคคลต่างๆจนตามแนวอังคตตรนิยาย มีข้อความใน ฉปกฺคฺลา ว่า

ตตฺร ยวายํ ปุคฺคโถ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ธมฺเมสฺส สามํ สจฺจานิ อภิสม-
พฺมุขมฺติ ทิฏฺฐเชว ธมฺเม ทฺถุขสฺสฺสนฺตฺกโร โหติ สวากปารมิญฺจ ปาปฺณาติ
สํริปฺตฺตโมคฺคฺลลํ เตน ทฺฐพฺพา^๑

แปลความว่า ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลใดย่อมรู้ยิ่ง ซึ่งสัจจะ
ทั้งหลาย ในธรรมะทั้งหลาย อันไม่เคยได้ย่นกันมาก่อนด้วยตนเอง เป็น
ผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐธรรมนั้นเทียว อนึ่ง บุคคลนั้นย่อม
บรรลु สวากปารมี (ความเป็นเลิศแห่งสาวก) พระสารีบุตรและพระ
โมคคัลลาน์อันเขาพึงเห็นด้วยคุณนั้น

อีกตอนว่า

ตตฺร ยวายํ ปุคฺคโถ ปุพฺเพ อนนฺตฺสฺสฺเตสฺส ธมฺเมสฺส สามํ สจฺจานิ อภิสม-
พฺมุขมฺติ ทิฏฺฐเชว ธมฺเม ทฺถุขสฺสฺสนฺตฺกโร โหติ น จ สวากปารมิ ปาปฺณาติ
อวเสสา อรหฺนุโต เตน ทฺฐพฺพา^๒

แปลความว่า ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลใดย่อมรู้ยิ่ง ซึ่งสัจจะ
ทั้งหลายในธรรมะทั้งหลาย อันไม่เคยได้ย่นได้ฟังกันมาก่อนด้วยตนเอง

^๑ Pug., p. 70.

^๒ ibid., p. 70.

เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ในทิวฐธรรมนั้นเทียว อนึ่ง บุคคลนั้น ย่อมไม่
บรรลुสาวกบารมี
พระอรหันต์ที่เหลือทั้งหลายอันเขาพึงเห็นด้วยคุณนั้น

บุคคลบัญญัติ จำแนกพระอริยบุคคลเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรลุสัพพัญญุตญาณ และมีอำนาจควบคุม (วสีภาวะ)
ในผลทั้งหลาย
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่บรรลุสัพพัญญุตญาณ และไม่มีอำนาจควบคุม ในผล
ทั้งหลาย
๓. พระอัครสาวก (พระโมคคัลลาน์และพระสารีบุตร) รู้จักทำที่สุดแห่งทุกข์และ
บรรลุสาวกบารมี
๔. พระอรหันต์อื่น ๆ รู้จักทำที่สุดแห่งทุกข์ แต่ไม่บรรลุสาวกบารมี
๕. พระอนาคามีรู้จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ไม่กลับสู่สภาพนี้
๖. พระโสดาบัน และพระสกิทาคามี ยังไม่รู้จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ยังกลับสู่สภาพ
นี้อีก

เห็นได้ว่า คำว่า “บารมี” ในที่นี้ก็ใช้ในความหมายว่า “เป็นเลิศ”^๑ (ที่สุด) กล่าวถึง
“สาวกบารมี” หมายถึงความเป็นเลิศแห่งพระสาวก พระอรหันต์ผู้ที่ได้สาวกบารมี มี
เพียง ๒ รูป คือ พระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา และพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวก
เบื้องซ้าย ซึ่งมีความเป็นเลิศเหนือพระสาวกองค์อื่น ๆ^๒

^๑ น่าสังเกตว่า ตรงนี้เห็นได้ชัดว่า ใช้บารมีเป็นคำนาม ที่อื่น ๆ คล้าย ๆ กับว่าเป็นคุณศัพท์
ขยายคำนามอื่นที่ต้องเติมเข้ามาเพื่อการแปล

^๒ ในสังจิวังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริมันณาสกั (M., III : 248) ตรัสว่าพระโมคคัลลาน์
เปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว คือแนะนำในธรรมะขั้นสูง สอนโดยใช้อธิปาฏิหาริย์
เพราะเป็นเอดทักคะในทางแสดงฤทธิ์ พระสารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำเนิดทารก เป็นผู้แนะนำ
ในโสดาปัตติผล โดยสามารถอธิบายอริยสัจจ์ ๔ ให้เข้าใจได้ง่าย ดูประวัติละเอียดของพระโมคคัลลาน์
และพระสารีบุตรใน G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names* (London : Luzac
& Co., Ltd.), II : 1108.

จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คำว่าบารมี ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือ หมายถึงความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีการประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่าง ๆ ข้างต้นเป็น ๓ แบบ คือ

๑. ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศ ในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา

๒. ต่อมาคำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง

๓. ในที่สุด ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นแห่งอาสวกิเลส ดังสำนวนที่ใช้คือ อภิญญาโอสานปารมิปุตตา

อย่างไรก็ตาม ความหมายที่ ๓ นี้ไม่เป็นที่นิยมแพร่หลายนัก เพราะคัมภีร์ในสมัยหลังพุทธกาลก็ยังใช้ในความหมายเพียงความเป็นเลิศ ตามขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม ข้อควรสังเกต คือ คำว่า บารมี ในระยะต้นที่หมายความถึง “ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม” นี้ แสดงว่า คำนี้มาจากศัพท์เดิมว่า “ปรม” ในขั้นต้นนี้ ยังไม่ปรากฏการใช้คำบารมีในความหมายว่า การไปถึงฝั่ง ซึ่งเป็นการสร้างรูปศัพท์จาก ปาริ และ อิ ธาตุ แต่ก็มีคำหลายคำในสมัยพุทธกาล มีการใช้คำหลายคำ ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่า การไปสู่ฝั่งอื่น และมีความหมายว่าถึงจุดหมายสุดในการปฏิบัติธรรม คำที่รู้จักกันดี คือคำว่า ปารายน ปารคู และปาริมะ^๑

---

^๑ ปาริมะ แปลว่า ฟากโน้น คงมีนัยว่า ฟากนี้ (สังสารวัฏ) เป็นมิจฉาทิฎฐิ เมื่อข้ามไปฟากโน้น (นิพพาน) แล้วจึงเป็นสัมมาทิฎฐิ ใน A.; V : 232. อธิบายความหมายของศัพท์ “ปาริมะ” ว่า ตรงข้ามกับโอริมะ ตอนหนึ่งอธิบายว่า

โอริมะ คือ	มิจฉาทิฎฐิ	ปาริมะ คือ	สัมมาทิฎฐิ
" "	มิจฉาสังกัปปะ	" "	สัมมาสังกัปปะ
" "	มิจฉาวาจา	" "	สัมมาวาจา
" "	มิจฉากัมมันตะ	" "	สัมมากัมมันตะ
" "	มิจฉาอาชีวะ	" "	สัมมาอาชีวะ
" "	มิจฉาวายามะ	" "	สัมมาวายามะ
" "	มิจฉาสมาธิ	" "	สัมมาสมาธิ

คำว่า บารมี ในยุคต้นนี้มักจะใช้ในจำนวนคู่กับวิภัติ ที่ ๗ คือ “เป็นเลิศใน....”
เช่น

เป็นเลิศในมณฑระทั้งหลาย (มนุเตสุ ปารมี - สุตตนิบาต)

เป็นเลิศในอริยศีล (อริยสุมี สีสสุมี ปารมิปปุตโต - มัชฌิมนิกาย)

และกริยาที่ใช้กับคำว่า “บารมี” ในยุคนี้มักจะเป็นกริยาจาก กมฺธาตุ หรือ ป + อาปฺ ธาตุ (ปาปฺณาติ) ในความหมายว่า บรรลุ ถึง ได้รับ เช่น

ปารมี คโต ถึงแล้วซึ่งบารมี (สุตตนิบาต)

ปารมิปปุตโต บรรลุแล้วซึ่งบารมี (มัชฌิมนิกาย)

โอริมะ คือ มิจฉาญาณะ   ปาริมะ คือ สัมมาญาณะ

“   “   มิจฉาวิมุตติ   “   “   สัมมาวิมุตติ

อีกตอนในเล่มเดียวกัน หน้า ๒๕๒ ให้คำอธิบายว่า

โอริมะ คือ	ปาณาติบาต	ปาริมะ คือ	การเว้นจากปาณาติบาต
“ “	อทินนาทาน	“ “	การเว้นจากอทินนาทาน
“ “	กามเมสุ มิจฉาจาร	“ “	การเว้นจากกามเมสุมิจฉาจาร
“ “	มุสาวาท	“ “	การเว้นจากมุสาวาท
“ “	ปีสุฉวาจา	“ “	การเว้นจากปีสุฉวาจา
“ “	ผรุสวาจา	“ “	การเว้นจากผรุสวาจา
“ “	สัมผัปปลาปวาจา	“ “	การเว้นจากสัมผัปปลาปวาจา
“ “	อภิชฌา	“ “	การเว้นจากอภิชฌา
“ “	พยาบาท	“ “	การเว้นจากพยาบาท
“ “	มิจฉาทิฏฐิ	“ “	สัมมาทิฏฐิ

เป็นธรรมที่เข้าแนวบารมีธรรม ได้เช่นเดียวกัน

โอ ตามศัพท์แปลว่า ลง, ต่ำ   โอริมะ แปลว่า ฟากนี้, ด้านนี้
ปร   “   สูง   ปาริม แปลว่า ฟังโน้น

สรุปได้ว่า สำนวนและกริยาที่ใช้ช่วยให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นว่า คำว่า “บารมี” ในระยะต้นนี้ หมายถึง “ผลเลิศ” หรือ “ผลสุดท้าย” ไม่ใช่หมายถึง “หนทาง” ซึ่งนำไปสู่ “ผลเลิศ” คือ ความเป็นพระพุทธเจ้าอย่างที่หมายถึงในคัมภีร์สมัยหลัง ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป ความหมายในบทนี้ สนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ ในข้อ ก บทที่ ๒ หน้า ๕

บทที่ ๔

ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น ดังกล่าวแล้วในบทก่อน คำว่า “บารมี” ในคัมภีร์เหล่านี้แทนที่จะหมายถึง “ผลสุดท้าย” ของการปฏิบัติธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง กลับหมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็น “หนทาง” ไปสู่ “ผลสุดท้าย” คือ พระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์^๑

ปัจจุบันเรายังไม่อาจกำหนดระยะเวลาที่รจนาคัมภีร์เหล่านี้ให้แน่นอนได้ จากเนื้อหาโดยเฉพาะเรื่องบารมี กล่าวได้เพียงกว้าง ๆ ว่า คัมภีร์เหล่านี้จะได้รับรณาในภายหลังพระสูตรใน ๔ นิกายแรก ในขณะที่ความคิดบางอย่างทางฝ่ายมหายานเข้ามามีอิทธิพลต่อพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

เมื่อดูตามความลึกซึ้งของความหมายของคำว่าบารมีแล้ว เห็นได้ว่า ส่วนที่กล่าวถึงบารมีในคัมภีร์อุปทานนั้น มีมาก่อน คัมภีร์พุทธวงศ์รณาเป็นอันดับต่อมา และคัมภีร์จริยาปิฎกเป็นอันดับสุดท้าย ลักษณะนี้สอดคล้องกับการจัดเรียงลำดับคัมภีร์ทั้ง ๓ ในขุททกนิกาย กล่าวคืออุปทาน จัดเป็นลำดับที่ ๑๔ พุทธวงศ์ ลำดับที่ ๑๕ และจริยาปิฎกลำดับที่ ๑๖ อันเป็นลำดับสุดท้าย

---

^๑ พระโพธิสัตว์ในที่นี้หมายถึง บุคคลผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต แต่ยังคงเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ ในระหว่างที่ยังไม่ตรัสรู้ ก็ต้องบำเพ็ญบารมี หรือคุณงามความดีเมื่อบารมีเต็มเปี่ยมจึงจะตรัสรู้ ในทางมหายาน เมื่อประสงค์จะเป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นพระโพธิสัตว์ได้โดย ส่วนทางเถรวาท ถือว่าต้องได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน เสียก่อน

ก. ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์อุปทาน

คัมภีร์อุปทาน^๑ ตอนที่กล่าวถึงพุทธานุปทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่าพระองค์เป็นธรรมราชา ผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ทศ^๒ อีกตอนหนึ่งทรงอธิบายกว้าง ๆ ว่า

ทศวา ทาทพุกั ทานั	สีลั ปุเร อเสสโต
เนกขมมปารมี คนุตวา	ปตฺโต สมุโพธิมุตตมัม ฯ
ปณฺฑิตเต ปริปุจฺจิตฺวา	กตฺวา วิริยมุตตมัม
ขนฺติยา ปารมี คนุตวา	ปตฺโต สมุโพธิมุตตมัม ฯ
กตฺวา ทพฺพหมธฺธิจฺจานั	สจฺจปารมี ปุเร
เมตฺตตาย ปารมี คนุตวา	ปตฺโต สมุโพธิมุตตมัม ฯ
ลาภาลาเภ สุขทุกฺเข	สมฺมานเน วิมานเน
สพฺพตฺถ สมโก หุตฺวา	ปตฺโต สมุโพธิมุตตมัม ฯ ^๓

แปลความว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ไปแล้วสู่เนกขัมมบารมี เป็นผู้บรรลुแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้ว กระทำความเพียรอันสูงสุด ไปแล้วสู่ขันติบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำแล้วซึ่งอริยฐานอันมั่นคง บำเพ็ญสัจจบารมี ไปแล้วสู่บารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุแล้ว

^๑ เป็นคัมภีร์ที่ ๑๔ ในขุททกนิกาย แสดงประวัติของพระภิกษุ และภิกษุณี ในครั้งพุทธกาล มีบทนำคือ พุทธานุปทาน และปัจเจกพุทธานุปทาน กล่าวถึงพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าตามลำดับ นำสังเกตว่า พุทธานุปทาน ไม่ปรากฏมีประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์เลย ปัจเจกพุทธานุปทานก็เช่นกัน มิได้มีประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใด โดยเฉพาะเรื่องประวัติพระเถระต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในปรมัตถที่ปนี อรรถกถาของเถร-เถรีคาถาด้วย โดยกล่าวว่า “เตน วุตฺตํ อุปทาน” (คำอันท่านกล่าวแล้วในอุปทาน)

^๒ สุตฺตฺตนฺตปิฎกฺเก ขุททกนิกายสฺส อุปทานสฺส ปจฺจิมุ กาคิ (พระนคร : มหามกุฏวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๒. ว่า

อหํ ปุพฺพพฺพุเชสฺสุ พุทฺธตฺตํ อภิปตฺถยิ
 ตีเส ปารมี สมฺปฺญฺณา ธมฺมราชา อสงฺขยิ.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ
ในลาภ ความเสื่อมลาภ ในสุข ทุกข์ ในสรรเสริญ นินทา เป็นผู้บรรลุ
พระสัมโพธิญาณอันอุดม

จากข้อความนี้ เห็นได้ว่า บารมีได้เปลี่ยนความหมายจาก ความเป็นเลิศที่สุดใน
การปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวงมาเป็นธรรมที่พึง บำเพ็ญ ปฏิบัติให้ถึงที่สุด
เพื่อจะได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม ข้อควรสังเกต คือ กริยาที่ใช้ประกอบคู่กับคำว่า
บารมี บางตัวได้เปลี่ยนจาก คม ชาติ หรือ อาบุ ชาติ เป็น ปุรุ ชาติ ในความ “เต็ม” และ
ใช้ในรูปเหตุกัตตุวาก แปลว่า “ทำให้เต็ม” แต่บางตัวก็ยังใช้ คม ชาติ เช่นเคย ฉะนั้น
ถือได้ว่ายังรักษาความหมายเดิมที่ว่า “ความเป็นเลิศ” อยู่บ้าง คือความเป็นเลิศในเนกขัมมะ
ในขันติ เป็นต้น

คำอธิบายนี้ส่วนใหญ่ไม่กระจ่างชัด กล่าวแต่เพียงว่าพึงบำเพ็ญถึงที่สุด โดยไม่ได้
อธิบายว่าต้องบำเพ็ญอย่างไร จากการอ่านข้อความในตอนต่าง ๆ ของอปทาน เราพอสรุป
ถึงทรรศนะของผู้รจนาคัมภีร์อปทานเรื่องการบำเพ็ญบารมีได้เพียง ๒ บารมี คือ

ทานบารมี ท่านกำหนดว่า คือการให้สิ่งที่ควรให้ ดีความได้ว่า จะต้องมีการ
พิจารณาเลือกสรรอย่างเหมาะสม และมีเหตุผล มิใช่สักแต่จะให้ จากข้อความในพุทธทศาน
กล่าวถึงทาน (ไม่ได้ระบุว่าทานบารมี) พอนำมาประกอบความคิด สรุปได้ว่า เป็น
การให้วัตถุสิ่งของ ซึ่งเป็น “ทานอันประเสริฐ” แสดงว่าต้องเป็นของดีแก่ผู้มีความ
จำเป็นจะต้องใช้ เช่น คนไม่มีทรัพย์ คนเดินทางไกล คนเดินทางเปลี่ยว และยาก (ผู้มาขอ)
ผู้รับทานอีกประเภทหนึ่ง คือ พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ซึ่งผู้ถวายทานจะได้รับอานิสงส์
แห่งการบำเพ็ญทาน เมื่อให้ทานแล้วก็มี การแผ่ส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งหลายด้วย กล่าวได้ว่า
ทานบารมีในอปทาน ถือการให้สิ่งของเป็นสิ่งสำคัญ ของที่ให้จะต้องเป็นของดี เลือกสรรแล้ว
เมื่อให้ทานแล้ว จะได้รับส่วนแห่งบุญ ซึ่งจะแผ่ให้สัตว์ทั้งหลายได้

ปัญญาบารมี บำเพ็ญด้วยการไต่ถามจากบัณฑิต ลักษณะนี้ตรงกับปัญญาในกรรม
วิภังค์^๑ ซึ่งอธิบายไว้ว่า เหตุที่บุคคลเกิดมาฉลาดในชาตินี้ เพราะเมื่อชาติปางก่อนมักเข้า

^๑ จุฬกรรณวิภังคสูตร อุปริปัญญาสกั M., III : 202

หาสมณพราหมณ์ครูอาจารย์^๑

ตามข้อความที่ยกมามี ๑๐ ประการ เรียงลำดับดังนี้

๑. ทานบารมี   กำหนดว่าให้สิ่งควรให้
๒. ศีลบารมี   บำเพ็ญทุกอย่างครบบริบูรณ์
๓. เนกขัมมบารมี   ต้องบำเพ็ญให้ถึงที่สุด
๔. ปัญญาบารมี   บำเพ็ญด้วยการได้ถามจากบัณฑิต
๕. วิริยบารมี   บำเพ็ญถึงที่สุด
๖. ขันติบารมี   บำเพ็ญถึงที่สุด
๗. อธิษฐานบารมี   บำเพ็ญโดยมีจิตมั่นคง แต่ไม่ได้บอกไว้ในเรื่องอะไร
๘. สัจจบารมี   บำเพ็ญถึงที่สุด
๙. เมตตาบารมี   บำเพ็ญถึงที่สุด
๑๐. อุเบกขาบารมี   มีใจเสมอ วางเฉย ในเหตุการณ์ทุกอย่างทั้งที่ดีและไม่ดี
(ในโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ)

แม้ว่ามีรายละเอียดเรื่องบารมีอยู่เพียง ๒ บารมี แต่แสดงว่า บารมีทั้ง ๑๐ ได้จัดเรียงลำดับต่อเนื่องกันอย่างเหมาะสม ในการปฏิบัติธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี เป็นการประพฤติปฏิบัติที่เป็นพื้นฐาน ให้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตในทางธรรมต่อไป เนกขัมมบารมีคือการบวชละทิ้งบ้านเรือน พร้อมทั้งจะบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ก็เริ่มด้วยปัญญาบารมี ได้แก่ การศึกษาจากผู้รู้ ซึ่งในสังคมอินเดียสมัยก่อนมักอาศัยอยู่ในป่า เมื่อศึกษาความรู้จนแน่นชัดแล้วก็จะชวนขวายเป็นปฏิบัติธรรมตามที่ตนได้ศึกษามาเกี่ยวกับวิถีชีวิต เป็นการบำเพ็ญวิริยบารมี การปฏิบัตินี้จะต้องมีขันติบารมี คือความอดทน อธิษฐานบารมี คือบำเพ็ญด้วยจิตที่มั่นคง จากนั้นก็จะปรากฏผลของการปฏิบัติธรรมในชีวิต คือเป็นผู้มีสัจจบารมี เมตตาบารมี ในที่สุดจะบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ สามารถวางเฉยได้

---

^๑ เคยเรียนถาม น.อ.แยม ประพัฒน์ทอง ว่าการได้ไต่ถามบัณฑิต เป็นปัญญาบารมีอย่างไร ท่านให้คำตอบว่า บัณฑิตจะให้แนวคิด ถ้าคิดตามลำพังตนไม่มีแนว ความคิดจะกระเจิดกระเจิง ฟุ้งซ่าน บัณฑิตจะให้หลักการให้มีความคิดที่มีหลักฐาน เรียกว่า พุทธานจินต์ ผู้เป็นพุทธศูต ย่อมมีรากฐานความคิดมากกว่าผู้ได้ศึกษาน้อย ฉะนั้น การเข้าหาสมณพราหมณ์ผู้เป็นพุทธศูตจึงเป็นประโยชน์

ข้อควรสังเกต คือ การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ นี้ มีกล่าวในคัมภีร์อุปทาน เฉพาะตรง พุทธาปทานเท่านั้น ในปัจเจกพุทธาปทาน ไม่ปรากฏว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมีเลย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในทรรศนะของผู้รจนาอุปทานว่า แม้พระพุทธรเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า จะเป็นผู้ได้บรรลุพระโพธิญาณเหมือนกัน แต่วิถีดำเนินชีวิตของท่านต่างกัน พระพุทธรเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว จะได้ประกาศพระศาสนา เผยแพร่ธรรมะที่ตรัสรู้แก่สรรพสัตว์ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ท่านปลีกตัวอยู่ลำพัง มิได้ประกาศพระศาสนา เหตุผลที่ไม่มีเรื่องบารมีในปัจเจกพุทธาปทาน อีกประการหนึ่ง คือ บารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเหมือนกัน จึงไม่จำเป็นจะต้องกล่าวซ้ำอีกครั้ง

ในสาวกาทาน มีการใช้คำว่า “บารมี” อธิบายคุณสมบัติที่เป็นเลิศของพระสาวกบางท่าน เช่น กล่าวว่พระสารีบุตรเป็นผู้ที่เลิศ (ที่สุด) ทางปัญญาว่า

“ตถเวายํ สาริปุตฺโต	สกุโก ตีสุ วิสารโ
ปญฺญา ย ปารมี คนฺตฺวา	ตปฺปยิสฺสตี ปาณิน” ^๑
“เตวิชชา ฉพภิญญา จ	อิทฺธิยา ปารมี คตา
ปญฺญา ย ปารมีปฺตฺตา	ปริวารนฺติ ตํ สทา” ^๒
“ปญฺญา ย ปารมี คนฺตฺวา	วิหรามิ อนาสโว” ^๓

กล่าวถึงพระโมคคัลลานะว่าเป็นเลิศทางอิทธิฤทธิ์ ว่า

“อารทฺฐวิริโย ปหิตตฺโต	อิทฺธิยา ปารมี คโต
สมฺมาสเว ปริญฺญา ย	นิพฺพายิสฺสตฺยนาสโว” ^๔

กล่าวถึงพระอุบาลีว่าเป็นเลิศทางวินัย ว่า

“วินเย ปารมี ปตฺวา	ชานาชานะ จ โภวิทโ
ชินสาสนํ ธารยฺนฺโต	วิหริสฺสตี นาสโว” ^๕

^๑ อุปทานสูตร ปติโม ภาค, หน้า ๓๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

จากตัวอย่างในสาวกาปทานดังได้ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า ในคัมภีร์รุ่นหลัง ความหมายของบารมีที่มีในคัมภีร์รุ่นแรกก็ยังคงอยู่ แต่ส่วนใหญ่จะใช้ในความหมายของทศบารมี ซึ่งไม่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรก

ข. คัมภีร์พุทธวงศ์^๒

พุทธวงศ์มีรายละเอียดเรื่องบารมีมากกว่าในอปทาน บารมีแต่ละอย่างนั้น มีลำดับการปฏิบัติแตกต่างกันเป็น ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปปบารมี และปรมัตตบารมี รวมทั้งสิ้นเป็น ๓๐ บารมีด้วยกัน ดังปรากฏในตอนเริ่มต้นของเรื่องที่กล่าวกันว่า พระสารีบุตร

---

^๒ คัมภีร์พุทธวงศ์อยู่ในพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย เป็นคาถาทิ้งหมด ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ท้ายเรื่องกล่าวถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ การกล่าวถึงพระพุทธเจ้าองค์ก่อนก็เพื่อแสดงประวัติของพระโคตมพุทธเจ้าในอดีตชาติ โดยเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญทศบารมี พุทธวงศ์นี้เริ่มมีคดีเรื่องพระโพธิสัตว์ แสดงถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาหายาน ลักษณะการเขียน เป็นแบบชีวประวัติ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะแสดงข้อธรรมะโดยตรง การแสดงพุทธประวัติ เป็นที่ระลึกเพื่อสร้างศรัทธาและกระตุ้นเตือนใจพุทธศาสนิกชนให้ประพฤติตามพระบรมศาสดา และดำรงตนเป็นคนดี ฉะนั้น การใช้คำและเนื้อความที่ยกขั้นมานั้น มุ่งแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ยิ่งกว่าผู้อื่นเพื่อสร้างศรัทธา I.B. Horner ใน *The Minor Anthologies of the Pali Cannon part III Chronicle of Buddhas (Buddhavamṣa) and Basket of Conduct (Cariyā Piṭaka)* London : P.T.S. 1975) ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องนี้เป็นพุทธวจนะ และพระพุทธเจ้าทรงใช้คำ อหิ “เรา” ซึ่งเป็นการเน้นคำ (ไม่มีก็ได้) Horner กล่าวว่า น่าจะเป็นการขัดกับที่พระพุทธเจ้าสอนหลักอนัตตา เหตุผลของการเขียนไม่น่าเป็นเพราะทรงตั้งใจสอนคนทั่วไปจึงพูดให้ง่าย ๆ เพราะพุทธวงศ์เป็นเรื่องที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ผู้เป็นที่สองรองจากพระองค์ในเรื่องปัญญา เหตุผลควรจะเป็นด้วย อหิ ในที่นี้ใช้ในความหมายขั้นสมมติ มิได้หมายถึงขั้นปรมัตต์

ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นเป็นสองประการ คือ ประการแรก เรื่องนี้เป็นพุทธวจนะ แสดงขั้นด้วยคำอาราธนาของพระสารีบุตร จุดมุ่งหมายคือเพื่อสอนคนทั่วไป (ปุถุชน) จะเป็นภิกษุบวชใหม่หรือชาวบ้านก็ตาม มิได้มุ่งจะสอนพระสารีบุตร แต่ต้องมีพระสารีบุตรถามขั้นก็เพื่อให้พระพุทธองค์ทรงมีโอกาสอธิบาย เป็นการแสดงธรรมะแบบปุจฉาวิสัชนา ประการที่สอง น่าจะสันนิษฐานว่าเรื่องนี้พระคันถรจนายจารย์งานขั้นเองในยุคหลังเป็นอุปกรณ์ในการสอนพุทธศาสนาอย่างที่ว่า “ใส่พระโอษฐ์พระพุทธเจ้า” เมื่อความคิดเรื่องบารมีเข้ามาถึงเมืองไทยในระดับชาวบ้าน จึงเป็นความคิดตามแนวพุทธวงศ์และจริยาปฏิภกเท่านั้น

ได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้า แสดงบารมีทั้งหมดที่พระองค์ทรงบำเพ็ญจนบรรลุพระโพธิญาณ ดังนี้

สารีปุตโต มหาปญฺโญ	สมาธิชฺฌมานโกวิทโ
ปญฺญา ย ปารมีปุตโต	ปจฺจุตติ โลกนาคกั
กัทิสฺส เต มหาวีร	อภินิหารโ นรุตตม
กมุหิ กาลเต ตยา ธีร	ปตฺถิตตา โพธิมุตตม
ทานํ สี่ลยจ เนกขมฺม	ปญฺญา วิริยยจ กัทิส
ขนฺติ สจฺจมชฺชิจฺจานํ	เมตตฺตฺตฺตฺตฺตฺต จ กัทิสา ^๑

แปลความว่า พระสารีบุตร เป็นผู้มั่งมีปัญญามาก ชำนาญในสมาธิและฌาน เป็นผู้บรรลุบารมีในปัญญา ทูลถามพระพุทธองค์ ผู้ทรงเป็นโลกนาคกว่า ข้าแต่พระมหาวีระ^๒ อภินิหารของพระองค์เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นนรุตตมะ (ผู้สูงสุดในชนทั้งหลาย) ผู้เป็นธีระ พระโพธิญาณอัน อุดม อันพระองค์ก็ปรารถนาแล้ว ในกาลใด ทาน สี่ล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ เป็นอย่างไร ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นอย่างไร อีกตอนหนึ่ง พูดถึงบารมีที่แบ่งเป็น ๓ ชั้น ว่า

ทสปารมี ตยา ธีร	กัทิสา โลกนาคก
กถํ อูปปารมี ปุญฺญา	ปรมตฺตฺตปารมี กถ ^๓

แปลความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นโลกนาค ผู้เป็นปราชญ์ ทศบารมี อันท่านบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้วเป็นไหน อุปบารมี เต็มเพียงใด ปรมัตถบารมี เต็มเพียงใด

^๑ Bv., p. 6.

^๒ คำเรียกพระพุทธเจ้าว่ามหาวีระนั้น หมายถึงผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ คำนี้อาจจะแสดงอิทธิพลศาสนาเซน

^๓ Bv., p. 13.

แต่ในเวลาที่ทรงตอบ พระพุทธเจ้าไม่ได้อธิบายแสดงความต่างของบารมีทั้ง ๓ ชั้น แต่ทรงอธิบายรวมกันไปแม้ในที่อื่น โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงบารมีทั้งหมดโดยรวมว่า

ยถา เย เกจิ ปุรุยฺหิ ทสปรามี ตเถว ตฺวํ มหาวีร ปุรย ทสปรามี^๑

แปลความว่า มหาวีระ (ท่านผู้มีความเพียรใหญ่) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ทรงกระทำทศบารมี ให้เต็มฉันทิใด ขอท่านจงกระทำทศบารมี ให้เต็มฉันทินั้นเทียว

อีกตอนหนึ่งว่า

ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา   ภิกฺขุโย จิตฺตํ ปสาทยิ
อุตฺตริ วตฺตมฺธิฏฺฐาสิ   ทสปรามีปุริยา^๓

แปลความว่า เมื่อได้ฟังพระวณะแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้น เราอธิษฐานแล้ว ซึ่งวัตรอันยิ่ง เพื่อบำเพ็ญทศบารมี

พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของพระสารีบุตร โดยแจ่มแจ้งถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ ในชาติที่พระองค์บังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่าง ๆ รวมทั้งหมด ๒๔ ชาติด้วยกัน เรียงตามลำดับดังนี้

พระพุทธเจ้า	พระโพธิสัตว์
๑. ทีปังกร	สุเมธ
๒. โภณจัญญะ	วิชิตาวี
๓. มังคละ	สุรุจิ

^๑ ibid., p. 21.

^๒ ฉบับภาษาไทยเป็น อุตฺตริ วตฺต

^๓ เป็นตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องถึงพระอดีตชาติ เมื่อได้ฟังพุทธพยากรณ์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้พยายามบำเพ็ญบารมี มักกล่าวซ้ำ ๆ กันใน Bv., pp. 30, 33, 36, 42, 45, 48, 51, 54, 57, 59, 62, 65, 68, 72, 74, 78, 81, 84, 86, 90, 94.

๔. สุมนะ	อดุละ
๕. เรวตะ	อดิเทวะ
๖. โสภิตะ	สุชาตะ
๗. อโนมทัสสี	ยักษ์
๘. ปทุมะ	สิงห์
๙. นารทะ	ฤษี
๑๐. ปทุมุตตระ	ชฎิล
๑๑. สุเมธ	อุตตระ
๑๒. สุชาตะ	พระเจ้าจักรพรรดิ
๑๓. ปิยทัสสี	กัสสปะ
๑๔. อัถถทัสสี	สุสีมะ
๑๕. ธรรมทัสสี	ท้าวสักกะ
๑๖. สัทธัตถะ	มังคละ
๑๗. ติสสะ	สุชาตะ
๑๘. มุสสะ	วิชิตาวิ
๑๙. วิปัสสี	อดุละ
๒๐. สีจี	อรินทมะ
๒๑. เวสสภู	สุทัสสนะ
๒๒. กกุสันธะ	เขมะ
๒๓. โภณาคมน์	ปัพพาคะ
๒๔. กัสสปะ	โชติปาละ

จะเห็นว่า การเรียงลำดับนี้ไม่เรียงไปตามความเกิดก่อนหลังของพระพุทธเจ้า เพราะ
 มีคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดในกัปปีต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. สारกัปปี เป็นกัปปีซึ่งมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในแต่ละกัปปีเพียงพระองค์เดียว
 มีการเกิดแบบนี้ ๕ ครั้ง มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ได้แก่ พระโกณฑัญญะ, พระปทุมุตตระ,
 พระสิทธัตถะ และพระวิปัสสี

๒. มัชฌกัปปี มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัปปีเดียว ๒ พระองค์ ได้แก่ พระสุเมธ
 และพระสุชาตะ, พระติสสะ และพระมุสสะ, พระสีจี และพระเวสสภู

๓. วรกัณฑ์ มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัณฑ์เดียว ๓ พระองค์ คือ พระอนิมทัสสี พระปทุมมา และพระนารทะ, พระปิยทัสสี พระอัครทัสสี และพระธัมมทัสสี

๔. สารมณฑกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัณฑ์เดียว ๔ พระองค์ คือ พระตันหังกร, พระเมธังกร, พระสรณังกร และพระที่ปังกร, พระมังคละ, พระสุมนะ, พระเรวตะ และพระโสภิตะ

๕. กัททกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นภายในกัณฑ์เดียว ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ, พระโกนาคมน์, พระกัสสปะ, พระโคตมะ และพระเมตไตรย์

เรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่เรียงลำดับตามความเกิดก่อนหลังของพระพุทธเจ้า นี้ แสดงให้เห็นว่า ยังไม่มีคิดว่า ต้องบำเพ็ญสะสมบารมีแต่ละอย่างในแต่ละชาติตามลำดับ คือจากทานบารมีจนถึงอุเบกขาบารมี เนื้อความที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาตินั้น มีประเด็นแก่นสำคัญ คือ เริ่มต้นกล่าวว่าพระโพธิสัตว์เป็นใคร และผู้ใดเป็นพระพุทธเจ้า ในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่า ท่านจะ ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เหตุนั้นท่านจึงได้พิจารณาพุทธกรรมที่จะทำให้เป็น พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้บำเพ็ญมาแล้ว พระองค์ได้พบว่า บารมี ๑๐ คือ พุทธกรรม จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะบำเพ็ญไว้ครบถ้วน ลักษณะเนื้อ ความแสดงว่า ในแต่ละชาติ พระองค์ได้พยายามบำเพ็ญบารมีทั้งหมดประกอบกัน ไม่มี การกำหนดว่าชาติใดบำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่มีการกล่าวว่า ทรงบำเพ็ญ บารมีในแต่ละชาติอย่างไรโดยเฉพาะ นอกจากว่าทรงบำเพ็ญ

๑. อธิษฐานบารมี ด้วยการตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีทั้งหมดเพื่อพระโพธิญาณ

๒. เนกขัมมบารมี ด้วยการสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดออกบวช

๓. วิริยบารมี ด้วยความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

ถึงแม้ว่าจะไม่มีคำอธิบายวิธีการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติ แต่จะมีการอธิบายรายละเอียดของการบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่างในเชิงอุปมาในชาติที่พระพุทธเจ้า (พระโคตม) ทรงบังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์นามว่า สุเมธ ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพระที่ปังกร อาจจะเป็นไปได้ว่า พระโพธิสัตว์องค์อื่นได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ตามแนวการปฏิบัติ ที่กล่าวไว้ในเรื่องนี้ซึ่งเป็นเรื่องแรกจึงไม่กล่าวซ้ำอีก คำอธิบายตอนนี้ไพเราะและกินความ ลึกซึ้งสมบูรณ์ทั้งอรรถรสแห่งภาษาและความคิด สมควรที่คัดลอกภาษาบาลีแปลเป็น ภาษาไทยทั้งหมดดังนี้

- หนท พุทธกร ฐมเม
 อูทฺธ อโธ ทสทิสสา
 (๑) วิจันนุโต ตทาทกฺขิ
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมิ ตฺวํ ปจฺมํ ดาว
 ทานปารมิตํ คจฺฉ
 ยถาปี กุมฺภโก สมฺปฺนฺโน
 วมเต อุกกํ นิสฺเสสฺสิ
 ตเถว ยาจเก ทิสฺวา
 ททาหิ ทานํ นิสฺเสสฺสิ
 น เหเต เอตฺตกาเยว
 อณฺเณปี วิจันนุสฺสามิ
 (๒) วิจันนุโต ตทาทกฺขิ
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมิ ตฺวํ ทุตฺติยํ ดาว
 สีสปารมิตํ คจฺฉ
 ยถาปี จมฺรํ วาลํ
 อูเปตี มรณํ ตตฺถ
 ตเถว จตุสฺส ญฺมึสฺส
 ปรริกฺข สพฺพทา สีสํ
 น เหเต เอตฺตกาเยว
 อณฺเณปี วิจันนุสฺสามิ
 (๓) วิจันนุโต ตทาทกฺขิ
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมิ ตฺวํ ตติยํ ดาว
 เนกฺขมฺมปารมึ คจฺฉ
- วิจันามิ อโธ จโต
 ยาวตา ฐมฺมธาคฺยา
 ปจฺมํ ทานปารมึ
 อณฺฺจณฺณํ มหาปถิ
 ทพฺพํ กตฺวา สมมาทีย
 ยทิ โโพธิ ปตฺตุมฺปิจฺฉสิ
 ยสฺส กสฺสจจิ อโธโกโต
 น ตตฺถ ปรริกฺขติ
 หีนมุกฺกญฺจมฺมฐมเม
 กุมฺภโก วีย อโธโกโต
 พุทฺธฐมฺมา ภวิสฺสเร
 เย ฐมฺมา โโพธิปาจนา
 ทุตฺติยํ สีสปารมึ
 อาเสวิตฺตนิเสวิตํ
 ทพฺพํ กตฺวา สมมาทีย
 ยทิ โโพธิ ปตฺตุมฺปิจฺฉสิ
 กิสฺสมิจิจิ^๑ ปฏฺฐิตคฺคิตํ
 น วิโกเปตี วาลธิ
 สีสานิ ปรีปุรย
 จมฺรํ วีย วาลธิ
 พุทฺธฐมฺมา ภวิสฺสเร
 เย ฐมฺมา โโพธิปาจนา
 ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ
 อาเสวิตฺตนิเสวิตํ
 ทพฺพํ กตฺวา สมมาทีย
 ยทิ โโพธิ ปตฺตุมฺปิจฺฉสิ

^๑ บางฉบับเป็น กิสฺมิลฺลิจิ

- ยถา อนุทุมเร ปุริโส
 น ตตฺถ รากํ อภิขเนติ
 ตเถว ตฺวํ สพุพภเว
 เนกขมฺมาภิมุโข โหหิ
 น เหเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฎปี วิจินิสฺสามิ
 (๔) วิจินฺนุโต ตทาทุกฺขี
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมํ ตฺวํ จตฺตถํ ตาว
 ปญฺญาปารมิตํ คจฺฉ
 ยถาปี ภิกฺขุ ภิกฺขนฺโต
 กุลานิ น วิวชฺเชนฺโต
 ตเถว ตฺวํ สพุพภเว
 ปญฺญาปารมิตํ คนฺตฺวา
 น เหเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฎปี วิจินิสฺสามิ
 (๕) วิจินฺนุโต ตทาทุกฺขี
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมํ ตฺวํ ปญฺจมํ ตาว
 วิริยปารมิตํ คจฺฉ
 ยถาปี สโห มิคราชา
 อลีนวิริโย โหติ
 ตเถว ตฺวํ สพุพภเว
 วิริยปารมิตํ คนฺตฺวา
 น เหเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฎปี วิจินิสฺสามิ
 (๖) วิจินฺนุโต ตทาทุกฺขี
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ

จิรวุตฺโต ทฺขทฺทิตโต
 มุตฺตฺติเยว กเวสตี
 ปสฺส อนุทุมเร วิย
 ภวโต ปริมุตฺติยา
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
 เย ธมฺมา โพรธิปาจนา
 จตฺตถํ ปญฺญาปารมึ
 อาเสวิตนฺเสวิตํ
 ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
 ยถิ โพรธิ ปตฺตุมฺจฉลสิ
 หนฺนํ กฏฺฐจฺฉมฺชฉนิเม
 เอวํ ลภตี ยาปนํ
 ปริปฺจุฉลสิ พุทฺธํ ชนํ
 สมฺโพธิ ปาปฺณิสฺสสสิ
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
 เย ธมฺมา โพรธิปาจนา
 ปญฺจมํ วิริยปารมึ
 อาเสวิตนฺเสวิตํ
 ทพฺพํ กตฺวา สมาทีย
 ยถิ โพรธิ ปตฺตุมฺจฉลสิ
 นิสฺชชฺชฏฺฐจฺฉนจฺฉกเม
 ปคฺคหิตมโน สทา
 ปคฺคเหหิ วิริยํ ทพฺพํ
 สมฺโพธิ ปาปฺณิสฺสสสิ
 พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร
 เย ธมฺมา โพรธิปาจนา
 ฉฏฺฐมํ ขนฺติปารมึ
 อาเสวิตนฺเสวิตํ

- อิมํ ตูวํ ฉฏฐมํ ตาว
 ตตฺถ อเทวชฺฌมานโส
 ยถาปี ปจวํ นาม
 สพฺพํ สหติ นิกฺเขปํ
 ตเถว ตวํปิ สพฺเพสํ
 ขนฺติปารมิตํ คนฺตฺวา
 น เหนฺเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฌปี วิจินิสฺสามิ
- (๗) วิจินฺนโต ตทาทุกฺชี
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมํ ตูวํ สตฺตมํ ตาว
 ตตฺถ อเทวชฺฌมานโส
 ยถาปี โอสสี นาม
 สมเย อุตฺตสฺเส วา
 ตเถว ตวํปิ สจฺเจสฺส
 สจฺจปารมิตํ คนฺตฺวา
 น เหนฺเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฌปี วิจินิสฺสามิ
- (๘) วิจินฺนโต ตทาทุกฺชี
 ปุพฺพเกหิ มหเสหิ
 อิมํ ตูวํ อจโล หุตฺวา
 ยถาปี ปพฺพโต เสโล
 น กมฺปติ ภูสฺวาเตหิ
 ตเถว ตวํปิ อธิฏฺฐาเน
 อธิฏฺฐานปารมิตํ คนฺตฺวา
 น เหนฺเต เอตฺตกาเยว
 อญฺเฌปี วิจินิสฺสามิ
- (๙) วิจินฺนโต ตทาทุกฺชี
 ทพฺพหํ กตฺวา สมากิย
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 สจฺจิมฺปิ อสจฺจิมฺปิ จ
 น กโรติ ปฏฺฐิณํ ทมฺ
 สมฺมานาวมานกฺขโม
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 พุทฺธชฺฌมา ภวิสฺสเร
 เย ฌมฺมา โพธิปาจนา
 สตฺตมํ สจฺจปารมํ
 อาเสวิตนิเสวิตํ
 ทพฺพหํ กตฺวา สมากิย
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 ตฺถลาภฺตฺวา สเทวเก
 น โวกฺกมฺติ วิถิตो
 นาตฺถกฺกมฺม หิ วิถิตो
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 พุทฺธชฺฌมา ภวิสฺสเร
 เย ฌมฺมา โพธิปาจนา
 อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมํ
 อาเสวิตนิเสวิตํ
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 อจโล สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 สกฺกฺขานาว ติฏฺฐติ
 สพฺพทา อจโล ภว
 สมฺโพธิํ ปาปุณฺนิสฺสสสี
 พุทฺธชฺฌมา ภวิสฺสเร
 เย ฌมฺมา โพธิปาจนา
 นวํ เมตฺตฺวาปารมํ

ปุปฺพเกหิ มหเสีหิ	อาเสวิตนิเสวิตํ
อิมํ ตุวํ นวมนํ ดาว	ทพฺพหํ กตฺวา สมาทีย
เมตฺตตาย อสโม โหหิ	ยถิ โโพธิํ ปตฺตุมิจฺฉสสิ
ยถาปี อุกฺกํ นาม	กฺลฺยาณเณ ปาปเก ชเน
สมํ ผรติ สีเตน	ปฺวาเหตุโรจฺชมถํ
ตเถว ตุวํ อหิตหิตเ	สมํ เมตฺตตาย ภาวย
เมตฺตปาปรมิตํ คนฺตุวา	สมโพธิํ ปาปฺณิสฺสสสิ
น เหตุ เอตฺตกาเยว	พฺพุทฺธมฺมา ภวิสฺสเร
อญฺเณปี วิจินิสฺสามิ	เย ธมฺมา โโพธิปาจนา
(๑๐) วิจินฺนโต ตทาทกฺขิ	ทสมํ อฺเปกฺขาปารมํ
ปุปฺพเกหิ มหเสีหิ	อาเสวิตนิเสวิตํ
อิมํ ตุวํ ทสมํ ดาว	ทพฺพหํ กตฺวา สมาทีย
ตฺลภฺโต ทพฺโห หุตฺวา	สมฺโพธิํ ปาปฺณิสฺสสสิ
ยถาปี ปจฺวี นาม	นิกฺขิตฺตํ อสฺสุจํ สฺสุจํ
อฺเปกฺขติ อฺโก เปโต	โกปानฺนยวชฺชชิตา
ตเถว ตฺวมนฺปี สุขทุกฺเข	ตฺลภฺโต สทา ภว
อฺเปกฺขาปารมิตํ คนฺตุวา	สมฺโพธิํ ปาปฺณิสฺสสสิ ^๑

แปลความว่า เอาเถิด เราจักพยายามเลือกเพื่อนซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกระทำความเป็นพระพุทฺธเจ้า ทางโน้น และทางนี้ เบื้องบน และเบื้องต่ำ ในทิศทั้งสี่เพียงใดแต่ธรรมชาติ ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเพื่อนอยู่

๑. เห็นแล้วซึ่งทานบารมี อันเป็นข้อต้น เป็นมหาบถ อันพระมหเสีเจ้า^๒ องค์ก่อน ๆ สั่งสมแล้ว เธอจงกระทำสมาทาน ซึ่งบารมีนี้ให้มั่นคงก่อน จงไปสู่ทานบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ แม้เหมือนดังว่า หม้อน้ำ อันมีน้ำเต็มของเขากว่าแล้ว ย่อมคายน้ำออกไม่

^๑ ibid., pp. 16 - 17.

^๒ มหเสี ตรงกับรูปสันสกฤต ว่า มหฺรฺษิ คือ ฤษีใหญ่ หมายถึงพระพุทฺธเจ้า

มีส่วนเหลือ ย่อมไม่รักษาน้ำไว้ ฉะนั้นฉันนั้น เธอเห็นแล้วซึ่งยาจกทั้งหลาย ทั้งชั้นต่ำ ปานกลาง และสูง จึงให้ซึ่งทาน โดยไม่มีส่วนเหลือ เหมือนหม้ออันเขากว่าแล้ว

พุทธรธรรมจักมีเพียงเท่านั้นหามิได้ แม้เราจักเลือกเฟ้นธรรมะแม้อันใด อันเป็นเครื่องปมพระโพธิญาณ ในกาลนั้น

๒. เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งศีลบารมี อันเป็นข้อที่สอง อันพระมหะเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ ได้อบรมกัน เธอจงสมาทาน กระทำบารมีอย่างที่สองนี้ไว้ให้มัน เธอจงไปสู่ศีลบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือนอย่างว่าจามรี ซึ่งมีขนหางติดอยู่ในที่ใด ๆ ย่อมเข้าสู่ความตายในที่นั้น ย่อมไม่ทำอันตรายซึ่งพวงหางฉันนั้นเทียว เธอจงบำเพ็ญซึ่งศีลทั้งหลาย ในภูมิทั้งหลาย ๔ เธอจงรักษาซึ่งศีลในกาลทุกเมื่อราวกะจามรีรักษาซึ่งพวงหาง

พุทธรธรรมจักมีเพียงเท่านั้นหามิได้ แม้เราจักเลือกเฟ้นธรรมะแม้อันใด อันเป็นเครื่องปมพระโพธิญาณ ในกาลนั้น

๓. เราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งเนกขัมมบารมี อันเป็นข้อที่สาม อันพระมหะเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ ได้อบรมกันมา เธอจงสมาทาน กระทำบารมีอย่างที ๓ นี้ไว้ให้มันคง แล้วจงไปสู่เนกขัมมบารมี ถ้าเธอยอมปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่าบุรุษผู้อยู่เป็นเวลานานในเรือนจำ เป็นผู้ได้รับทุกข์ทรมาน ย่อมไม่ยังความพอใจให้เกิดขึ้นในที่นั้น ย่อมแสวงหาความหลุดพ้นเทียว ฉะนั้นฉันนั้นเทียว เธอจงเห็นซึ่งภพทั้งปวงทั้งหลายเพียงดังเรือนจำ เธอจงเป็นผู้บ้ายหน้าสู่เนกขัมมะ เพื่อหลุดพ้นจากภพ

พุทธรธรรมจักมี เพียงแค่นี้หามิได้ แม้เราจะเลือกเฟ้น ซึ่งธรรมทั้งหลายอื่น อันเป็นเครื่องปมพระโพธิญาณ

๔. ในกาลนั้นเราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งปัญญาบารมี อันเป็นบารมีที่ ๔ อันพระมหะเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมาแล้ว เธอจงสมาทาน กระทำบารมีอย่างที ๔ นี้ไว้ให้มันคงไปแล้วสู่ปัญญาบารมี ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่าพระภิกษุผู้บิณฑบาต

อยู่ไม่เว้นตระกูลในฐานะต่ำ ปานกลาง และสูง ย่อมได้อาหาร เครื่อง
เย็บยาแก้ปวดตา ฉะนั้นนั่นเทียว เธอถามอยู่ซึ่งชนผู้รู้ลี้กกาลทั้งปวง
ถึงแล้วซึ่งปัญญาบารมี จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมี เพียงแค่นี้หามิได้ แม้เราจะเลือกเฟ้นซึ่งธรรม
ทั้งหลายอื่น อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ

๕. ในกาลนั้นเราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งวิริยบารมี อันเป็นบารมี
ข้อที่ ๕ อันพระมเหสีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมาแล้ว เธอ
จงสมาทาน กระทำบารมีอย่างข้อที่ ๕ นี้ไว้ให้มั่นคง แล้วจึงไปสู่วิริยบารมี
ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า พญาราชสีห์ ผู้
เป็นราชาแห่งเนื้อ เป็นผู้มีความเพียรไม่ย่อหย่อน มีใจอันประกอบไว้
ในกาลทุกเมื่อ ในที่นิ่งที่ขยับและที่เดิน ฉะนั้นนั่นเทียว เธอจงประกอบ
ซึ่งความเพียรอันมั่นคงในภพทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งวิริยบารมีจักบรรลุซึ่ง
สัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมทั้ง
หลายอื่น อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ

๖. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ ได้เห็นแล้วซึ่งขันติบารมี อันเป็น
บารมีข้อที่ ๖ อันพระมเหสีเจ้าทั้งหลายขององค์ก่อน ๆ ได้อบรมกันมา
เธอจงสมาทาน กระทำให้มั่นคง ซึ่งบารมีข้อที่ ๖ เป็นผู้ที่มีใจเด็ดเดี่ยว
ในเรื่องนั้น เธอจักบรรลุสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ชื่อว่า ปฐพี
ย่อมทนซึ่งของทั้งปวง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด มีความกรุณาอยู่
ย่อมไม่กระทำซึ่งการขว้างทิ้งหรือการรังเกียจ ฉะนั้นนั่นเทียว เธอ
จงเป็นผู้อดทนต่อความขย้อ และคำดูหมิ่นทั้งปวง ถึงแล้วซึ่งขันติบารมี
จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ
อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ

๗. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่เห็นแล้วซึ่งสัจจบารมี อันเป็นบารมี
ข้อที่ 7 อันพระมเหสีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมา เธอจงสมาทาน
กระทำให้มั่นคง ซึ่งบารมีข้อที่ ๗ เป็นผู้ที่มีวาจาจริง จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

เหมือนหนึ่งว่า (ดาวพระเคราะห์) ชื่อไอสธ^๑ ไม่หลีกออกจากทางเดิน
ในฤดูใด แล้วย่อมเป็นหลักมัน ในโลกมนุษย์อันเป็นไปกับด้วยเทวโลก
ฉนั้นนั้นนั้นเทียว แม้เธอจงไม่ก้าวล่วงจากวิถีในความสัจจ์ ถึงแล้วซึ่ง
สัจจขารมี จักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมีเพียงแค่นี้หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรมอื่น ๆ
(ธรรมทั้งหลายใด) อันเป็นเครื่องปรมพระโพธิญาณ

๔. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งอริชฐานขารมี อัน
พระมหเสเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน อบรมกันมา เธอจงสมาทานกระทำ
ให้มันคงซึ่งขารมีข้อที่ ๔ เธอจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในธรรมนั้น จักบรรลุ
ซึ่งสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ภูผาหินอันไม่หวั่นไหวและตั้งมั่นอย่างดี
ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยลมอันพัดแรง ย่อมตั้งในที่ของตนเทียว ฉนั้น
นั้นนั้นเทียว แม้เธอจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวอยู่ในความตั้งมั่น^๒ ในกาลทั้งปวง
ถึงแล้วซึ่งอริชฐานขารมีจักบรรลุซึ่งสัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมีประมาณเท่านี้หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรม
อื่น ๆ (ธรรมเหล่าใด) อันเป็นเครื่องปรมพระโพธิญาณ

๕. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งเมตตาขารมี อันเป็น
ขารมีข้อที่ ๕ อันพระมหเสเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมา เธอ
จงสมาทานกระทำแล้วซึ่งขารมีข้อที่ ๕ ให้มันคง จงเป็นผู้ไม่มีใครเทียม
ด้วยเมตตา ถ้าเธอปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ชื่อ
ว่าน้ำ ย่อมแผ่ไปด้วยความเย็นชาระซึ่งฝุ่นรุติ เสมอกันในคนดีและคน
ชั่ว ฉนั้นนั้นนั้นเทียว เธอจงเจริญเมตดาอย่างสม่ำเสมอในคนที่ไร้ประโยชน์
และมีประโยชน์ ถึงแล้วซึ่งเมตตาขารมี จักบรรลุพระสัมโพธิญาณ

พุทธรธรรมจักมีประมาณเท่านี้หามิได้ เราจักเลือกเฟ้นซึ่งธรรม
อื่น ๆ (ธรรมเหล่าใด) อันเป็นเครื่องปรมพระโพธิญาณ

^๑ ไอสธ ตามพจนานุกรมว่าพระจันทร์ หรือดาวประกายพรึก Dict. P.T.S., p. 171.

^๒ ในอริชฐานขารมี

๑๐. ในกาลนั้น เมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่ เห็นแล้วซึ่งอุเบกขาบารมี อันเป็นบารมีข้อที่ ๑๐ อันพระมเหสีเจ้าทั้งหลาย องค์ก่อน ๆ อบรมกันมา แม้เธอจงสมาทานกระทำบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ไว้ให้มั่น จงเป็นผู้มีใจเสมอมั่นคง จักบรรลुพระสัมโพธิญาณ เหมือนหนึ่งว่า ชื่อว่าปฐมพื้อมวางเฉย ซึ่งของที่เขาว้างลงทั้งที่ไม่สะอาดและสะอาด ทั้งสองอย่าง เว้นจากการโกรธและความยินดี ฉันทันนั้นนั่นเทียว แม้เธอจงเป็นผู้มีใจเสมอในสุขทุกข์ ในกาลทุกเมื่อ ถึงแล้วซึ่งอุเบกขาบารมีจักบรรลุพระโพธิญาณ

ตามข้อความที่ยกมานี้กล่าวถึงบารมี ๑๐ ประการ โดยรวมกัน ไม่ปรากฏคำอธิบายถึงความแตกต่างของบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี แต่ความคิดเรื่องบารมีในพุทธวงศ์ ได้ขยายกว้างขวางกว่าในอปทานมาก ดังจะกล่าวให้เห็นที่ละบารมีดังนี้

ทานบารมี ในอปทานกล่าวว่า คือการให้สิ่งที่ควรให้ เน้นการให้แก่ผู้ที่จำเป็น ในพุทธวงศ์ ความคิดเป็นแบบอุดมคติ คือเป็นการให้สิ่งที่ตนมีทั้งหมด โดยไม่จำกัด เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด พร้อมจะออกบวช เปรียบการให้นี้กับการคว่ำหม้อ ไซ้ศัพท์ว่า วมเต แปลว่า ส้ารอก แสดงว่า ปราศจากความอาลัยไยดีในของนั้น

ศีลบารมี อปทานกล่าวเพียงว่าให้ครบถ้วน พุทธวงศ์เพิ่มเติมว่า ต้องรักษาศีลให้เคร่งครัดตลอดเวลา และพร้อมที่จะสละชีวิต เพื่อรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ เหมือนจามรียอมตายเพื่อรักษานาง แสดงอุดมคติของการยึดถือคุณธรรมที่ประณีต พร้อมทั้งจะสละสิ่งที่หยาบ คือ กาย เพื่อรักษาส่วนละเอียดคือศีลไว้ ศีลในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเบญจศีล ท่านระบุไว้ว่า เป็นศีลในภูมิ ๔ ซึ่งในอรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่จาตุปาริสุทธิศีล^๑

เนกขัมมบารมี อปทานกล่าวเพียงว่าต้องบำเพ็ญให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมะคือการออกบวช เพราะเห็นภัยในสังสาระ บทอุปมาเปรียบเทียบการออกบวชกับการออกจากเรือนจำ บุคคลอยู่ในเรือนจำต้องอยู่ในที่คุมขัง กายไม่เป็นอิสระ การออกบวชเป็นการละสภาพคุมขังทางจิต ให้พ้นจากสังสารวัฏไปสู่หนทางแห่งความอิสระ ฉะนั้นผู้ที่ออกบวชจะออกด้วยความยินดี ปราศจากความอาลัยอาวรณ์ การออก

^๑ Bv A., p. 106.

บวชดังกล่าวนี้จึงเป็นการบวชด้วยความเข้าใจ ไม่ใช่สักแต่ว่าบวชเพราะธรรมเนียมประเพณีกำหนดไว้ หรือด้วยเหตุผลอื่น

ปัญญาบารมี พุทธวงศ์กล่าวในแนวเดียวกับอปทาน คือหมายถึงการไปได้ตามความรู้จากผู้อื่น พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมในการอุปมาว่า การหาความรู้นี้ ควรกระทำประดุจพระภิกษุบิณฑบาตไปสู่ทุก ๆ บ้าน โดยไม่เลือกฐานะ บุคคลผู้บำเพ็ญปัญญาบารมี จะแสวงหาความรู้อย่างถูกต้อง คือมุ่งเอาความรู้จริง มิได้เลือกฐานะของอาจารย์ แม้อาจารย์มีฐานะต่ำต้อย ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีก็ควรไปได้ตามได้

วิริยบารมี อปทานกล่าวเพียงว่า ให้กระทำให้ถึงที่สุด พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า ควรรักษาไว้ให้มีอยู่ตลอดเวลา เปรียบเทียบได้กับ ราชสีห์ผู้มีความเพียรเสมอกันทั้งในเวลา นั่ง ยืน เดิน จากตัวอย่างนี้เราจะสันนิษฐานได้ว่า คำว่า “วิริยะ” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง “ความเพียร” ในความหมายถึงความพยายามที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างที่เราเข้าใจในปัจจุบัน แต่น่าจะหมายถึงพลังกำลัง ความกระตือรือร้น (energy, being active) ว่าตามรูปศัพท์แล้ว วิริยะมาจาก วีระ แปลว่า ภาวะของผู้ที่แข็งแรง (state of a strong man)^๑ และจะเห็นว่า เปรียบเทียบว่าราชสีห์มีวิริยะเฉพาะเวลานั่ง ยืน และเดิน เวลานอนนั้นไม่ต้องใช้พลังกำลัง

ขันติบารมี พุทธวงศ์เพิ่มเติมจากอปทานว่า คือการอดทนต่อคำสรรเสริญและนิทา ไม่วันทิวต่อเหตุการณ์ เหมือนแผ่นดินยอมทนได้ทั้งของดีและเลว

สัจจบารมี พุทธวงศ์เน้นการพูดตามความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงจากความจริงอุปมากับดาวประกายพริ้วที่โคจรไปตามธรรมชาติ ทำให้เข้าใจได้ว่าการพูดตามจริงนี้ หมายถึงการพูดถูกต้องตามสัจจธรรม คือความจริงแห่งธรรมชาตินั่นเอง

อธิษฐานบารมี อปทานกล่าวว่า คือการทำจิตใจให้มั่นคง พุทธวงศ์ก็กล่าวระบุชัดว่า เป็นความไม่หวั่นไหว “ในธรรมนั้น” ซึ่งน่าจะหมายถึงพระโพธิญาณ คือมีความตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายคือการบรรลุพระโพธิญาณ

เมตตาบารมี อปทานกล่าวว่าต้องบำเพ็ญจนถึงที่สุด ซึ่งพุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมด้วยอุปมาว่า บำเพ็ญเหมือนน้ำที่ไหลไปตามแม่น้ำลำคลอง ย่อมชำระสิ่งสกปรกทุกอย่าง

^๑ Dict. P.T.S., pp. 634, 644.

ที่ไหลผ่านโดยไม่เลือก ความเมตตาของผู้บำเพ็ญเมตตาบารมี คือการแสดงความรักความปรารถนาดีต่อทุกคน ไม่จำกัดมิได้หวังประโยชน์จากการกระทำนั้น

อุเบกขาบารมี อปทานอธิบายว่า เป็นการวางใจเสมอในโลกธรรม ในพุทธวงศ์ คำอธิบายและอุปมาของอุเบกขาบารมีคล้ายกับของขันติบารมีมาก คือเทียบกับความไม่หวั่นไหวของแผ่นดิน ต่างกันอยู่ที่การเน้น คือ ขันติบารมีเน้นที่การทนได้ ช่มได้ ถ้ายังต้องช่ม ก็แสดงว่าใจยังหวั่นไหวในสิ่งนั้น ไม่ว่าในทางดีหรือไม่ดี แต่มีความเข้าใจ ไม่ควรทำตามเช่นนั้น จึงบังคับใจไว้ แต่อุเบกขาบารมีเน้นความไม่โกรธ ไม่ยินดี วางเฉย เป็นภาวะจิตปรกติของผู้ประพฤติธรรมระดับสูง มีเหตุการณ์ดีหรือไม่ดี ก็ไม่หวั่นไหว เป็นธรรมชาติ โดยไม่ต้องทนไม่ต้องช่มแต่ประการใด

นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม ๑๐ อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำบารมีว่าเป็นเลิศ เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์ มีนามว่า สุขเมธ และมาณพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า มีวิชาความรู้ดังนี้

อชฎายโก มนุทธโร
ลกขณเณ อติหาเส จ

ดิณฺณ เวทาน ปารคู^๑
สธมฺเม ปารมี คโต^๒

แปลความว่า เราเป็นผู้เล่าเรียน ทรงไว้ซึ่งมนตร์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสาม ถึงแล้วซึ่งความเลิศ (บารมี) ในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ คัมภีร์อิติहाส และธรรมอันเป็นของตน

มีบางตอนกล่าวถึงบารมีในความหมายว่า เป็นเลิศ ในอภิญา (มิได้ระบุว่าเป็นพระอรหันต์ตผล) เช่นในตอนที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่า

ตถปฺปมตฺโต วิหรนฺโต
อภิญาสุ ปารมี คนฺตฺวา

พฺรหฺมํ ภาเวตฺวา ภาวนํ
พฺรหฺมโลกมคฺจุหํ^๓

^๑ เวทาน ปารคู ศัพท์เวทาน เป็นวิภัตติที่ ๖ พหูวนะ เทียบ พุทธาน สาสน

^๒ Bv., pp. 9, 92. เทียบสุตตนิบาต และชาดก

^๓ ibid., pp. 30, 54, 57.

แปลความว่า ในกาลครั้งนั้น เราเป็นผู้ไม่ประมาท เจริญพรหมวิหารธรรม และภาวนาไปแล้วสู่ความเป็นเลิศ (บารมี) ในอภิญญาทั้งหลาย ไปแล้วสู่พรหมโลก

อีกตอนหนึ่งว่า

ปลุลงเคน นิสีทิตฺวา	เอวํ จินฺตฺเตสํหํ ตถา
วสึฏฺโถ อหํ ฉานน	อภิญญาสุ ปารมิงฺคโต ^๑

แปลความว่า ในกาลนั้น เรานั่งขัดสมาธิบัลลังก์แล้ว คิดแล้วอย่างนี้ว่า เรากลายเป็นผู้มีอำนาจ คือ ถึงบารมีแล้ว ในอภิญญาทั้งหลายในฉาน

อีกตอนพูดถึงศีล สมาธิ และว่าเมื่อบรรลุบารมีในธรรมเหล่านั้นแล้ว ก็ประกาศพระศาสนา

ตสฺสาปี อตุลา อิทฺธิ	อตุลํ สึลํ สมาธิ จ
สพฺพุตฺต ปารมํ คนฺตฺวา	ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิ ^๒

แปลความว่า ฤทธิ์ของพระองค์เป็นของไม่มีที่เปรียบ ทั้งศีล และสมาธิด้วย เมื่อทรงถึงซึ่งความเต็มเปี่ยม (บารมี) ในธรรมทั้งปวงแล้ว ทรงยังพระธรรมจักรให้หมุนไป

^๑ ibid., pp. 14, 92.

^๒ ibid., p. 71.

ก. จริยาปิฎก*

ในคัมภีร์จริยาปิฎก ความคิดเรื่องบารมี มีทั้งเหมือนและแตกต่างจากคัมภีร์อุปทาน และพุทธวงศ์ ความคิดที่เหมือนกัน คือบารมีเป็น พุทธกรรม คือธรรม ๑๐ อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณและเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุบารมี และปรมัตตบารมี รวมกันมี ๓๐ อย่าง แต่ก็ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจนถึงความแตกต่างในชั้นตอนทั้ง ๓ นี้

ความคิดที่แตกต่างจากพุทธวงศ์ คือ

๑. จริยาปิฎก กล่าวถึง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เฉพาะในกัปปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่า กัททกัปป์ ไม่ข้ามไปกัปอื่นเหมือนอย่างในพุทธวงศ์

๒. ในจริยาปิฎก พระโพธิสัตว์ไม่ได้พบพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์เหมือนในพุทธวงศ์

๓. ในจริยาปิฎก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งเด่นเพียงอย่างเดียว ในแต่ละชาติ เช่นถ้าจะบำเพ็ญทานบารมี ก็ทำทานอย่างเดียว ไม่กล่าวถึงบารมีอื่น ๆ แต่ในพุทธวงศ์ พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ทรงบำเพ็ญทั้ง ๑๐ อย่างพร้อมกันในชาติเดียว

๔. ในจริยาปิฎก พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีถือกำเนิดเป็นคนบ้าง เป็นสัตว์บ้าง ในพุทธวงศ์เป็นคนอย่างเดียว

จริยาปิฎกแบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรกมี ๑๐ จริยา แสดงทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ๑๐ องค์ วรรคที่สองมี ๑๐ จริยา แสดงศีลบารมี ส่วนวรรคที่สาม มี ๑๕ จริยา ๕ จริยาแรก

* จริยาปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ ๑๖ ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักคุณธรรมอย่างไม่มีใครเทียบเท่า ในขณะที่บำเพ็ญทศบารมีเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณ นักปราชญ์หลายท่าน เช่น บี.ซี. ลอว์ (B.C. Law) ในหนังสือ History of Pali Literature I : 290 และ A.K. Warder ในหนังสือ Pali Metre ถือว่าจริยาปิฎกน่าจะรจนาลงหลังสมัยพระเจ้าอโศก (Post Asokan) และได้รับอิทธิพลของลัทธิมหายานมาก ข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่ ดร. ลิลี เดอซิลวา (Dr. Lily de Silva) เขียนไว้ในคำนำ DAT., I : lxiii, ตั้งข้อสังเกตไว้คือ อาจจะเป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลมหายาน หรือเป็นคัมภีร์มหายานที่เรวาทรับมาใช้ ดร. ลิลี กล่าวว่า ในมหายานมีคัมภีร์ที่มีชื่อลงท้ายว่า “ปิฎก” มาก เช่น องคุลิมาลปิฎก ไวศุขปิฎก วุฒปิฎก เวทลปิฎก สงฺขารปิฎก ส่วนเถรวาทมีคัมภีร์ซึ่งลงท้ายว่าปิฎก มีเล่มเดียว คือ จริยาปิฎก

เกี่ยวกับเนกขัมมบารมี จริยาที่ ๖ แสดงอธิษฐานบารมี จริยาที่ ๗-๑๒ แสดงสัจจบารมี จริยาที่ ๑๓-๑๔ แสดงเมตตาบารมี และจริยาสุดท้าย แสดงอุเบกขาบารมี นิคมนกเถา กล่าว ว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ ปัญญาบารมี วิริยบารมี และขันติบารมี ด้วย แต่ไม่มีเรื่องแสดง บารมีเหล่านี้ในจริยาปิฎก ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ ให้ความเห็นว่า คงจะแทรกอยู่ในเรื่องอื่น^๑ คนอื่น ๆ มีความเห็นต่าง ๆ ดังที่ ไอ.บี. ฮอร์เนอร์ ยกขึ้นมา ริส เดวิดส์ และอาร์. มอริส (R. Morris) สันนิษฐานว่า ผู้รวบรวมจริยาปิฎก ตั้งใจจะให้มามีเรื่อง ๑๐๐ เรื่อง คือแต่ละบารมี มีเรื่องประกอบ ๑๐ เรื่อง ดังในสองบารมีแรก โดยยกตัวอย่างที่อัสวโฆษ เขียนคาถา ๑๐ บท สำหรับบารมีหนึ่ง ๆ แต่ถึงแก่กรรม เมื่อเขียนได้เพียง ๓๔ คาถาในชาตกมาลา มีเรื่อง ประกอบ ๓๕ เรื่อง และในจำนวนนี้ ๑๐ เรื่องที่มีชื่อตรงกับเรื่องในจริยาปิฎก การที่เรื่อง ประกอบบารมีบางบารมีหายไป คงจะเป็นเพราะใบลานที่จารึกเรื่องราวไว้ชำรุดสาบสูญไป เนื่องจากเรื่องบารมีในจริยาปิฎก เป็นพื้นฐานความคิดของเรื่องบารมีในสมัยหลัง จึงสมควรที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์โดยสังเขป เพื่อ แสดงให้เห็นลักษณะพิเศษของแต่ละบารมีในวรรคทั้ง ๓ ดังต่อไปนี้

๑. อภิตตวรรค เริ่มต้นด้วยการกล่าวความเบื้องต้น ระบุว่าพระพุทธองค์ทรงเล่า ถึง “จริยา” ที่ทรงประพฤติบำเพ็ญในระยะเวลาสี่สงฆ์แสนกัปป์ อันเป็นเครื่องปรม พระโพธิญาณ ทรงระบุว่าเจ้าเฉพาะเรื่องที่บังเกิดในกัปป์นี้เท่านั้น^๒ โดยเริ่มด้วยเรื่อง ทานบารมี ซึ่งมีเรื่องประกอบคือ

๑.๑. เรื่องของอภิตตดาบส^๓ ซึ่งบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า จนร้อนถึงพระอินทร์ต้อง แปลงเพศเป็นพร้าหมณเฒ่ามาขอภิกษา เพื่อเป็นโอกาสให้อภิตตดาบสได้บำเพ็ญทานบารมี อภิตตดาบสจึงให้ใบไม้อันเป็นอาหารของตนจนหมดสิ้น มีคำอธิบายว่า ใบไม้ที่อภิตตดาบส ให้เป็นทานนั้น ไม่มีน้ำมัน และไม่เค็ม แสดงว่าอภิตตเป็นผู้อยู่อย่างง่าย ๆ เพียงประทัง ชีวิตเท่านั้น แต่ก็ยังยินดีให้อาหารของตนเป็นทาน ไม่คิดว่าเมื่อให้ไปแล้วตนจะไม่มีกิน ตอนท้ายกล่าวว่า อภิตตทำเช่นนั้นมิใช่เพื่อหวังลาภยศ แต่บำเพ็ญเพราะปรารถนาพระ สัพพัญญุตญาณ

^๑ I.B. Horner, *BASKET OF CONDUCT* (Cariyāpīṭaka) (S.B.B., 1975), p. vi

^๒ หมายถึงกัปรกัปป์ ซึ่งมีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

^๓ ตรงกับ อภิตตชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๘๐ และเทียบได้กับชาตกมาลาเรื่องที่ ๗

๑.๒. เรื่องของสังขพราหมณ์^๑ ได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าเดินสวนทางมาตามทางที่แห้งแล้งและกันดาร พื้นดินแตกกระแหวง อากาศร้อนจัด สังขพราหมณ์จึงถวายเป็นและรองเท้าด้วยเห็นว่าเป็นเนื้อนาบุญ การถวายเป็นและรองเท้าเป็นทานนี้ นับเป็นการเสียสละอย่างมาก เพราะถ้าไม่มีริมและรองเท้า สังขพราหมณ์เองก็จะต้องลำบากมาก แต่ก็ให้ด้วยมีจิตตั้งมั่นว่าจะบำเพ็ญทาน

๑.๓. เรื่องของกुरुธรรม^๒ เป็นเรื่องที่พระเจ้าธนัญชัย พระราชทานพญาക്ഷสารตัวประเสริฐแก่พราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ โดยหวังพระสัพพัญญุตญาณ การพระราชทานนี้เป็นการช่วยเหลือชาวกาลิงครัฐซึ่งกำลังประสบปัญหาฝนแล้ง ขาดแคลนอาหาร เมื่อเสนา อำมาตย์ กราบทูลถามว่าเหตุใดจึงพระราชทานช้างคู่บ้านคู่เมืองแก่ผู้อื่นเช่นนี้ ตรัสตอบว่า อย่าว่าแต่ช้าง แม้แต่ราชสมบัติ หรือชีวิต ก็ทรงยินดีสละถ้ามีผู้ขอ

๑.๔. เรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่าสุทิสสนะ^๓ บำเพ็ญมหาทาน เพราะใคร่จะบรรลุพระสัมโพธิญาณ วิธีการบำเพ็ญมหาทาน คือ โปรดให้ตั้งโรงทาน ๑๐๐ แห่ง ประกาศให้คนมารับวันละ ๓ เวลา คือ เช้า เย็น กลางคืน สิ่งของที่ให้ มีทรัพย์สินอาหาร น้ำดื่ม ผลไม้ เครื่องอุปโภคใช้ ผ้าสีต่าง ๆ ริม รองเท้าอันงาม

๑.๕. เรื่องของพราหมณ์ชื่อมหาโควินทะ^๔ บริจาคมหาทาน ซึ่งเป็นบรรณาการของตนให้อาณาจักรทั้ง ๗ เป็นมูลค่าร้อยล้านแสนโกฏิ มีทรัพย์สิน ข้าวเปลือก เป็นต้น เพราะหวังสัพพัญญุตญาณ

๑.๖. เรื่องเนมิราช^๕ บริจาคมหาทาน เพื่อสัพพัญญุตญาณ ด้วยการสร้างศาลา ๔ แห่ง แจกข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่นอน โดยไม่เลือกผู้รับว่าเป็นคนหรือสัตว์

๑.๗. เรื่องจันทกุมาร^๖ บริจาคมหาทานเพื่อพระสัมโพธิญาณ แต่มิได้ระบุนุชด

^๑ ตรงกับ สังขชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๔๒ หรือ ๕๒๔

^๒ ตรงกับ กुरुธรรมชาตก เรื่องที่ ๒๗๖ ข้อสังเกตคือกล่าวถึงธรรม ๑๐ ประการ ของพระเจ้าธนัญชัย ซึ่งน่าจะเป็นเค้าของทศพิชราชธรรม

^๓ ตรงกับ มหาสุทิสสนสูตร ทีฆนิกาย เรื่องที่ ๑๗ มหาสุทิสสนชาตก เรื่องที่ ๕๕

^๔ ตรงกับ มหาโควินทสูตร ทีฆนิกาย

^๕ ตรงกับ นิมิชาตก เรื่องที่ ๕๐๑

^๖ ตรงกับ ขณฑาหลชาตก เรื่องที่ ๕๔๒

ลงไปว่า บริจาคสิ่งใด แต่เน้นว่าของนั้นดีกว่า มีคุณค่าและราคาแพงกว่าที่พระจันทร์ทุมาร ใช้อย่าง

๑.๘. เรื่องพระเจ้าสีวี^๑ ท้าวสักกะนิมิตกายเป็นพราหมณ์ตาบอดมาขอพระเนตรข้างหนึ่งของพระเจ้าสีวี เพื่อให้พระเจ้าสีวีได้บำเพ็ญอชฌัตติกทาน พระเจ้าสีวี ประทานพระเนตรทั้ง ๒ ข้างให้ กล่าวไว้ในขณะที่จะให้ก็ดี กำลังให้อยู่ก็ดี ให้แล้วก็ดี จิตของพระเจ้าสีวีมิได้หวั่นไหว มิได้คำนึงถึงความเจ็บปวดหรืออาลัยการสูญเสียดวงตา ทรงปรารณาแต่พระโพธิญาณ

๑.๙. เรื่องของพระเวสสันดร^๒ บำเพ็ญบารมีในทุก ๆ ทาง ระหว่างอยู่ในครรภ์มารดา ได้ทรงบันดาลให้พระมารดาบริจาคทานแก่คนยากจน คนป่วย คนแก่ คนเดินทาง เมื่อพระชนม์ได้ ๘ พรรษาที่ตั้งใจบริจาค หัวใจ ตา แม่น้ำ และเลือดเป็นทาน ต่อมาได้พระราชทานช้างคู่บ้านคู่เมืองแก่ชาวกาลิงครัฐ เมื่อถูกขับออกจากพระนครก็ยังให้ ช้างม้า รถ ทาสี ทาส แม่โค พระสนม จนหมดสิ้น เมื่ออยู่ในป่าก็ยังได้พระราชทานกัณหาชาติ แก่ชูชก และยกพระนางมัทรี ให้แก่ท้าวสักกะผู้แปลงเป็นพราหมณ์มาขอ ทุกครั้งที่มีการบริจาคทาน โลกธาตุจะหวั่นไหว ชื่นชมในอำนาจแห่งทานบารมีของพระองค์

๑.๑๐. เรื่องของสสบัณฑิต^๓ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่าย ท้าวสักกะแปลงเป็นพราหมณ์มาขออาหาร กระต่ายจึงก่อไฟและกระโดดเข้ากองไฟ สละชีวิตของตน เป็นอาหารของพราหมณ์นั้น

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑล กล่าวสรุปว่าในพระชาติต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี จริยาปฏิภูกยกย่องการสละตน สละชีวิตนั้น เป็นเลิศ สำหรับอดีตวิภวคซึ่งเป็นเรื่องของทานนั้น มีข้อควรสังเกต ดังนี้

๑. ทานบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และกล่าวไว้ในจริยาปฏิภูกนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการบำเพ็ญเพราะหวังพระสัพพัญญุตญาณ หรือโพธิญาณ โดยมิได้หวัง ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ในโลกธรรม แต่ก็ได้กล่าวไว้ว่ากระทำด้วยเจตนาช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์โดยไม่หวังผล ในจริยาปฏิภูกมีเพียงเรื่องราวของสังขพราหมณ์ที่ทำทานเพราะหวังผลบุญ และสสบัณฑิต

^๑ ตรงกับ สีวีชาดก เรื่องที่ ๔๘๕

^๒ ตรงกับ เวสสันดรชาดก เรื่องที่ ๕๔๗ ชาดกมาลาเรื่องที่ ๕

^๓ ตรงกับ สสชาดก เรื่องที่ ๓๑๖ ชาดกมาลาเรื่องที่ ๖

ซึ่งสละชีวิตให้เป็นอาหารแก่พราหมณ์

๒. เมื่อเปรียบเทียบวรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องการทำทานในจรียาปิฎก เปรียบเทียบกับทานบารมีในอปทานและพุทธวงศ์ จะเห็นว่ามิใช่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย คือ อปทานเน้นหนักที่สิ่งของว่าต้องเลือกให้อย่างดี เป็นสิ่งที่ควรให้ สำหรับผู้ที่จำเป็นต้องใช้ ส่วนพุทธวงศ์เน้นการสละออกจากตัว จรียาปิฎกก็ได้กล่าวเป็นหลักชัดเจนไว้ว่า การให้จะต้องมีลักษณะอย่างไร แต่เราสามารถสรุปได้จากเรื่องที่ประกอบ คือเรื่อง อภิตติ ให้ของดีที่สุดที่ตนมี ซึ่งก็มีใช้เป็นของประณีตแต่อย่างใด แต่เมื่อให้ไปแล้วตนก็จะไม่มีบริโภคนิสัยพราหมณ์ก็เช่นเดียวกัน ความสำคัญของการให้มิได้วัดจากราคาของ แต่จากความตั้งใจที่จะให้ การให้สิ่งที่มีขณะนั้น อันเป็นสิ่งจำเป็นแก่ผู้รับด้วย ในเรื่องของกุศลธรรม แสดงว่าเป็นการให้ที่ไม่ยึดสิ่งใดเป็นของตนเลย สำหรับมหาทานนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะบริจาคทุกสิ่งที่เป็นของดี ไม่ใช่ของเหลือใช้ และมีได้ให้เพราะไม่เห็นคุณค่าของของเหล่านั้น ในเรื่องจันทกุมาร ซึ่งให้ของดีกว่าของที่ตนใช้ แสดงถึงระดับความสูงของการให้ คือ ประารถนาดีต่อผู้อื่นมากกว่าต่อตนเอง จรียาปิฎกเน้นเรื่องการสละทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนในพุทธวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสาธก ๓ เรื่องหลัง ซึ่งแสดงว่าควรที่จะสละได้ทั้งชีวิตและร่างกาย

ลักษณะในการให้ทานที่กล่าวในจรียาปิฎกนั้น ถ้าพิจารณาดูในระดับความเข้าใจของคนทั่วไป การให้ทานบางอย่างดูไม่เหมาะสม เช่น การที่พระเจ้าธัญชัย และพระเจ้าเวสสันดรยกช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่ชาวกาลิงครัฐ โดยมีได้คำนึงถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับชาวเมืองของพระองค์เอง หรือการที่พระเจ้าเวสสันดรพระราชทานกัณฑ์ ชาลี และพระนางมัทรีแก่ผู้มาขอ ก็ดูเป็นการเห็นแก่ตัวที่ตัดสินยกชีวิตของผู้อื่นให้แก่ผู้รับที่ไม่เหมาะสม เพื่อตนเองจะได้บรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อย่างไรก็ตามเราสามารถพิจารณาเรื่องนี้ในทัศนคติของบุคคลในสมัยหลังพุทธกาล ซึ่งยึดถืออุดมคติของวิถีชีวิตชั้นสูง การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้านั้น เป็นภาวะที่มีค่าสูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้ ภาวะนี้จักนำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งมาสู่สรรพสัตว์ เหมือนกับเช่นการสละราชสมบัติของเจ้าชายสิทธัตถะ แล้วเสด็จออกบรรพชาจนได้ตรัสรู้ ได้นำประโยชน์ยิ่งใหญ่มาสู่มนุษยโลก นับประมาณมิได้ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคต ถ้าพระพุทธองค์ทรงเลือกราชสมบัติ ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน พระบิดามารดา พระโอรส และพระมเหสี โลกก็จะไม่ได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนา ฉะนั้น เมื่อเทียบ

กับพุทธวงศ์แล้ว พุทธวงศ์ยังเป็นการบริจาทานในชั้นปกติ ส่วนในจรียาปิฎกก็มีเรื่อง
ที่เน้นการให้ทานในระดับสูง เพื่อหวังสิ่งสูงสุด คือ พระโพธิญาณ

๓. ผู้มารับทานในจรียาปิฎก มี ๓ ประเภท คือ

๑. ประชาชนจำนวนมากที่มารับทาน เมื่อมีผู้มาบริจาทาน ตามเรื่องที่สาธก
มักเน้นว่าเป็นคนจน คนป่วย คนชรา และคนเดินทาง ซึ่งเป็นผู้ต้องการของที่ให้ทานจริง ๆ

๒. พระอินทร์แปลงกายมารับบริจาค เพื่อให้พระโพธิสัตว์มีโอกาสบำเพ็ญ
ทานบารมี

๓. พรหมณ์กำลังครุฑมาขอช่างมงคลเพราะแคว้นตนเกิดภาวะแห้งแล้ง

๔. ทานในจรียาปิฎกเป็นสิ่งของหรือร่างกาย เป็นเรื่องรูปธรรมทั้งหมด มิได้พูด
ถึงเรื่องนามธรรม หรือธรรมทาน เช่น การให้ความรู้

๕. ในอกิตติวรรคนอกจากในนิคมนกลา ไม่ได้กล่าวคำว่าบารมีเลย

๒. หัตถินาควรรค กล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี มีเรื่องประกอบ คือ

๒.๑. เรื่องของสีลวนาค^๑ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างมงคล เลี้ยงดู
มารดา รักษาศีลอย่างครบถ้วน แม้มีกำลังมาก สามารถทำร้ายใครก็ได้ ก็ยอมให้ความอู้อ้อ
จับอย่างง่ายดาย มิได้ต่อสู้ แสดงความโกรธ เพราะไม่ต้องการให้ศีลขาด กล่าวคือ ถ้า
โกรธก็จะทำร้ายความอู้อ้อ เป็นปาณาติบาต

๒.๒. เรื่องพญานาคชื่อ ภูริทัตต์^๒ ซึ่งต้องการไปสวรรค์ จึงอธิษฐานรักษาศีล
และอธิษฐานว่าจะไม่ทำร้ายผู้ใด แม้ว่าจะถูกทำร้าย เมื่อหมองจับใส่ตะกร้า บีบด้วยฝ่ามือ
ก็อดทนไม่โกรธ ไม่ทำร้ายใคร ด้วยเกรงว่าศีลจะขาด เพราะกำลังบำเพ็ญศีลบารมี

๒.๓. เรื่องพญานาคชื่อ จัมเปยยกะ^๓ เป็นผู้รักษาศีล ยอมให้หมองจับมาบังคับ
ให้แสดงร้ายรำแก่มหาชน พญานาคก็อดทน ไม่ให้โกรธ แม้จะสามารถฟันพิษฆ่าหมอง
ได้ เพราะเกรงจะขาดจากศีล

^๑ ตรงกับ มาตุโปสกชาตค เรื่องที่ ๕๕๕

^๒ ตรงกับ ภูริทตฺตชาตค เรื่องที่ ๕๔๓

^๓ ตรงกับ จมฺเปยฺยกชาตค เรื่องที่ ๕๐๖

๒.๔. เรื่องปริพาชกชื่อ จูฬโพธิ^๑ รักษาศีล ขอมให้พระราชานุกตร้านางพราหมณ์ ผู้เป็นภริยาเก่าไป แม้ว่าจะโกรธ ก็ขอมข่มความโกรธ แม้ใครทำร้ายนางพราหมณ์ก็จะ ไม่ทำลายศีล เพราะต้องการพระโพธิญาณ และสัพพัญญุตญาณ

๒.๕. เรื่องของมหิสราษ^๒ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญากระบือ แม่ฝูง ลิงจะมาถ้ำอยู่จางระ ปัสสาวะรดก็ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายลิง เพราะถ้าโกรธลิง ลิงจะขาด

๒.๖. เรื่องพญาเนื้อชื่อ รุรุ^๓ เป็นผู้รักษาศีล ช่วยเหลือบรุษผู้เป็นหนี้เขาให้รอด ชีวิต แต่บรุษนั้นกลับนำพระราชามาจับพญาเนื้อด้วยหวังทรัพย์ แม้บรุษนั้นจะทรยศต่อ ตนและพระราชาก็ประหารเขาเสีย ก็ยังทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ ถ้าหากจะทรง ยิ่งให้ยังตนแทน พญาเนื้อเป็นผู้รักษาศีล เพราะปรารถนาโพธิญาณ

๒.๗. เรื่องของชฎิลชื่อ มาตังคะ^๔ ซึ่งเป็นผู้ถือศีล ถูกพราหมณ์ผู้หนึ่งบริภาษ แข่งให้ศิระแตก ที่จริงมาตังคะชฎิลมีอำนาจที่จะทำร้ายพราหมณ์ให้กลายเป็นเถาถ่านได้ ก็มีได้ทำ ยิ่งกว่านั้น พราหมณ์จะต้องได้รับผลกรรมของการบริภาษ คือตนเองจะต้อง ศิระแตกตาย แต่มาตังคะก็ช่วยแก้ไขให้พ้นผลกรรม มาตังคะทำเช่นนี้ด้วยปรารถนา พระโพธิญาณ

๒.๘. เรื่องของเทพบุตรชื่อ ธรรมะ^๕ หรือธรรมวาทิเทพบุตร ซึ่งคอยชักชวน ชนทั้งหลายให้สมาทานกุศลกรรมบถ หลีกเลี่ยงการวิวาทกับธรรมวาทิเทพบุตร หลีกทางให้ เพราะต้องการรักษาศีล ระงับความโกรธเคืองที่จะทำร้ายธรรมวาทิเทพบุตร ระงับจิต ได้แล้ว อธรรมเทพบุตรถูกธรณีสูบเอง

๒.๙. เรื่องของพระราชาทรงพระนามว่า ชัยทิส^๖ ผู้ประกอบด้วยศีลคุณพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นโอรส ทรงพระนามว่า อสินัสตตกุมาร พระเจ้าชัยทิส ถูกพระยาปรีสาท

๑ ตรงกับ จุลโพธิชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๔๓ ชาตกมาลาเรื่องที่ ๒๑

๒ ตรงกับ มหิสชาตก ชาตกเรื่องที่ ๒๗๘ เทียบชาตกมาลาเรื่องที่ ๓๓

๓ ตรงกับ รุรุชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๘๒ เทียบชาตกมาลาเรื่องที่ ๒๖

๔ ตรงกับ มาตังคะชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๘๗

๕ ตรงกับ ธรรมชาตก ชาตกเรื่องที่ ๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเค้าโครงเรื่องมาทรงพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องธรรมมาธรรมะสงคราม

๖ ตรงกับ ชัยทิสชาตก ชาตกเรื่องที่ ๕๑๓

จับเพื่อจะกินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์จะตกแต่งกายเหน็บอาวุธด้วยหวังจะบูให้พระยาปรีสาท สะดุ้งกลัว แต่เกรงว่าจะทำให้ศีลของพระองค์เศร้าหมอง จึงใช้เมตตาคิดต่อพระยาปรีสาท และกล่าวเสนาอดนให้พระยาปรีสาทกินแทนที่พระบิดา เมื่อพระยาปรีสาทได้ฟังกลับใจ จึงออกบวช

๒.๑๐. เรื่องพญานาคชื่อ สังขปาละ^๑ ถูกนายพรานจับจะเอาไปฆ่ากิน พรานรุมตีแทงด้วยหอกที่จมูก หาง กระดูกสันหลัง แล้วเอาหัวยร้อยหาบไป พญานาคมีฤทธิ์มาก สามารถแม้ยังมหาสมุทร ป่า ภูเขา ให้ไหม้ได้ด้วยลมหายใจของตน แต่ก็มีได้โทษเคืองพรานเหล่านั้น เพราะรักษาอุโบสถศีล ตั้งใจบำเพ็ญศีลบารมี ในที่สุดพญานาคต้องตายอย่างทรมาณ นับเป็นการรักษาศีลชั้นยอมสละชีวิต

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑล รวมจริยาที่มีในวรรค ยกย่องจริยาของสังขपालนาคราชว่าเป็นศีลบารมีอย่างยิ่ง

ข้อสังเกตในวรรคนี้ คือ

๑. ในวรรคมีอยู่ ๑๐ จริยา มี ๓ จริยาที่กล่าวถึงศีลบารมี คือเรื่องที่ ๑, ๒ และ ๑๐ เรื่องที่ ๑ และ ๒ เป็นเรื่องของการปรารถนาที่จะบำเพ็ญศีลบารมี เรื่องที่ ๑๐ เป็นผู้มีศีลบารมีอยู่แล้ว มี ๑ จริยาที่ไม่พูดถึงศีลบารมี แต่พูดถึงความต้องการสัพพัญญุตญาณ และโพธิญาณ คือเรื่องที่ ๔, ๖, ๗ นอกจากนั้นเป็นการรักษาอารมณ์ไม่โกรธ เกรงว่าศีลจะขาด

๒. ศีลที่กล่าวถึงในที่นี้มุ่งในเรื่องปาณาติบาต หรือการทำร้ายทางกายเป็นใหญ่ และยกย่องการรักษาศีลด้วยชีวิต ทำให้พิจารณาได้ว่า ศีล น่าจะแปลว่าความปกติ การไม่ละเมิดศีล คือไม่ปล่อยกาย วาจา ให้กำเริบจากปกติ กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการถือพรตอย่างหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง สังเกตได้ว่า แทบทุกเรื่องจะแสดงความคิดว่า การรักษาศีล สำคัญกว่าการรักษาชีวิต ในเรื่องที่ ๖ นอกจากจะแสดงถึงการอดทนไม่ต่อสู้ทำร้ายผู้ใดแล้วยังมีเนื้อหาพิเศษกว่าอีก ๕ เรื่องข้างต้น คือนอกจากจะรักษาศีลส่วนตนแล้ว ยังป้องกันชีวิตของผู้อื่นด้วย แม้ตนเองจะเสียชีวิตก็ตาม

^๑ ตรงกับ สังขपालชาตก ชาดกเรื่องที่ ๕๒๔

๓. เมื่อเปรียบเทียบเรื่องศีลในจரியากับศีลในอุปทาน และพุทธวงศ์ จะเห็นว่า มีแนวโน้มเดียวกัน

๓. ยูธัญชัยวรรค เป็นวรรคที่กล่าวถึงบารมีหลายบารมีรวมกัน เริ่มแต่การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีเรื่องประกอบดังนี้

๓.๑. เรื่องของพระราชโอรสของพระเจ้าสัพพัตตราช ทรงพระนามว่า ยูธัญชัย^๑ สลดพระทัยเพราะเห็นหยาดน้ำค้างเหือดแห้งเมื่อต้องแสงอาทิตย์ จึงออกผนวชเมื่อพระบิดาโปรดยกราชสมบัติให้เป็นผู้ปกครอง ก็มีได้ยอมรับ จนแม้เมื่อพระบิดาตลอดจนนางสนมกำนัลชาวเมือง รำให้ ขอให้อยู่ครองราชสมบัติ ก็ตัดสติใจออกบวชอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้มิใช่เพราะพระองค์ไม่รักพระบิดา พระมารดา ข้าราชการบริวาร และยศศักดิ์ แต่เป็นเพราะปรารถนาพระโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณ

๓.๒. เรื่องราชโอรสทรงพระนามว่า โสมนัส^๒ เป็นผู้ที่ถูกขฤคคโคกงเพ็ดทูลพระราชินีให้ประหารเสีย พระราชาทรงเชื่อ แต่เมื่อพระราชโอรสทูลให้ทรงเข้าพระทัยแล้ว ก็ทรงขอมาพระราชโอรส และพระราชทานราชสมบัติให้ แต่พระราชโอรสมิทรงรับ กล่าวว่ามีได้ทรงรังเกียจโภคสมบัติ แต่เป็นเพราะทรงปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

๓.๓. เรื่องพระราชโอรสของพระเจ้ากาสีทรงพระนามว่า อโยจระ^๓ เป็นผู้เจริญวัยในเรือนเหล็ก เมื่อพระราชบิดาจะพระราชทานราชสมบัติ ก็กราบทูลว่าพระองค์เป็นผู้ถูกจองจำในครรภ์พระมารดา แล้วยังถูกจำในเรือนเหล็กอีก ถ้ายังจะยินดีในราชสมบัติอยู่อีก ก็จะเป็นผู้เลวทราม จึงคิดออกบวช แสวงหาธรรม มิใช่ว่าพระองค์ไม่รัก พระมารดา พระบิดา หรือยศศักดิ์ แต่หากว่าปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

๓.๔. เรื่องเหง้าบัว หรือภิสจரிய^๔ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพีใหญ่ มีพี่น้องชายหญิงอีก ๗ คน เป็นผู้ยินดีในเนกขัมมะ ไม่นิยมบริโภคมาม คือการมีและติดในสมบัติ เครื่องนำสุขมาให้ในธรรมของคฤหัสถ์ ทั้ง ๆ ที่ถูกสหายทั้งหลายเกลียดกล่อมอยู่ในที่สุดออกบวช บิดา มารดา และน้องก็ออกบวชตาม

^๑ ตรงกับ ยูธัญชยชาตค ชาติกเรื่องที่ ๔๖๐

^๒ ตรงกับ โสมนสฺสชาตค ชาติกเรื่องที่ ๕๐๕

^๓ ตรงกับ อโยจระชาตค ชาติกเรื่องที่ ๕๐๖

^๔ ตรงกับ ภิสชาตค ชาติกเรื่องที่ ๔๘๘ เทียบกับชาติกมालาเรื่องที่ ๑๕

๓.๕. เรื่องโสณะและนันทะ ผู้เป็นบัณฑิต^๑ เห็นโทษแห่งการครองเรือน จึงละทิ้งโลกสมบัติออกบรรพชา แม้ถูกล่อด้วยกามโภคะ

๓.๖. เรื่องพระราชกุมารทรงพระนามว่า มุกปักขกุมาร^๒ หรือเต็มยกุมาร เห็นภัยแห่งเสวตฉัตร จึงอธิษฐานองค์ ๓ ประการ คือ เป็นคนเปลี้ย เป็นคนใบ้ และเป็นคนหนวก อยู่ ๑๖ ปี แม้ว่าจะถูกทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ไม่เลิกจากอธิษฐาน พระองค์มิได้เกลียดพระมารดา บิดา หรือพระองค์เอง แต่ปรารถนาพระโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณ การอธิษฐานนี้เป็นอธิษฐานบารมี

๓.๗. เรื่องพญาวานร^๓ อยู่ใกล้แม่น้ำ แต่ไม่สามารถเดินทางไปอีกฝั่งได้อย่างสะดวก เพราะมีจระเข้ตัวหนึ่งคอยขัดขวาง วันหนึ่งจระเข้บอกวา “มาเกิด” พญาวานรก็รับคำว่า “จะมา” เมื่อรับคำแล้วก็ทำตามทีพูด แต่ยังมีไหวพริบที่จะไปอย่างปลอดภัย คือ เหยียบหัวจระเข้ แล้วกระโดดไปยังอีกฝั่งหนึ่ง นี่เป็นสังขบารมีของพญาวานร ซึ่งไม่มีใครเสมอ

๓.๘. เรื่องสังกัสพหยบัณฑิต^๔ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบส นามว่าสังกัสจะเป็นผู้รักษาโลกด้วยคำสั่ง ทำให้หมู่ชนสามัคคีกัน

๓.๙. เรื่องลูกนกคุ้ม^๕ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ้ม ขนยังไม่ออก วันหนึ่งเกิดไฟไหม้ป่า ลูกนกคุ้มนึกถึงศีลคุณ ความสัจย์ของพระสัพพัญญูเจ้าผู้ประกอบด้วยความสัจย์ ทำสังขกิริยา อังพระพุทฺธ และพระธรรม ให้ไฟดับ ไฟก็ดับลง ไม่มีผู้ใดมีสังกัสเสมอด้วยสังกัสพระโพธิสัตว์ นี่เป็นสังขบารมี

๓.๑๐. เรื่องของพญาปลา^๖ อาศัยอยู่ในหนองน้ำ ในฤดูร้อน น้ำในสระแห้งขอด นกนานาชาติก็คอยมาจับปลา เหล่าปลาทั้งหลายได้รับความเดือดร้อน พญาปลาคิดวิธีช่วยให้ปลาทั้งหลายปลอดภัย จึงทำสังขกิริยาว่า ตนไม่เคยเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบาก

^๑ ตรงกับ โสวณฺณชาตก ชาตกเรื่องที่ ๕๓๒

^๒ ตรงกับ มุกปักขชาตก ชาตกเรื่องที่ ๕๓๘ (เรียกอีกอย่างว่า เตมียชาตก)

^๓ ตรงกับ วานรินฺทชาตก ชาตกเรื่องที่ ๕๗ (หรือ ๒๑๘, ๒๕๐)

^๔ เรื่องนี้ B.C. Law กล่าวว่า ตรงกับชาตกเรื่องที่ ๗๓

^๕ ตรงกับ วฏฺฏกชาตก ชาตกเรื่องที่ ๓๕ เทียบชาตกมาลา ชาตกเรื่องที่ ๑๖

^๖ ตรงกับ มจฺจนชาตก ชาตกเรื่องที่ ๑๕ B.C. Law เทียบว่าเป็นเรื่องที่ ๓๔, ชาตกมาลาเรื่องที่ ๑๕

ฉะนั้น ขอให้ฝนตกเพื่อมิให้นกทั้งหลายเบียดเบียนปลาได้ ฝนทำให้หญิงตกลงมา ด้วย
 อานภาพแห่งความสัจย์ ไม่มีผู้ใดเสมอพญาปลา ในความสัจย์ นี้เป็นสัจจบารมี

๓.๑๑. เรื่องฤษีชื่อกัณหาที่ปายนะ^๑ บุตรของสหายถูกงูกัดล้มลง ฤษีจึงปลอบ
 มารดาบิดาของเด็กนั้น และทำสัจจกิริยาว่าตนประพาศิพรหมจรรย์ มีจิตเลื่อมใสอยู่เพียง
 ๗ วัน ไม่เลื่อมใสถึง ๕๐ ปีเศษ ด้วยความสัจย์นี้ ขอให้ความสวัสดีจงมีแก่เด็กและให้
 พิษระงับไป เมื่อทำสัจจกิริยาแล้ว เด็กนั้นก็ฟื้น ไม่มีผู้ใดมีสัจจะเสมอด้วยฤษีนั้น นี้เป็น
 สัจจบารมี

๓.๑๒. เรื่องพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า สุตโสสม^๒ ถูกพระยาปริสาทจับไป
 จะกิน ขอผัดไว้เพื่อไปเวนคืนราชสมบัติแก่ทายาท พระยาปริสาทอนุญาต ถ้าพระเจ้าสุตโสสม
 จะกลับมหาอ็อก เมื่อพระเจ้าสุตโสสมกลับไปจัดการเรื่องราชสมบัติเสร็จแล้ว ถือคำสัจ
 กลับไปให้พระยาปริสาทกิน ไม่มีผู้ใดมีความสัจย์เสมอด้วยพระองค์ นี้เป็นสัจจบารมี

๓.๑๓. เรื่องสุวรรณสามดาบส^๓ อยู่ในป่า แวดล้อมด้วยราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง
 หมี่ กระบือ กวางดาว และหมูป่า โดยไม่ต้องเกรงกลัวภัยอันตราย ไม่มีการทำร้ายกัน
 เพราะมีกำลังเมตตาค้ำจุน นี้เป็นเมตตาบารมี

๓.๑๔. เรื่องพระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าเอกราช^๔ รักษาศีลบริสุทธิ์สังเคราะห์
 มหาชนด้วยสังคหวัตถุ พระเจ้าโกศลยกทัพมาชิงเอาพระนคร ตรัสให้ฝังพระเจ้าเอกราชเสีย
 พระเจ้าเอกราชยังทรงมองผู้ที่มาแย่งราชสมบัติเหมือนมองบุตรที่รัก ไม่มีใครเสมอด้วย
 พระองค์ในความเมตตา นี้เป็นเมตตาบารมี

๓.๑๕. เรื่องที่น่าขนลุกขนพอง^๕ พระโพธิสัตว์อาศัยในป่าช้า คนบางพวกเข้าไปทำ
 หยาบช้าต่าง ๆ บางพวกก็เอาเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาให้ พระโพธิสัตว์มีจิตเสมอใน
 คนทั้งหมด ไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ วางเฉยในทุกข์สุข ยศ และความเสื่อมยศ
 นี้เป็นอุเบกขาบารมี

^๑ ตรงกับ กณฺหที่ปายนชาตก ชาดกเรื่องที่ ๔๔๔ ถู่ว่าสัจจะคือยอมรับความจริง

^๒ ตรงกับ มหาสุตโสสมชาตก ชาดกเรื่องที่ ๕๓๗, ชาตกมาลา ชาดกเรื่องที่ ๓๑

^๓ ตรงกับ สามชาตก ชาดกเรื่องที่ ๕๔๐

^๔ ตรงกับ เอกราชชาตก ชาดกเรื่องที่ ๓๐๓

^๕ ตรงกับ โลมหงฺสนชาตก ชาดกเรื่องที่ ๕๔

ตอนสุดท้ายเป็นนิคมณฑล รวมจริยาที่มีอยู่ในวรรค จริยาสุดท้ายคือ มหาโลม-
หังสจริยา ท่านระบุในตรงนี้ด้วยว่าเป็นอุเบกขาบารมี

อุเบกขาบารมี อาสี อิติ วุตตัม มเหสีนา

แปลว่า เรื่องนี้ (จริยานี้) อันพระพุทธรองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ตรัสแล้วว่า เป็นอุเบกขาบารมี

พระพุทธรองค์ตรัสว่า ได้ทรงเสวยทั้งทุกข์และสมบัติหลายประการในการเวียนตาย
เวียนเกิดจนบรรลुพระสัมโพธิญาณนี้ ได้ทำทาน ศีล บรรลุบารมี ในเนกขัมมะ แล้วบรรลุ
พระโพธิญาณ ดังในบาลีว่า

ทตฺวา ทาดพุกํ ทานํ สีสํ ปุเรตฺวา อเสสโต
เนกขมฺเม ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตตม^๑

แปลว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศีล อย่างไม่มีส่วนเหลือ
ถึงแล้วซึ่งบารมีในเนกขัมมะ เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด
กาถาต่อไปพูดถึงปัญญาบารมี วิริยบารมี และขันติบารมี ดังนี้

ปณฺชิตเต ปริปุจฺจิตฺวา วิริยํ กตฺวาน อุตฺตมํ
ขณฺติยา ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตตม^๒

แปลว่า เราสอบถามแล้วซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย ทำแล้วซึ่งความเพียรอัน
สูงสุด ถึงแล้วซึ่งบารมีในขันติ เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด
กาถาต่อจากนี้พูดถึงอธิฐานบารมี สัจจบารมี และเมตตาบารมี ดังนี้

กตฺวา ทพฺพหฺมธฺมฺมชานํ สจฺจฺวาจา นุรฺกฺขิยา
เมตฺตตาย ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมฺโพธิมุตตม^๓

^๑ Cp., p. 36.

^๒ ibid.

^๓ ibid.

แปลว่า เรากระทำแล้วซึ่งอธิษฐานอันมั่นคง ตามรักษาสังจวาจา ถึงแล้ว
ซึ่งบารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด

ต่อไปพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงอุเบกขา และตรัสพระธรรมเทศนาเป็นใจความว่า
ให้พระสงฆ์เห็นภัยของความเกียจคร้าน และให้ปรารภความเพียร ให้เห็นภัยของความ
วิวาท ให้กล่าววาจาอันอ่อนหวาน ชวนให้สมัครสมานกัน ให้เห็นความประมาทว่า เป็นภัย
ความไม่ประมาทเป็นทางเกษม และให้เจริญอุฏฐังคิกรมรรค

ข้อสังเกต

๑. ในวรรคนี้มี ๑๕ จรียา ซึ่งมากกว่าวรรคอื่น ๆ และกล่าวถึงบารมีหลายประเภท
รวมอยู่ในวรรคเดียวกัน คือมี เนกขัมมะ อธิษฐาน สังขะ เมตตา และอุเบกขา รวมทั้งหมด
แล้วปรากฏว่ายังขาดบารมีไปอีกถึง ๓ จึงจะครบ ๑๐ แต่บารมีที่ขาดนั้นได้กล่าวแทรก
ในเรื่องสาธกที่ว่าด้วยบารมีอื่นแล้ว

ตัวอย่างเรื่องบารมีที่เล่าในวรรคนี้ก็สั้นย่อกว่าที่มีใน ๒ วรรคต้น

๒. จรียาห้าจรียาแรกแสดงเนกขัมมะบารมี โดยมีเหตุต่าง ๆ กัน คือเรื่องแรกเป็นความ
หน่ายต่อสิ่งโลกียะ เพราะได้เห็นธรรมะในปรากฏการณ์ธรรมชาติ เรื่องที่ ๒ เป็นเพราะ
ความสลดใจต่อเหตุการณ์ เรื่องที่ ๓ เป็นเพราะเคยปราศจากอิสรภาพทางกายมา เมื่อจะได้
ราชสมบัติ จึงเกรงจะปราศจากอิสรภาพทั้งกายใจ เกิดความเบื่อหน่าย เรื่องที่ ๔ เป็น
เพราะมีความคิดต่างกัน และมีนิสัยในเนกขัมมะอยู่แล้ว เรื่องที่ ๕ เป็นเพราะเห็นความ
ชั่วในการครองเรือน ทุกเรื่องแสดงตรงกันว่า เนกขัมมะหมายถึงการสละสมบัติบ้านเรือน
เข้าป่าออกบวช แนวคิดเรื่องเนกขัมมะบารมีในจรียาปฏิภกเหมือนกันในพุทธวงศ์

เรื่องที่ ๖ เป็นจรียาแสดงอธิษฐานบารมี ถึงกับยอมสละชีวิต ไม่ยอมเปลี่ยน
ความตั้งใจจากการปรารถนาพระโพธิญาณ

เรื่องที่ ๗-๑๒ แสดงสังขบารมี เรื่องที่ ๗ เพราะไม่ได้กล่าวเท็จ พูดจริงทำจริง
เรื่องที่ ๘ ไม่ได้เล่าว่าทำอะไร แต่ได้กระทำชนให้พร้อมเพรียงกันด้วยสังขะ เรื่องที่ ๙-๑๐
แสดงการตั้งสังขาริษฐาน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปหลายอย่าง เรื่องลูกนกคุ้ม
(เรื่องที่ ๙) เป็นการกระทำสังขกิริยาระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า แล้วประกาศ
ให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นตามที่ขอ เรื่องที่ ๑๐ ทำสังขกิริยาประกาศความจริงอันเป็นคุณธรรม
ของตน แล้วให้ความจริงนี้บันดาลบางอย่างตามที่ขอ ส่วนเรื่องที่ ๑๑ ทำสังขกิริยาอย่าง

เดียวกับเรื่องที่ ๑๐ แต่ผิดกันที่ในที่นี้ประกาศความจริงส่วนที่ไม่ดีของตน ซึ่งไม่มีใครรู้ นับเป็นการเสียสละอย่างมาก ปรารถนาจะช่วยผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงชื่อเสียงของตน เรื่องที่ ๑๒ รักษาคำพูดที่สัญญาไว้แม้ตัวจะตายก็ตาม กล่าวโดยสรุป ในพุทธวงศ์ สัจจบารมี หมายถึงการพูดตามความจริง แต่ในจริยาปิฎก สัจจบารมี มีความหมายถึง ๓ อย่าง คือ

ก. หมายถึง การรักษาคำพูด พูดอย่างไรก็สามารถทำได้อย่างที่พูด (เรื่องที่ ๗, ๒๑)

ข. หมายถึง พูดสิ่งที่ถูกต้อง พูดแล้วเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (เรื่องที่ ๘)

ค. หมายถึง การกระทำสัจจกิริยา

เรื่องที่ ๑๓ และ ๑๔ แสดงเมตตาบารมี หมายถึงการแสดงความรักความเมตตา ต่อทุกคนเสมอกัน แม้แต่กับศัตรู เรื่องที่ ๑๕ แสดงอุเบกขาบารมี

ตำนานที่กล่าวถึงบารมีในจริยาปิฎก

จริยาปิฎก ใช้ศัพท์ว่า “บารมี” อยู่หลายตอน ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. อกิตติพราหมโณ สงฺโฆ	กुरूราชา ธนอุชโย	
มหาสุทฺตสโน ราชา	มหาโควินทพราหมโณ	(๑๔๔)
นิมิ จนฺตกุมารโ จ	สีวิ เวสฺสนนฺดรโ สโต	
อหเมว ตทา อาสี	เยเต ทานวเร อทา	(๑๔๕)
เอเต ทานปริกุขารา	เอเต ทานสุส ปารมี	
ชีวิตํ ยาจเก ทตฺวา	อิมํ ปารมี ปุริยิ	(๑๔๖)
ภิกฺขวย อูปคตํ ทิสฺวา	สกตฺตานํ ปริจฺจซี	
ทานเน เม สโม นตฺถิ	เอสา เม ทานปารมีติ ^๑	(๑๔๗)

แปลความว่า อกิตติดาบส สังฆพราหมณ์ พระเจ้าธัญชัยกुरूราชา พระเจ้ามหาสุทตฺสสนะ มหาโควินทพราหมณ์ เนมิราช จันตกุมาร พระเจ้าสีวิ พระเวสสันดร และสสบัณฑิต ทั้งหลายใด เป็นผู้ให้ทาน อันประเสริฐ บุคคลเหล่านั้น คือเรานั้นเทียว ในกาลนี้ ธรรมเหล่านี้ เป็นเครื่องประกอบของท่าน ธรรมเหล่านี้เป็นบารมี (ความเป็นเลิศ) แห่งทาน เราให้แล้วซึ่งชีวิตแก่ผู้มาขอ ยังบารมีนี้ให้เต็ม เราเห็นแล้ว

^๑ Cp., p. 13.

เอสา เม สีลปารมี
 ตสุมา สา สีลปารมี
 เอสา เม อธิฏฐานปารมี
 เอสา เม สจฺจปารมี
 เอสา เม เมตฺตปารมี
 เอสา เม อุเปกฺขาปารมี

จรียานี้แสดงศีลปารมีของเรา^๑
 เหตุนั้น จรียานี้แสดงศีลปารมี^๒
 จรียานี้ แสดงอธิฏฐานปารมีของเรา^๓
 จรียานี้ แสดงสัจจปารมีของเรา^๔
 จรียานี้ แสดงเมตตปารมีของเรา^๕
 จรียานี้ แสดงอุเบกขาปารมีของเรา^๖

ตอนนิคมนคถารวมจรียาในวรรคใช้ว่า

อุเปกฺขาปารมี อาสี

อิตฺติ วุตฺตํ มเหสีนา^๗

เรื่องนี้ อันพระพุทธรองค์ผู้ทรงแสงคุณอันยิ่งใหญ่ ตรัสแล้วว่าเป็น
อุเบกขาปารมี

อีกตอนหนึ่งของนิคมนคถา พุดถึงปารมีทั้ง ๑๐ ตรงกับคถาในอุปทาน^๘ ที่ยกมา
ในตอนต้นของบทนี้

^๑ Cp., p. 22.

^๒ *ibid.*, p. 23.

^๓ *ibid.*, p. 29.

^๔ *ibid.*, pp. 31, 32, 33, 34.

^๕ *ibid.*, p. 35.

^๖ *ibid.*, p. 36.

^๗ *ibid.*, p. 36.

^๘ การที่ตรงกับอุปทานนี้ อาจจะเป็นเพราะที่จริงจรียาปฏิภกเป็นส่วนอธิบายขยายความของ
เรื่องปารมีในพุทธาปทานก็ได้ มีความแตกต่างกันดังนี้

อุปทาน
 สีลํ ปุเร อเสสโต
 เนกฺขมฺมปารมี คนฺตุวา

จรียาปฏิภก
 สีลํ ปุเรตฺวา อเสสโต
 เนกฺขมฺเม ปารมี คนฺตุวา

ทตฺวา ทาทพฺพกั ทานั
 เนกขมฺเม ปารมี คนฺตฺวา
 ปญฺชิตฺเต ปรีปฺจฺฉิตฺวา
 ขนฺตฺยิยา ปารมี คนฺตฺวา
 กตฺวา ทพฺพหฺมธฺมฺมฺจฺฉานั
 เมตฺตาย ปารมี คนฺตฺวา
 ลากาธาเก ยสายเส
 สพฺพตฺถ สมนโก หุตฺวา

สีลั ปฺเรตฺวา อเสสโต
 ปตฺโต สมนโพธิมฺมุตฺตมึ
 วิริยั กตฺวาน อุตฺตมึ
 ปตฺโต สมนโพธิมฺมุตฺตมึ
 สจฺจวราจรุกฺขิยา
 ปตฺโต สมนโพธิมฺมุตฺตมึ
 สมนฺมานนาวมานเน
 ปตฺโต สมนโพธิมฺมุตฺตมึ^๑

แปลว่า เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญแล้วซึ่งศีล อย่างไม่มีส่วนเหลือ
 ถึงแล้ว ซึ่งบารมีในเนกขัมมะ เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งสัมโพธิญาณอันสูงสุด

เราสอบถามแล้วซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย กระทำแล้วซึ่งความเพียรอันสูงสุด ถึงแล้ว
 ซึ่งบารมีในขันติ เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด

เรากระทำแล้วซึ่งอธิษฐานอันมั่นคง ตามรักษาแล้วซึ่งสัจจวาจา ถึงแล้วซึ่งบารมี
 ในเมตตา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ
 ในลาภ ความเสื่อมลาภ ในยศ ความเสื่อมยศ ในความสรรเสริญและนินทา ได้บรรลุแล้ว
 ซึ่งสัมโพธิญาณอันอุดม

กตฺวา วิริยมฺมุตฺตมึ
 สจฺจปารมี ปฺรฺเย
 ลากาธาเก สุขทุกฺเข
 สมนฺมานเน วิมานเน

วิริยั กตฺวาน อุตฺตมึ
 สจฺจวราจรุกฺขิยา
 ลากาธาเก ยสายเส
 สมนฺมานนาวมานเน

^๑ ibid., p. 36.

ฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์มีเพียงเท่านี้ แต่ในฉบับสยามรัฐ ปรากฏมีสโมธานกถา
เพิ่มขึ้นในตอนท้าย ดังนี้^๑

ทเสเต ปารมี โหนฺติ
 ปรมตฺตา ทส โหนฺติ
 สีวิราชสฺส เสฏฺฐสฺส
 เวสฺสนนฺตโร จ เวลาโม
 อกิตฺติ วิสยฺห ทาเนน
 กุกฺกุฏสึตสฺส ภูโต
 มหากปฺ จ ฉทฺทนฺโต
 สึตปารมิตา ยนฺติ
 จมฺเปยฺยโก ภูริทตฺโต
 สงฺขปาโล จ โย ธีโร
 ยุชฺชโย จ โควินฺโท
 ภลฺลาติ โย สฺสวาโม จ
 มจฺเทโว นิมิ เจว
 มโหสโถ ชนฺรภูโ
 ติตฺติโร จ สกฺโข จ
 วิธูโร สมภวํ ปญฺญา
 โย สึสฺส อจาริยํ โปรา
 สตฺตฺกสฺตฺตฺตฺจ ปรมตฺตา
 สึลวา วิริโย ราชา
 ทพฺหปรกฺกโม อาสี
 มหากปฺ ปญฺจ ครุกา
 ฌมฺมปาโล กุมารโ จ
 อุปปารมีตี วุจฺจนฺติ

ทเสเต อุปปารมี
 โพธิยา ปริปาจนา ฯ
 ทานปารมิตา ภเว
 ภวนฺติ อุปปารมี ฯ
 โหนฺติ ตา อุปปารมี
 ปรมตฺตา ทานปารมี ฯ
 นาโค จ มาตุโปสโก
 อิติ วุตฺตํ มหเสนา ฯ
 สึเลน อุปปารมี
 ปรมตฺตา สึตปารมี ฯ
 หตฺถิปาโล อโยชนโร
 -----^๒
 โหนฺเตตา อุปปารมี
 กุณฺฑาโล จาปี คณฺฑาโล
 โหนฺเตตา อุปปารมี ฯ
 อุโกตา โหนฺติ ปารมี
 สุริยพฺุราหฺมโณ มาตฺงฺโก ฯ
 เอตา เว ปญฺญาปารมี
 ชาตกํ ชานกา วิภู ฯ
 ปรมตฺตา วิริยปารมี
 วิริยา โหนฺติ ปารมี ฯ
 ขนฺติยา โหนฺติ ปารมี
 ฌมฺมาฌมฺมิภทฺทวา ฯ

^๑ เข้าใจว่า พระคณฺธกรณาจารย์ของไทย ยึดใดยุคหนึ่งของไทยนำความคิดมาเรียงประพันธ์ขึ้น
เป็นคาถา โดยยกเป็นพุทธวจนะ

^๒ ขาดไปบทหนึ่ง น.อ.แยม ประพันธ์ทอง ว่าน่าจะเป็น โหนฺติ เนกฺขมฺมปารมี

ขนฺตีวาเทน ปรมตฺตา
 พุทฺธภูมึ คเวสนฺโต
 ตถุปริสจฺจกฺขณํ
 สจฺเจนคฺคินิพฺพาปีโต
 อุกฺเก มจฺฉิ ภาวิตฺวาน
 มหาเมฆํ ปวสฺเสสสิ
 สจฺเจน นาवं ตาเรสิ
 อีสึ สจฺเจน ขมาภฺเฐสิ
 สจฺเจน วานโร หุตฺวา
 เอสา ปารมีตา สตถุ
 สุตโสโม นาม ราชา
 โมเจติ เอกสคฺ ฆเตย
 อธิฏฺฐาเนน กิ ฌนฺโท
 ทุโก มาตงฺโค เจว
 มุคปกฺเขน ปรมตฺตา
 มหากโณห จ เมตฺตตาย
 เอสา ทฺวิธา อกฺขาตา
 สึเลน พุรหุมฺทตฺโต จ
 อกาสิ นนฺโท ปิยสฺส
 เอกฺราเชน ปรมตฺตา
 เทว สุวา อุปปารมี
 เอตา ทส ปารมี มยฺหํ
 ทสโต ปฺรมา นตฺถิ
 อนฺุณานธิกา สพฺพา

ขนฺตีปารมีปุริยา
 อกาสิ ทุกฺกรํ พหุํ ๙
 สสวณฺฎกฺขาตกํ
 เอสา ปารมีตา ภเว ๙
 อกาสิ สจฺจมุตฺตมํ
 เอสา เม สจฺจปารมี ๙
 ชีโร สุปารปณฺฑิโต
 กณฺหทีปายโน อีสึ ๙
 กงฺกา โสคฺ วัรี ตถา
 โหนฺติ ตา อุปปารมี ๙
 รกฺขนฺโต สจฺจมุตฺตมํ
 ปรมตฺตา สจฺจปารมี ๙
 ปารมี ภาวติ ตทา
 อธิฏฺฐานํ อุปปารมี ๙
 อธิฏฺฐานํ อาสิ ปารมี
 ตตฺถ จ ราชโสธนา ๙
 เมตฺตตาปารมีตา ภเว
 โยวายํ กณฺฑิภิกฺษุโก ๙
 โหนฺติ ตา อุปปารมี
 นตฺถิ เมตฺตตาย อีทิสึ ๙
 ปรมตฺตา โลมหํสนํ
 ปฏฺิวโส อคฺคโพธิยา ๙
 ทสโต นตฺถิ อุนกา
 ปูริตา ทสปารมีติ ๙^๑

^๑ สุตตฺตฺนตฺตปิฎกเก พุทฺธกนฺิภายสฺส อปทานสฺส ทฺติโย ภาโค พุทฺธวโส จริยาปิฎก (พระนกร : โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒), หน้า ๕๕๖-๕๕๘.

แปลความว่า เครื่องบมพระโพธิญาณ คือบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ปรมัตต-
 บารมี ๑๐ ทานบารมี ย่อมมีในภพของพระเจ้าสี่วราชผู้ประเสริฐ ใน
 ภพที่เป็นพระเวสสันดร และเวลามพราหมณ์ ย่อมเป็นทานอุปบารมี
 การบำเพ็ญทาน โดยทานของอกิตติดาบส และวิสัยหดาบส เป็นอุปบารมี
 ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพญาไก่ สีสวนาก และพญากระต่าย (ใน
 ธรรมชาติเหล่านั้น) เป็นทานปรมัตตบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็น
 พญาวานร และพระยานัททันต์ และช่างผู้เลี้ยงมารดา เป็นผู้ไปสู่ความ
 เต็มเปี่ยมในศีล นี่เป็นคำอันพระพุทธรองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
 ตรัสแล้ว ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นจัมเปยยกนาคราช และภริยัตตนาคราช
 เป็นอุปบารมี ศीलในพระชาติที่เป็นสังขपालบัณฑิต ผู้ฉลาด เป็นศีล
 ปรมัตตบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นยุธัญชยกุมาร และโควินทพราหมณ์
 นายหัตถิบาล อโยฆรกุมาร ภัลลชาติ สุวรรณสาม.....มฆเทวะ และ
 เนมิราช ได้บำเพ็ญอุปบารมี พระชาติที่เป็นมโหสถ ผู้เป็นทรัพย์ของ
 รัฐ คุณทลตณฉิลและนกรกระทำ ได้บำเพ็ญอุปบารมีในภพที่เป็นวิธูร
 บัณฑิต สุริยพราหมณ์มาตังคะ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้งสองนี้
 เป็นปัญญาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาผู้มีศีล ผู้มีความ
 เพียร ผู้ยังสัตตคุตตชาดกาให้เกิด บารมีนี้เป็นปรมัตตปัญญาบารมี ใน
 ภพที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความเพียรบากบั่นเป็นวิริยปรมัตตบารมี
 ภพที่พระโพธิสัตว์เป็นพญาลิงผู้มีคุณธรรม ๕ ประการ เป็นวิริยบารมี
 พระชาติที่เป็นธรรมपालกุมาร เป็นขันติบารมี พระชาติที่ธรรมิกเทพ
 บุตรทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร อันท่านว่าเป็นขันติอุปบารมี
 พระชาติที่เป็นดาบส ชื่อขันตีวาที ได้บำเพ็ญขันติปรมัตตบารมี แสวงหา
 อยู่ซึ่งพุทธรูมิ ได้กระทำแล้วซึ่งทุกกริยามาก ในภพที่พระโพธิสัตว์
 เป็นสสพบัณฑิต นกคุ้มเป็นผู้ดับไฟด้วยสังจกิริยา ประภาศคุณสังจะ
 อย่างนั้น พญาปลาอยู่ในน้ำ กระทำสังจะอันสูงสุด ยังฝนให้ตกแล้ว
 นี่คือสังจบารมีของเราในภพที่เราเป็นสุปารบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ ได้นั่ง
 เรือให้ข้ามไปด้วยความสัง จษี ชื่อกัณหาที่ปายนะ ถอนพิษได้ด้วยคำ
 สังจะ วานรข้ามกระแสน้ำคงคาได้ด้วยความสัง ในกาลนั้น นี่เป็นบารมี

ของพระศาสดา นี้คืออุปบารมี เมื่อทรงเป็นพระราชาทรงพระนามว่า
 สุตโตสม รักษาสั่งจะอันสูงสุด ปล่อยกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ด นี้เป็นสัจ-
 ปรมัตถบารมี ความพอใจอะไร ด้วยอธิษฐาน นี้เป็นบารมีในกาลนั้น
 ชาติมาตังคชภูติ และช้างมาตังคะ เป็นอธิษฐานอุปบารมี ในภพที่เป็น
 มุกปักขกุมาร เป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี ในภพที่เป็นมหากัณหาฤๅษี
 และพระเจ้าโสทรณะได้บำเพ็ญเมตตาบารมีสองอย่าง คือในภพที่เป็น
 พระเจ้าพรหมทัตต์ และกัณชาติตัทธกะ เป็นเมตตาบารมี ในภพที่
 พระโพธิสัตว์เป็นโสณนันทบัณฑิตเป็นอุปบารมี ได้กระทำกิจเพื่อผู้
 เป็นที่รัก ความเสมอด้วยเมตตา อันเป็นปรมัตถบารมีของพระเจ้าเอกราช
 ไม่มี ในภพที่เราเป็นนกแขกเต้าสองครั้งเป็นอุปบารมี ในเรื่องโลมหังสะ
 เป็นปรมัตถบารมี เรื่องเหล่านี้คือบารมี ๑๐ ประการของเรา เป็นส่วน
 ของพระโพธิญาณอันเลิศ บารมียิ่งกว่า ๑๐ ไม่มี หย่อนกว่า ๑๐ ไม่มี
 เรามำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ ดังนี้แล

จะเห็นได้ว่า คัมภีร์จรียาปิฎก แสดงความหมายของบารมีว่า เป็นธรรมะ ๑๐ ประการ
 อันเป็นอุปกรรมที่จะพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน โดยไม่คงความหมายที่แปลว่า
 “เป็นเลิศ” ประดุจคัมภีร์ในยุคก่อน ๆ ข้อที่ควรสังเกตอีกประการคือ ไม่มีตอนไหนใน
 จรียาปิฎกที่กล่าวถึงบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี แต่พิจารณาตามเนื้อเรื่องที่เป็น
 เรื่องสารก คุณจะมีขั้นตอนในการปฏิบัติ ตั้งแต่ปฏิบัติง่ายมาจนถึงสิ่งที่ปฏิบัติยาก กล่าวคือ
 ทานบารมี การให้ในเรื่องแรกให้ใบไม้ซึ่งมีอยู่มากในป่า เรื่องที่สองให้ร่มและรองเท้า ซึ่ง
 เป็นของที่หายากยิ่งขึ้น เรื่องที่สามให้ช้างตัวประเสริฐ เรื่องที่ ๔ - ๗ บริจาคมหาทาน ซึ่ง
 จำนวนและชนิดของของที่ให้ดีขึ้นตามลำดับ เรื่องที่ ๘ สละส่วนของร่างกาย เรื่องที่ ๙
 บริจาคทุกอย่างรวมทั้งลูกเมีย เรื่องที่ ๑๐ สละให้ชีวิตของตน ดูจากเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้
 จะเห็นได้ชัดด้วยว่า ผู้รจนาคัมภีร์จรียาปิฎกเห็นว่าการกระทำอย่างไรสำคัญกว่ากัน สำหรับ
 เรื่องศีลก็มีการจัดลำดับเรื่องตามขั้นตอนการบำเพ็ญจากสิ่งที่ทำได้ง่ายไปสู่สิ่งที่ทำได้ยากขึ้น
 เรื่องแรกไม่มีการต่อสู้ทำร้ายบำเพ็ญศีลด้วยการระงับความโกรธไม่ทำร้ายใคร เรื่องที่
 ๒ พญานาคถูกหมอบีบด้วยฝ่ามือได้รับความเจ็บปวดก็ไม่ต่อสู้ทำร้าย เรื่องที่ ๓ พญานาค
 ถูกบังคับให้แสดงพื่อนรำในที่สาธารณะ ยอมลดตัว ลดศักดิ์ศรี เสื่อมเกียรติทุกอย่าง
 แต่ก็ไม่ทำร้ายหมอบู เพราะกลัวศีลขาด เรื่องที่ ๔ พระโพธิสัตว์ยอมสูญเสียภรรยาซึ่ง

เป็นที่รักยิ่ง เทียบได้กับพระเวสสันดร ขอมบุญเสียดัมหาชาติ และพระนางมัทรี เรื่องที่ ๕ พระโพธิสัตว์พยายามรักษาศีล ขอมแม้กระทั่งถูกลึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะรด นับว่าเป็นการอดทนอย่างยิ่ง เรื่องที่ ๖ รักษาศีล พร้อมทั้งยินดีสละชีวิตเพื่อผู้อื่น เรื่องที่ ๗ เป็นเรื่องของการช่วยเหลือผู้อื่นเช่นกัน เรื่องที่ ๘ การรักษาศีล และห้ามไม่ให้มีการฆ่ากัน เป็นประโยชน์ต่อเทวดาจำนวนมาก เรื่องที่ ๙ ขอมสละชีวิตตนเพื่อรักษาศีล จนอีกฝ่ายเห็นใจ จึงไม่ฆ่า เรื่องที่ ๑๐ ต้องตายอย่างทรมาณเพื่อรักษาศีล ไม่ทำร้ายผู้ใด เนกขัมมบารมี จัดเรื่องสาธกตามลำดับความยากง่ายและคุณค่าของการกระทำ เช่นเดียวกับการบำเพ็ญทานบารมี และศีลบารมีที่ได้กล่าวไปแล้ว กล่าวคือ เรื่องที่ ๑ แม้ว่าพระบิดามารดาและชาวเมืองจะเสียใจรำให้ ก็สามารถออกบวชได้ โดยไม่รวนเร และเหตุที่ทำให้บวชคือการเห็นน้ำค้างเหือดแห้งเพราะแสงอาทิตย์ เรื่องที่ ๒ ออกบวชเพราะเกิดสลดใจที่มีเรื่องยุ่งยากในชีวิต จนแทบถูกพระบิดาของตนเองประหารชีวิต เรื่องที่ ๓ เติบโตเจริญวัยอยู่ในเรือนเหล็ก มีชีวิตราวกับถูกจำขังมาตั้งแต่เกิด จนปรารถนาออกบวชดำเนินชีวิตอิสระ เรื่องที่ ๔ และ ๕ นอกจากตนเองจะออกบวชแล้วยังสามารถชักชวนบิดามารดาญาติพี่น้อง ออกบวชพร้อมกับตนได้ด้วย อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับการสละชีวิตเพื่อจะได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี อธิษฐานบารมี มีเรื่องสาธกเรื่องเดียวจึงเปรียบเทียบไม่ได้ สำหรับสังฆบารมีก็มีการเรียงลำดับจากการกระทำที่ทำได้ง่าย ไปสู่การกระทำที่ทำได้ยากขึ้น กล่าวคือ เรื่องที่ ๗ พญาวานรใช้เพียงไหวพริบเพื่อรักษาคำพูด เรื่องที่ ๘ เป็นการกล่าวในสิ่งที่ดีเพื่อให้คนสามัคคีกัน สำหรับเรื่องต่อ ๆ ไปซึ่งเป็นเรื่องของการทำสังฆกิจริยาเหมือนกันก็มีน้ำหนักต่างกัน คือเรื่องที่ ๙ เป็นการอ้างคุณของพระพุทธเจ้าผู้มีอำนาจคุณธรรมสูง เรื่องที่ ๑๐ และ ๑๑ นั้นก็ต่างกัน เรื่องที่ ๑๐ กล่าวถึงความดีของตน เพื่อช่วยผู้อื่น ส่วนเรื่อง ๑๑ กล่าวความชั่วของตน เพื่อช่วยชีวิตผู้อื่น ซึ่งทำได้ยากกว่า การกล่าวถึงความดี เรื่องที่ ๑๑ นั้น พระโพธิสัตว์ยอมตายเพื่อรักษาสังฆวาจาที่ได้สัญญาไว้ เรื่องเมตตาบารมี ๒ เรื่องนี้ คล้ายคลึงกัน คือมีเมตตาต่อสรรพสัตว์เสมอกันหมด แม้แต่ต่อผู้เป็นศัตรูที่จะมาฆ่า ส่วนอุเบกขาบารมี มีเรื่องสุดท้ายเรื่องเดียว จึงเปรียบเทียบไม่ได้

จริยาปฏิภาณมีผลต่อการปฏิบัติธรรม ในสมัยต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเรื่องการสะสมผลกรรมที่ดีไปที่ละน้อย จนกระทั่งบรรลุพระโพธิญาณ หรือบรรลุพระอรหัตต์ ต่างจากความคิดในกัมภีร์รุ่นเก่า ๆ ดังได้กล่าวมาในบทที่ ๓ ซึ่งจะเน้นเรื่องความหลุดพ้นในปัจจุบันมากกว่าจะคิดสะสมคุณธรรมไปเรื่อย ๆ กล่าวโดยสรุป ความคิดเรื่องบารมี

ในอปทานพุทธวงศ์ และจரியปิฎก มี ๒ ประการ คือ

๑. ยังรักษาความหมายเดิมว่า “ความเป็นเลิศ”
  ๒. เปลี่ยนความหมายเป็น “ธรรมะ ๑๐ ประการที่บุคคลปฏิบัติแล้วจะบรรลุพระโพธิญาณ” ในความหมายที่ ๒ นี้ สนับสนุนการประกอบรูปศัพท์ ข้อ ข ในบทที่ ๒ หน้า ๑๖
-

บทที่ ๕

ความหมายของ “บารมี” ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษ และ อรรถกถา

นอกจากในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่กล่าวถึงบารมีอีก คือคัมภีร์ปกรณ์พิเศษ และอรรถกถา คัมภีร์เหล่านี้ให้ความหมายของคำว่า “บารมี” ต่าง ๆ กันดังนี้

๑. คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ ซึ่งรจนาในสมัยแรก (ภายหลังรวมพระไตรปิฎก)

ก. เนตติปกรณ์ หรือที่เรียกอีกอย่างว่า เนตติคันถะ^๑ ซึ่งพระมหากัจจายนะ เป็นผู้รจนา ได้ใช้คำว่าบารมีในความต่อไปนี้

โส กตฺถ ทฎฺฐพฺโพ ?

จตุตฺเถ ฌานเณ ปารมิตาย จตุตฺเถ หิ ฌานเณ อฏฺฐชฺกุสมนฺนาทตฺถ
จิตฺตํ ภาวยติ ปรีสุทฺธํ ปรีโยทาทํ อนงฺกณฺมํ วิคตฺตูปกฺกิลลสฺสํ มุทฺตํ กมฺมณีนํ
จิตฺตํ อานนฺตชปฺตตฺตํ . โส ตตฺถ อฏฺฐชฺวริํ อธิคจฺจติ น - อภิญฺญา เทว จ
วิเสเส . ตํ จิตฺตํ ยโต ปรีสุทฺธํ ตโต ปรีโยทาทํ, ยโต ปรีโยทาทํ ตโต
อนงฺกณฺมํ, ยโต อนงฺกณฺมํ ตโต วิคตฺตูปกฺกิลลสฺสํ, ยโต วิคตฺตูปกฺกิลลสฺสํ ตโต
มุทฺตํ, ยโต มุทฺตํ ตโต กมฺมณีนํ, ยโต กมฺมณีนํ ตโต จิตฺตํ, ยโต จิตฺตํ ตโต
อานนฺตชปฺตตฺตํ.^๒

แปลความว่า แนววิจัยขั้นต้นนั้น ฟังเห็นได้ที่ไหน? ในจตุตถฌาน เพราะเป็นคุณสมบัติถึงเกณฑ์สมบุรณ์ (บารมี) จริงอยู่ ในจตุตถฌาน บุคคลย่อมยังจิตประกอบด้วยของค์ ๘ ประการ คือ บริสุทฺธิ์ ๑, ผุตผ่อง ๑,

^๑ พระธรรมปาละเป็นผู้รจนาอรรถกถาของเนตติปกรณ์

^๒ Nett., p. 87.

ไม่มีมลทิน ๑, ปราศจากอุปกิเลส ๑, นุ่ม ๑, ควรแก่งาน ๑, ตั้งมั่น ๑, ถึงความไม่หวั่นไหว ๑, ให้เจริญได้ เขาย่อมบรรลुकุณ ๘ ประการ ในจุดถดถวน นั้น คือ อภิญญา ๖ และคุณพิเศษ ๒ ประการ จิตนั้น เพราะบริสุทธิ์ จึงผุดผ่อง เพราะผุดผ่อง จึงไม่มีมลทิน เพราะไม่มี มลทิน จึงปราศจากอุปกิเลส เพราะปราศจากอุปกิเลส จึงนุ่ม เพราะ นุ่ม จึงควรแก่งาน เพราะควรแก่งาน จึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่น จึงถึง ความไม่หวั่นไหว

ความตอนนี้อยู่ในวิจยหารสัมปทาตะ กล่าวถึงตัณหาสองประเภท คือเป็นกุศลและ เป็นอกุศล ตัณหาที่เป็นอกุศล พาไปสู่การเวียนว่ายตายเกิด ตัณหาที่เป็นกุศล พาไปสู่ พระนิพพาน มานะมี ๒ อย่าง คือ เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี มานะที่อาศัยแล้วทำให้บุคคล ละมานะได้ เรียกว่า เป็นกุศล มานะที่ทำให้ความทุกข์บังเกิด เป็นอกุศล ความโทมนัส ที่อาศัยการออกบวช (เนกขัมมสิตะ) หมายความว่า อยากจะทำอายตนะอันสงบให้แจ่ม ย่อมเกิดความกระตือรือร้น ซึ่งทำให้เกิดความโทมนัส แต่ว่าเป็นกุศลเพราะสාරอกราคะ จึงมีความหลุดพ้นทางใจ ตัณหามีเจโตวิมุตติเป็นอารมณ์ เป็นกุศลเพราะสාරอกอวิชชาได้ จึงมีปัญญาวิมุตติ แนววิจัยเบื้องต้นของปัญญาวิมุตติ คือ มรรค ๘

คำว่า “บารมี” แปลว่า ความเป็นเลิศ, ความเต็มเปี่ยม หรือคุณสมบัติถึงเกณฑ์ สมบูรณ์ แปลว่า สุดยอดของคุณธรรมแต่ละเรื่อง เช่นรูปฌาน ก็สุดยอดที่จุดถดถวน ไม่ยิ่งไปกว่านั้น

ข. มิลินทปัญหา เป็นปกรณ์สำคัญในพุทธศาสนา รจนาตามแนวของพระสูตร เป็นบทสนทนาระหว่างพระราชาทรงพระนามว่า มิลินท์ และพระนาคเสนเถระ เกี่ยวกับ เรื่องที่เป็นปัญหาในพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงมติเดิมในลัทธิเถรวาท เชื่อกันว่าพระเจ้า มิลินท์ เป็นกษัตริย์เชื้อสายแบกเทรีย (ปกครองอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๔) มีผู้สันนิษฐาน ว่า มิลินทปัญหาลบับที่ตกมาถึงปัจจุบันเป็นฉบับแปลจากฉบับภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา (Buddhist Sanskrit) แต่งในอินเดียภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ แปลเป็นภาษาบาลีในลังกาสยามก่อนพระพุทธรโฆษาจารย์^๑ มีหลายตอนที่ใช้ศัพท์ว่า

^๑ Rhys Davids, *The Questions of King Milinda*, I : xi

“บารมี” ในความหมายของความเป็นเลิศ ในอะไรก็ได้ตามขั้นตอนการปฏิบัติธรรม ดังเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

๑. ตอนกล่าวถึงพระนาคเสน มีความว่า

อตถิ มหาราช นาคเสน นาม เถโร ปณฺฑิตโต พุทฺธโต เมธาวิ
วินิตโต วิสารโท พหุสฺสุโต จิตฺรกถิ กลฺยาณปฏิภาโน อุตฺถรณฺมณฺริตฺตติ-
ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาสฺ ปารมฺปิปฺตฺโต^๑

แปลความว่า ข้าแต่พระมหาราช มีพระเถระนามว่านาคเสนเป็นบัณฑิต
มีปัญญาเฉียบแหลม มีเมธา ฝึกดีแล้ว เป็นผู้แก้ตัวกล้า เป็นพหูสูต
เป็นผู้แสดงธรรมอันวิจิตร เป็นผู้ที่มีปฏิภาณอันดีงาม เป็นผู้ถึงบารมี
(ความเป็นเลิศ) ในปฏิสัมภिताทั้งหลาย คืออรรถปฏิสัมภिता ธรรม-
ปฏิสัมภिता นริตติปฏิสัมภिता และ ปฏิภาณปฏิสัมภिता

บารมีในตอนนี้ หมายถึงความเป็นเลิศในปฏิสัมภिता (ไม่ได้กล่าวถึง
การบรรลุพระนิพพาน) คือสรรเสริญพระนาคเสนว่าบรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วย
ปฏิสัมภिता ๔ ประการ^๒

๒. ในอุคฺคิฐฐุทฺรปัญฺหา ซึ่งเป็นปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสน
ว่า พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ภิกษุสํารวมทํอง เหตุไร พระองค์เองจึงจ้งหันเสมอขอบ
บาตรแลยงกว่าเล่า พระนาคเสนถวายพระพรว่า บุคคลที่ยังไม่เจ้งในอริยสัจ พงึสํารวม
ทํอง ส่วนผู้ที่สิ้นกิเลสแล้ว ไม่จ้งเป็นทํองที่จ้งตั้งใจสํารวม (เพราะมีความสํารวมเป็นศีล

^๑ Miln., p. 22.

^๒ ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ จะมีความรู้ในการระงับดับกิเลส ซึ่งจะทำให้ตนบรรลุวิมุตติ คือความ
หลุดพ้นได้ เหมือนกันทุกทําน แต่จะมีพระอรหันต์บางองค์ที่จ้งมีความเป็นเลิศพิเศษ คือ มี “ปฏิสัมภिता”
คือ ความแตกฉานของปัญญา ๔ ประการ คือ ๑. รู้แตกฉานในอรรถ (เนื้อความ) รู้เหตุรู้ผล คือ รู้ผล
แห่งกรรม เป็นต้น ๒. รู้แตกฉานในธรรม รู้เหตุอริยมรรค เป็นต้น ๓. รู้แตกฉานในภาษา (นริตติ)
รู้ภาษาที่เกี่ยวกับสัจจะ มีความแตกฉานในภาษาที่เกี่ยวเนื่องด้วยเนื้อหาทางธรรม ๔. มีปฏิภาณ คือ
รู้ปฏิสัมภिता ๓ ข้อต้นอย่างแม่นยํ่า ผู้ที่บรรลุปฏิสัมภिताทงึ ๔ ประการ จะสามารถอธิบายข้อธรรม
ที่ยากให้ง่ายได้ รายละเอียดดูในปฏิสัมภิตามรรค พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คัมภีร์ที่ ๑๒

มีสติเป็นนิตย์อยู่แล้ว) มีอุปมาดังนี้

ยถา มหาราช มณรัตนสุต สปฺปภาสสุต ชาติมนฺตสุต อภิชาติ-
ปรีสุทฺธสุต มชฺชนานินฺฉสนปรีโสธเนน กรณียํ น โหติ เอวเมว โข
มหาราช ตถาคตสุต พุทฺธวิสเย ปารมี คตสุต กิริยากรณฺesu อวารณํ
น โหตีติ^๑

แปลความว่า มหาบพิตร กิจอันพึงกระทำด้วยการขัดสี ขัดถูและชำระ
ดวงแก้วมณีอันเลื่อมประภัสสร เป็นแก้วมีค่า มีชาติอันบริสุทธิ์ยิ่ง
ย่อมไม่มีฉันทใด มหาบพิตร ความกีดกันในกริยาทั้งหลายของตถาคตเจ้า
ผู้ถึงแล้วซึ่งบารมี ในพุทธวิสัย ย่อมไม่มีฉันทนั้น

บารมีในที่นี้ หมายถึงความเป็นเลิศ หรือความสำเร็จ, ความเต็มบริบูรณ์

๓. ในอนุমানปัญหา พระนาคเสนถวายพระพรถึงเรื่องธรรมนกร อันเป็น
ที่อยู่ของพระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ มีความตอนหนึ่งว่า

เตวิชฺชา ฉพภิญญา จ อิทฺธิยา ปารมี คตา
ปญฺญา ปารมิปปตฺตา ธมฺมนกรฺว สนฺนติ เตติ^๒

แปลความว่า พระภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ เป็นผู้ที่มีวิชา ๓ เป็นผู้ที่มีภิญญา ๖
และบรรลุความเป็นเลิศ (เต็ม) ในฤทธิ์ (อิทธิวิธิ) บรรลุความเป็นเลิศ
ในปัญญา ย่อมอาศัยในธรรมนกรดังนี้

อีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงพระภิกษุซึ่งเป็นเลิศในทิพยจักขุ

เย ปน มหาราช ภิกฺขุ ปรีสุทฺธา วิมลา นิกฺกิลฺเสสา จตุปปาตกฺุสลา
ทิพฺพจกฺขุมฺหิ ปารมี คตา เอวรูปา โข มหาราช ภิกฺขุ ภควโต ธมฺมนกร
นกรโษติกา วุจฺจนฺติ^๓

^๑ Miln., p. 22.

^๒ ibid., p. 343

^๓ ibid., p. 340.

แปลความว่า มหาบพิตร ก็ภิกษุทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน มีกิเลสออกแล้ว ฉลาดในเรื่องจุดและอุบัติของสัตว์ บรรลุแล้วซึ่งความเป็นเลิศ ในทิพยจักขุ มหาบพิตร ภิกษุทั้งหลายผู้มีรูปร่างนั้น อันท่านกล่าวว่าเป็นผู้กระทำให้นครโชติช่วง ในธรรมนครของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

๔. กุมภวรรค พระนาคเสนถวายพระพร แสดงอุปมาถึงผู้ที่บรรลุธรรมชั้นสูง จะไม่โอ้อวด ประคองหม้อน้ำที่เต็มเปี่ยมย่อมเกาะไม้ตั้ง ดังความว่า

ยถา มหาราช กุมโภ สมบุณฺโณ น สณฺติ เอวเมว โข มหาราช
โยคินา โยคาวจรเณ อากเม อธิคม ปริยตฺตยิํ สามณฺเณ ปารมี ปตฺวา
น สณฺนิตพฺพิ^๑

แปลความว่า มหาบพิตร ชื่อว่าหม้อ มีน้ำเต็มเปี่ยมแล้วย่อมไม่มีเสียงดังฉันใด ฉันนั้น มหาบพิตร พระโยคาวจรผู้มีความเพียรผู้ถึงแล้วซึ่งบารมีในอากม (กัมภีร์) อธิคม (การศึกษา) ปริยัตติธรรม สมณธรรม ก็ไม่ฟังมีเสียง (ไม่โอ้อวดตน) ๒

ทั้ง ๔ ตอนนี้ ให้ความหมายของคำว่า “บารมี” ว่าความเป็นเลิศ ตอนที่ ๑ กล่าวถึงพระนาคเสน ผู้มีความเป็นเลิศในปฏิสัมภิทา ตอนที่ ๒ หมายถึงความสำเร็จเต็มบริบูรณ์ ตอนที่ ๓ กล่าวถึงผู้มีความเป็นเลิศในฤทธิ์และในปัญญา ส่วนตอนที่ ๔ กล่าวถึงผู้มีความเต็มเปี่ยมในสมณธรรม

อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นได้ว่ามีลึนทปัญหา รจนานขึ้นภายหลังจரியปิฎก เพราะมีการอ้างจரியปิฎก และในเมณฑกปัญหา ก็มีหลายปัญหาที่พระยามิลินท์ทรงยกเรื่องที่ปรากฏในจரியปิฎกมาเป็นเรื่องสนทนา เช่น สวีราชจักขุทานปัญหา กล่าวถึงจักขุทิพย์ของพระเจ้าสวี่ มหาภูมิจาลนปัญหา กล่าวถึงการที่แผ่นดินไหวในขณะที่พระ

^๑ ibid., p. 414.

^๒ ประโยคนี้เป็นภาววจก แต่แปลเป็นภาววจกไม่ถูกต้องตามสำนวนภาษาไทย จึงแปลกัตตุวจก

เวสสันดรทำทาน เวสสันดรปัญหาวิจารณ์การให้ทานของพระเวสสันดรว่าเป็นการให้ทานที่เหมาะสมหรือไม่

๒. คัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถา หมายถึงคัมภีร์ที่อาจารย์ทางพุทธศาสนาได้รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของคำ ความ และข้อธรรมะในพระไตรปิฎก การที่ต้องอธิบายสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว เนื่องจากในระยะหลัง ๆ ผู้มีความสามารถเข้าใจในอรรถธรรม พอจะเรียนรู้จากตำราเดิมมีน้อยลง อาจารย์ผู้มีความรู้แตกฉาน จึงต้องเขียนคำอธิบายคำความและธรรม ทั้งชักนียายสาธก ตามความเข้าใจของท่านไว้สอนต่อไป ในบทนี้จะกล่าวถึงอรรถกถาที่อธิบายคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวเรื่องบารมี แบ่งออกดังนี้

- ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม
- ข. ชาตกัฎฐกถา
- ค. รัมมปัทฐกถา
- ง. มธฺรตตวิลาสินี อรรถกถापุทธวงศ์
- จ. วิสุทฺทชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน
- ฉ. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจรियाปิฎก

ก. อรรถกถาที่อธิบายพระสูตรและพระอภิธรรม ซึ่งกล่าวถึงคำว่าบารมี ได้ อธิบายความหมายตามแนวพระสูตร และคัมภีร์นั้น คือหมายถึงความเป็นเลิศที่สุดในระดับต่าง ๆ จนหมายเฉพาะความรู้สูงสุด หรือสิ่งที่เลิศที่สุด คือการดับอาสวกิเลส ถึงนิพพาน มีดังต่อไปนี้

๑. ปปัญจสุทนี^๑ เป็นอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย มีการใช้คำว่า “บารมี” ดังต่อไปนี้

ในมหาสกุลาทายสุตตวณณนา มีข้อความดังต่อไปนี้
 อภิญญาโวसानปารมิปปตฺตาติ อีโต ปุพฺพเสฺว สติปฺภูจฺจนาทีสุ
 เต เต ฌมฺเม ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา ว อภิญญาโวसानปารมิปปตฺตา
 นาม โหนติ

^๑ ผู้รจนาคัมภีร์ปปัญจสุทนี คือพระพุทธโฆษาจารย์ วิธีการคือ อธิบายทีละพระสูตร

อิเมสุ ปน อฏฺฐสุ อภิภายตเนสุ จิณฺณวสีภาโวเยว อภิณฺญา-
 โวसानปารมิปปตฺตา นาม กสิณฺตถาย สกถฏฺฐเชน กสิณานิ ตทา-
 รมฺมณานิ ฐมฺมานิ เขตฺตถฺฐเชน วา อายตนาณิ^๑

แปลความว่า บทว่า “อภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตา” ความว่า บุคคลผู้
 เจริญแล้ว ซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ในหมวดธรรมทั้งหลาย อัน
 เป็นหมวดธรรมมีมาก่อน มีสติปัญฺฐาน เป็นต้น แล้วบรรลุพระอรหัตตผล
 เทียว เป็นผู้ชื่อว่า อภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตา (ผู้ถึงบารมีอันเป็นที่สุด
 แห่งอภิณฺญา)

ภาวะแห่งความเป็นผู้มีอำนาจอันสั่งสมแล้วในอภิภายตนะทั้ง
 หลายแปลเหล่านี้ ชื่อว่า อภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตา กสิณทั้งหลาย
 ย่อมเป็นไปเพื่อคำอธิบายเรื่องกสิณ ด้วยความหมายทั้งหมด หรืออายตนะ
 ทั้งหมด ย่อมเป็นไปด้วยความหมายของแดนแห่งธรรมทั้งหลายที่มี
 สิ่งนั้นเป็นอารมณ์

สังการวสุตตวณฺณา มีควาว่าดังนี้

ทิจฺฐฐมฺมาภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตาติ ทิจฺฐฐมฺเม อตฺตภาเว
 อภิขานิตฺวา โวสีตา โวसानํ หุตฺวา ปารมิสงฺขาตํ สพฺพฐมฺมานํ ปารภูตา
 นิพฺพานปตฺตา มยฺนุติ วตฺวา^๒

^๑ MA., III : 260.

^๒ MA., III : 453. ข้อความในฉบับตัวอักษรไทยมีความแปลกไปดังนี้

ทิจฺฐฐมฺมาภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตาติ อิมสฺมีเยว อตฺตภาเว อภิขานิตฺวา โวสีตโวसानา
 หุตฺวา ปารมิสงฺขาตํ สพฺพฐมฺมานํ ปารมีภูตํ นิพฺพานํ ปตฺตา มยฺนุติ วตฺวา.

แปลความว่า บทว่า ทิจฺฐฐมฺมาภิณฺญาโวसानปารมิปปตฺตา ความว่า (บุคคล) กล่าวแล้ว
 ว่า พวกเราเป็นผู้มีความจบสิ้น เหมือนความสิ้นของท่านผู้มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว
 บรรลุพระนิพพานที่นับว่าเป็นคุณชาติถึงเกณฑ์สมบูรณ์ ก็เป็นองค์ที่ถึงเกณฑ์สมบูรณ์
 ของธรรมทั้งปวง เพราะรู้อยู่แล้วในอิตฺตภาพนั่นนั้นเทียว

แปลความว่า บทว่า “ทิฏฐธมฺมาภิญญาโวसानปารมิปฺปุตฺตา” ความว่า (บุคคล) กล่าวแล้วว่า เรารู้ยั้งแล้วในอดีตภาพปัจจุบันนี้เทียว เป็นผู้อยู่จบแล้วซึ่งพรหมจรรย์ คือเป็นผู้ประพตฺติพรหมจรรย์เสร็จสมบูรณ์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวงทั้งหลาย คือเป็นผู้ถึงพระนิพพานอันเรียกว่า บารมี

อนุปทสฺสุตตวณฺณนา มีควมดั่งนี้
ปารมิปฺปุตฺโตติ นิปฺผตฺติปฺปุตฺโต^๑

แปลว่า ศัพท์ว่า “ปารมิปฺปุตฺโต” ความว่า ถึงแล้วซึ่งความสำเร็จ

ข้อสังเกตคือ ปปัญจสุทนี ใจความในพระสูตรตามที่เราเข้าใจ คือ ในสกฺกฺสุทฺยาธิ-สฺสุตตวณฺณนํนั้น บารมีหมายถึง การบรรลฺลธรรมเป็นพระอรหันต์ ด้วยการบำเพ็ญธรรมต่าง ๆ มีสติปัญฺญา เป็นต้น ในอรรถกถา นี้ กล่าวธรรมะทีละหมวด แสดงให้เห็นว่า จะปฏิบัติธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งก็จะบรรลุ “บารมี” หรือพระอรหัตตผลได้ (การเลือกปฏิบัติธรรมข้อใดคงจะขึ้นอยู่กับนิสัยปัจจัยของแต่ละบุคคล)

อรรถกถาของสังการวสุตฺร ก็ตีความไปในทางว่าบรรลฺลนิพพานในอดีตภาพ (คือในชาติ) นี้ ส่วนอรรถกถาของอนุปทสฺสุตฺร อธิบายว่า บารมีคือความสำเร็จ

๒. อรรถกถาของบุคคลบัญญัติ กล่าวตอนหนึ่งว่า

เตน สาวกปารมีญาเณน เต ปุคฺคฺลา สาริปฺปุตฺตโมคฺคฺลฺลานา^๒

แปลความว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ จึงเป็นบุคคลเหล่านั้น (คือเป็นอัครสาวก) ด้วยสาวกบารมีญาณนั้น

ความตรงนี้ แสดงว่า สาวกบารมีญาณ เป็นธรรมที่ทำให้พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรเป็นเลิศกว่าพระสาวกอื่น

^๑ MA., IV : 91.

^๒ Pug A., p. 251.

ข. ชาตกัฏฐกถา เป็นอรรถกถาของชาดก ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งของพระสูตรในขุททกนิกาย ชาดกในขุททกนิกาย เป็นแต่คำถาเรื่องสั้น ๆ แสดงข้อสอนใจทางธรรมด้านต่าง ๆ ไม่มีเรื่องราวแสดงที่มาของกาลานั้น ๆ ทั้งไม่กล่าวถึงว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาติก่อนของพระพุทธเจ้า หรือกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีใด ๆ ทั้งสิ้น ต่อมา เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ รจนาชาตกัฏฐกถา ท่านได้เริ่มต้นอธิบายด้วยนิทานกถา ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอนดังต่อไปนี้

๑. ทูเรนิทาน เล่าเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีในสมัยพระพุทธที่บังกรจนจุติจากพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร และบังเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒. อวิทูเรนิทาน แสดงเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตเทวโลก จนกระทั่งตรัสรู้

๓. สันติเกนิทาน เป็นเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้จนปรินิพพาน

ต่อจากนั้น แสดงเรื่องที่มาจากกาถาแต่ละเรื่อง ตอนท้ายของทุกเรื่องมีการประชุมชาดกว่า พระโพธิสัตว์ คือ พระพุทธเจ้า และบุคคลในเรื่องคือบุคคลต่าง ๆ ในครั้งพุทธกาล ในส่วนที่เกี่ยวกับบารมี มีการกล่าวถึงดังต่อไปนี้

๑. ทูเรนิทาน เน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีต่อเนื่องเป็นเวลาสี่อสงไขยแสนกัปป์ ตั้งแต่ครั้งที่พระโพธิสัตว์เกิดในสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกร จนกระทั่งถึงตอนที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ความคิดนี้เป็นไปตามคติพุทธวงศ์ มีการยกข้อความเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีในเชิงอุปมา จากคัมภีร์พุทธวงศ์ขึ้นเป็นหลักฐานประกอบ ส่วนที่กล่าวเกินคัมภีร์พุทธวงศ์ คือ มีการกล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์วิชาติาวิ ในสมัยพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า ว่าท่านได้บริจาคออร์สทั้งสองให้เป็นทานแก่ยักษ์ เหมือนดังที่พระเวสสันดรทรงยกพระกัณหาชาติ และพระนางมัทรี เป็นทาน มีความพรรณนาว่า พระเจ้าวิชาติาวิได้มีความเศร้าโศกเสียใจ มีแต่ความปิติโสมนัสที่ได้กระทำทาน อื่นเรื่องคือการกระทำทานของพระโพธิสัตว์สุรจุ ในสมัยของพระพุทธเจ้ามังคละ

ในทูเรนิทานนี้ มีการกำหนดอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกถึงความแตกต่างของบารมีอุปบารมี และปรมัตถบารมี แต่น่าสังเกตว่า กล่าวเฉพาะทานบารมี มิได้ยกไปถึงบารมีข้ออื่น ๆ (คงจะให้เทียบกับทานบารมี) ดังข้อความต่อไปนี้

พาหิรภณฺฑชฺรปริจฺจาโค ทานปารมี นาม อญฺคปริจฺจาโค ทาน-
อุปปารมี นาม ชีวิตปริจฺจาโค ทานปรมตฺถปารมี นามาคิ ทสฺปารมียो

ทสอุปปารมียो ทสปรมตฺตูปปารมียोติ สมตฺตูปปารมियो^๑

แปลความว่า การบริจาควัตถุภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาค ส่วนของร่างกาย ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทาน-ปรมัตถบารมี (ส่วนบารมีอื่น ๆ มีระดับความแตกต่าง) เป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐

นอกจากนั้น มีการสรุปว่า บารมีใดมีการบำเพ็ญในสมัยพระโพธิสัตว์พระองค์ใด และแต่ละบารมี การบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์องค์ใดเป็นยอดแห่งบารมีนั้น ๆ นอกจากนั้น ในตอนที่กล่าวถึงการอุปติของพระบรมศาสดาของเรา ได้พรรณนาอานิสงส์ของบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ว่า

เนกขมมनिंना	สปปุริसा	วิสฺसुत्ता	ภวากเว
จรรนฺติ	โลกตฺตจฺริยาโย	ปุเรนฺตา	สพฺพปารมิตี ^๒

แปลความว่า บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสัพบุรุษ ผู้โน้มไปในเนกขัมมะ หลุดพ้น (ไม่ติด) เทียวไปในภพน้อยใหญ่ บำเพ็ญบารมีทั้งปวงอยู่ ประพฤติโลกัตถจริยา (คือเป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก)

ตัวอย่างจริยาต่าง ๆ ที่ยกขึ้นมาในชาตกัฏฐกถานั้น มีทั้งที่ตรงกับจริยาปิฎก และต่างกันออกไป ดังนี้

ก. ทานบารมี

จริยาปิฎก

๑. อภิตติพราหมณ์
๒. สังขพราหมณ์
๓. กุรุธรรม
๔. มหาสุทฺตสนะ

ชาตกัฏฐกถา

๑. อภิตติพราหมณ์
๒. สังขพราหมณ์
๓. ฌนัญชยราช (กุรุธรรม)
๔. มหาสุทฺตสนะ

^๑ JA., I : 25.

^๒ ibid., I : 46.

๕. มหาโควินทะ
๖. นิมิราช
๗. จันทกุมาร
๘. สิวีราช
๙. เวสสันดร
๑๐. สสบัณฑิต

๕. มหาโควินทะ
๖. นิมิหาราช
๗. จันทกุมาร
๘. วิสัยหเสฏฐี
๙. สิวีราช
๑๐. เวสสันดร
๑๑. สสบัณฑิต

ในทานบารมีนี้ ชาตกัฏฐกถามีเรื่องเกินมาเรื่องหนึ่ง ทั้งจรียาปิฎก และชาตกัฏฐกถายกย่องการกระทำของสสบัณฑิตว่าเป็นเลิศ คาถาที่ชาตกัฏฐกถายกขึ้นก็เป็นคาถาเดียวกับคาถาในจรียาปิฎก

ข. ศีลบารมี

จรียาปิฎก

๑. สี่ลวนาค
๒. ภูริทัต
๓. จัมเปยยกนาค
๔. จูฬโพธิ
๕. มหิงสราช
๖. รุรุราช
๗. มาตังคะ
๘. ธรรมาธรรมเทวบุตร
๙. ชยทิส
๑๐. สังขบาล

ชาตกัฏฐกถา

๑. สี่ลวนาคราช
๒. จัมเปยยกนาค
๓. ภูริทัตตนาคราช
๔. นัททันตนาคราช
๕. พระอลันสัตตกุมาร (ชัยทิส)
๖. สังขपाल

จรียาปิฎกและชาตกัฏฐกถายกย่องการกระทำของสังขบาลว่าเป็นเลิศตรงกัน

ค. เนกขัมมบารมี

จรียาปิฎก

๑. ยูธัญชัย

ชาตกัฏฐกถา

๑. โสมนัสสกุมาร

- ๒. โสมนัสสะ
- ๓. อโยฆระ
- ๔. ภีสะ
- ๕. โสณบัณฑิต

- ๒. หัตถิบาลกุมาร
- ๓. อโยฆรบบัณฑิต
- ๔. จุฬสุตโสม (ภีสะ)^๑

ง. ปัญญาบารมี
จริยาปฏิภาณ

- ชาติกัฏฐกถา
- ๑. วิรุรบบัณฑิต
  - ๒. มหาโควินทบัณฑิต
  - ๓. กุททาลบัณฑิต
  - ๔. สัตตภัสตชาดก^๒

จ. วิริยบารมี
จริยาปฏิภาณ

- ชาติกัฏฐกถา
- ๑. มหาชนก^๓

^๑ คาทาที่ยกมาประกอบมาจากเรื่องจุฬสุตโสมชาดก ว่า มหารชช หตุถคตฺติ เขพปิณฺฑทํว
ฉทฺทยํ จชโต น โหติ ลกฺขณํ เอสา เม เนกขมฺมปารมิตี แปลว่า เราทิ้งแล้วซึ่งราชสมบัติ อันมาในมือ
ราวกับก้อนน้ำลายเทียว สละอยู่ไม่เป็นผู้ติด นี้คือเนกขัมมบารมีของเรา

^๒ ในจริยาปฏิภาณไม่มีตัวอย่างของปัญญาบารมี คาทาที่ยกขึ้นในชาติกัฏฐกถาว่าดังนี้

ปญฺญา ปวิจฺจนฺโต	พฺราหฺมณฺ โมจยํ ทุกฺขา
ปญฺญา เม สโม นตฺถิ	เอสา เม ปญฺญาบารมึ

แปลความว่า เราผู้ใคร่ครวญอยู่ด้วยปัญญา ได้เปลื้องพราหมณ์จากทุกข์แล้ว ผู้เสมอกับเรา
ด้วยปัญญาย่อมไม่มี นี่เป็นปัญญาบารมีของเรา

^๓ ในจริยาปฏิภาณ ไม่มีตัวอย่างของวิริยบารมี คาทาที่ยกขึ้นในชาติกัฏฐกถาว่าดังนี้

อตฺริทสฺสํ ชลมชฺเฌ	หตา สพฺเพว มานุสา
จิตฺตสฺส อณฺณถา นตฺถิ	เอสา เม วิริยปารมึ

แปลความว่า มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงนั้นเทียว ผู้แลไม่เห็นฝั่ง เสียชีวิตแล้ว ในท่ามกลางน้ำ
ภาวะแห่งจิตของเราไม่เปลี่ยนเป็นอื่น นี่เป็นวิริยบารมีของเรา

โพธิสัตว์จุติไปอุบัติในมนุษย์โลก พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ เพราะปรารถนาความเป็นพระสัพพัญญูเจ้า^๑ อีกตอนหนึ่งว่า พระพุทธมารดาต้องได้บำเพ็ญบารมีมาตั้งแสนกัป^๒ และอีกตอนหนึ่ง กล่าวถึงพระพุทธองค์ผจญมาร โดยอาศัยบารมีทั้ง ๑๐ ประการเป็นกำลังช่วย เมื่อพญามารจู่จะเอาบัลลังก์ ก็ตรัสว่า มารไม่ได้บำเพ็ญบารมี จึงไม่มีสิทธิ์^๓

เนื้อเรื่องเหล่านี้ต่อมาได้ปรากฏในพุทธประวัติที่รจนาในประเทศไทย เช่น ปฐมสมโพธิกถา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชาตักกฐกถา มีอิทธิพลต่อความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย การที่กล่าวว่า พระพุทธมารดาบำเพ็ญบารมีนั้น แสดงให้เห็นว่า บารมีมิได้เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้เพียงอย่างเดียว การที่บุคคลจะมาเป็นพระพุทธมารดาก็ต้องบำเพ็ญบารมีด้วย ในที่นี้คำว่าบารมีเปลี่ยนแปลงความหมายจาก “ธรรมะที่บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้” มาเป็น “ธรรมะที่บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อการตั้งอยู่ในฐานะอันสูง”

๓. สันติเกนิทาน กล่าวถึงตอนที่พระพุทธองค์ทรงฟังบัลลังก์ ซึ่งเป็นที่บรรลุมารมีธรรมทั้งหลาย ในตอนที่เสวยวิมุตติสุข^๔ อีกตอนกล่าวถึงพญามารเกิดความเสียใจที่ไม่ได้บำเพ็ญบารมี จึงสู้พระพุทธเจ้าไม่ได้^๕

๔. เนื้อเรื่องชาดก ชาดกที่ปรากฏคำว่า บารมีอย่างชัดเจน มีอยู่เพียง ๑๕ เรื่องจากชาดกทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง คือ

อปพันณกวรรค เอกนิบาต อรรถกถาชาดก กล่าวถึงพระพุทธองค์ ทรงกล่าวกะอนาถปิณฑกเสรษฐี ถึงการบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ^๖ ในตอนจบกล่าวถึงทางดำเนินของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสงฆ์ผู้บำเพ็ญบารมีจนแก่กล้า และ

^๑ ibid., I : 45.

^๒ ibid., I : 49.

^๓ ibid., I : 72 - 74.

^๔ ibid., I : 77.

^๕ ibid., I : 78.

^๖ ibid., I : 95.

บรรลुकความเป็นพระสัพพัญญูเจ้า บรรลุปัจเจกพุทธภูมิ และสาวกบารมีญาณ ตามลำดับ^๑

กุกุรชาดก กุรุงควรรค เอกนิบาต กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นสุนัขค่านึงถึงบารมีธรรมเพื่อช่วยเหลือหมู่ญาติ^๒

วิฎฐกชาดก กุลาควรรค เอกนิบาต^๓ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นลูกนก ครึ่งหนึ่งไปปาลามมาถึงก็ค่านึงถึงพระสัพพัญญูเจ้าผู้ยังบารมี ๓๐ ทศ ให้บริบูรณ์ (คิดเฉย ๆ ไม่ได้บำเพ็ญเอง) ไฟก็ดับ และบริเวณนั้นไฟไหม้ไหม้เลยตลอดกัปป์

กากชาดก อสัมปทานวรรค เอกนิบาต^๔ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญา ก เมื่อพระราชาสั่งให้ฝูงชนพากันฆ่าฝูงกา พระโพธิสัตว์ก็รำลึกถึงบารมี ๑๐ ประการ มีเมตตาบารมีเป็นเบื้องต้น บินเข้าไปชุกอยู่ใต้พระราชอาสน์ พระราชาห้ามไม่ให้ใครจับพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์รำลึกถึงเมตตาบารมี ออกจากใต้อาสนะ แสดงธรรมถวายแด่พระราชา

ติณทุกชาดก กัลยาณธรรมวรรค ทุกนิบาต^๕ พระบรมศาสดาทรงปรารภปัญญาบารมี เนื่องจากได้สดับคำแซ่ซ้องพระปัญญาบารมีของพระองค์เหมือนในมหาโพธิชาดก และอุมังคชาดก ตรัสเล่า อดีตนิทาน เมื่อพระองค์มีกำเนิดเป็นลิง ช่วยให้บริวารบริโภคผลมะพลับได้โดยปลอดภัย

กัจฉปชาดก อรัญญวรรค ติกนิบาต^๖ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ได้ออกบวชเป็นดาบส เป็นผู้บำเพ็ญอุเบกขาบารมี ไม่ถือโกรธลิง ซึ่งกระทำกิจอันหยาบโลน แต่กลับช่วยเหลือถึงนั้น ซึ่งได้รับทุกขเวทนา เพราะกรรมของตน

^๑ *ibid.*, I : 105. สาวกบารมีญาณในที่นี้ดูจะแสดงความหมายว่า คุณธรรม (อรหัตตผล) ของพระสาวก โดยไม่ได้กำหนดเฉพาะว่าเป็นผู้เลิศ (ดูวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๓๓)

^๒ *ibid.*, I : 176.

^๓ *ibid.*, I : 213.

^๔ *ibid.*, I : 485. เรื่องนี้ พระโพธิสัตว์อาศัยเมตตาบารมี ในการนำตนและบริวารให้รอดพ้นจากภัยพิบัติได้

^๕ *ibid.*, II : 76.

^๖ *ibid.*, II : 359.

ทรมุขชาติก อวาริยรรค ฉนิบาต^๑ กล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรส พระเจ้ามคธราช และมีสหายชื่อว่า ทรมุข เป็นบุตรบุโรหิต พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชา กรุงพาราณสี ส่วนทรมุขกุมารออกบวชได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระราชาทรง พระชรา ทรมุขปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถวายโอวาทเรื่องอานิสงส์ของการออกบวช แต่พระ โพธิสัตว์ยังทรงอาศัยกองกิเลส พระปัจเจกพุทธเจ้า คั้นดูพุทธการกธรรมของพระโพธิสัตว์ ได้เห็นเนกขัมมบารมี จึงประกาศคุณในการบวช ว่า ถ้าพระโพธิสัตว์ทรงพระประสงค์ จะบรรลुพระโพธิญาณไซ้ร ขอให้อึดมั่นในเนกขัมมบารมีเถิด

ลูจihatก เสนกวรรค ฉนิบาต^๒ กล่าวถึงพระพุทเจ้าทรงปรารภปัญญาบารมีและ ตรีสชาติกนี้ เป็นอดีตนิทาน เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นบุตรช่างทองผู้ขัดสน ได้ธิดา ช่างทองผู้มั่งคั่งเป็นภรรยา เพราะปัญญาและความสามารถ

สัตตุกัสดชาติก กุกุวรรค สัตตนิบาต^๓ กล่าวถึงพระพุทเจ้าทรงปรารภปัญญา บารมี และตรีสชาติกนี้เป็นอดีตนิทานว่า เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ชื่อ เสนกะ ได้ช่วยพราหมณ์แก่ให้พ้นภัยจากงูเห่า และรูุ้บายทำให้พราหมณ์แก่ทราบว่ นางพราหมณ์มีชู้

สี่วิชาตก วัสตตินิบาต^๔ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสี่วิราช ให้จักขุ เป็นทานแก่อินทพราหมณ์ เพราะปรารถนาที่จะบำเพ็ญบารมีให้เต็ม ถ้าพระโพธิสัตว์ไม่ บำเพ็ญบารมีให้เต็มแล้ว ก็จะไม่สามารถบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เมื่อให้จักขุเป็นทาน แล้ว ได้อธิษฐานขอให้ตนได้จักขุที่สอง อันเป็นพระเนตรทิพย์ เรียกว่า สัจจปารมิตาจักขุ^๕ คือจักขุที่เกิดเพราะสัจจบารมีของพระองค์

โรหันตมิทชาติก วัสตตินิบาต^๖ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้อ ชื่อ โรหันตมฤคราช ติดบัวงของนายพราน เนื้อผู้เป็นน้องชายและน้องหญิงของตน มิได้ยอม

^๑ *ibid.*, III : 242. ความตอนนี้อาจเทียบได้กับเรื่องของสุเมธดาบสที่ได้รับพยากรณ์ในสำนัก ของพระพุทธที่ปึงกร ในพุทธวงศ์ อาจจะยกมาจากที่นั่น

^๒ *ibid.*, III : 281.

^๓ *ibid.*, III : 341.

^๔ *ibid.*, IV : 406.

^๕ *ibid.*, IV : 411.

^๖ *ibid.*, IV : 418.

ทั้งเนื้อผู้พี่ชาย สิ่งนี้ทำให้นายพรานมีความเมตตา ปล่อยพญาเนื้อเป็นอิสระ ขาที่ถูกเชือกรัดจนเป็นแผลก็ไม่ปรากฏรอย เพราะอานุภาพของบารมี^๑ ที่พระมหาสัตว์บำเพ็ญมา

มุกปักขชาติก มหานิบาต พระพุทธเจ้าทรงปรารภเนกขัมมบารมี ตรัสชาตกนี้เป็นอดีตนิทาน เมื่อพระองค์เสวยพระชาติเป็นโอรสพระเจ้ากาสิ ปรารภนาจะออกบวช จึงสร้างทำเป็นใบ^๒

มหาชนกชาติก มหานิบาต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกโอรสพระเจ้าอริฏฐชนก เมื่อครั้งยังอยู่ในพระครรภ์แห่งพระมารดา พระโปลชนกผู้เป็นอา ได้ยกทัพมาชิงราชสมบัติ พระราชบิดาได้ให้พระมเหสีรักษาครรภ์ไว้ให้ปลอดภัย และหนีออกจากพระนคร พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีบารมีอันบริบูรณ์แล้ว ทำวสั๊กกะจึงมาช่วยเหลือ^๓

ภริทัตตชาติก มหานิบาต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระภริทัตต์ ผู้เป็นพญานาค เป็นผู้ใคร่ในธรรม ถือศีล เคยพาพราหมณ์เนสาท (นายพราน) ลงไปนาคพิภพ ภายหลังพราหมณ์เนสาทได้พาหมองุมมาจับพระมหาสัตว์ แม้พระมหาสัตว์เป็นผู้มีฤทธิ์ก็ไม่ประทุษร้ายหมองู ด้วยเกรงศีลจะขาด จึงหลบเนตรอยู่นิ่งเฉย ๆ^๔ บำเพ็ญอุชิษฐานบารมี

วิชรุบัณฺฑิตชาติก มหานิบาต พระพุทธองค์ทรงปรารภปัญญาบารมี^๕ ตรัสเรื่องนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิชรุบัณฺฑิต เป็นผู้ถวายธรรมแก่พระเจ้าโกรพ วิชรุบัณฺฑิตได้วินิจฉัยข้อธรรมเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าโกรพและพระสหาย มีพญานาค เป็นต้น ความสามารถในการแสดงธรรม ทราบถึงมเหสีของพญานาค นางอยากฟังธรรมของวิชรุบัณฺฑิต จึงสร้างทำเป็นปวดยอกเสวยเนื้อหัวใจวิชรุบัณฺฑิต ปุณณกยัณฺฑ์ ได้มารับอาสาไปนำวิชรุบัณฺฑิต โดยไปทูลขอจากพระเจ้าโกรพ ปุณณกยัณฺฑ์คิดนำวิชรุบัณฺฑิตเท่าไรไม่สำเร็จ ภายหลังจึงเลื่อมใสในโอวาทของวิชรุบัณฺฑิต

มหาอุมมกัคชาติก มหานิบาต (มโหสถชาติก) พระพุทธเจ้าทรงปรารภปัญญาบารมีของพระองค์ ตรัสชาตกเมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฺฑิต ใช้ปัญญาใน

^๑ ในที่นี้ไม่ได้บอกว่าบารมีอะไร

^๒ *ibid.*, VI : 1.

^๓ *ibid.*, VI : 31.

^๔ *ibid.*, VI : 185.

^๕ *ibid.*, VI : 255.

การรับราชการในราชสำนักแห่งพระเจ้าวิเทโหราช โดยประการต่าง ๆ^๑

นอกจากชาดกที่มีคำว่า บารมี ปรากฏอย่างชัดเจนแล้ว ชาดกเรื่องอื่น ๆ ถึงจะไม่มีคำว่า บารมี ก็ล้วนแต่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างทั้งนั้น บางชาดกมีโครงเรื่องตรงกับจรียาปิฎก แต่เนื้อหารายละเอียดแตกต่างจากจรียาปิฎก ตัวอย่างเช่นเรื่องมุกปักขชาดก ในจรียาปิฎกกล่าวถึง พระราชกุมารทรงพระนามมุกปักขะ ได้เห็นภัยของการครองราชสมบัติ จึงได้ตั้งอธิษฐานอย่างมั่นคงว่าจะเสแสร้งเป็นคนหูหนวก ตาบอด พิการ เป็นเวลา ๑๖ ปี จนในที่สุดพระราชบิดาสั่งให้เอาไปฆ่า ก็ยังไม่ยอมเสียอธิษฐานที่ตั้งใจไว้ ในชาดกกัฏฐกถา มีเนื้อหาละเอียดกว่า ว่า พระเจ้ากาสิแห่งพาราณสี แม้จะมีพระสนมตั้ง ๑๖,๐๐๐ คน ก็ไม่มีพระราชบุตร ในที่สุดพระมเหสีองค์ใหญ่นามว่า จันทาทวี ได้ประกาศสัจจกริยา ขอเอาอำนาจแห่งศีลที่พระนางได้รักษาไว้อย่างดีโดยตลอด ให้พระนางมีพระราชโอรส ท้าวสักกะจึงขอให้พระโพธิสัตว์มาประสูติ เพื่อจะได้บำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์จึงมาบังเกิดเป็นพระราชบุตร ทรงพระนามว่า เตมียกุมาร เมื่อพระชนม์ ๑ เดือน ได้เห็นพระราชบิดาลงโทษโจร ๔ คน ก็รู้สึกว่าการครองราชสมบัติเป็นเหตุให้ต้องกระทำอันตรายต่อการประพฤดิธรรม ต่อมาได้เห็นเสวตฉัตรก็เกิดความกลัวอีก เทพดาผู้รักษาเสวตฉัตรได้แนะนำให้แกล้งทำเป็นคนหูหนวก ตาบอด พิการ พระองค์ก็ตั้งอธิษฐานทำใจให้มั่นคง แกล้งนอนเฉย ไม่รับรู้อะไรเลย พระบิดามารดา ตลอดจนบุคคลอื่น ๆ ได้พยายามหลอกล่อด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น แกล้งไม่ให้นม เพื่อให้ร้อง ก็อดกลั้นไม่ร้องเสีย เป็นต้น เมื่อพระชนมายุ ๑๖ ปี พระราชบิดาเชื่อคำทำนายของโหรว่า พระโพธิสัตว์เป็นกาลิ์ต่อบ้านเมือง สั่งให้เอาไปฆ่า พระโพธิสัตว์ดีพระทัยที่จะสำเร็จตามความประสงค์ ขณะที่นายสารถี ผู้นำพระโพธิสัตว์ไปฆ่ากำลังขุดหลุมอยู่ พระองค์ก็ได้บอกความจริงทั้งหมด คนขับจึงไปกราบทูลให้พระเจ้ากาสิ และพระนางจันทาทวีทราบ ทั้ง ๒ พระองค์จึงเสด็จมารับ แต่เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระโพธิสัตว์จึงกลับใจออกบวชด้วย ทั้งเมืองเป็นเมืองร้าง ต่อมาเจ้าเมืองอื่นยกทัพมาตี พบเมืองร้างติดตามไปจนพบ ก็ออกบวชด้วย เป็นอย่างนี้ถึง ๓ เมืองด้วยกัน

ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นพรรณระสนะในการปฏิบัติธรรมของชาดกัฏฐกถา ซึ่งถ้าพิจารณาในระดับสามัญแล้วจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะผู้ที่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องรักษา

^๑ ibid., VI : 329.

คุณธรรมของกษัตริย์ รักษาหน้าที่ในการคุ้มครองประเทศบ้านเมือง เมื่อมีผู้กระทำความผิดก็ต้องพิจารณาลงทัณฑ์ตามโทษานุโทษ ถ้าไม่กระทำเช่นนี้ พึงเป็นที่ตำหนิได้ว่า ไม่รักษาราชกิจ แต่กิจของพระโพธิสัตว์นั้นคือการบำเพ็ญบารมี เพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นภาวะอันจะนำประโยชน์ใหญ่ยิ่งมาสู่มนุษยโลก

สำหรับความหมายของคำว่าบารมี สรุปรจากข้อความในชาตกัฎฐกถาว่า เป็นธรรมะอันสูงที่พระโพธิสัตว์หรือผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธรเจ้าจะต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน บารมีที่บำเพ็ญนี้จะช่วยให้ชนะมาร คือ กิเลสได้ พระพุทธรเจ้าทรงบรรลুবารมีธรรมเต็มบริบูรณ์ ณ โคนต้นโพธิ์ในตอนตรัสรู้ ในชาดก ๑๕ เรื่องที่เอ่ยถึงบารมีโดยตรง แบ่งออกได้ดังนี้

ก. กล่าวถึงบารมีโดยทั่ว ๆ ไป มิได้ระบุว่าเป็นบารมีอะไรสำคัญและบุคคลในเรื่องมีพฤติกรรมอย่างไร มีอภินิหารชาดก ซึ่งพระพุทธรเจ้าตรัสถึงบารมี ในกุกกุรชาดก พระโพธิสัตว์คำนึงถึงบารมีเพื่อช่วยเหลือหมู่ญาติ เป็นไปในการทำอนงว่านิกถึงสิ่งที่ตั้งงามเพื่อให้จิตใจผ่องใส จะได้มีความสามารถในกุศลโอบาย ในวิภูฏกชาดก พระโพธิสัตว์นึกถึงบารมีของพระสัพพัญญูเจ้า เป็นการยึดเอาคุณงามความดีของผู้บริสุทธ์เป็นที่พึง คงจะเป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวกันในภาษาไทยปัจจุบันนี้กับว่า “พระบารมีปกเกล้า” เป็นต้น ส่วนเรื่องโรหันตมิคชาดกนั้น ก็มีได้ระบุว่าเป็นบารมีอะไร เรื่องมหาชนกก็กล่าวเพียงว่าพระมหาสัตว์เป็นผู้มีบารมีทำนองเดียวกับที่เรากล่าวไว้ว่าผู้นั้นผู้นี้มีบุญ

ข. เมตตาบารมี มีกล่าวในกาคชาดก ในเรื่องนี้ก็มิได้มีกล่าวถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมี กล่าวแต่เพียงว่า พญาภาโพธิสัตว์รำลึกถึงบารมีต่าง ๆ ทั้ง ๑๐ โดยถือเอาเมตตาบารมีเป็นสำคัญ แล้วจึงเข้าหาพระเจ้าแผ่นดิน ความมุ่งหมายอย่างหนึ่งก็คือตั้งใจแน่วแน่มุ่งคิดถึงความดี เพื่อให้จิตใจผ่องใส อีกประการหนึ่งเป็นลักษณะของเมตตามหานิยมคือทำจิตใจให้บุคคลอื่นเขาเมตตاپราณีตน มิใช่ว่าตนมีจิตเมตตาคือผู้อื่น

ค. ปัญญาบารมี เป็นบารมีที่กล่าวถึงมากที่สุด ในชาตกัฎฐกถา แสดงให้เห็นด้วยว่า การใช้ปัญญานี้มีระดับต่าง ๆ กัน เช่น ในติณทุกชาดก เมื่อมีผู้แซ่ซร้องพระปัญญาบารมี ก็ทรงกล่าวถึงชาดกที่ทรงใช้ไหวพริบช่วยเหลือบริวาร เช่นเดียวกับสุจิตชาดก, สัตตคุัสตชาดก กล่าวถึงการใช้ไหวพริบของพระโพธิสัตว์ อุมมกคชาดก และวิฐรบณชาติชาดก นั้น พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีปัญญาสูง ทำให้ผู้อื่นศรัทธาเลื่อมใส และได้กระทำกิจอันเป็นประโยชน์

ง. อุเบกขาบารมี กัจฉปชาดก แสดงถึงการไม่ถือโทษผู้กระทำหยาบช้า

จ. เนกขัมมบารมี ทริมุขชาดก และมุคปังกขชาดก ส่งเสริมการออกบวช ว่า จะทำให้บรรลुพระโพธิญาณได้ และแสดงว่าการอยู่เป็นฆราวาสนั้นมีโทษ แต่ก็มิได้อธิบาย ถึงคุณประโยชน์ของการตัดประโยชน์ทางโลก

ฉ. สัจจบารมี ในสัวิชาดก พระเจ้าสัวิราชาให้จักษุเป็นทานแก่พราหมณ์ตาม ที่ได้ลั่นวาจาไว้ เรื่องนี้ในจரியปิฎกเน้นว่าเป็นทานบารมี คือมุ่งเอาการให้ ส่วนชาดก เน้นการลั่นวาจา และคุณของการทำตามคำพูด คือการได้จักษุที่สองอันเป็นทิพย์

ช. อธิษฐานบารมี ภูริทัตตชาดก เน้นการอธิษฐานสัจจะจะไม่ประทุษร้าย ส่วน ในจரியปิฎกเน้นเรื่องศีล

ค. รัम्मปัทฐกุกถา เป็นอรรถกถาของรัम्मบพ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระสูตรตันต- ปิฎก ขุททกนิกาย เรื่องราวของรัम्मปัทฐกุกถา บางส่วนมาจากพระสูตรตันตปิฎก ๔ นิกาย แรก และพระวินัยปิฎก บางเรื่องก็มาจากชาดกัฎฐกุกถา มีตอนที่กล่าวถึงบารมีอยู่เพียงตอน เดียวในสังยุตต์ปิฎก คือตอนที่กล่าวถึงพระพุทธองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ได้ ทรงบำเพ็ญบารมีครบ ๓๐ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ความซำกั้นกับ พุทธวงศ์และชาดกัฎฐกุกถา

ง. มรุตตลิวาลินี อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถานี้ ผู้รจนาคือ พระพุทธทัตตเถระ ตอนที่อธิบายถึงบารมี ได้กล่าวตามคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ในชาดกัฎฐกุกถาเป็น ส่วนใหญ่ คืออธิบายความหมายของคำว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี โดยใช้ ถ้อยคำเหมือนกับชาดกัฎฐกุกถา แล้วสรุปว่า จரியใดเป็นเลิศที่สุดในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ทั้ง ๑๐ บารมี เช่น ทานปรมัตถบารมี คือเรื่อง สสบัณฑิตชาดก

ในตอน สุเมธปุตตนาถาวณณนา มีคำอธิบายความหมายของบารมีชนิดต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ตรงกับคัมภีร์พุทธวงศ์ ที่ให้ความหมายชัดเจนขึ้น คือ สीलบารมี กล่าวว่ หมายถึงการตั้งมั่น ประพฤติกุศลกรรมทั้งปวง ซึ่งจะให้ผลทั้งในทางโลกและทางธรรม ดังในบาลี ว่า

ทุดิยํ สीलปารมีติ สीलํ นาม สพฺเพสํ กุสลธมฺมานํ ปติฏฺฐา สीलํ ปติฏฺฐิโต
กุสลธมฺเมหิ น ปริหาติ สพฺเพปี โลกียโลกุตฺตรคฺเช ปฏฺฐิกถิ

จ. วิสุทธชนวิาลินี อรรถกถาอุปทาน เริ่มด้วย ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และ สันติเกนิทาน เช่นเดียวกับชาดกัฎฐกุกถา ในส่วนพุทธทานอุปทานสังวัณณนา มิได้อธิบาย

คำ “บารมี” เพิ่มเติมแต่ประการใด

ข. **ปรมัตถที่ปณี** อรรถกถาจริยาปิฎก อรรถกถาเรื่องนี้เป็นผลงานของพระธรรม-
ปาละ เนื่องด้วยเป็นอรรถกถาของจริยาปิฎก จึงมีวิธีการจัดลำดับเรื่องตามจริยาปิฎก เริ่ม
ด้วยนิทานกถา ต่อมาเรียงตามวรรคต่าง ๆ อธิบายจริยาในจริยาปิฎกทีละจริยา บางทีใช้
ชื่อจริยาต่างจากในจริยาปิฎกเล็กน้อย เช่นใช้ว่า สังขพรหมณจริยา แทนสังขจริยา มาตุ-
โปสกจริยา แทนสัสถวนาค เป็นต้น เนื้อหาส่วนใหญ่มีได้ต่างกัน พระธรรมปาละได้
ยกคำ หรือความบางตอนในจริยาปิฎกขึ้นมาอธิบายให้กระจ่างขึ้น เช่นในจริยาปิฎก ยกย่อ
จริยาของสสบัณฑิตว่าเป็นเลิศ ในอรรถกถาจริยาปิฎก กล่าวชัดว่า จริยาที่ยกมาเป็น
ตัวอย่างนั้น ๘ จริยา อันเป็นบารมี อุปบารมี แต่สสบัณฑิตจริยาแสดงปรมัตถบารมี นอก
จากนั้น ยังมีคำอธิบายเพิ่มเติมของพระธรรมปาละ ตัวอย่างเช่นในตอนท้ายของเรื่อง
สังขपालจริยา ท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า แม้เรื่องนี้จะเน้นเรื่องการทำเพ็ญศีลบารมีเป็นสำคัญ
แต่ที่จริงแล้ว ตามเรื่องสังขपालนาคราช ได้บำเพ็ญบารมีครบถ้วนทั้ง ๑๐ บารมี การบริจาค
ร่างกายของตน คือการทำเพ็ญทานบารมี การไม่ทำร้ายผู้ใดแม้ถูกเบียดเบียนเป็นศีลบารมี
การละทิ้งโภคสมบัติทั้งหลายอันเป็นประดุจเทวโภคสมบัติ ออกจากนาคพิภพมาบำเพ็ญ
สมณธรรม เป็นเนกขัมมบารมี การรู้จักกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นประโยชน์ควรจะกระทำ เป็น
ปัญญาบารมี การบรรเทาความวิตก และเพิ่มความเพียรเป็นวิริยบารมี การอดทนต่อความ
เจ็บปวด (อิทวาสนขันติ) เป็นขันติบารมี การตั้งมั่นในความจริง เป็นสัจจบารมี การมี
จิตใจเสมอ มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่ตั้งใจ เป็นอธิษฐานบารมี การมีเมตตาในสัตว์
ทั้งปวง แม้แต่ผู้ที่กระทำร้าย เป็นเมตตาบารมี การมีภาวะเป็นกลางในเวทนาและการกระทำ
ชั่วร้ายของนายพราน คือการทำเพ็ญอุเบกขาบารมี^๑

ยุทธชยจิริยาก็เช่นกัน เป็นจริยาที่มุ่งแสดงเนกขัมมบารมี พระธรรมปาละก็ได้
ตั้งข้อสังเกตไว้เช่นเดียวกันว่า มีการบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ คือบำเพ็ญทานบารมีเมื่อสละ
ทรัพย์สมบัติทั้งหมดออกบวช การสละร่างกายจากถือเป็นศีลบารมี เนกขัมมบารมีคือ
การบรรลุลุณาม อันมีบรรพชาเป็นต้น ปัญญากระทำแล้วซึ่งมโนสิการในอนิจจตาเป็นเบื้องต้น
ต้น มีการบรรลุลุณามเป็นปริโยสาน และปัญญาที่จะเข้าใจธรรมะ อันเป็นอุปการะแก่

^๑ Cp A., pp. 180 - 181.

ธรรมทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น ถือเป็นปัญญาบารมี ความเพียร เพื่อสำเร็จประโยชน์ในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี ญาณขันธ์ และอิริยาสนขันธ์ เป็นขันติบารมี การมีวาจาซื่อตรงต่อคำสั่งญา (ปฏิบัติญา) เป็นสังขบารมี การสมาทานอธิษฐานอย่างไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง เป็นอธิษฐานบารมี เมตตาบารมีย่อมมีด้วยเมตตาพรหมวิหาร เพื่อความมีจิตประกอบด้วยประโยชน์ในสัตว์ทั้งปวง อุเบกขาบารมี คืออุเบกขา อันกระทำแล้วในสังขารทั้งปวงด้วยอำนาจของอุเบกขาพรหมวิหาร^๑

อย่างไรก็ตาม นอกจากส่วนที่อธิบายความหมายของคำและความในจริยาปฏิภาณ ตามแนวอรรถกถาโดยทั่วไปแล้ว พระธรรมปาละยังได้เพิ่มอธิบายเรื่องบารมีเป็นพิเศษ ในตอนที่เรียกว่า ปกิณณกคาถา ซึ่งอยู่ตอนท้ายของคัมภีร์ คำอธิบายนั้นนับว่าเป็นคำอธิบายเรื่องบารมีที่ละเอียดที่สุด พระธรรมปาละได้แสดงความคิดของท่านอย่างอิสระ มิได้ตามแนวคิดในชาตกฎกถา หรืออรรถกถาอื่น ๆ ไม่มีหลักฐานว่าท่านได้ความคิดทั้งหมดจากไหน มีหลายตอนที่แสดงคติตามแนวมหายาน ซึ่งต่างจากคติตามแนวเถรวาท อาจเป็นได้ว่า พระธรรมปาละต้องการจะแสดงความคิดเห็นของตนอันเกิดจากการสดับรับฟัง และวิเคราะห์คำอธิบายทางพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ท่านจึงได้แยกคำอธิบายส่วนนี้ต่างหากเป็นพิเศษในตอนท้าย ไม่ปะปนกับส่วนอรรถกถาแท้ ๆ ซึ่งท่านต้องอธิบายขยายอรรถกถาตามแบบแผน

คำอธิบายเรื่องบารมีในปกิณณกคาถานี้ยาวมาก ไม่อาจจะยกบาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด เหมือนได้ทำมาแต่ต้น ในที่นี้เพียงแต่ยกมาบางประเด็นที่เห็นว่าสำคัญ แล้ววิเคราะห์วิจารณ์ประกอบ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระธรรมปาละมีความคิดเรื่องบารมีเหมือนหรือต่างจากคัมภีร์บาลีเล่มอื่น ๆ อย่างไร

พระธรรมปาละได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับบารมี ๑๖ คำถามขึ้นเป็นหัวข้อดังนี้ คือ

๑. กา ปเนตา ปารมมโย
บารมีทั้งหลายเหล่านั้นคืออะไร
๒. เกนญฺเชน ปารมมโย
บารมีทั้งหลายเป็นไปโดยความหมายอะไร

^๑ ibid., pp. 185 - 186.

๓. กติวิธา เจตา
บารมีทั้งหลายเหล่านั้นมีกี่ชนิด
๔. โก ตาสัม กโม
ลำดับของบารมีทั้งหลายเหล่านั้นคืออะไร
๕. กานิ ลกฺขณ-รส-ปัจจุပ္ปฏฺฐาน-ปฏฺฐานานิ
อะไรคือลักษณะ รส สภาพที่ปรากฏ และพื้นฐานของบารมีทั้งหลายเหล่านั้น
๖. โก ปจฺจโย
อะไรคือปัจจัย
๗. โก สงฺกิลฺโส
อะไรคือสังกิลส
๘. กั โวทานัม
อะไรคือการชำระให้บริสุทธิ์
๙. โก ปฏฺิปกฺโข
อะไรคือปฏิบัติของบารมี
๑๐. กา ปฏฺิปปตฺติ
อะไรคือแนวทางปฏิบัติ
๑๑. โก วิภาโค
อะไรคือการแบ่งประเภท
๑๒. โก สงฺคโห
อะไรคือการจัดรวม
๑๓. โก สมฺปาทฺนุปาโย
อะไรคืออุบายที่จะทำให้บารมีเกิดขึ้น
๑๔. กิตฺตเคน กาเลน สมฺปาทฺนัม
ความสมบูรณ์เกิดขึ้นด้วยเวลาเท่าใด
๑๕. โก อานิสฺโส
อะไรคืออานิสงส์
๑๖. กิณฺเจตาสัม ผลัม
และอะไรคือผลของบารมีทั้งหลายเหล่านั้น

คำถามที่ ๑ บารมีคืออะไร

พระธรรมปาละอธิบายว่า “บารมีคือคุณทั้งหลาย มีทานเป็นต้น อันพระโพธิสัตว์เข้าครอบครองแล้วด้วยพระกรุณาและอุบายโกศล อันคัมภีระ มานะ และทิฏฐิ ไม่อาจทำลายได้”^๑

คำจำกัดความนี้ เป็นพื้นฐานของความคิดเรื่องบารมีที่พระธรรมปาละได้อธิบายต่อจากนี้ทั้งหมด พระธรรมปาละมิได้เน้นว่าบารมีคือพุทธคุณธรรม หรือคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ เพื่อถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตชาติเหมือนอย่างในพุทธวงศ์และอรรถกถาฉบับอื่น แต่เน้นว่าบารมี เป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (เท่ากับปัญญา) เป็นสำคัญ ดังนั้น แทนที่จะเป็นการปฏิบัติเพื่อส่งสมบุญอำนาจบางประการหรือเพื่อเสริมสร้างความเต็มในคุณธรรมของตนสำหรับช่วยเหลือตนให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กลับเป็นการสะท้อนความเต็มอ้อมแห่งพระกรุณาและปัญญา ทำนองเดียวกับคติเรื่องการแสดงออกแห่งความกรุณาและปัญญาของพระโพธิสัตว์ ด้วยการปฏิบัติบารมีต่าง ๆ ทางฝ่ายมหายาน

คำถามที่ ๒ บารมีมีความหมายโดยอรรถว่าอย่างไร

เรื่องนี้ได้ยกขึ้นอธิบายอย่างละเอียดในบทที่ ๒ ซึ่งจะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก^๒

คำถามที่ ๓ บารมีทั้งหลายเหล่านั้นมีกี่ชนิด

พระธรรมปาละ อธิบายว่า โดยสังเขป มี ๑๐ ชนิด เหมือนอาจารย์อื่น ๆ แต่ท่านเพิ่มเติมว่า “อาจารย์บางท่านกล่าวว่ามี ๖ ประการ ซึ่งเป็นการนำบารมี ๑๐ มารวมให้สั้นย่อ”

ข้อวิเคราะห์นี้แสดงให้เห็นว่า ขณะนั้นในลังกา น่าจะมีความคิดในเรื่องของบารมี ๖ ประการ ตามแบบมหายาน การที่ท่านเขียนเช่นนี้ แสดงว่าท่านเห็นว่าความคิดเรื่องบารมี ๑๐ เก่ากว่าความคิดเรื่องบารมี ๖

คำถามที่ ๔ อะไรคือการจัดลำดับบารมีทั้ง ๑๐

พระธรรมปาละ อธิบายว่า การจัดลำดับบารมีนั้น เรียงลำดับตามการแสดงธรรม

^๑ Cp A., p. 277.

^๒ ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๕ - ๑๓.

คือเรียกว่าสมาทานข้อไหนก่อน มีวิธีการเรียงดังนี้

๑. เรียงตามลำดับผลและอานิสงส์ที่เกี่ยวคู่ต่อกัน กล่าวคือ ทานเป็นธรรมมีอุปการะแก่ศีล ก็กล่าวถึงทานก่อน และทานเป็นของปฏิบัติได้ง่ายด้วย ทานที่มีศีลประกอบ^๑ (มีศีลกำกับอยู่) จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก (ดีกว่าให้ทานเฉย ๆ) ศีลอันเนกขัมมะประกอบ, เนกขัมมะอันปัญญาประกอบ, ปัญญาอันวิริยะประกอบ, วิริยะอันขันติประกอบ, ขันติอันสัจจะประกอบ, สัจจะอันอธิษฐานประกอบ, อธิษฐานอันเมตตาประกอบ, เมตตาอันอุเบกขาประกอบ ต่อ ๆ กันเช่นนี้ แต่อุเบกขานั้นท่านว่ามีกรุณาประกอบ และกรุณามีอุเบกขาประกอบ ถึงตอนนี้พระธรรมपालะตั้งคำถามแทรกว่า ก็พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้มีพระมหากรุณา เป็นผู้มูเบกขาในสัตว์ทั้งหลายได้อย่างไร และท่านได้วิสัชนาตามมติของอาจารย์ว่า พระโพธิสัตว์มีอุเบกขาในบุคคลผู้ที่ควรมีอุเบกขาด้วย และมีเป็นบางกาล พระองค์มิได้มีอุเบกขาในที่ทั้งปวง และทุกเวลา อาจารย์อีกท่านกล่าวว่า พระองค์มิได้มีอุเบกขาในสัตว์ทั้งหลาย แต่ทรงมีอุเบกขาในความเปลี่ยนแปลง (วิปการ) ที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วเอง^๒

๒. อีกประการหนึ่ง จัดเรียงลำดับตามบารมีที่ให้ผลน้อย (อุปผลตฺตา) และที่กระทำได้ง่าย (สุกรตฺตา) ตามทัศนคติ หรือแนวทางในการปฏิบัติธรรมของคนส่วนใหญ่ กล่าวคือ เริ่มต้นที่ทานก่อน คือเมื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นแล้ว โดยทันทีจะปฏิบัติศีลได้ คือหยุดการทำร้ายผู้อื่น ประพฤติดีทางกายและวาจา ก็จะสามารรถประพฤดีดีทางใจ เมื่อศัลบบริสุทธิ์ ความสำเร็จในฉันทก็เกิดขึ้นง่าย หลังจากปฏิบัติเนกขัมมบารมีจนได้ฉันท ก็จะสามารรถยังปัญญาให้เกิดขึ้น เพราะสมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา หลังจากที่เกิดฉันทที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นแล้ว ก็จักเกิดความเฉลียวฉลาดในอุบายที่จะนำความกรุณาภายในออกเป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เมื่อมีปัญญาเข้าใจสภาพความเป็นจริงของความว่าง ความไร้ตัวตนของสรรพชีวิตทั้งหลายแล้ว ก็จะเกิดวิริยะ ความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ก็จะมีขันติ คือสามารถอดทนต่อความเดือดร้อนทั้งปวงที่สัตว์ทั้งหลายนำมาให้ เมื่อมีความอดทนก็จักมีสัจจะ ไม่กล่าวสิ่งใดผิดเพี้ยนจากความจริง เมื่อมีสัจจะก็มีอธิษฐาน คือไม่หวั่นไหวในอุปสรรคใด ๆ ตั้งมั่นแต่จะกระทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น เมื่อ

^๑ “ประกอบ” ในที่นี้แปลจากคำว่า ปริกฺคหิตา หมายความว่า เป็นสิ่งเกี่ยวหนุน, กำกับอยู่

^๒ อุเบกขาในสิ่งที่สัตว์ทำขึ้นเอง

ตั้งใจมั่นเช่นนั้นก็จะไม่มีเมตตา ปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นด้วยความจริงใจ และเมื่อมีเมตตาแล้ว ก็จะมีอุเบกขา เพราะเมื่อหวังประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นด้วยความจริงใจแล้ว ก็จะสามารถวางเฉยในความผิดของผู้อื่นได้

จะเห็นได้ว่า ตามคำอธิบายนี้ ต่างจากคำอธิบายในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ เช่น พุทฺทวงศ์ ซึ่งแม้จะกล่าวว่าจะต้องปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ก่อน ก็มีได้กล่าวว่าบารมีแต่ละอย่างก็เกี่ยวเนื่องเรียงกันไปเป็นขั้น ๆ คัมภีร์เหล่านี้มักจะเน้นว่า บารมีแต่ละอย่างมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยนำให้ถึงพระสัพพัญญุตญาณ ในที่นี้แม้จะมีได้ปฏิเสศการถึงสัพพัญญุตญาณ แต่มุ่งเน้นเฉพาะในเรื่องการกระทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น แม้แต่อุเบกขา ซึ่งอธิบายในพุทฺทวงศ์ และมีตัวอย่างในจริยาปิฎก ว่าเป็นการวางเฉยต่อโลกธรรมทั้งหลาย ในที่นี้เน้นที่การวางเฉยต่อความผิดของผู้อื่น เพราะมีความเมตตาต่อคนเหล่านั้น ถ้าพิจารณาในระดับประโยชน์สุขของสังคม ลักษณะบารมีซึ่งเป็นการปฏิบัติเพื่อผู้อื่น ตามคำอธิบายของพระธรรมปาละนี้เน้นประโยชน์แก่สังคมในเชิงรูปธรรม ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏชัดในเวลาทีศึกษาเรื่องการบำเพ็ญบารมี ในจริยาปิฎกและชาตกัฎฐกถา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเอนเอียงไปในทางอภิธรรมมากกว่า

คำถามข้อที่ ๕ อะไรคือลักษณะ รส สภาพที่ปรากฏ (ปัจจุปฏิฐาน) และพื้นฐาน (ปทัชฐาน) ของบารมีทั้ง ๑๐

โดยทั่วไปแล้ว บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณา หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล^๑ กล่าวโดยละเอียดเป็นรายบารมี ดังนี้ ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่

ศีลบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น^๒

^๑ อุบายโกศล ฉลาดในการหาหนทาง เทียบเท่ากับปัญญา

^๒ พระธรรมปาละตีความศีลทั้งในการงดเว้นสิ่งชั่วและตั้งใจทำในสิ่งที่ดี ในปัจจุบันเรากล่าวถึงศีลในการงดเว้นสิ่งชั่วเป็นส่วนใหญ่ คู่กับธรรมคือการกระทำสิ่งดี

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

ปัญญาบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิออันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งใจมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับอยู่

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุญะ (คล้อยตาม) และปฏิกะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

โดยสรุป ทานบารมี มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ติดยึด หรือมีสภาพที่ปรากฏ คือ ภาวสมบัติ มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค

ศีลบารมี มีลักษณะ คือ การสมาทาน หรือมีลักษณะ คือ การตั้งอยู่ มีรส คือ การทำลาย ความทุกข์ หรือมีรส คือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นของสะอาด มีพื้นฐาน คือ หิริและโอตตปปะ

เนกขัมมบารมี มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรส คือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏ คือ การหลุดพ้น มีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา)

ปัญญาบารมี มีลักษณะ คือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด ราวกับการแทงตลอดของลูกธนูที่นายพรานมือฉมัง

ยิงไปแล้ว มีรส คือความโสภาในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือความไม่หลง
ราวกะผู้นำทางในป่า และมีพื้นฐานคือสมาธิ หรือมีพื้นฐาน คือ อริยสัจ ๔

วิริยบารมี มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือ
ความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือเรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่
น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏ คือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจ
สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สัจจบารมี มีลักษณะ คือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรส คือการกระทำสภาวะ
ตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏ คือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็น
ผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิษฐานบารมี มีลักษณะ คือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรส คือการข่ม
ขจัดปฏิบัติภัยของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือความไม่หวั่นไหวใน
ที่นั้น มีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

เมตตาบารมี มีลักษณะ คือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรส คือการนำมาซึ่งประโยชน์
แก่กุลหรือมีรส คือการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก
มีพื้นฐานคือความเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี มีลักษณะ คือการวางเฉยเป็นกลาง มีรส คือการเห็นความเสมอ
มีสิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความขึงเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็น
ของตน

คำถามที่ ๖ อะไรคือปัจจัย

ปัจจัยของบารมีที่พระธรรมปาละเน้น คือ อภินิหาร คำว่าอภินิหารในที่นี้ มิได้
หมายถึงอิทธิปาฏิหาริย์อย่างที่ใช้กันในภาษาไทยปัจจุบัน แต่หมายถึงการแสดงพระกรุณา
พระธรรมปาละ ได้กล่าวถึงลักษณะของอภินิหารว่า

“ผู้ข้ามแล้ว ฟังยังผู้อื่นให้ข้าม ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว ฟังยังผู้อื่นให้หลุดพ้น ผู้รู้แล้ว ฟัง
ยังผู้อื่นให้รู้ ผู้บริสุทธิ์แล้ว ฟังยังผู้อื่นให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ฝึกตนแล้ว ฟังยังผู้อื่นให้ฝึกตน ผู้
สงบแล้ว ฟังยังผู้อื่นให้สงบ ผู้หายใจโล่ง (สบายใจ) แล้วฟังยังผู้อื่นให้หายใจโล่ง ผู้ปรินิพพาน
แล้ว ฟังยังผู้อื่นให้ปรินิพพาน”^๑

^๑ Cp A., p. 282.

ข้อความที่พระธรรมปาละยกเปรียบเทียบนี้ แสดงว่าการบำเพ็ญบารมีจะต้องอาศัย การช่วยเหลือ และความกรุณาต่อกัน ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้ บรรลุตามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุนิพพานแล้ว ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี้ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนา

ในเรื่องอภินิหารนี้ มีเรื่องสำคัญเกี่ยวข้องกับอีก ๒ เรื่อง คือ

๑. พระมหากรุณา

๒. อุบายโกศล ในที่นี้หมายถึงปัญญา ความฉลาดการแก้ปัญหาคือหาหนทาง

ทั้งสองอย่าง คือทั้งความกรุณาและปัญญา จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความ สำเร็จในพุทธการกกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำนึกแห่งพุทธภาวะ สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่ง (แห่งสังสาระ) ด้วยปัญญาและยอมยั้งผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา แต่ยอมเริ่มต้นดับทุกข์ทั้งปวงของผู้อื่นด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจ ความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา ด้วยปัญญา พระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์ยอมไม่ถึงนิพพานนั้น เหตุ นั้นด้วยความกรุณา พระองค์จึงเป็นผู้มุ่งหน้าสู่สังสาระ ด้วยปัญญาพระองค์ จึงไม่ทรง ยินดีในสังสาระนั้น และไม่ติดยึดมั่นในที่ทั้งปวง

คำอธิบายข้างต้นนี้ โดยเฉพาะที่ว่า พระโพธิสัตว์ดำเนินสู่นิพพานด้วยปัญญา แต่ ไม่ถึงนิพพานนั้นด้วยพระกรุณา แสดงคติของมหายานโดยแท้ คติเช่นนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์ เถรวาทที่พบมาก่อน ๆ เรื่องของสุเมธดาบสว่าจะสามารถเข้านิพพานได้แม้ในชาตินั้น แต่ไม่เข้า เพราะมีความปรารถนาพุทธภูมิ ตามคติมหายานนั้นเน้นพระปัญญาและพระ กรุณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของพระกรุณาที่มีการกล่าวว่าพระโพธิสัตว์จะไม่เข้าสู่นิพพาน จนกว่าจะสามารถขนย้ายสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นได้ทั้งหมด

คำถามข้อที่ ๗ อะไรคือสังกิเลส (ความเศร้าหมอง)

พระธรรมปาละ อธิบายว่า โดยทั่ว ๆ ไป ภาวะที่สัมผัสแล้วด้วยตัณหา คือกิเลส ของบารมีทั้ง ๑๐ โดยเฉพาะความหวั่นไหว เนื่องจากการติดยึดมั่นในสิ่งของที่ให้คือ กิเลส ของทานบารมี

ความหวั่นไหวในสัตว์และเวลา คือกิเลสของศีลบารมี

ความหวั่นไหวในความร่ำรรมย์แห่งกาม และความไม่ร่ำรรมย์แห่งความสงบ คือกิเลสของเนกขัมมบารมี

ความหวั่นไหวในความคิดว่า “เรา ของเรา” คือกิเลสของปัญญาบารมี

ความหวั่นไหวในความว่องเหงาหาวนอน และความฟุ้งซ่าน คือกิเลสของวิริยบารมี

ความหวั่นไหวในตนเองและผู้อื่น คือกิเลสของขันติบารมี

ความหวั่นไหวในสิ่งต่าง ๆ มีเรื่องความเห็นผิดเป็นต้น ในเรื่องต่าง ๆ เช่นเรื่องความตั้งใจมั่น คือกิเลสของสังขบารมี

ความหวั่นไหวในโทษและคุณ ในศัตรูของโพธิสมภาร คือกิเลสของอธิษฐานบารมี

ความหวั่นไหวในความเป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์สำหรับตน คือกิเลสของเมตตาบารมี

ความหวั่นไหวในสิ่งที่น่ายินดี และไม่น่ายินดี คือกิเลสของอุเบกขาบารมี

ในตอนนี ความคิดเรื่องบารมีของพระธรรมปาละคล้ายกับความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เช่น การยึดมั่นในสิ่งของ คือ กิเลสของทาน เนกขัมมะ เป็นเรื่องของการคิดในกาม วิริยะตรงข้ามกับการว่องเหงาหาวนอน อธิษฐานบารมีเกี่ยวกับโพธิสมภารอย่างไรก็ตาม ความหมายของปัญญาในที่นี้ มิได้หมายถึงปัญญาในชั้นระดับการศึกษาหรือความฉลาดในการดำรงอยู่ แต่มีระดับถึงขั้นรู้แจ้งถึงสภาพความเป็นจริงของชีวิตคือถึงขั้นเข้าใจอนัตตา ไม่ถือว่าสิ่งใดเป็นเรา ของเรา เหตุุนั้นความคิดติดยึดว่า สิ่งใดเป็นเราของเราจึงเป็นกิเลสของปัญญา

คำถามที่ ๘ อะไรคือการชำระให้บริสุทธิ์

พระธรรมปาละ ตอบว่า คือการจัดความหวั่นไหวที่กล่าวในข้อ ๗ บารมีทั้งหลายจะบริสุทธิ์ได้โดยการเว้นจากตัณหา มานะ ทิฏฐิ ความโกรธ และความผูกเวร ความลบหลู่ ความไม่เมตตา ความอิจฉา ความตระหนี่ มายา สามีไทย ความดื้อรั้น ความแข่งดี ความประมาทมัวเมา เป็นต้น^๑

^๑ ibid. p. 302.

คำถามที่ ๕ อะไรเป็นปฏิบัติของบารมี

พระธรรมปาละ อธิบายว่า กิเลสทั้งหลาย (ที่กล่าวในข้อที่แล้ว) โดยเฉพาะ โภคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งตรงข้ามกับการบำเพ็ญบารมี

คำถามข้อที่ ๑๐ อะไรคือแนวปฏิบัติ

ในเรื่องนี้ พระธรรมปาละ อธิบายอย่างละเอียดทีละบารมี ๔ บารมี อีก ๖ บารมี กล่าวรวม ๆ เช่น ทานบารมี กล่าวว่ ทานบารมี ว่ามี ๓ ประการ คือ อามิสทาน คือ การบริจาคสิ่งของ ร่างกาย และชีวิต อภัยทาน คือการป้องกันภัยอันตราย และธรรมทาน คือ การแสดงธรรม วัตถุแห่งการกระทำทานมี ๒ อย่างคือ ทานภายนอก และทานภายใน ทานภายนอก (พาหิรทาน) ได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม บ้านเรือน เสื้อผ้า ยานพาหนะ พวงดอกไม้ เครื่องลูบไล้ เครื่องหอม ที่นั่งที่นอน ของที่ควรให้ และของที่ไม่ควรให้ เช่น ไม่ควรให้ วัตถุที่ส่งเสริมมิจฉาติฎฐิ ได้แก่ ศัสตราวุธ และน้ำเมา เป็นต้น ควรให้ทานที่เหมาะสมแก่ผู้รับ เช่น ผู้ป่วยก็ให้ของที่คนป่วยใช้ได้ คฤหัสถ์ ก็ให้ของที่คฤหัสถ์ควรใช้ เป็นบรรพชิต ก็ควรให้ของที่บรรพชิตจะใช้ได้ อากาการในการให้ก็เป็นสิ่งสำคัญ เช่นต้องไม่เป็นคนเย่อหยิ่ง ไม่หวังลาภ สักการะ และการสรรเสริญ ไม่หวังสิ่งตอบแทน ไม่จึงเคียดด่าว่าผู้รับทาน ควรมีจิตเลื่อมใส ไม่เป็นผู้ถือมงคลดต้นข้าว ให้ใช้วาจาสุภาพ ไม่ให้เพื่อจะไล่ผู้มาขอ

การที่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีโดยการให้บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร นั้น จะต้องให้ตัวเขารู้ตัวเสียก่อน และจะต้องให้บุคคลเหล่านั้นมีความโสมนัสในการทำทานนั้น ถ้าจะให้ราชสมบัติ ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่ดี เช่น ยักษ์ รากษส ปีศาจ เพราะไม่เป็นประโยชน์ ต่อโลก และนำความทุกข์มาสู่คนอื่น ควรให้แก่ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งจะปกครองประชาชน โดยธรรม

การวิเคราะห์ในเรื่องการให้ทานของพระธรรมปาละ ในตอนนี้นับว่าต่างจากทานบารมีที่กล่าวถึงในบทที่แล้ว คือมีรายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุที่ควรและไม่ควรให้ เมื่อจะให้ทานก็ต้องพิจารณาว่า ของจะเป็นประโยชน์แก่ใคร ผู้ให้ก็ต้องมีกายวาจาใจเรียบร้อย ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือการให้บุตร ภรรยา ซึ่งในจริยาปิฎก และชาดกัญฐกถามีได้กล่าวถึงฝ่ายผู้ “ถูกให้” เท่าใดนัก ทำให้เป็นที่วิจารณ์กันมากกว่า เป็นการบำเพ็ญบารมีโดยเห็นแก่ตัว และขาดเมตตา ในที่นี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเพิ่มเติมให้ชัดเจนว่า จะต้องได้รับคำอนุญาตจากผู้ถูกให้เสียก่อน ส่วนการให้ราชสมบัตินั้น ในชาดกมีเรื่องอยู่หลายเรื่องทีพูดถึง

การสละราชสมบัติ หรือยอมให้ข้าศึกเข้าครอบครองนั้น พระธรรมปาละได้แสดงถึงหลักปฏิบัติที่ถูกต้องว่า สมควรให้ราชสมบัติอยู่กับคนดี เพื่อประโยชน์ของประชาชนทั่วไป มิใช่สักแต่จะให้เพื่อบำเพ็ญบารมี

ต่อไป พระธรรมปาละกล่าวถึง อัชฌัตติกทาน หรือทานภายในว่าเป็นการสละตนให้ผู้อื่น โดยมุ่งบำเพ็ญทานบารมี ไม่คิดถึงอามิสสินจ้าง แต่พระธรรมปาละก็ไม่ได้แนะนำให้บำเพ็ญทานภายในนี้ตลอดเสมอไป จะต้องเลือกผู้รับด้วย บุคคลที่ไม่ควรให้ทานประเภทนี้มี ๕ ผู้ถูกผู้สัง คนบ้า เป็นต้น

อภัยทาน คือการช่วยป้องกัน ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยจากผู้จองเวร ภัยจากสัตว์ร้าย มีราชสีห์ และเสือ เป็นต้น ภัยจากนาค ยักษ์ รากษส ปีศาจ เป็นต้น

ธรรมทาน คือการแสดงธรรมอย่างไม่ผิดเพี้ยน เพื่อจิตอันบริสุทธิ์ ผู้ฉลาดในอุบาย ย่อมสอนเพื่อประโยชน์ ในทิฏฐุธรรมิกประโยชน์ สัมปราชัยประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์ พระธรรมปาละกล่าวถึงธรรมะหลายหมวดเป็นตัวอย่าง เช่น ทานกถา สीलกถา สักกกถา เป็นต้น

อามิสทาน พระโพธิสัตว์ให้อาหารเป็นทาน คือพึงทำให้ผู้อื่นสำเร็จซึ่งสมบัติ คืออายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ และสมบัติอันให้ผลเลิศ อันเป็นที่ร่ำรวย ให้น้ำดื่ม เพื่อระงับความหิวกระหายในกามกิเลสของสัตว์ ให้ผ้าทั้งหลาย เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีหิริโอตตัปปะ ให้อาหารพาหนะ เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายถึงนิพพาน ให้อาหารหอม เพื่อให้สัตว์สัมผัสกลิ่นแห่งศีล ให้พวกดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ เพื่อให้สัตว์ได้รับความงามแห่งพุทธานุภาพ ให้อาสนะเพื่อความสำเร็จแห่งโพธิมณฑล ฯลฯ

ข้อที่น่าสังเกต คือการให้ทานนี้ แม้สิ่งที่ให้ทานต่าง ๆ ซึ่งเป็นอามิสทานอันเป็นประโยชน์สุขทางโลก แต่พระธรรมปาละก็อธิบายว่า เป็นสัตตัญญัตกษณ์ของการให้ประโยชน์สุขทางธรรม แสดงว่า การให้ทานทั้งหลาย เป็นอุบายในการปฏิบัติธรรมชั้นสูงต่อไป

ขั้นตอนในการปฏิบัติศีลบารมี พระธรรมปาละ กล่าวว่า คืออาการ ๔ ที่ทำให้ศีลบริสุทธิ์ คือ อัชฌาสัยวิสุทธิ การสมาทาน การไม่ก้าวล่วง และการเป็นปกติตามเดิมของศีลที่ก้าวล่วงแล้ว

ขั้นตอนของเนกขัมมบารมี คือการให้เกิดจิตอันเป็นกุศล เห็นโทษของการครองเรือน ฉะนั้น เห็นว่าการอยู่กับบุตรภรรยา ประกอบอาชีพต่าง ๆ นั้น คับแคบ (เป็นเรื่องยุ่งยาก) อยากจะออกบวช และต้องปฏิบัติธรรมต่าง ๆ เช่นการกระทำกสิณ ๑๐ พร้อมทั้งชุกตงค์ ๑๓

อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔ สัจญา ๑ กรรมฐานทั้ง ๔๐ เป็นต้น

ขั้นตอนของปัญญาบารมี ปัญญาเปรียบเหมือนแสงสว่าง ย่อมไม่เป็นที่ไปกับด้วย โมหะ คือ ความมืด ฉะนั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมหลีกเลี่ยงเหตุแห่งโมหะ อันจะทำให้ หลง ซึ่งได้แก่ ความไม่ชอบ ความประมาท ความง่วงเหงา ความเกียจคร้าน การชอบ รวมอยู่ในหมู่ การมีการนอนอยู่เสมอ การมีความไม่แน่นอนอยู่เสมอ ความไม่ตื่นตื่น ในความรู้ ความถนัดตัวอย่างผิด ๆ ความไม่เป็นผู้ซักถาม การไม่บริหารกายโดยชอบ ความ ไม่มีจิตที่ตั้งมั่น การคบหาบุคคลที่มีปัญญาทราม การไม่เข้าไปใกล้ชิดผู้มีปัญญา คู่มั่น ตนเอง, ความคิดผิด ๆ ความใฝ่ฝันที่วิปริต ฯลฯ

เมื่อละสัมโมหการณ แล้วจะได้ความรู้ เช่น ปัญจขันธ์ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท และสติปัญญา เป็นต้น การบำเพ็ญธรรมเหล่านี้ ก็เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งปวง ความรู้ต่าง ๆ เกิดจากการฟัง การเล่าเรียน การ สังคม (กุนเคย) และการถาม เรียกว่าสุตมยปัญญา จินตมยปัญญา คือ ปัญญาอันเกิด ด้วยการอดกลั้นต่อการเห็นด้วยการใคร่ครวญ ภาวนาปัญญา นั้น จะบรรลุได้ด้วยการเกิด ความรอบรู้ในโลก ด้วยอำนาจของการอาศัยลักษณะของตนเอง และสามัญลักษณะ เมื่อ ได้ธรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้บรรลุฉาน วิโมกข์ สมาธิ อภิญญา อำนาจในโลก บรรลุ ความสูงสุดในปัญญา

ขั้นตอนการปฏิบัติบารมีต่อจากนี้ พระธรรมปาละกล่าวรวม วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ไม่แยกอธิบาย โดยกล่าวว่า จะต้องเริ่มกระทำวิริยะเพื่อประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความอดทนต่อสิ่งที่น่าพอใจ และไม่น่าพอใจทั้งปวง โดยไม่กล่าวให้คลาดเคลื่อน แม้ความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีขอบเขต มีความยินดีในบุญของสัตว์ทั้งหลาย ฟังพิจารณาเฉพาะถึงความยิ่งใหญ่ และมหรานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่เนื่อง ๆ เมื่อจะกระทำกรรมใด ๆ ด้วยกาย หรือด้วยวาจา ก็ให้มีจิตประกอบยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ ด้วยความรู้ (โพธิ) บุญสมภาร และ ญาณสมภาร อันประมาณมิได้ของพระโพธิสัตว์ ผู้ประกอบอยู่ในบารมีทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น ผู้มีกำลัง ผู้มีความเพียรอันมั่นคง ผู้เป็นพระมหาสัตว์ พระโพธิสัตว์บริจาคร่างกาย และชีวิตของตนเพื่ออาหารและการคุ้มครอง บุคคลได้รับความสุข อันเกิดจากการแก้ไข ทุกข์ดังได้กล่าวแล้ว ฉะนั้น จึงได้ความสุขอันตนทำให้เกิดขึ้นด้วยการอบรมกายและจิต พระพุทธเจ้า พระอนุพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในเนกขัมมปฏิบัติ

ย่อมเสวยการอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม และความสุขในฉานสมบัติ พระโพธิสัตว์เห็นแล้วซึ่ง สัตตนิกาย ซึ่งจมอยู่ในสังสารทุกข์อันยิ่งใหญ่ พึงพยายามช่วยเหลือ จะสังเกตได้ว่า พระธรรมปาละ พยายามเน้นความสำคัญของกรุณาและอุบายโกศล

โดยสรุปว่า การกระทำอนุเคราะห์หลายประการ โดยการบริจาคอุปการณ์เครื่อง กระทบความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการปฏิบัติด้วยทาน การรักษาวีร สมบัติ บุตรภรรยา และเหตุมิการกล่าวคำไม่ก่อให้เกิดความแตกแยก คำเป็นที่รัก และคำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ เกื้อกูล และการไม่เบียดเบียนกัน เป็นต้น แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วย ศีล การประพฤติประโยชน์เกื้อกูลมากอย่าง มีการให้สิ่งของ (อามิส) และการให้ธรรมทาน เป็นต้น แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นการปฏิบัติด้วยเนกขัมมะ^๑ ความเป็นผู้ฉลาดใน อุบายในการบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยปัญญา ความอดุทธาหะ ความริเริ่ม และการไม่ผัดเพี้ยนในการบำเพ็ญประโยชน์นั้น เป็นทางปฏิบัติ ด้วยวิริยะ ความอดทนต่อความผิดของสัตว์นั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยขันติ การไม่หลอกลวง ความตั้งใจที่จะกระทำอุปการะแก่สัตว์นั้น แม้จะต้องเผชิญหน้ากับความยากลำบาก เป็น ทางปฏิบัติด้วยอริยฐาน ความคิดคำนึงถึงประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย เหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยเมตตา การไม่ถึงการเปลี่ยนแปลง เพราะสิ่งที่เป็นอุปการะ และสิ่งที่ไม่เป็นอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นทางปฏิบัติด้วยอุเบกขา ในบารมี ทั้งหลายมีทานเป็นต้นนี้ ปัจจัยที่เกื้อหนุนบุญและญาณอันหาประมาณมิได้ ซึ่งไม่ทั่วไป แก่บุุชชนทั้งหลาย (มิใช่มีได้ทุกคน) เป็นทางปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ ผู้มีสรรพสัตว์ ที่ (พระองค์) อนุเคราะห์แล้วโดยปรารถนามุสัตว์ที่นับไม่ถ้วนอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ข้อนี้อันบัณฑิตพึงทราบตามที่กล่าวมา พระโพธิสัตว์พึงยังสภาวะที่ท่านกล่าวแล้วว่าเป็น ปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลายเหล่านั้น ให้ถึงพร้อมด้วยความเคารพเทอญ

คำถามข้อที่ ๑๑ อะไรคือการจัดแบ่งประเภทของบารมีทั้งหลาย

พระธรรมปาละอธิบายว่า บารมีมี ๓๐ อย่าง แบ่งเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐ ได้อธิบายความแตกต่างระหว่างบารมี ๓ ชั้นนี้ตามมติของอาจารย์ต่าง ๆ

^๑ ตามบาลีของพระธรรมปาละ ว่าดังนี้ แต่น่าจะพิจารณาว่า การให้สิ่งของและการให้ทาน จะเป็นเนกขัมมบารมีอย่างไร

๑. อาจารย์บางท่านอธิบายว่า บารมีคือธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเจือปนกับธรรมฝ่ายดำ อุปบารมีคือธรรมฝ่ายขาว ซึ่งไม่เจือปนกับธรรมฝ่ายดำ ปรมัตตบารมี คือธรรมที่ไม่ขาวไม่ดำ

คำอธิบายนี้หมายความว่า บารมีระดับต้นยังไม่บริสุทธิ์แท้ทีเดียว เช่น อาจจะมีโลภะ โทสะ โมหะ ที่ลึกซึ้งละเอียดแอบแฝงอยู่ ในการปฏิบัติอุปบารมีได้พ้นกิเลสเหล่านั้น เป็นกุศลกรรมโดยแท้ ส่วนปรมัตตบารมี มีระดับสูงสุด เห็นอภาวะทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทำนองว่าเป็นอกิริยากรรม พ้นเหนือความดีความชั่ว ไม่ก่อให้เกิดผลกรรมไม่ว่าดีหรือเลว อันทำให้ต่อเนื่องในสังสารวัฏไม่รู้จบ

๒. อาจารย์บางท่านว่า บารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น อุปบารมีเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ ในโพธิสัตว์ภูมิ ปรมัตตบารมีเป็นคุณธรรมที่บริบูรณ์พร้อมในพุทธภูมิ หรือว่าบารมีเป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นในโพธิสัตว์ภูมิ อุปบารมีเป็นไปเพื่อประโยชน์ของตนเอง ปรมัตตบารมีเป็นไปเพื่อประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นในพุทธภูมิ

๓. อาจารย์บางท่านว่า การแบ่งบารมีนั้น เป็นไปเพื่อแบ่งประเภทของบุญ เป็นภวสุข (สุขในภพ) วิมุตติสุข (สุขในการหลุดพ้น) และปรมสุข ของผู้มีปรกติ มีกรุณาอันดับเสียซึ่งโทษ

๔. อาจารย์บางท่านว่า บารมีทำให้เป็นอนุพุทธ อุปบารมี ทำให้เป็นปัจเจกพุทธเจ้า ปรมัตตบารมี ทำให้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕. อาจารย์บางท่านว่า บารมีนำมาซึ่งภวสุข อุปบารมีนำมาซึ่งนิพพานสุขแก่ตน ปรมัตตบารมีนำมาซึ่งนิพพานสุขแก่ตนและผู้อื่น

๖. บางท่านเข้าใจว่า ทานบารมีคือการบริจาคอุปกรณ์ภายนอกต่าง ๆ เช่น บุตร ภรรยา ทรัพย์ ทานอุปบารมี คือการบริจาคอวัยวะ และทานปรมัตตบารมี คือการบริจาคชีวิต ส่วนบารมีอื่น ๆ ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน คือ ถ้าทำอะไรที่เกี่ยวข้งกับสิ่งภายนอก ก็เป็นชั้นบารมี ถ้าเกี่ยวกับร่างกายตนก็เป็นอุปบารมี ถ้าถึงขั้นต้องยอมสละชีวิตเพื่อบำเพ็ญบารมีนั้น ๆ ก็เป็นปรมัตตบารมี

คำอธิบายในข้อ ๔ ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตตบารมีนั้น แตกต่างกันที่ความสามารถในการเผยแผ่ศาสนา ทั้งพระอนุพุทธ (พระอรหันตสาวก) พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็สำเร็จพระอรหัตผลเหมือนกัน ต่างกันที่

พระอนุพุทธ มิได้รู้ธรรมะเอง ต้องเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแม้จะรู้ธรรมะเอง ก็ได้ประกาศพระศาสนา ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีลักษณะพิเศษ คือเมื่อบรรลุธรรมด้วยตนเองแล้ว ได้เผยแพร่วรรณธรรมนั้นแก่บุคคลทั่วไป จึงถือว่าเป็นประโยชน์ต่อโลกอย่างยอดเยี่ยม คำอธิบายข้อ ๕ ก็คล้ายคลึงกันว่า ชั้นบารมีจะนำความสุขในภพมาให้ อุปบารมีนั้น นำนิพพานสุขให้ตนเหมือนบารมีธรรมที่พระปัจเจกพุทธบำเพ็ญ และการนำนิพพานสุขแก่ตนและผู้อื่นเท่ากับบารมีธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบำเพ็ญ

คำอธิบายในข้อสุดท้าย ตรงกับคำอธิบายที่ปรากฏในชาดกัญญกถาของพระพุทธโฆษาจารย์ สำหรับข้ออื่น ๆ นั้น พระธรรมปาละรวบรวมความคิดของท่านผู้รู้ในสำนักต่าง ๆ ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท นับว่าเป็นคำอธิบายเรื่องบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีที่ละเอียดที่สุด

คำถามข้อที่ ๑๒ อะไรคือการจัดรวม

มีการรวม ๒ แบบ คือ

๑. รวมบารมีทั้ง ๓๐ อย่างเข้าด้วยกันเป็น ๑๐ อย่าง เรียกว่าทาน บารมีและอื่น ๆ
๒. รวมบารมีทั้งหมดเป็น ๖ มี ทาน สีล ขันติ วิริยะ ฌาน และปัญญา

การจัดรวมในแบบที่ ๒ (ซึ่งเป็นแบบมหายาน) นี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เนกขัมมบารมีที่ดูเหมือนว่าขาดหายไป ที่จริงรวมอยู่ในศีลบารมี ด้วยภาวะแห่งบรรพชาของบารมีนั้น ฌานบารมี คือภาวะการแยกออกจากนิเวศน์ รวมอยู่ในบารมี ๖ สังฆบารมี รวมอยู่ในศีลบารมี เพราะมีข้อเว้นจากวจีทุจริต อีกส่วนรวมอยู่ในปัญญาบารมี เพราะสังฆะคือการรู้ความเป็นจริง เมตตาบารมี จัดรวมอยู่กับฌานบารมี อุเบกขาบารมีรวมอยู่ในฌานบารมีและปัญญาบารมี อธิษฐานบารมีรวมอยู่ในบารมีทุกอย่าง คำอธิบายนี้แสดงถึงความพยายามของพระธรรมปาละ ที่จะชี้ให้เห็นถึงความคิดเรื่องบารมีของเถรวาทและมหายานว่ามีพื้นฐานเหมือนกัน

คำถามข้อที่ ๑๓ อะไรคืออุบายที่จะทำให้บริสุทธิ์

พระธรรมปาละ อธิบายว่า มีอุบายหรือวิธีการ ๔ อย่างที่จะช่วยให้บารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญบริสุทธิ์ดีเลิศ คือ ๑ การไม่ขาดแคลนเครื่องอุดหนุนที่เกี่ยวข้องกับสัมมาสัมโพธิ เช่น บุญทั้งหมดที่ได้สั่งสมมา ๒ การกระทำจริงจัง และเอาใจใส่ ๓ มีความเพียรติดต่อ

โดยไม่หยุด ๔ มีความพยายามทำงานให้สำเร็จ แม้ต้องปฏิบัติเป็นเวลานาน

จะสังเกตได้ว่าในวรรณคดีของพระธรรมปาละ การประพฤติปฏิบัติธรรมต้องอาศัย การสั่งสมบุญเช่นเดียวกับความคิดที่มีมาแต่ก่อน สิ่งที่ท่านเน้นเป็นพิเศษอีกอย่างคือ เรื่องของความเพียร ความเอาใจใส่ซึ่งได้แก่วิริยะนั่นเอง แสดงให้เห็นว่าวิริยะจะมีจะแทรก อยู่ในบารมีอื่น ๆ ด้วย กล่าวคือ การที่จะทำอะไรให้สำเร็จก็ต้องมีความพยายามไม่หยุดยั้ง คำถามข้อที่ ๑๔ ความสมบูรณ์ของบารมีทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยการใช้เวลานานเท่าไร

พระธรรมปาละ ตอบว่า อย่างเร็วที่สุด ต้องใช้เวลาปฏิบัติถึง ๔ อสงไขยแสนกัปป์ อย่างขนาดปานกลางก็ต้องใช้เวลาปฏิบัติ ๘ อสงไขยแสนกัปป์ และนานที่สุด ใช้เวลา ปฏิบัติ 16 อสงไขยแสนกัปป์ ทั้งนี้แล้วแต่ว่าพระโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัตินั้นจักเป็นผู้มีความเด่น ในทางปัญญา ศรัทธา หรือวิริยะ เพราะถึงแม้ที่สุดจะถึงวิมุตติเช่นกัน แต่ความฉลาดไว ในธรรมะที่ต่างกัน ก็ทำให้ใช้เวลาปฏิบัติต่างกัน พระธรรมปาละ กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ มี ๓ ประเภท^๑ คือ

๑. อุคฆติตัญญู เป็นผู้ฉลาดฉับไวในการเรียนรู้ เมื่อฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่ง อธิบายเป็นคาถา ๔ บาท เพียงแต่บาทที่ ๓ ก็เข้าใจ สามารถบรรลุอรหัตตผลได้

๒. วิปจิตัญญู เป็นผู้ฉลาด แต่ยังต้องเรียนรู้ศึกษาอีกมากกว่าพระโพธิสัตว์ประเภท แรก ฉะนั้นเมื่อฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งอธิบายเป็นคาถา ๔ บาทนั้น จะต้องฟังทั้งหมดจบ คาถา จึงจะเข้าใจ สามารถบรรลุอรหัตตผล

๓. เนยยะ คือผู้ที่หลังจากฟังคาถาจบแล้ว นำไปปฏิบัติใคร่ครวญพิจารณา ก็จะสามารถเข้าใจ บรรลุอรหัตตผลได้^๒

น่าสังเกตว่า คัมภีร์อื่น ๆ จะเน้นเฉพาะเรื่อง ๔ อสงไขยแสนกัปป์ แต่ในอรรถกถา จริยาปิฎกนี้มีพระโพธิสัตว์ถึง ๓ ประเภท แสดงว่าพระธรรมปาละยอมรับความคิดว่ามี พระโพธิสัตว์หลายองค์ และแต่ละองค์ก็จะถึงวิมุตติในทางของตน ตามกำลังความสามารถ ความคิดนี้ ต่างกับความคิดในคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ทุก ๆ องค์ ที่จริงคือผู้เดียวกัน ที่จะได้บรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าโคตมะ ฉะนั้นเวลาในการปฏิบัติจะกล่าวเฉพาะ ๔ อสงไขยแสนกัปป์ เป็นส่วนมาก

^๑ Cp. A., p. 329.

^๒ ดูภาคผนวก ข.

คำถามข้อที่ ๑๕ อะไรคืออานิสงส์

พระธรรมปาละกล่าวถึงอานิสงส์หลายข้อ เช่น ทำให้ถึงพระโพธิญาณ ทำให้ดำเนินชีวิตในสังสารวัฏ โดยไม่เคยได้รับความทุกข์ร้อนจากการตกลงในอเวจี ตลอด ๑๐๐ โภกิกัปปี ทำให้อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตและภายหลังก้าวลงสู่ครรภ์พระพุทธรมาดา ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว เกิดอัจฉริยธรรม ๑๖ ประการ ดังที่แสดงในพุทธวงศ์ และชาติกัฏฐกถา

คำถามข้อที่ ๑๖ อะไรคือผลของบารมีทั้งหลาย

โดยย่อ หรือโดยรวมหมายถึงภาวะการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยละเอียด ทำให้มีคุณสมบัติของความเป็นพระพุทธเจ้าครบถ้วน เช่น มหาปรีสติภยณะ ๓๒ อย่าง มีอนุพยัญชนะ หรือรายละเอียดทางลักษณะร่างกายอีก ๘๐ อย่าง เป็นผู้ได้ทศพลญาณ ๑๐ เวสารัชชะ ๔ อภิญญา ๖ เป็นต้น รายละเอียดก็เป็นไปตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท คำถามข้อนี้ พระธรรมปาละวิสาขนาไปตามประเพณี

โดยสรุปแล้ว ความคิดเรื่องบารมีของพระธรรมปาละ แตกต่างจากความคิดดั้งเดิมของเถรวาทและอรรถกถาบาลีในระยะเดียวกันหลายอย่าง แม้พระธรรมปาละจะกล่าวว่า เดิมบารมีมี ๑๐ ประการ แล้วฝ่ายมหายานรับเอาไปรวมใหม่เป็น ๖ พระธรรมปาละก็ได้เอาคดีเรื่องบารมีของฝ่ายมหายานหลายอย่างเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการบำเพ็ญบารมี เพื่อสะท้อนความกรุณาของพระโพธิสัตว์ออกสู่โลกในทางที่ดีที่สุด โดยประกอบด้วยอุบายโกศลหรือปัญญา ตามทรรศนะของท่าน การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างเห็นได้ชัด ท่านได้แก้ปัญหาที่มีผู้วิจารณ์ว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอย่างเห็นแก่ตัว

ในการเสนอแนวความคิดใหม่นี้ พระธรรมปาละ มีวิธีการเสนออย่างเหมาะสม คือ ในตอนต้นของคัมภีร์ ท่านใช้วิธีของพระอรรถกถาจารย์ วิเคราะห์ความหมายของคำ และอธิบายความตามประเพณี และเพิ่มเติมความคิดเห็นของท่านเองบ้าง ส่วนความคิดที่เป็นของท่านเองทั้งหมดอยู่ในปกิณณกถาทอนท้ายเรื่อง แต่งเป็นทำนองบทความพิเศษผนวกเข้าไป ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเท่าใดนัก ข้อความหรือ “บทความ” พิเศษว่าด้วยบารมีนี้ นอกจากท่านจะใส่ไว้ในท้ายอรรถกถาจริยาปิฎกแล้ว ยังอยู่ในที่มณิกายกัฏฐกถาฎีกา ซึ่งท่านเป็นผู้รจนาเองด้วย

เราพอจะสรุปได้ว่า ในระยะเวลาที่มีการรจนารรรถถา พระอรรถถาจารย์ได้ใช้คำว่าบารมีในความหมายต่าง ๆ กัน ในคัมภีร์ปกรณ์พิเศษจะใช้ในความหมายว่า ความ เป็นเลิศ หรือความเต็มเหมือนในระยะต้น (ดูบทที่ ๓) ส่วนอรรถถาจะอธิบายคำว่า “บารมี” ในความหมายเดียวกันกับความหมายในพระสูตรที่อรรถถานั้นขยายความ เช่น อรรถถาของมัชฌิมนิกาย และบุคคลบัญญัติ มีความหมายว่า เลิศที่สุด ชาติกัฏฐกถา พุทธวงศ์ อรรถถา ให้ความหมาย โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อว่า ทศบารมี คือ ธรรมะ ๑๐ ประการ ที่ทำให้บุคคลถึงพระนิพพานได้ ส่วนอรรถถาจริยาปิฎกนั้น พระธรรมปาละ มิได้กล่าวถึงความหมายหรือคำจำกัดความของบารมีแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะแทรกข้อ ธรรมะที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมี (ในความหมายตามบทที่ ๔) ด้วย

ข้อที่น่าสังเกต คืออรรถถาได้อธิบายเรื่องเกี่ยวกับบารมีให้กระจ่างยิ่งขึ้น ในพระไตรปิฎก เราจะเห็นทฤษฎี เช่นว่า จะบำเพ็ญทานบารมี บุคคลจะต้องบริจาคอะไร บำเพ็ญศีลบารมี จะต้องรักษาศีลอย่างไร ในอรรถถา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถถาของ จริยาปิฎก จะเสนอแนวทางแห่งภาคปฏิบัติ พ้นจากลักษณะตำรา คือเป็นวิธีการที่ใช้ ดำเนินชีวิตได้จริง ๆ และอีกประการหนึ่งคือ ได้เน้นความคิดในเรื่องของพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญบารมีให้ชัดเจน และในรุ่นอรรถถานี้ มีการแบ่งบารมีเป็นสามชั้น คือ บารมี อุบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความหมายเป็นชั้น ๆ ดังได้อธิบายมาแล้ว

บทที่ ๖

ความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พุทธศาสนาใน ประเทศไทย และอิทธิพลความคิดเรื่องบารมี ใน วัฒนธรรมไทย

๑. ยุคก่อนสมัยสุโขทัย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕)

พุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในดินแดนที่เป็นประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว ดังมีหลักฐานที่พบ คือ โบราณศิลปวัตถุ และโบราณสถานทางพุทธศาสนาหลายสมัย ความคิดเรื่องบารมีก็ควรจะเข้าสู่ประเทศไทยในยุคต้น ๆ นี้เช่นเดียวกัน สันนิษฐานจาก ภาพสลัก หรือภาพปั้นโบราณที่เล่าเรื่องราว ซึ่งนักโบราณคดีได้สันนิษฐานจากลักษณะทางประติมากรรมวิทยา ว่าเป็นเรื่องชาดกในพุทธศาสนา เช่น ภาพบนเสมา พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ภาพสลักบนใบเสมา จากอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพปั้นที่เจดีย์จุลปะโทน จังหวัดนครปฐม เสม่าที่บ้านกุดไทรง จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น ภาพเหล่านี้เชื่อกันว่ามีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕ ส่วนใหญ่เป็นศิลปทวาราวดี^๑

เรื่องชาดกบางเรื่องที่แสดงในภาพสลักเหล่านี้ มาจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นเรื่องแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ภาพจำหลักบนเสมาที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพหนึ่งเป็นรูปช้างสองเชือก เชือกหนึ่งนอน อีกเชือกหนึ่ง

---

^๑ ดูในบทความ Piriya Krairiksh, "Semas with Scenes from the Mahānipāta-Jātakas in the National Museum at Khon Kaen" ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ ๑๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๗. หน้า ๓๕ - ๖๕.

ยื่น และกำลังพ่นน้ำให้เชือกที่สอง อาจารย์สินชัย กระบวนแสง^๑ วินิจฉัยว่า เป็นเรื่องจากมาตุโปสกชาดก (ชาดกเรื่องที่ ๔๕๕) ตรงกับเรื่องสีลวนาคในจரியาปิฎก ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี อาจารย์ประสาร บุญประคอง พิจารณาจากตัวอักษรที่จารึกอยู่ในเสมานี้กำหนดว่าคงมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓

ในเสมานี้เมืองฟ้าแดดสูงยาง^๒แผ่นหนึ่ง ตอนบนทำเป็นภาพในมโหสถชาดก หรือมหอมมัคคชาดก ตอนที่มโหสถกำลังสนทนากับนักปราชญ์ ๔ คน ตอนล่างแสดงรูปแพะ และสุนัข เรื่องนี้อยู่ในมหานิบาตชาดก แสดงพระปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์

ใบเสมานี้ที่บ้านกุดโจ่ง^๓ มีเรื่องพรหมนารทะ ซึ่งในมหานิบาตชาดกว่าเป็นอุเบกขาบารมี ภาพคนนั่งฟังธรรม ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นเตมียชาดก หรือมุคคักขชาดก ในมหานิบาตชาดก บรรณเนกขัมมบารมี แต่ในจரியาปิฎกว่าเป็นอธิษฐานบารมี ภาพชาดกเรื่องวิฐูรบัณชิต ในมหานิบาตชาดกแสดงปัญญาบารมี นอกจากนั้น มีเรื่องมโหสถชาดก ฎริทัตตชาดก เป็นต้น ถ้าภาพสลักเหล่านี้เป็นเรื่องชาดกจริงตามที่นักประติมาณวิทยาได้สันนิษฐานไว้ ก็จะเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย แต่เราไม่ทราบว่าเป็นเรื่องที่สลักขึ้นตามคัมภีร์เล่มใดในพุทธศาสนานิกายใด

สำหรับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น มีปรากฏในจารึกหลักที่ ๒๗ หรือจารึกวัดมเหยงคณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ลักษณะอักษรในจารึกคล้ายกับอักษรที่ใช้กันในอาณาจักรเขมรระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ มีข้อความดังนี้ คือ

๑. .... ห. ตาสว.. ว.. ร..ธ.. อุ... ภูเก็ต (๖) ย (๖)...

๒. .... ห จรุงรมาศนคฤหิ โสโปษราครกมุ ภกตฺติ สาธุจกเปาทุกลม
ปฺรติทิน... ร....

^๑ สินชัย กระบวนแสง “ประติมาณวิทยา : ภาพสลักบนใบเสมามาจากอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ” *วารสารโบราณคดี* ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๑๘ หน้า

^๒ สุทธิลักษณ์ ไชยสุด และ พรพรรณ เลหาสิรินาถ, “ประติมาณวิทยาใบเสมานี้เมืองฟ้าแดดสูงยาง” *วารสารโบราณคดี* ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ พระนคร : ๒๕๑๘

^๓ สุรัสวดี อธิรัตน์, *ประติมาณวิทยา บนเสมานี้บ้านกุดโจ่ง จังหวัดชัยภูมิ* สารนิพนธ์ประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี), คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๒๑

๓. ....(ป) าวมิตารุจอนั สหมณีปตรารูปปณั เลขนมุ อิชยาคสตุติมหาตุ-
มโนทวิชคณสุยานนม จ.....
๔. ....(ตุยา) คณารหิตา สชรุมมกถนา รูปปรที่ปานวิตา มาลาทามวิตาน
จามรวรตี จินฐว (ช) ....
๕. ....(ป) ญญจณนุทปี ปุทธิษฏมานนัศั ฐรมมะ ปุรชปาถนมุ อิชฎานิชฎ
สมตุวมินุทริยขยะ เขตสุ ส.ถ.ถ. ....
๖. .... รุยยาปุตโกเคน ย.... อรุณนายนา มา ค....
- คำแปล .... พระระเบียงและห้องอาหารกับอุโบสถาคาร อาหารสำหรับ
คณะสงฆ์และบุคคลต่าง ๆ ... การนมัสการพระบารมี การเรียนหนังสือ
จำหน่ายน้ำหมึกกับแผ่น (สำหรับเขียน) เครื่องบูชา อาหาร เครื่องบำรุง
คณะพราหมณ์ของพระอัครสตุติมหาตมัน...มีทั้งธรรมกถา ประกอบด้วย
รูป ประทีป พวงมาลัย ธงพิดาน จามร ประดับด้วยธงจีน ... บุญกุศล
อื่น ๆ ตามคำสอน คือ การปฏิบัติพระธรรมไม่ขาดสักเวลา การบริบาล
ประชาราษฎร์ การทนต่ออภิวุทธารมณั และอนิฎฐารมณั การชานะอินทริยั
(ให้สงบ) ...ผู้ใดทริพยัสมบัตัโดยความองอาจ ... ชื่อ อรรณาย^๑

เนื้อความในจารึก แสดงถึงลักษณะการทำนุบำรุงพุทธศาสนาของบุคคลผู้หนึ่ง
ชื่อ “อรรณาย” ที่ท่านแปลว่า “การนมัสการพระบารมี” สันนิษฐานว่า อาจจะมีหมายถึง
การนมัสการนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นบุคคลาธิษฐานของพระปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้า
ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน^๒ ที่สันนิษฐานเช่นนั้น เพราะศิลาจารึกเป็นภาษาสันสกฤต

^๑ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒, หน้า ๓๖ - ๓๗.

^๒ นางปรัชญาปารมิตา เดิมรู้จักกันในรูปคัมภีร์ กล่าวกันว่าเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์
ทรงแสดงแก่พวกนาค เพื่อให้เก็บรักษาไว้จนกว่ามนุษย์จะมีภูมิปัญญาสูงพอที่จะเข้าใจปรัชญานี้ได้
ภายหลังทำนาคารชุนจึงได้นำมาเทศนาต่อ เพื่อมนุษยชาติ ต่อมามีการสร้างเทวรูปสตรีถือคัมภีร์
ปรัชญาปารมิตาสูตและสิ่งของอื่น เช่นดอกบัว จึงเกิดคตินางปรัชญาปารมิตา ผู้นับถือบางเหล่าว่า
นางเป็นศักดิ์ของพระโพธิสัตว์ บางตำราถือว่าเป็นพระมารดาแห่งพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึง
การบูชาปรัชญาปารมิตา หรือคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา เพราะเป็นเรื่องของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
ซึ่งอยู่นอกขอบเขตการวิจัยนี้

อันเป็นภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งนับถือกันในบริเวณตอนใต้ของประเทศ ไทย กล่าวคือ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา พุทธศาสนาเถรวาทเจริญรุ่งเรือง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในเขตลานนาไทย แต่ทางตอนใต้ได้มีการนับถือพุทธศาสนา มหายาน กษัตริย์ศรีวิชัย ซึ่งมีอำนาจอยู่ในเกาะสุมาตรา ได้แผ่อำนาจเข้ามาปกครอง ดินแดนทางตอนใต้ของไทย นักโบราณคดีว่าอยู่ที่อำเภอไชยา^๑ พุทธศาสนาแบบมหายาน ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในสุมาตรา ได้เข้ามาแพร่หลายในดินแดนตอนใต้ของไทยแต่ครั้งนั้น หลักฐาน ทางพุทธศาสนา มีจารึกต่าง ๆ เช่น จารึกวัดมเหยงคณ์ จารึกวัดเสมาเมือง จังหวัด นครศรีธรรมราช ศิลปวัตถุที่เรียกว่าศิลปศรีวิชัยที่เก่าที่สุด คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่อำเภอไชยา^๒

๒. สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ – ๑๙)

ในสมัยสุโขทัย อันเป็นระยะเวลาที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ หลักฐานแรกคือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวถึง พระพุทธศาสนา แบบเถรวาทอย่างลึกลับเข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย และความเลื่อมใสในพุทธศาสนาของ ประชากรชาวจังหวัดสุโขทัย ฉะนั้น คติเรื่องบารมีในอรรถกถาบาลีของลังกา จึงเข้ามาเผยแพร่ ในสุโขทัยด้วย

คติเรื่องบารมีในสมัยสุโขทัย มี ๒ แบบ คือ

๑. คติเรื่องบารมีตามแนวคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๒. คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะใช้กันมากในสมัยต่อ ๆ ไป

พระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงผนวชในระหว่าง ที่ครองราชย์ ดังข้อความพิสดารมีในจารึกวัดป่ามะม่วง

^๑ G. Coedes, *The Indianized States of Southeast Asia* (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1968), p. 84

^๒ ศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปในประเทศไทย* (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๕ - ๖.

สมบุโน สมบุณปารมิกุณามรียเมตตยยาทีน ทสนนมุ โพธิสตุตตามมุ^๑

ข้อความนี้กล่าวสรรเสริญสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ว่า ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายสิบองค์ มีพระอริยมตไตรยเป็นต้น ผู้มีบารมีอันถึงพร้อมแล้ว

ถึงแม้ว่าความตอนนี้จะมิได้ระบุชัดว่าบารมีที่ทรงถึงพร้อม มีอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไร แต่ในด้านที่ ๑ ของจารึก มีคำกล่าวยกย่องพระคุณของพระมหาธรรมราชาลิไทว่าเหมือนพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ในพระคุณต่าง ๆ ดังในคำจารึก ซึ่ง น.อ.แย้ม ประพันธ์ทอง ได้ปรับปรุงคำอ่านแล้วว่า

คุณวา เวสุสนตราทิว ทาน เวสุสนุดโร ยถา
มโหสโถว ปญญาย สีเล สีลวราชิว

แปลว่า (พระมหาธรรมราชาลิไท) ทรงมีพระคุณเหมือนพระโพธิสัตว์
มีพระเวสสันดรในทางทาน ในทางพระปรีชาญาณเหมือนพระมโหสถ
ในทางทรงศีลเหมือนพระเจ้าสีลวราช^๒

ภาพสลักที่วัดศรีชุม เป็นเรื่องพระเจ้าห้าร้อยชาตินั้น^๓ เน้นความสำคัญของพระ-
โพธิสัตว์ แต่มิได้กล่าวถึงว่าเป็นเรื่องการบำเพ็ญบารมี จารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงภาพสลัก
เหล่านี้ แต่เพียงว่า

“พระเจดีย์สูงใหญ่นั้น ฉลักรินห้าร้อยชาติ ตีรเทศ งามพิจิตหนักหนาแก่กรม”^๔

ไตรภูมิพระร่วง หรือเตภูมิกถา เป็นคัมภีร์ซึ่งพระเจ้าลิไททรงพระราชนิพนธ์ไว้
ตามบานแผนกที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ ว่า

^๑ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย. กรมศิลปากร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิคุณ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๗๓

^๒ น.อ.แย้ม ประพันธ์ทอง, *แย้มบรรยาย* บรรณาการมูทิดาจิต ในการฉลองปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๓), หน้า ๑๕๕.

^๓ มีภาพในประชุมศิลาจารึก ภาค ๕

^๔ *ประชุมศิลาจารึก ภาค ๑*, หน้า ๓๓

“นำเชื่อว่าหนังสือไตรภูมินี้ ฉบับเดิมจะได้แต่งในสมัยสุโขทัยจริง แต่คัดลอก สืบต่อกันมาหลายชั้นหลายต่อ จนวิปาสกคลาดเคลื่อน หรือบางที่จะได้มีผู้ดัดแปลงสำนวน และแทรกเติมข้อความเข้าเมื่อครั้งกรุงเก่าบ้าง ก็จะเป็นได้ ถึงกระนั้น โวหารหนังสือ เรื่องนี้ ยังเห็นได้ว่าเก่ากว่าหนังสือเรื่องใดใดในภาษาไทย นอกจากศิลาจารึกที่ได้เคยพบมา...”^๑

พระเจ้าลิไท ทรงรวบรวม เรียบเรียงความคิดทางพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ต่าง ๆ อีกมากมาย ไตรภูมิพระร่วงมีคำอธิบาย เกี่ยวกับบารมี คือ

อธิบายเพิ่มเติมว่า พระฉัพพัชร์รังสีของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏตอนที่พระพุทธองค์ ตรัสรู้ มีสีต่าง ๆ เช่น แดง เหลือง เป็นต้น เพราะเป็นไปตามผลของการบำเพ็ญบารมี ในชาติที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ดังนี้

“อันว่าพระรัสมิ์ที่เจียวนั้น กระทำเพียงดั่งเหลียวแล แปรมาขานว่าดังนี้ อันว่าคุณนี้ไสมีบุญ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเรายังเป็นโพธิสัตว์ อันทรง พระนามชื่อพระเจ้าสีพีราช วันนั้นไสทำนควักพระเนตรออกให้เป็ นทานแด่พระอินทร์ อันนฤมิตเป็นพราหมณ์มาขอวันนั้น ด้วยเดชะพระ สมภารบารมี ดั่งนี้คูก็เกิดพระรัสมิ์มีพรรณเจียว แลดูจึงนำหน้าทำน ทั้งหลายไปก่อน เพื่อดั่งนี้แลฯ เมื่อนั้นจึงพระรัสมิ์อันแดงใสเรื่องรุ่ง ฟุ้งออกไปจึงแลเห็นหมู่พระรัสมิ์อันเหลืองแลไปก่อนหน้านั้น จึงหมู่ พระรัสมิ์อันแดงนั้นประคุดจดังจักษ์รู้ว่าดังนี้ ว่าดูกรหมู่พระรัสมิ์อันเหลือง เพราะเหตุอันใดแลท่านจึงไปก่อนดูแล บุญสมภารบารมีท่าน ๆ ทำ เป็นดั่งถาบ้าง ๆ จึงหมู่พระรัสมิ์อันที่เหลืองนั้น กระทำอาการ ดั่งจะรู้ แลแปรคั้นมาขานตอบพระรัสมิ์อันแดงนั้นว่าฉันนี้ ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้า เราสร้างสมภารเป็นเจ้าวิริยบัณฑิต วันนั้นไสทำนเชือดเนื้อออกมาให้ แด่พระอินทร์ อันนฤมิตลงมาเป็นช่างทอง แลให้ตีเป็นแผ่นทองปิด พระพุทธรูปเจ้าด้วยใจอันใสสัตถา แลยินดีนักหนา เหตุนี้แลดูจึงมาได้ เป็นพระรัสมิ์สีเหลืองเรื่องรุ่งงามดั่งทอง แลดูจึงไปก่อนหน้าทำนด้วย

^๑ พระญาลิไท, *ไตรภูมิพระร่วง* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า (๑)

บุญสมการบารมีดั่งนั้นแล ฯ เมื่อนั้นจึงห่มุพระรัสมีสอนมีพรรณขานนั้น เห็นห่มุพระรัสมีสอนแดงนั้นไปก่อน แลพระรัสมีสอนขาวทำอาการดุจดัง จักรู้ว่าแก่ห่มุพระรัสมีสอนสีแดงนั้นฉนั้นว่านี้ ดูกรห่มุพระรัสมีสอนสีแดง แลท่านไ้ไปก่อนดูเหยียดแล บุญสมการบารมีท่านเป็นดังฤาแลท่าน จึงไปก่อนเราดังนี้ ฯ จึงห่มุพระรัสมีสอนสีแดงนั้น ดุจดังจะแปรแลมา ขานตอบคำห่มุพระรัสมีสอนสีขาวนั้นให้แจ้งแถลงว่าดั่งนี้ ว่าบุญสมการ บารมีเรานี้ไ้ คือว่าเมื่อพระพุทธรเจ้าเรานี้เมื่อครั้งธสร้างสมการเป็น เจ้ารรชิวมาทพ วันนั้นแลในนิยายหนึ่งว่า เจ้าปทุมกุมารเอามีตมา ผ่าออก ยกเอาหัวใจเอาทำเป็นยาให้แก่แม่ตนอันงุขบ แลตายแล้วให้ คั้นเป็นขันมาด้วย เดชบุญสมการบารมีดั่งนี้ ดูไ้จึงได้เป็นพระรัสมีสอน สีแดงแลดูจึงไปก่อนท่านด้วยบุญสมการดั่งนี้แล ฯ เมื่อนั้นพระรัสมีสอน สีเหลืองอ่อนดั่งท่านระบายรงหงส์สิบบาท เห็นห่มุพระรัสมีสอนสีขาวน^๑ ไปก่อน ห่มุพระรัสมีสอนสีเหลืองอ่อน ดั่งจักรู้ถามแลว่าแก่ห่มุพระรัสมีสอน สีขาวนั้นว่าฉนั้นว่า ดูกรท่านพระรัสมีสอน ห่มุพระรัสมีสอนสีขาวท่าน ไ้ไปก่อนเราเหยียด และบุญสมการบารมีท่านไ้ได้กระทำเป็นดังฤา แลท่านจึงไปก่อนเราดังนี้ จึงห่มุพระรัสมีสอนสีขาวนั้น ดุจดังจะรู้แล แปรคั้นมาขานตอบว่าฉนั้น ว่าบุญสมการเรานี้ไ้ ครั้งเมื่อพระพุทธรเจ้า เรานี้สร้างสมการเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานข้างเผือกตัวชื้อ บัจจนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐด้วยใจ สัทธา ด้วยบุญสมการบารมีดั่งนั้นดูจึงได้มาเป็น พระรัสมีสอนขาวแลดู ได้ไปก่อนหน้าท่านด้วยบุญสมการเราดังนี้แล ฯ เมื่อนั้นจึงพระรัสมีสอน สีแดงดาวผกายพริกแลผลึกรัตน ก็เห็นห่มุพระรัสมีสอนสีแดงเหลือง ดั่งระบายรงหงส์สิบบาทนั้นไปก่อน อันว่าห่มุพระรัสมีสอนสีแดงดาว ผกายพริกผลึกรัตนนั้น ดั่งจักรู้ถามแล ว่าแก่พระรัสมีสอนสีแดงเหลือง ระบายรงหงส์สิบบาทว่าฉนั้น ว่าดูกรพระรัสมีสอนสีแดงเหลืองอ่อนดั่ง ระบายรงหงส์สิบบาท เหตุดังฤาไ้ แลท่านจึงไปก่อนดู แลบุญสมการ

^๑ ควรเป็น “นั้น” (ต้นฉบับพิมพ์ตก)

บารมีของท่านกระทำเป็นดังฤาและท่านจึงไปก่อนเรา บัดนี้กาลนั้น
 อันว่าพระรัสมีสี่แดงเหลืองอ่อนดังท่านระบวยรหงส์สิบบาทนั้นดู
 ดังจะรู้แปรแลมาขานตอบ แลบอกคดีว่า คุณนี้มีบุญสมภารบารมีในเมื่อ
 ครั้งพระพุทธเจ้าสร้างสมภารเมื่อเป็นวิชาธรโพธิสัตว์วันนั้น แล
 เชื้อดเนื้อออกมาให้เป็นทานแก่ผีเสื้อกินเป็นอาหาร ด้วยบุญสมภารบารมี
 ดังนี้ คุณจึงได้เป็นพระรัสมีสี่แดงเหลืองอ่อนดังท่านระบวยรหงส์สิบบาท
 ทั้งนี้ดูจึงไปก่อนท่าน เพราะบุญสมภารบารมีของเราดังนี้ ดูจึงไปก่อน
 ท่านแล ฯ เมื่อนั้นจึงห่มพระรัสมีสี่พรรณดังดาวผกายพริกแลผลึกรัตน
 ก็เหาะลัดไปเบื้องหน้าก่อนพระรัสมีสี่แดงเหลืองอ่อนดังระบวยรหงส์
 สิบบาทนั้น จึงห่มพระรัสมีสี่แดงเหลืองอ่อนดังระบวยรหงส์สิบบาท
 นั้น เห็นพระรัสมีสี่พรรณดังดาวผกายพริกผลึกรัตนนั้นไปก่อน และ
 พระรัสมีสี่แดงเหลืองอ่อนนั้นดูดังจะรู้ถามพระรัสมีสี่ซึ่งไปก่อนนั้น
 ว่าดูกรห่มพระรัสมีสี่พรรณดังดาวผกายพริกผลึกรัตนนั้น ว่าเหตุใด
 ท่านใส่จึงไปก่อนเรา แลบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นดังฤาแล
 ท่านไปก่อนเรา บัดนี้จึงกาลนั้นอันว่าห่มพระรัสมีสี่พรรณดังดาวผกายพริก
 ผลึกรัตนนั้น ดูดังแปรมาบอกว่าบุญสมภารบารมีเรานี้ใส่ ได้เมื่อ
 พระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้งเป็นสสบัณฑิต วันนั้นธมีใจสัทธาแล
 ประดิษฐานตัวให้เป็นทาน แลทอดตัวลงในไฟอันพระอินทร์กองเผาตัว
 ให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ ด้วยเดชบุญสมภารบารมีเราดังนี้ จึงให้
 ได้มาเป็นพระรัสมีสี่พรรณดังดาวผกายพริกผลึกรัตนเรา จึงได้ไปก่อน
 ดังนี้แล ฯ”^๑

ข้อความนี้ น่าสังเกตว่าท่านผู้รจนาใช้คำว่า “บารมี” ในความหมายของคุณความดี
 ที่ได้สะสมมาแต่กาลก่อน โดยยกเอาชาดกมากล่าวอ้าง ตามแนวของชาดกและจริยาปฏิภาณ
 เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่านใช้คำ “บุญสมภารบารมี” ซึ่งน่าจะแปลว่า บุญคือบารมีที่ท่าน
 ทรงไว้ อีกประการหนึ่ง คำว่าบารมีใช้คู่กับคำว่าสมภาร และในบางที่ใช้คำว่า “กระทำ

^๑ พระญาติไท, *ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๒๓๕ - ๒๓๖.

สมภาร” เฉย ๆ ดังนั้น คำว่าสมภารและบารมีน่าจะมีความหมายใกล้เคียงกัน^๑

อีกตอนมีความว่า

“ผู้ใดสร้างสมภารบารมีแล ปรรตนาถึงแก่นนิพพานทุกวันทุกคืนบมิขาด สักเมื่อเลย ๆ นานได้อสงไขยแลแสนมหากัลป์กำไรโศดกระทำสมภาร บารมีเท่ากันดั่งนั้นก็ดี บมิอาจนำฝูงสัตว์ทั้งหลายไปถึงนิพพานได้เลย ๆ เท่าเอาแต่ตนผู้เดียวถึงนิพพานได้ไซ้ กระทำสมภารบารมีเท่า ดั่งนั้น ได้แก่พระปัจเจกโพธิเจ้าไซ้ เพราะฉะนั้นสัตว์ไปถึงนิพพานบมิได้ เพื่อ ดั่งนั้น ๆ ผู้ใดสร้างสมภารบารมีได้ ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขย กัลป์แลแสนมหากัลป์เป็นการไร้ไซ้ ย่อมอธิฐานว่าจะนำสัตว์ทั้งหลาย ไปสู่นิพพานทุกวันทุกคืนบมิขาดสักเมื่อ ดั่งนั้น จึงจักได้เป็นพระแล จะนำสัตว์ซึ่งฝูงสัตว์ทั้งหลายไปถึงนิพพานได้ไซ้ ฝูงสัตว์ทั้งหลาย อันพระเจ้าอาจนำไปสู่นิพพานได้นั้น ฝูงสัตว์นั้นย่อมได้สร้างสมภาร แสนมหากัลป์ พระเจ้าจึงจะอาจนำเอาฝูงสัตว์นั้นถึงนิพพานได้ไซ้ ฝูง อันสร้างสมภารบารมีได้สองอสงไขยกัลป์ ๑ แสนมหากัลป์ เป็น กำไรโศด จึงจักได้เป็นอรหันตฉินาสพ อาจนำฝูงสัตว์ทั้งหลายถึงเข้า นิพพานในสถานพระพุทธเจ้าแล ๆ”^๒

จากข้อความนี้ เราจะเห็นได้ว่า บารมีเป็นสิ่งที่สั่งสมได้ และระยะเวลาที่สั่งสม บารมีก็เป็นสิ่งสำคัญ บุคคลจะได้เป็นพระอรหันต์, พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ขึ้นอยู่กับความ ยาวนานของการบำเพ็ญบารมี เช่น ถ้าบำเพ็ญนานอสงไขย แสนมหากัลป์ จะได้เป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า รู้ธรรมเอง แต่ไม่สามารถนำสัตว์ไปสู่พระนิพพานได้ ผู้ที่บำเพ็ญ ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย และ ๑๖ อสงไขย แสนมหากัลป์ จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถนำสัตว์ไปถึงพระนิพพานได้ บางท่านบำเพ็ญแสนมหากัลป์ ก็ช่วยผู้อื่นให้ถึง

^๑ ใน Dict. P.T.S., p. 964 ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสมภาร” ว่า “สภาพที่จำเป็น สำหรับการบรรลุพระโพธิญาณ” the necessary condition for obtaining enlightenment ฉะนั้น น่าจะตรงกับคำว่า บารมี

^๒ พระญาณโกวิท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๓๐๓.

นิพพานได้ บางท่านบำเพ็ญสองอสงไขย แสนมหากัปปี ก็เป็นพระอรหันต์ ช่วยแนะนำ
ให้ผู้อื่นให้ถึงพระนิพพานได้

ในสมัยสุโขทัย ได้เกิดคตินิยมยกเรื่องพระเวสสันดร เป็นเรื่องสำคัญ เรียกว่า
พระมหาชาติ ดังปรากฏในศิลาจารึกนครชุม หลักที่ ๓ ตอนที่กล่าวทำนายลักษณะพุทธศาสนา
ในอนาคตว่า

“พระธรรมเทศนา อันเป็นต้นว่า พระมหาชาติ หากคนสวดมิได้เลย”^๑

ในหนังสือตำนานเทศน์มหาชาติของนายธนิต อยู่โพธิ อธิบายว่า

“การที่เราเรียกเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่
พุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะไม่มีชาดกใด ๆ ทั้ง ๕๕๐ เรื่อง อันมี
อยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกไว้ว่ามหาชาติ บรรดาชาดกเรื่องใหญ่ ๆ ที่มี
เรื่องยืดยาวนั้น ในคัมภีร์ชาดกจัดไว้พวกหนึ่งให้ชื่อว่ามหานิบาต แต่
ในพวกมหานิบาตนี้ก็มิได้มีแต่เวสสันดรชาดกเรื่องเดียว แท้จริงมีอยู่
ด้วยกันถึง ๑๐ เรื่อง คือที่เราเรียกกันว่า “ทศชาติ” แต่เราหาได้เรียก
อีก ๙ เรื่องนั้นว่า มหาชาติ ไม่ คงเรียกแต่เฉพาะเวสสันดรชาดกเรื่อง
เดียว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรด
ประทานอธิบายไว้ว่า “พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจน
ประเทศที่ใกล้เคียง นับถือกันมาแต่โบราณว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดก
สำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นด้วย ปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์
ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๐ อย่าง จึงเรียกกันว่า “มหาชาติ”
และ พันเอก พระสารสาสน์พลขันธ์ (เยริน) ได้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์
ในกำเนิดพระเวสสันดร ได้สร้างแบบของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุด
แห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรม
และความรู้และเหมาะแก่การข้ามพ้น (โอชะ) ห้วงสุดท้าย ซึ่งจะแยกออก
เสียจากการเกิดเป็นเทวดา เพราะเหตุนี้ กำเนิดสุดท้ายนี้จึงได้นำว่า
มหาชาติ”^๒

^๑ ประชุมศิลาจารึกภาค ๑, หน้า ๔๕.

^๒ ธนิต อยู่โพธิ, ตำนานเทศน์มหาชาติ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑), หน้า ๔ - ๕.

ข้อที่ควรสังเกตคือ ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ใช้คำว่า “ธรรมเทศนา. . . พระมหาชาติ” แสดงว่าการสวดหรือเทศน์มหาชาติ น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

คติเรื่องบารมีว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ คือการเทียบว่าพระมหากษัตริย์เท่ากับพระโพธิสัตว์ ผู้จะถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระญาณิโท ได้ตรัสประกาศไว้ในที่หลายแห่งอย่างชัดว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ ผู้กำลังบำเพ็ญบารมี เพื่อที่จะถึงซึ่งความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และบารมีที่พระองค์ กำลังบำเพ็ญนั้น มีคุณสมบัติหรือลักษณะเช่นเดียวกับบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่ รู้จักกัน

ในไตรภูมิพระร่วงตอนหนึ่ง มีคำพรรณนาถึงลักษณะการวิวัฒนาการของโลก การเกิดของสิ่งมีชีวิต และการตั้งสังคมตามแนวอักษณสูตร ในที่นิกาย ปาฎิกวรรค^๑ ตอนที่กล่าวถึงความจำเป็นของการเกิดมีกษัตริย์ พระยาสิทธิทรงเพิ่มเติมเรื่องพระโพธิสัตว์ เข้ามาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่ากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ ดังนี้

“ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้ว เจริญด้วยกันฉันนี้ เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอมแก่เขา เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์ให้เป็นพระญาด้วยชื่อสาม ชื่อ ๆ หนึ่ง คือ มหาสมมตราช อนึ่งชื่อ ขัตติย อนึ่งชื่อ ราชา. . .

พระโพธิสัตว์เจ้าหากเป็นผู้ชายทั้งหลายแล คนทั้งหลายย่อมยกยอท่านให้เป็นพระญาไส้ เพราะเขาเห็นท่านนั้นมีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย และรู้ว่าคนทั้งหลาย และใจงามใจดีกว่าคนทั้งหลาย ใจซื่อ ใจตรง ใจบุญ ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้น เขาจึงตั้งเป็นเจ้าเป็นจอมเขา เพื่อดังนั้นแล”^๒

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงว่า ไตรภูมิพระร่วงเทียบกษัตริย์กับพระโพธิสัตว์ และท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์นี้จะต้องมีความดีงามเหนือบุคคลอื่น

^๑ D., III : 80

^๒ พระญาณิโท, *ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๑๓๐.

ในคานานมัสการของไตรภูมิพระร่วง มีข้อความว่า

“สุจริภฏิตุกามิ   สชชนาลัยสโมหิ
มฐุรสมคนานิ   ปารมี ปารุพุทธา..”^๑

แปลความว่า (ข้าพเจ้า พระยาสิทธิ) อยู่ ณ เมืองสัชชนาลัย ปรรณนา
ที่จะเข้าใจ (พระสัทธรรม) สันกาลนาน เพิ่มพูนแล้วซึ่งบารมีของผู้เสมอ
ซึ่งมฐุร..

ในจารึกหลักที่ ๔ จารึกวัดป่ามะม่วง ทรงตั้งอธิษฐานถึงผลบุญที่ได้จากการทรง
ผนวชว่า

“ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระศาสนาพระพุทธเจ้าคราวนี้
อาตมาไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ ปรรณนา
นำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพนี้เทอญ”^๒

ทำนองเดียวกัน ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๕ กล่าวอธิษฐานว่า “จงเป็น
พระพุทธ จงจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสังสารทุกข์”^๓

จารึกป่ามะม่วง หลักที่ ๖ ซึ่งจารึกเป็นภาษาบาลี ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น
เปรียบเทียบพระเจ้าลิไท เมื่อออกผนวชกับพระโพธิสัตว์หลายองค์

ตามข้อความในไตรภูมิพระร่วงและจารึกที่ยกขึ้นมากล่าวในข้างต้นนั้น จะเห็น
ได้ว่าสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการหนึ่งการอธิษฐานอยากจะเป็นพระพุทธเจ้าใน
อนาคต เพื่อจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้บรรลुพระนิพพานโดยทั่วกัน เป็นจุดมุ่งหมายใน
ทางธรรม อีกประการเป็นเรื่องทางโลก คือการเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่า เปรียบ
เสมือนพระโพธิสัตว์ ในข้อนี้ อาจจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องของการเมืองการปกครอง

^๑ พระยาสิทธิ, *ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๗. แต่งเป็นบาลี ๑๕

^๒ *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑*, หน้า ๕๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗

เมื่อแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองประเทศโดยธรรม ความคิดอันนี้มีอยู่โดยทั่วไปในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาณาจักรขอมโบราณ ซึ่งจะมี “ลัทธิเทวราช” ซึ่งเทียบว่า องค์พระมหากษัตริย์ คือเทพเจ้าในแดนมนุษย์ แสดงออกโดยการเอาพระนามพระมหากษัตริย์รวมกับพระนามเทพเจ้า เป็นต้น ในเขมร เมื่อมีการนับถือพุทธศาสนามหายาน ก็เปลี่ยนจากลัทธิ “เทวราช” เป็น “พุทธราช” พระมหากษัตริย์ทรงเปรียบพระองค์กับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ผู้มีพระมหากรุณาต่อสัตว์ทั่วไป ถึงในอาณาจักรสุโขทัย อาจจะติดความคิดนี้ และใช้ในการปกครองเป็นคติ “พระธรรมราชา”

๓. สมัยอยุธยา

คติเรื่องบารมีในสมัยอยุธยา มีวิวัฒนาการขยายออกจากสมัยสุโขทัย คือ

ก. คตินิยมเรื่องมหาชาติ ซึ่งมีมาแต่สมัยสุโขทัย ได้รับสืบทอดมาถึงสมัยอยุธยา แต่ปรากฏว่าเป็นที่นิยมเพิ่มมากขึ้น มีผู้แต่งเป็นวรรณคดีหลายเรื่อง เพื่อใช้ในการสวด ที่สำคัญ คือ

๑. มหาชาติคำหลวง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันเรียบเรียงแต่งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕

๒. กาพย์มหาชาติ รจนาขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑)

นอกจากนี้ ได้มีการรจนามหาชาติอีกหลายสำนวน นอกจากนั้นยังมีการรจนามหาชาติในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ไม่ทราบยุคสมัย (เพียงแต่สันนิษฐานได้ว่า อยู่ในระหว่างปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์) เช่น มหาชาติไทยเหนือ มหาชาติอีสาน มหาชาติใต้ (พระมหาชาติคก, มหาราชคำฉันท) การที่มีฉบับต่าง ๆ อย่างแพร่หลายเช่นนี้ก็เพราะเกิดมีประเพณีการเทศน์มหาชาติขึ้น มีทั้งของหลวง คือพระราชพิธี และของราษฎร ซึ่งถือกันมาจนทุกวันนี้ว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียว จะได้บุญมาก เพราะเป็นเรื่องของการบริจาทานอย่างสูงสุด คือการยอมสละทุก ๆ อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาทนบุตรเป็นทาน ดังความในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มัทรี ว่า

“เจ้าจงอนุโมทนาปิยบุตร อันเป็นมังกุฑาทานบารมี”^๑

^๑ มหาชาติคำหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๒๖๐

หนังสือมหาชาติจึงไม่เป็นเพียงหนังสือสำหรับอ่านเท่านั้น แต่กลายเป็นประเพณีที่เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของคนไทย ทำให้คนไทยซาบซึ้งในเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีมากกว่าอย่างอื่น ซึ่งจะแสดงออกในการที่เรามักจะนึกถึงเรื่องทานก่อนอื่นอยู่เสมอเมื่อพูดถึงการทำบุญบำเพ็ญกุศล

ข. วรรณคดีจากชาดกเรื่องอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาไม่มีวรรณคดีที่แต่งขึ้นจากชาดกมากนัก นอกจากปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นเรื่องที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่ นำนิทานพื้นเมืองที่เล่าต่อ ๆ กันมา มาเขียนเป็นนิทานชาดก เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๐๐ เมื่อจบนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ ก็จะมีการประชุมชาดกเหมือนอย่างนิบาตชาดก แต่มีได้เน้นว่าบำเพ็ญบารมีอะไร วรรณคดีที่แต่งขึ้นจากนิทานในปัญญาสชาดก มีเสื่อโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ก็ดูจะมุ่งไปในทางบันเทิงคดียิ่งกว่าสอนธรรมะ

ปลายสมัยอยุธยา มีวรรณคดีที่เขียนจากปัญญาสชาดกอีกเรื่องหนึ่ง คือ กลบทศิริวิบูลยกิติ ซึ่งมีคำว่า “บารมี” ในตอนไหว้ครู ดังที่จะกล่าวในตอนต่อไป

ค. นอกจากในวรรณคดีแล้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังมีคำภีร์ที่แต่งขึ้นในภาคเหนือ เช่น คำภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (พ.ศ. ๒๐๓๘) ของพระสิริรัตนปัญญาเถระ ผู้รจนาคำภีร์ชินกาลมาลี ซึ่งเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คำภีร์วชิรสารัตถสังคหะ เป็นคาถาบรรจูกุศาสตร์ต่าง ๆ ไว้มาก คาถาที่ ๕๐ ได้กล่าวถึงบารมีว่า

มินุตา ทส ปทา ปลจ   ปญญาสวณฺณลงฺกตา
ปฺริตา เยน โส โลก   อคฺคบุคฺคผลตฺถ คโต^๑

คาถานี้ น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้แปลเป็นภาษาไทยว่า

บท ๑๐ ประการมี มิ อักขระ เป็นที่สุด ประดับด้วยอักขระ ๕๕ อักขระ อัน
ท่านผู้ใดบำเพ็ญเต็มที่แล้ว ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นเลิศในโลก

ในที่นี้แสดงชัดว่า ท่านผู้รจนามีความเห็น ว่า บารมีเป็นคุณธรรมที่จะต้องบำเพ็ญให้เต็ม เพื่อถึงความเป็นเลิศ คือความเป็นพระอรหันต์ แต่จุดมุ่งหมายในการรจนาคาถานี้

^๑ พระสิริรัตนปัญญาเถระ, พระคำภีร์วชิรสารัตถสังคหะ น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง แปล สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญยปฏิ และทำบุญอายุพระวิสุทธรังษาลาจารย์ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๔๘.

มิใช่เพื่อสอนธรรมะ แต่เป็นการแสดงปัญญาในทางอักษรศาสตร์

ง. คิดว่าบารมีเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ ก็มีในสมัยอยุธยาที่เห็นกัน เช่น บทไหว้ครูของกลบทศิริวิบูลยक्ति อันเป็นเรื่องที่นำมาจากปัญญาสชาดก ตอนที่เป็บบทไหว้ครู มีคำว่า “บารมี” ว่า

สร้างบารมีสี่ปรมรรตฺรสนับถือน   ในตรวิรัตนไตรย์หรือทรงอุตสาห์
ตั้งความเพิ่มเติมความเพียรเป็นพุทธา   มุ่งจะเพื่อเมื่อจะพาพวกเวไนย^๑

ในที่นี้ แม้จะเป็นการสรรเสริญคุณพระมหากษัตริย์ แต่ก็เน้นความสำคัญอยู่ที่การสร้างบารมี มุ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เพื่อช่วยเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งอาจจะเป็บบเครื่องแสดงว่า เราถือว่าฝ่ายพุทธจักรสำคัญกว่าอาณาจักร

นอกจากนี้ ยังมีการยอมรับว่าบารมีเป็นเรื่องที่กษัตริย์ทรงบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน และสั่งสมความดีนี้ไว้ ทำให้พระองค์เป็นผู้มีอำนาจในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม บารมีที่สั่งสมนี้ ก็เป็นเครื่องช่วยในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง เช่นในหนังสือจินตามณีของพระโหราธิบดี สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระโหราธิบดี ได้ยกตัวอย่างโคลงขับไม้ว่าดังนี้

พระเกียรติรุ่งฟุ้งเฟื่อง	ภาษา
ทั้งท่วนทุกทิตา	นอบน้อม
ทรงนามไทเอกา	ทศรถ
กระษัตริมาจันพร้อม	บ่เว้นสักคน
เดชะพระบารมีล้น	อนันต์
จักนับด้วยกัปกล้วย	ฤาได้
สมภารภูถแต่บรรพ์	นานา
ยังบำเพงเพิ่มไว้	กราบเกล้าโมทนา
พระทรงศรัทธาล้ำ	เหลือแสดง
ทรงพระศาสนา	ฤาให้
อารามคร่ำสักแห่ง	ห่อนมี
ประสาทรราชทรัพย์ไว้	แจกให้ทุกสถาน

^๑ ขุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๘๒.

อารามเรื่องราวถั่ว	ทุกทิศ
เพราะบพิตรภูวญาณ	ปิ่นเกล้า
พระองค์ทรงทศพิธ	ธรรมราช
พระศาสนารุ่งเร้า	เรื่องด้วยเดชา ^๑

ในที่นี้น่าสังเกตว่า ความหมายของ “บารมี” ต่างจากคำบารมีที่กล่าวมาในตอนต้น ๆ ซึ่งหมายความถึงการสะสมคุณธรรมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ในที่นี้เป็นคุณธรรมที่บำเพ็ญแล้วทำให้ได้เป็นพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ใช้คู่กับคำว่าสมภารเหมือนกับบารมีที่เป็นธรรมให้สำเร็จพระโพธิญาณ การปฏิบัติใช้คำว่า “บำเพ็ญ” เหมือนกัน

๔. สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ ความคิดเรื่องบารมีแพร่ขยายออกไปมาก ศัพท์ว่าบารมีก็มีใช้อยู่แพร่หลายในหนังสือทางพุทธศาสนา วรรณคดี รวมทั้งจารึกต่าง ๆ ดังจะหาตัวอย่างซึ่งใช้ในที่ต่าง ๆ มาเป็นสังเขป ประกอบกับความคิดเรื่องบารมีในสมัยสุโขทัยและอยุธยา ดังต่อไปนี้

ก. คตินิยมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรในมหาชาติ ยังคงสืบทอดมา มีธรรมเนียมการสวดและเทศน์มหาชาติอย่างใหญ่โต เป็นงานพระราชพิธี มีการแต่งมหาชาติคำหลวงเพิ่มเติม สำนักกรุงเก่าที่ขาดหายไป รวมทั้งแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำหรับการเทศน์มหาชาติ

ข. คติเรื่องบารมีของพระมหากษัตริย์ มีสืบทอดมาเช่นกัน ตัวอย่างเช่น จารึกหลักที่ ๑๓๘ จารึกที่ฐานพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. ๒๓๓๐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

“ทรงปรารภนาพระโพธิญาณศรัทธาธิกบารมี พระหลุดภัยหมายมุ่งบำรุงพระไตรรัตน์ะทั้งสามเป็นอาจินะ พระราชกุศลสืบสั่งพระส่ามะดิ่งชะบารมี ทรงพระวิริยะภาพ

^๑ จินตามณี เล่ม ๑ - ๒ กัณฑ์ที่หกเรื่องและฉบับพระเจ้าบรมโกศ (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๘.

เพียรพยายามตามประเพณีพระมหาโพธิสัตว์เจ้า แต่ปางก่อนสืบมา”^๑

และอีกตอนหนึ่งในจารึกเดียวกันนี้ ว่า

“ซึ่งทรงพระราชศรัทธาจะปะนาพระสมุทฺรเจดีย์สถาน การกุศลทั้งนี้ใช้จะมีพระราชประสงค์สมบัติจักรพรรดิ และสมบัติเทพยดา อันพรหมหามีได้ ปลงพระไทยแต่จะให้สำเร็จ แก่พระสรรเพชญโพธิญาณ จะรื้อขนสัตว์จากสังสารทุกข์”^๒

ในที่นี้เทียบเคียงได้กับศิลาจารึกของพระยาสิทธิ ซึ่งอธิษฐานบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุประโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามารถช่วยเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้บรรลุนิพพานด้วยการที่พระมหากษัตริย์ประกาศพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์นี้ คงจะไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในจารึกหลักที่ ๑๕๑ จารึกบนหินอ่อนที่องค์พระเจดีย์ วัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงได้ทรงคัดค้านคำอ้างเหล่านั้น และชี้ให้เห็นว่า ในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางศาสนา ควรจะไปเพื่อพระนิพพานเท่านั้น ดังปรากฏข้อความว่าดังนี้

“.....ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ก็ดี ขอให้ได้สำเร็จพระพุทฺธภูมิโพธิญาณ อดอ้างพระบารมีว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นไข่ม้าแต่ก่อน อิง ๆ อยู่ นั่นก็หามีได้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้แล อื่น ๆ ก็ไว้หวังตั้งพระราชหฤทัย ขอให้ได้สรรพสมบัติ คือความบริบูรณ์คุณธรรม และอิศริยยศบริวารทรัพย์สิ่งสินเป็นอาทิ บันดาลที่จะได้เป็นอุปการุณีปนิสย อุดหนุนให้ได้ช่องโอกาส เพื่อจะเสด็จถึงที่สุด สงสารทุกข์ภัยทั้งปวงโดยเร็ว โดยช่วยความทุกข์ทั้งปวง จะได้ดับด้วยประการใดขอจงได้ดังนั้น สรรพวิบัติทั้งปวง ซึ่งเป็นเหตุให้เน้นช้ำอยู่ ในสงสารทุกข์จงอย่าได้มี ถึงจะมีบ้าง ก็ให้ผล อันอันตรายหายเทอญ”^๓

^๑ ประชุมศิลาจารึก ภาค ๖, หน้า ๑๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๓ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๖ ตอนที่ ๓, ประมวลจารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง, หน้า ๓.

ในวัดชุมพลนิกายาราม เดียวกันนี้ ยังได้พบจารึกอีกหลายหลัก กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ มักมีข้อความตอนต้นว่า พระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีเป็นเวลานานเท่าไร จึงได้เกิดในดุสิตภพ และภายหลังจตุตจาจากดุสิตภมา ประสูติในพระครรภ์ของพระมารดา จนที่สุดได้เป็นพระพุทธเจ้า จารึกหลักที่ ๒๐๓ กล่าวถึงพระกกุสันธโพธิสัตว์ หลักที่ ๒๐๔ กล่าวถึงพระโกนาคมนโพธิสัตว์ หลักที่ ๒๐๗ กล่าวถึงพระกัสสปโพธิสัตว์ หลักที่ ๒๐๘ กล่าวถึงพระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทุกจารึกระบุว่า พระโพธิสัตว์ดังกล่าวบำเพ็ญ “บารมีเต็มแปดอสงไขย จตุตจาจากดุสิตภพ ปฏิสนธิในครรภ์.....”

จารึกหลักที่ ๒๑๑ กล่าวถึงพระเวสสภูโพธิสัตว์ ว่า “พระเวสสภูโพธิสัตว์ บารมีเต็มสิบหกอสงไขย จตุตจาจากดุสิตภพ”

อย่างไรก็ตาม ตอนที่กล่าวถึงพระสิทธัตถโพธิสัตว์ก็มีได้กล่าวว่า ทรงบำเพ็ญบารมีนานเท่าไร กล่าวเพียงว่า “พระสิทธัตถโพธิสัตว์ จตุตจาจากดุสิตภพ ปฏิสนธิในครรภ์พระนางมายา.....”^๑

สันนิษฐานว่า จารึกทั้งหมดนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องบารมีเป็นเรื่องสูง เป็นคุณธรรมของพระพุทธเจ้า มิใช่เรื่องที่คนธรรมดาจะอ้างอิงว่าตนเองก็มีบารมี หรือกำลังบำเพ็ญบารมีได้

นอกจากนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังมีตัวอย่างที่ไฉ่คำ “บารมี” โดยกล่าวว่า บุคคลอื่นขอฟังบารมีของพระมหากษัตริย์ได้ด้วย เช่นในจารึกหลักที่ ๑๖๒ ศิลาจารึกวัดพระฝางสว่างคบุรี มีข้อความว่า

“พระครูสว่างคบุรี ขอถวายพระราชกุศลอนุโมทนาด้วยมหาบพิตร พระราชสมภารชักนำอาดมภาพุรณปฏิสังขรณ์ ก..... จะขอบูรณปฏิสังขรณ์สืบไป ขอบุญญาบารมีมหาบพิตรเป็นที่พึ่ง สร้างไว้สำหรับพระพุทธศาสนาว่าจะถ้วนห้าพัน.....”^๒

ในภายหลัง คำว่าบารมีใช้กว้างออกไปอีก ในภาษาสามัญ บารมีของพระมหากษัตริย์แม่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า “คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ เช่น

^๑ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาค ๖ ตอนที่ ๒, หน้า ๓๘.

^๒ ประชุมศิลาจารึก ภาค ๖ ตอนที่ ๑, หน้า ๖๑

ว่า ชมพระบารมี พระบารมีปกเกล้า ฟ่ายแพ้แก่บารมี”^๑ ตัวอย่างมีใช้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ เช่นใน รามเกียรติ์ มีข้อความว่า

พระบารมีเป็นที่เฉลิมภพ
เลิศลกษัตรามหาศาล
เป็นจรรโลงโลกาสุธาธาร
ทุกสถานน้อมเกล้าประนมกร^๒

ในที่นี้เห็นได้ชัดว่า มิได้หมายถึงบารมีในทางพุทธศาสนา ซึ่งบุคคลประพฤติปฏิบัติตามแล้ว จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า หรือต่ำลงมาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือต่ำลงมากก็เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก “บารมี” ในบทกลอน หมายถึงคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ (ในที่นี้คือพระราม) ซึ่งเมื่อมีแล้ว จะช่วยให้ตนเป็นใหญ่และคุ้มครองป้องกันผู้อื่นได้ด้วย

ในลิลิตนิทราชาคริต มีบทสรรเสริญคุณพระมหากษัตริย์ ว่า

บารมีพระมากพัน   รำพัน
พระพิทักษ์ยุติธรรม   ถ่องแท้^๓

ถ้าพิจารณาแล้ว จะเห็นแนวทางสัมพันธ์ระหว่างบารมีในทางพุทธศาสนา (ทศบารมี) และบารมีของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ในประเทศไทยล้วนแต่มีพระราชหฤทัยศรัทธาเลื่อมใสในพระบรมพุทธศาสนา นอกจากจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อหวังผลในทางพุทธศาสนา เช่นหวังพระโพธิญาณ ดังได้กล่าวไว้ในข้างต้น

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๐), หน้า ๕๓๕.

^๒ รามเกียรติ์ เล่ม ๑๑ พระราชนิพนธ์ทละครในรัชกาลที่ ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๓๐๕.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนิทราชาคริต กับตำนานแลบทร้องละคร เจ้านายทรงเล่าเรื่องนิทราชาคริต ในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๒๔๔.

พระมหากษัตริย์ไทยยังต้องยึดถือหลักปฏิบัติ ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรมหรือธรรม ๑๐ ประการ ของพระมหากษัตริย์ เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ดังคาถาบาลีว่า

ทานํ สीलํ ปริจจาคํ	อาชุขวํ มทุทวํ ตปี
อกโกธํ อวิหีสญจ	ขนฺตึญจ อวิโรธนํ
อิจฺเจเต กุสเล ธมฺเม	จิตฺเต ปสฺสาหิ อตุตฺตนิ
ตโต เต ชายเต ปีติ	โสมนสฺสญจนุปปกั

แปลความว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริย์ธิราช จงทรงพระปรีชาสามารถ พิจารณาเห็นราชธรรมที่เป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ให้ดำรงในพระราชสันดานเป็นนิตย์ ดังนี้ ทานํ การให้ ๑ การตั้งสังวรรักษากาย วาจา ให้สะอาด ปราศจากโทษ ๑ ปริจจาคํ การบริจาคสละ ๑ อาชุขวํ ความซื่อตรง ๑ มทุทวํ ความอ่อนโยน ๑ ตปี การจัดความเกียจคร้านและความชั่ว ๑ อกโกธํ การไม่โกรธ ๑ อวิหีสญจ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ให้ได้ทุกขัยาก ๑ ขนฺตึญจ ความอดทนต่อสิ่งควรอดทน เป็นเบื้องต้น ๑ อวิโรธนํ การปฏิบัติไม่ให้ผิดจากการที่ถูกที่ตรง และดำรงอาการคงที่ ไม่ให้วิการด้วยอำนาจยินดียินร้าย ๑ บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ลำดับนั้นพระปิติ และพระโสมนัสไม่น้อยจักเกิดมีแต่พระองค์ เพราะได้ทรงพิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านี้มีในพระองค์เป็นนิตย์^๑

เมื่อพิจารณาข้อข้อธรรมะในทศพิธราชธรรมทั้งหลายทีละข้อ จะเห็นว่า มีข้อซ้ำกับบารมี ๓ ข้อ แต่มีความคิดต่างกัน เนื่องจากมีจุดประสงค์ต่างกัน

ทาน ในทศพิธราชธรรมกินความถึง การให้สิ่งของ ให้กำลังกายช่วยทำกิจการต่าง ๆ ให้วาจา เช่น ช่วยพูดกิจการ ให้กำลังความคิด เช่น ช่วยคิด แนะนำในกิจการ ให้

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, *ทศพิธราชธรรม* ถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗.

กำลังปัญญา ให้ความรู้ แแบ่งกว้าง ๆ ได้ว่า จำแนกทานออกได้เป็นสองประการ คือ วัตถุทาน การให้พัสดุสิ่งของ และธรรมทาน การให้ธรรม คือชี้แจงแสดงโอวาท หรือคำสั่งสอน แนะนำ ข้อที่น่าสังเกตคือ ทานในบารมี เน้นหนักในด้านวัตถุทาน ขั้นต่ำให้สิ่งของนอกกาย ชั้นกลางให้อวัยวะ ส่วนชั้นสูงสุดคือให้ชีวิต ลักษณะของทานทั้งสองแนวนี้ จะบ่งให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างผู้ที่ปฏิบัติธรรมทั้งสองหมวด คือผู้ที่ปฏิบัติราชาธรรมนั้น จะต้องอยู่ในสังคมในฐานะผู้ปกครอง นอกจากจะต้องเอื้อเฟื้อแบ่งปันสิ่งของให้ผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว การให้ความรู้ความคิด ก็เป็นสิ่งสำคัญ เหมือนอย่างบิดาปกครองบุตร จำเป็นต้องอบรมสั่งสอน เพื่อให้บุตรมีความสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างถูกต้อง แต่ผู้ที่มีงุกระทำทานบารมีนั้น เพราะต้องการจะตัดความเกี่ยวข้องกับโลก ตัดความยึดถือเป็นตัวเราของเราได้

ศีล คือเจตนาที่จะรักษากายกรรม วาจกรรม ให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพฤติชั่ว ทุจริต ทศพิชราชธรรม เป็นศีลในด้านการปกครอง ก็จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายจารีตประเพณีของบ้านเมือง และหมายรวมศีล ๕ ในทางพุทธศาสนา ถือว่าผู้ปกครองที่ตั้งอยู่ในศีล ย่อมทำให้ผู้อยู่ในปกครองอยู่เป็นสุข ไม่เดือดร้อน ศีลจึงจำเป็นสำหรับคนผู้อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่ สำหรับในด้านศีลบารมีนั้น เห็นได้ว่ามุ่งให้ผู้บำเพ็ญรักษา กาย วาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ เพื่อมิให้ใจกระพือไปในทางบาปอกุศล เพื่อก่อให้เกิดสมาธิ อันยังให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งในพระโพธิญาณได้

ขันติ ในทศพิชราชธรรม หมายความว่าถึงกริยาที่อดทนต่อ โลกะ โทสะ โมหะ ไม่แสดงกริยาวาจาอันชั่วร้ายตามอำนาจ โลกะ โทสะ โมหะ และอดทนต่อทุกขเวทนา อดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวชั่วไม่เป็นที่พอใจ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชหฤทัยกล้าหาญ สามารถรักษาพระราชหฤทัยและพระอาการทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อย จึงจะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุขได้

ส่วนขันติบารมีก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เพียงแต่มีความมุ่งหมายในการอบรมจิตส่วนบุคคล

ธรรมะอื่นในทศพิชราชธรรม พอพิจารณาได้ดังนี้

บริจาค คล้ายกับทาน คือทานหมายถึงการให้ เป็นการมุ่งให้ผู้รับได้ประโยชน์ ส่วนบริจาค หมายถึงการเสียสละ เช่นเสียสละประโยชน์หรือความสุขส่วนตน เป็นต้น พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองควรจะมีธรรมะในการประพฤติปฏิบัติกิจทั้งปวง เพื่อ

ประโยชน์สุขของคนหมู่มาก ฉะนั้นจะต้องสละความยึดถือประโยชน์ส่วนตน ข้อนี้อีกคล้ายกับบารมี แต่จุดประสงค์ต่างกันเท่านั้น เมื่อพิจารณาคุณธรรมในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ที่ละข้อ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะอย่างเดียวกับทศบารมีธรรมที่กล่าวมาแล้ว

อาชวะ คือความเป็นผู้มีอัธยาศัยซื่อตรง ไม่ประพฤติหลอกลวง หรือหลีกเลียง แอบแฝง คนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ ถ้าปฏิบัติไม่ตรงในงานตามหน้าที่ ไม่ซื่อตรงต่อกันและกัน จะเกิดความแตกร้าง อยู่เป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้

พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระอัธยาศัยประกอบด้วยความเที่ยงตรงต่อประชาชน โดยทั่วไป ไม่ทรงคิดลวงหรือประทุษร้ายผู้ใด

หัวข้อธรรมนี้ไม่มีในทศบารมีโดยเฉพาะ แต่อาจเทียบได้กับสัจจบารมี ความเป็นผู้มีความจริงใจ

มัททวะ ความเป็นผู้อ่อนโยน ไม่ดั่งคือ มีความโอบอ้อม มีสัมมาคารวะอ่อนน้อม ต่อท่านผู้ใหญ่ ผู้เจริญ อ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า วางตนสม่ำเสมอ ไม่กระด้างดุหมั่นผู้อื่น ด้วยอำนาจมานะ เพราะชาติ โศทร ยศ ทรัพย์ เป็นต้น ผู้ที่เป็นพระมหากษัตริย์ จำเป็นต้องมีความอ่อนโยน ไม่ดื้อดั่ง เมื่อมีผู้มากราบทูลด้วยข้อความที่ประกอบด้วยเหตุผล ก็จะนำมาพิจารณาให้ถ้วนถี่ ถ้าดีก็จะรับมาปฏิบัติ และทรงอ่อนน้อมต่อผู้ที่เจริญวัยและเจริญโดยคุณ

ตบะ โดยมากท่านใช้เป็นชื่อของความเพียร หมายถึงการตั้งใจกำจัดความเกียจคร้านและการผัดผ่อนที่ มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำอันเป็นกิจดีก็ชอบ ทางลัทธิพราหมณ์ถือว่าตบะของพระมหากษัตริย์ คือการคุมครองไพร่ฟ้าประชาชน ฉะนั้น พระมหากษัตริย์ผู้มีตบะ จะมีสง่าเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป เมื่อคนรวมกันเป็นหมู่ ต่างจะต้องรู้หน้าที่ของตน พระมหากษัตริย์จะต้องมีความเพียร ทำหน้าที่โดยไม่เกียจคร้าน เทียบได้กับวิริยบารมี

อักษะ คือกริยาที่ไม่แสดงโกรธให้ปรากฏ ตลอดจนถึงไม่พยาบาทมุ่งร้ายคนอื่น แม้จักต้องลงโทษผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล ไม่ทำด้วยอำนาจความโกรธ พระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ปรารถนาจะก่อเวรก่อภัยในผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่พิโรธด้วยเหตุอันไม่ควร แม้มีเหตุให้ทรงพระพิโรธ ก็ทรงข่มเสียได้

ในทศบารมี ธรรมข้อนี้น่าจะตรงกับศีลบารมี ซึ่งหมายถึงการรักษากาย วาจาใจ

ให้เรียบร้อย ไม่ทำตอบแม้แต่ผู้ที่มาเบียดเบียน หรือฝ่ายอธรรม สังเกตได้เช่นเดียวกันว่า อักโกระในทศพิชราชธรรม เป็นธรรมะของผู้ปกครอง ใช้ในวงการการเมือง เพื่อให้สังคมสงบสุข ผิดกับศีลในบารมีธรรม ซึ่งผู้บำเพ็ญเพื่อยกระดับจิตของตน ทำให้สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ อักโกระนั้น ผู้ยึดธรรมนี้ไม่พยายามมุ่งร้าย โดยไม่มีเหตุผล แต่เมื่อจะต้องลงโทษใครเพื่อประโยชน์แห่งคนหมู่มากก็ต้องทำ ผู้บำเพ็ญศีลบารมีนั้นเลิกคิดเรื่องสังคมโลก จะไม่ยอมทำร้ายผู้อื่นเลย ตัวอย่างเช่น พระเทมีย์ยอมทำเป็นใบ้ เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินตัดสินคดี

อวิหิงสา คือการไม่ก่อทุกข์ยากแก่ผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ด้วยเห็นเป็นของสนุก เพราะอำนาจโมหะ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระอหยาตย์ยกอปรีด้วยพระมหากรุณา ไม่ทรงเบียดเบียนผู้ใด ทรงปกครองประชาชน ดังบิดาปกครองบุตร แม้จะต้องเก็บภาษีราษฎร หรือเกณฑ์แรงงานราษฎร ก็ทำเท่าที่จำเป็น ไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ถ้าจะเทียบกับทศบารมีธรรม คงจะเทียบได้กับเมตตาบารมี

อวิโรธนะ คือการไม่ทำผิดจากทำนองของคลองธรรม พระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในชาติดีประเพณี ไม่คลาดจากความยุติธรรม อุปถัมภ์ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ลงโทษคนที่กระทำความผิด ไม่กระทำการใดด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ^๑

อวิโรธนะนี้ เทียบได้กับข้ออุเบกขาบารมีในบางลักษณะ ดังอธิบายอวิโรธนะ ว่า การไม่ทำผิดจากทำนองคลองธรรม..... ไม่คลาดจากความยุติธรรม..... และอธิบายอุเบกขา ๑๐๒ (อุเบกขาพรหมวิหาร), ๑๐๓, ๑๐๔ และ ๑๐๕ และพระบรมราชาวาท หน้า ๑๗๑ (ต้องวางใจเป็นกลาง.....) ก็ทศชาติชาดก นารทชาดกที่แสดงอุเบกขาบารมี เรื่องย่อมีว่า พระเจ้าอังคตราชแห่งแคว้นเทหะ ทรงเห็นผิดไปตามคำสอนของคนชั่วว่าบุญบาปไม่มีเป็นต้น พระจุฬาราชิดา ถวายคติธรรมที่ชอบก็ไม่ทรงละมิจฉาปฏิญญินั้น พระพรหมนารทะ ได้ทราบอธิษฐานขอให้ช่วยของพระราชิดา จึงได้ลงมาแสดงธรรมจนพระเจ้าอังคตราช ถอนความเห็นผิด น่าจะพิจารณาว่าเรื่องนี้แสดงอุเบกขาบารมีที่ตรงไหน ดูตามเรื่องก็

^๑ สรุปแนวความคิดว่า ทศพิชราชธรรมเป็นอย่างไรบ้าง จากพระธรรมเทศนาเรื่อง *ทศพิชราชธรรม* สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันจันทร์ที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๕๓

อาจเห็นว่า แสดงตรงที่พระพรหมนารทะ ได้บำเพ็ญสมาธิจนได้สมาบัติมาแล้ว องค์สำคัญของฉานชั้นสูงก็คือ อุเบกขาอันบริสุทธิ์ และก็อาจเห็นได้อีกทางหนึ่ง ท่านผู้ได้อุเบกขามีชื่อว่าเมินเฉย เมื่อถึงคราวจะช่วยทำอะไรที่ควร ก็ช่วยและช่วยทำได้ดียิ่งกว่าผู้ที่ไม่ได้อุเบกขา เพราะช่วยโดยปราศจากอคติ มุ่งธรรมเป็นที่ตั้ง โดยแยกตนออกมาเป็นกลางได้ คือมีอาการมัชยัสถ์เป็นกลาง พิจารณาถึงธรรมเป็นหลัก จึงปฏิบัติได้โดยยุติธรรม หรือธรรมาธิปไตย เข้าลักษณะอะวิโรธนะในข้อนี้ได้

มาในสมัยหลัง พระมหากษัตริย์ไม่ทรงกล่าวอ้างพระองค์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี เพื่อพระโพธิญาณ แต่ก็ยังมีผู้กล่าวอ้างพระบารมีอยู่ โดยที่มีสำนวนแบบที่ใช้กันอยู่ทั่วไป เช่น

ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง
 เตะพระบารมีปกเกล้า
 เพลงสรรเสริญพระบารมี
 พระบารมีคุ้มเกล้า

การใช้ศัพท์ในทำนองนี้ พระบารมีมีความหมายในทำนองว่า เป็นอำนาจที่จะคุ้มครองผู้อื่นให้ปลอดภัยได้ อำนาจนี้ย่อมมาจากคุณความดีของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ศพิทธราชธรรมนั่นเอง เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงยึดถือมั่นอยู่ในทศพิทธราชธรรม ก็เป็นที่รักใคร่ยกย่องของมหาชน ทำให้เกิดมีอำนาจเป็นที่เกรงกลัวของคนพาล และเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ นอกจากนี้ บุคคลผู้ทรงคุณธรรมยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาราษฎร์ด้วย มาภายหลัง ความหมายเกี่ยวกับการกระทำคุณความดีเลื่อนไปคงเหลือแต่วลีต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นแบบเท่านั้น

ก. บารมีของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ นี้ เราพบศิลาจารึก ซึ่งเป็นของบุคคลอื่นที่มีได้เป็นพระมหากษัตริย์อยู่หลายหลัก เช่น

จารึกหลักที่ ๑๓๗ จารึกที่ผนังพระอุโบสถวัดรังษีสุทธาวาส เวลานั้นอยู่ผนังด้านหน้าในวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร จารึกขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๖๖ กล่าวถึงการที่สมเด็จพระเจ้านั่งเอยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์ ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระอารามนี้ โดยมีความมุ่งพระทัยว่า

“กระทำให้เป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์จะแลกเอาพระนิพพานให้สำเร็จ โดยอันเร็วพลัน จะได้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่เทพามะนุษย์

สรรพสัตว์ทั้งปวง แล้วจะให้เป็นที่เล่าเรียนพระประวัติธรรม วิปัสณากรรมแห่งกุลบุตร
 ทงหลาย ซึ่งมีพระศรัทธาแล้วจะได้เป็นที่ทำบุญให้ท่าน แห่งท่านซึ่งเป็นสัประรุษ ก่อ
 สร้างพระบารมีเป็นพุทฺธพุม ปัจเจกพุม สวากพุม จะรื้อตนาให้พื้นทุกข์จากไทยในวัดสงสาร
 ส่วนพระราชากุศลอันนี้ทรงพระราชอุทิสให้ทั่วทุกสรรพสัตว์ทงปวง ท่านทงหลายจงรับ
 อดุโมทนาเอาส่วนกุศลอันนี้แล้ว ท่านจงเป็นสุข จงพื้นทุกข์เกิดฯ”^๑

ในศิลาจารึกหลักนี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศรานุกฤษณ์ มีความปรารถนา
 พระนิพพาน และมีพระประสงค์ให้บุคคลอื่นได้อาศัยพระอารามที่ทรงสร้างขึ้น เป็นสถานที่
 บำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า และ
 พระอรหันตสาวกตามลำดับชั้น คำว่า “บารมี” ในที่นี้จึงเป็นไปในแง่พุทฺธศาสนา แต่
 จะมีความหมายกว้างขวางเพียงใด ก็จะหมายถึงทศบารมีหรือคุณธรรมประการใด ก็มี
 ได้กล่าวไว้

จารึกอีกหลัก คือ จารึกหลักที่ ๑๕๘ ศิลาจารึกวัดโยธานิมิตร จังหวัดจันทบุรี พ.ศ.
 ๒๓๗๗ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึง เจ้าพระยาพระคลัง สร้างวัด
 โยธานิมิตร และอธิษฐานว่า

“อนึ่ง ไปในอนาคตกาล ให้ข้าพระองค์บังเกิดประสพพบพระพุทฺธเจ้าทุก ๆ
 พระองค์ มีพระอริยมตฺไตร เป็นประธานให้มีจิตรสันดานด้วย ยินดีที่จะบำเพ็ญพระบารมี
 ๓๐ ทศ กระทำมหาบรจาคทง ๕ จริยทง ๓ ได้พุทฺธพุมในสำนักพระพุทฺธเจ้าทุกพระองค์
 อดุได้เบื้อหน่ายในโพธิญาณ อันยังด้วยปัญญา ให้ได้ด้วยเสนกระบิลทศ คิศแต่จะรื้อสัตว์
 ให้พื้นจากสังขสารทุกข์ ให้ได้สุขคือพระนิพพานด้วยแลอดนิสงฆวิหารเถาแห่งจ้านเฑอญ”^๒

ข้อความในจารึกนี้ก็เป็นอีกตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการอธิษฐาน
 ขอบำเพ็ญบารมี และกระทำกิจอันพระโพธิสัตว์พึงกระทำเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ ในระยะ
 แรกคำอธิษฐานเช่นนี้เป็นคตินิยมเฉพาะพระมหากษัตริย์ แต่ภายหลังได้ขยายวงกว้างไป
 ถึงบุคคลทั่วไปด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในประเทศไทยความหมายของคำว่าบารมีเริ่มมีวิวัฒนาการ
 ไปจากเดิม กล่าวคือ เดิมหมายความว่า ความเป็นเลิศ หรือคุณธรรมที่นำไปบรรลุพระ

^๑ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๖, หน้า ๑๖.

^๒ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑, หน้า ๕๒.

โพธิญาณ ในประเทศไทย ความหมายที่เพิ่มขึ้น (ความหมายเดิมคงใช้อยู่) คือพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกิดจากคุณความดี อันเป็นที่พึงของประชาชนได้ ต่อมากำบารมีนั้น เริ่มมีผู้ใช้กับบุคคลที่ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ และมีความหมายว่า “อำนาจ” (โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นอำนาจอันเกิดจากคุณความดี อำนาจที่เกิดจากความชั่วก็ได้เช่นกัน) เช่น

๑. เสี่ยงคุณหลวงออกเนื่อออกตัวว่าบ้านเก่าแก่เต็มที ที่ทำงานคราวนี้ก็ได้ อาศัยบารมีเสด็จ^๑
๒. ซ้อยขึ้นมาบนตึกลงนั่ง แล้วก็พูดว่า “คุณหญิงเจ้าขา อิฉันไหวเจ้าค่ะ ขอฝากเนื้อฝากตัว ขอพึ่งบุญบารมีคุณหญิงด้วย”^๒

๕. ความหมายของคำว่าบารมีในทางธรรม ในประเทศไทย

มีผู้รจนาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในบางเรื่องก็มักกล่าวถึงบารมีเป็นสังเขป นอกจากนั้น ยังมีพระเถระหลายท่านได้แสดงมติของท่านในเรื่องของบารมี ส่วนมากจะตีความหมายในแนวเดียวกันว่า บารมีคือคุณธรรม ๑๐ ประการที่บุคคล (พระโพธิสัตว์) บำเพ็ญเต็มบริบูรณ์แล้ว จักบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ก. ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นคัมภีร์ภาษาบาลี ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงใหม่ ได้แต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑ ว่าด้วยตำนานพระพุทธานุภาพ ตั้งแต่กาลก่อนพระพุทธานุภาพโคดมเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ประดิษฐานพุทธศาสนาในลังกาทวีป และเข้ามาในประเทศไทย จนถึงการเผยแผ่พระพุทธานุภาพแบบลังกาเข้าไปในแคว้นลานนาไทย

ในตอนที่กำลังกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ว่าพระโพธิสัตว์มี ๓ จำพวก คือ พระโพธิสัตว์จำพวกปัญญาธิกะ ๑ พระโพธิสัตว์จำพวกสัทธาธิกะ ๑ และพระโพธิสัตว์จำพวกวิริยาธิกะ ๑ ซึ่งกำหนดด้วยระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมี พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เป็นจำพวกปัญญาธิกะ เพราะพระกำลังปัญญาธิริย์แรงมาก^๓

^๑ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๒๓), I : 177.

^๒ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน*, II : 874.

^๓ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, *ชินกาลมาลีปกรณ์* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร พ.ศ. ๒๕๑๗), หน้า ๓.

ในทูลเรนินทาน กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ บำเพ็ญบารมีเป็นเวลา ๑๖ อสงไขยแสนกัปป์^๑

ในอวิทูเรนินทาน กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพิภพดุสิต ๕๗ โภกวิ ๖ ล้านปี เพราะบารมีเต็มเปี่ยมทุกประการแล้ว^๒

ในเรื่องโปรดชฎิล กล่าวถึงการบรรพชาของพระโมคคัลลาน์ และพระสารีบุตร ทั้งคู่ได้บรรลุสาวกบารมีญาณ^๓

เรื่องเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ และเรื่องแสดงยมกปาฏิหาริย์ กล่าวถึงเมื่อพระศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ต่อมาพระสารีบุตรทูลถามถึงมหาอภินิหาร และการบำเพ็ญบารมี พระองค์จึงตรัสเรื่องพุทธวงศ์ และพระสารีบุตรทูลถามอีกว่า ทรงบำเพ็ญข้อปฏิบัติที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า (พุทธการกธรรม คือบารมี) ในชาติไหนบ้างและอย่างไร^๔

เรื่องสุวรรณมालิกเจดีย์ที่กล่าวในตอนท้ายของเรื่องพระเมตไตรยโพธิสัตว์ ผู้ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และได้บำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยแสนกัปป์ ขณะนี้ยังอยู่ในดุสิตปุระ ต่อไปภายหน้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า มีคาถา ความว่า

“พระราชทูตทูลถามนิ ก่อสอุปสุพรรณมालินีสูง ๑๒๐ ศอก แล้วบูชาอยู่
เนื่องนิตย์ พระวราษชอกยะ (ทูตทูลถามนิ) เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์
เดียวพระเสริฐยังในเกาะอันประเสริฐ (ลังกา) ทั้งหมด ทรงสะสม
บุญบารมีอันประเสริฐ ทรงครอบครองราชสมบัติอันประเสริฐ ๒๔ ปี
และเสด็จไปสู่สวรรค์เทวปุระอันประเสริฐ”^๕

ข. พระปฐมสมโพธิกถา เป็นพระพุทธประวัติ ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงเรียบเรียงขึ้นเป็นพระธรรมเทศนา ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ได้ทรงอาราธนา เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๘ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงเป็น

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๒๖.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

มหากวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องพระปฐมสมโพธิกถาสำนวนนี้ จึงสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติแห่งวรรณคดี กล่าวคือ นอกจากจะให้ความรู้ในทางธรรมะและทางประวัติของพระพุทธเจ้าแล้ว ในด้านกวีโวหาร โดยเฉพาะเทศนาโวหารก็มีอยู่ทุกประการ ทั้งยังประกอบด้วยอสังการ ตามแบบแห่งอสังการศาสตร์ อย่างมิได้บกพร่องเลย ดังนั้น ในเมื่อกล่าวถึงบารมี จึงกล่าวอย่างละเอียดลออ มีอุปมาอุปไมย และการเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้ง ดังจะยกมาแสดงต่อไปนี้

๑. คุณติปวิวรรต ปริจเฉทที่ ๒ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อบำเพ็ญทศบารมี ว่า

“และทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๓๐ ทศ มีพระทานบารมีเป็นต้น พระอุเบกขาบารมี เป็นที่สุด พระคันถรจนาคารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า ทเสว ปารมี โหนติ เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า กิริยาที่ทรงสะสมพระบารมี เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ จัดเป็นสิ่งละ ๓ ประการ คือพระบารมี ๑๐ แลอุปบารมี ๑๐ แลปรมัตถบารมี ๑๐ และทรงบำเพ็ญทานในชาติเป็นเวลามพราหมณ์เป็นอาทิ นั้น จัดเป็นทานบารมี ทรงควักพระเนตรให้เป็นทานในชาติเป็นพระยาสิวีราช จัดเป็นทานอุปบารมี ทรงสละชีวิตให้เป็นทานในชาติเป็นพญาสยบัตินั้น จัดเป็นทานปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญศีลในชาติเป็นพญาสีลวฤชชราชนั้นจัดเป็นศีลบารมี ในชาติเป็นภริยัตถนาภินทรราชนั้น จัดเป็นศีลอุปบารมี ในชาติเป็นพญาสังขपालนาคราชนั้น จัดเป็นศีลปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบรรพชาในชาติเป็นอโยจรรราชกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมบารมี ในชาติเป็นพระหัตถิปาลกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมอุปบารมี ในชาติเป็นพระยาสุตโสทรราชนั้น จัดเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ทรงพระปริชาญาณ ในชาติเป็นสัมภวกุมาร จัดเป็นปัญญาบารมี ในชาติเป็นวิรุรบัตถิตตอมัตถ์ จัดเป็นปัญญาอุปบารมี ในชาติที่เป็นเสนกบัตถิตพราหมณ์ จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี ทรงพระวิริยภาพ ในชาติเป็นพญามหากระบิราช จัดเป็นวิริยบารมี ในชาติเป็นพระยาสิลวมหาราช จัดเป็นวิริยอุปบารมี ในชาติเป็นพระยามหาชนกกราช จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี ทรงพระขันติธรรม ในชาติเป็นพระจุลธรรมบาลราชกุมาร จัดเป็นพระขันติบารมี ในชาติเป็น

พระธรรมิกเทวบุตร จัดเป็นขันตีอุปบารมี ในชาติเป็นพระขันตีวาทีดาบส จัดเป็นขันตีปรมัตถบารมี ทรงกระทำสักกิริยา ในชาติเป็นสกุณโปฏกนกลุ่มนั้น จัดเป็นสัจบารมี ในชาติเป็นพญามัจฉาปลาช่อนนั้น จัดเป็นสัจอุปบารมี ในชาติเป็นพระยามหาสุตโสสมราช จัดเป็นสัจปรมัตถบารมี ทรงกระทำอธิษฐาน ในชาติเป็นพญาภูกุรราช จัดเป็นอธิษฐานบารมี ในชาติเป็นมาตังคจันฑาลบัณฑิต จัดเป็นอธิษฐานอุปบารมี ในชาติเป็นมุกฝักกบัณฑิต คือพระเตมียราชกุมารนั้น จัดเป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี ทรงเจริญพระเมตตา ในชาติเป็นสุวรรณสามดาบส จัดเป็นเมตตาบารมี ในชาติเป็นกัณหาที่พายนดาบส จัดเป็นเมตตาอุปบารมี ในชาติเป็นพระยาเอกราช จัดเป็นเมตตาปรมัตถบารมี ทรงประพฤดิอุเบกขา ในชาติเป็นกัจฉลปบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาบารมี ในชาติเป็นพญามหิสรราช จัดเป็นอุเบกขาอุปบารมี ในชาติเป็นโลมหังสบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี สิริเป็นสมดังสบารมี ๓๐ ทศ บริบูรณ์มิได้ยังมีได้หย่อนแลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ พร้อมทุกประการมิได้เศษ แลกกาลเมื่อพระชนมายุได้ ๘ พระพรรษา มีพระทานัชยาศรัย ดำริจะให้อัมตตติทาน แลกกาลเพื่อพระราชทานเสวตกุญชรปัจจัยนาค แลกกาลเมื่อทรงบริจาคนาคสัดตสคมหาทาน แลกกาลเมื่อต้องปัพพาชนีย์กรรมออกจากพระนคร แลกกาลเมื่อบริจาคบุตรทานแลกรียาทาน แลกกาลเมื่อสมาคมแห่งหกษัตริย์ในท้องคิริวงกต มหาปฐพีก็กัมปนาททุกครั้งถ้วนถึงคำรบ ๘ ครั้ง เป็นมหามหัจจรัย เหตุนั้นจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ในคัมภีร์จรียาปิฎกด้วยบาทพระคาถาว่า อเจตนายปจวี เป็นอาทิ อรรถาธิบายก็คล้ายกับความหลัง ทรงบำเพ็ญพระสมดังสบารมีบริบูรณ์ ในชาติเป็นพระยามหาเวสสันดร เบื้องหน้าแต่่นั้นก็เป็นปัจฉิมภวีกชาติได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณสำเร็จพุทธภูมิบารมีแลในชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น กาลวันเมื่อประสูติ ตรัสแก่พระมารดาว่า จะบำเพ็ญทานแลทรงบริจาคนาคาทานทั้งหลาย ดุจนัยพรรณนามาแล้ว จัดเป็นพระทานบารมี แลกกาลเมื่อทรงสถิตอยู่ในฆราวาส ทรงรักษาเบญจางคิกศีลเป็นนิจ แลรักษาอุโบสถศีลทุก ๆ กิ่งเดือน จัดเป็น

พระศีลขันธ์มี กาลเมื่อเสด็จออกจากพระนครสละเสี้ยวซึ่งกามคุณ ทรง
 บรรพชาเป็นดาบสอยู่ในอรัญญประเทศนั้นจัดเป็นพระเนกขัมมขันธ์มี กาล
 เมื่อทรงพระดำริจักให้อัชฌัตติกทาน แต่ยังไม่เสด็จในทวารกภูมิ แลเมื่อ
 ประทานสองพระโอรสแก่ชุกพรหมณ์ กอปรด้วยพระวิจารณ์ญาณ
 บรรเทาเสี้ยวซึ่งความรักแลความโสภแต่บุตรวิโยคนั้น จัดเป็นพระปัญญา
 ขันธ์มี กาลเมื่อเสด็จดำรงราชสมบัติทรงพระอุตสาหะ เสด็จออกสู่ณทาน
 ศาลาทุก ๆ กิ่งเดือนมิได้ขาด แลกาลเมื่อทรงพาหิรบรรพชาอุตสาหะ
 บูชาเพลิง เพื่อจักบำรุงซึ่งเตโชกสิณภวานานั้น จัดเป็นพระวิริยขันธ์มี
 กาลเมื่อพระราชบิดาตรัสสั่งให้นฤเทพระองค์เสี้ยวจากพระนคร ด้วย
 คำชาวสีวีราชฎี ยกโทษมิได้มีความพิโรธในพระราชบิดา แลกาล
 เมื่อพรหมณ์ตีพระโอรสทั้งสองอดกลั้นเสี้ยวซึ่งความโกรธในพรหมณ์
 จัดเป็นพระขันติขันธ์มี กาลเมื่อตรัสปฏิญาณ จะให้อัฐิทานแลบุตรแก่
 พรหมณ์แล้ว ก็ทรงเสี้ยวสละบริจาکیให้โดยสัจย์ มิได้ตรัสกลับกลอก
 ถอลวงนั้น จัดเป็นพระสัจขันธ์มี กาลเมื่อทรงสมათานมันมิได้กระทำ
 ในพระทัยเสนหาอาลัยในพระราชบุตร อันทรงสละให้เป็นทาน แล
 กาลเมื่อทอดพระเนตรเห็นหมู่สกเสนาสำคัญว่าข้าศึกสะดุ้งแต่มรณภัย
 พระมัทรีทูลเล่าโลมพระทัยแล้ว เสด็จลงจากยอดบรรพตกระทำพระทัย
 มันมิได้หวั่นไหวแต่ภัยนั้น จัดเป็นพระอธิฐานขันธ์มี กาลเมื่อแผ่พระ
 เมตตาไปแก่ชาวลิงคราชฎี พระราชทานกัญชรทาน แลกาลเมื่อเสด็จ
 ในเขาวงกต แผ่พระเมตตาทั่วไปแก่สรรพสัตว์จตุบาทวิบาท กาลเมื่อ
 ตัดเสี้ยวซึ่งเสนหาในพระปิยบุตร แลมิได้โกรธแก่พรหมณ์ ตั้งพระทัย
 เป็นมัชฌัตตารมณ์ท่ามกลางไม่รักไม่ชังผู้ใดนั้น จัดเป็นพระอุเบกขา
 ขันธ์มี และพระมหาบุรุษบำเพ็ญบารมีสำเร็จในชาติเป็นพระเวสสันดร
 นั้น ครั้นสิ้นพระชนมายุ ก็จุติไปบังเกิดเป็นสันตุสิตเทวราช เสวย
 ทิพยสมบัติอยู่ในชั้นดุสิตเทวโลก กำหนดอายุถึง ๕๗ โภกฏี กับ ๖๐ แสน
 ปี ในมนุษย์ นับเป็นปีในชั้นดุสิตได้ ๔๐๐๐ ปีทิพย์

บัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิเศษชนา ตามเรื่องความใน
 ดุสิตปรวรรตเดิมนั้นสืบต่อไป ในลำดับนี้ พระคันถรจนาคารย์ จึงกล่าว

พระคาถาชำระสรรพสิ่งพระบารมีอีกสองบทว่า คมกัรปารทานาติ เป็นอาทิ อรรถาธิบายว่า พระมหาสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ มีทาน เป็นต้น เหมือนดุษณีมหาสาครอันลึก ทรงว่ายน้ำข้ามด้วยกำลังถึงฝั่งสงสาร มหรรณพด้วยบริจาคภรรยา คือพระมัทรี ยังพระทศบารมีให้สำเร็จแล้ว เสด็จสถิตในคฤสเทวพิภพ บรรลุซึ่งกาลอันแก่กล้าแห่งพระโพธิญาณ เทพยดาทั้งหลาย จึงอาราธนาให้จุติลงสู่พระครรภ์แห่งพระพุทธมารดาในปัจฉิมชาตินั้น แท้จริงพระมหาบุรุษราชเจ้าเบื้องว่าบำเพ็ญพระบารมียังบริบูรณ์ แม้จะบังเกิดในคฤสเทวโลก ก็มีได้สถิตอยู่ตราบสิ้นพระชนมายุเหตุใด? เหตุใดในเทวพิภพนั้น ยากที่จะบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ได้ ย่อมกระทำอริมุตตกาลกลั่นพระทัยให้วายชีพจุติลงมาเกิดในมนุษย์โลก จะได้สืบสร้างพระบารมีให้บริบูรณ์ในกาลครั้งนั้น พระบารมีนั้นแก่กล้าบริบูรณ์อยู่แล้ว อาจสมารถจะได้ตรัสแก่สัพพัญญูญาณ ในอนันตรภพเป็นแท้”^๑

๒. มารวิชัยปริวรรต ปริจเฉทที่ ๕

เมื่อมีพญามารนำพลเสนามาเป็นจำนวนมาก

“จึงทรงพระอาโภคดำริว่า พลมารทั้งหลายเป็นอันมากมีประมาณเท่านี้ กระทำพยายามย่ำยีแก่อาตมะผู้เดียวคูอนาด และในที่นี้จะมีพระประยูรญาติวงศ์ คือพระราชบิดาแลพี่น้อง มิตรสหาย ผู้ใดผู้หนึ่ง อันจะเป็นที่พำนักช่วยยุทธนาการกับด้วยหมู่มารปรบักษ์ก็มิได้มีแล เทพยดาทั้งหลายก็ปลาดหนีไปสิ้นมิได้เศษ เท่าวันแต่ทศบารเมศเป็นที่พึงแก่อาตมา สิ่งอื่นซึ่งจะแสวงหาเป็นที่พำนักนั้นมิได้มี แลอาตมาจะขึ้นประดิษฐานด้วยบาท คือวิริยบารมี เหนือพื้นปฐพีคือ ศีลบารมีญาณ จะถือขรรควุธสำหรับจะยุทธนาคือปัญญาบารมี ด้วยทักษิณหัตถ์ คือศรัทธาจะกระทำบารมีทั้งหลายอันเสานั้นเป็นโล่ ป้องกันสรรพเสนาพลไพร่ มิได้หนีจากรัตนบัลลังก์ จะตั้งยุทธชิงชัยขจัดเสียซึ่งมารร้ายให้พ่ายแพ้พินาศในที่นี้

^๑ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, *พระปฐมสมโพธิกถา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๓๘ - ๔๒.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ก็ทรงอนุสรคำนึงถึงพระทศบารมีทั้ง ๑๐ ประการ จึงดำรัสเรียกทศโยธาหาร คือพระบารมีทั้ง ๑๐ โดยสาร พระคาถาว่า อายนฺตุ โภณฺโต อิธ ทานสีลา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความ ว่าดูก่อนบารมีทั้งหลาย กล่าวคือ ทานแลศีล เนกขัมมะปัญญาทั้ง ทั้ง วิริยะ ขันติ และสัจยอริยฐาน พร้อมทั้งเมตตา อุเบกขาบารมีทั้ง ๑๐ ทศ จัดจำแนกออกเป็น ๓ สถาน คือบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปร- มัตถบารมี ๑๐ สิริเป็นสมดังสบารมี ๓๐ ทศ ทั้งสิ้นด้วยกัน พระบารมี ทั้งหลายนี้ จงมาสโมสรสันนิบาตพร้อมกันในสถานที่นี้ จงถือซึ่ง สรรพสาสตราวุธออกต่อยุทธ์ด้วยหมู่มารไฟรี มีพญาวิศวดีมาราธิราช เป็นประธาน ให้ปลาดนาการปราชัยให้จงได้ แลพระคันถรจนอาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาสืบไป แปลเนื้อความในเบื้องต้นก็ซ้ำกับความหลัง แปลกพิสดารไปในเบื้องปลายว่า พระมหาสัตว์ตรีสเรียกพระทานบารมีนั้น ก่อนว่า แต่อาดมะตัดเศียรเกล้าอันประดับด้วยมหามงกุฎ เสียสละให้ เป็นทานแก่ยากทั้งหลาย ถ้าจะเก็บผสมไว้ก็จะมากกว่าผลาผลไม้ที่ ใหญ่มีผลมะพร้าวเป็นต้นแต่บรรดามีในปฐพีมณฑล แต่อาดมะควัก ดวงนัยน์เนตรให้เป็นทาน ปานประดุจชาติเป็นพระยาสี่วิราชเป็นอาทิ นั้น ถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าดวงดาราทั้งหลายในพื้นที่ขั้วพราภาส แต่อาดมะเชื่อดจะซึ่งมังสะให้เป็นทาน ถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าแผ่นพื้น พสุธาทั้งสิ้น แต่ภินทนาอุราประเทศเพิกเอาดวงหฤทัยให้เป็นทาน ถ้า จะประมาณก็มากกว่าผลไม้น้อย ๆ ทั้งหลาย บรรดามีในพื้นที่พระธรณี มณฑลทั่วทั้งปวง แต่ให้โลหิตเป็นทานก็ประมาณมากกว่ากระแสนธุวารี สิ้นทั้ง ๔ สมุทร แต่บริจาคนบุตรธิดาให้เป็นทานดุจพระชาติกุมารและ กัณหาชินาราชธิดา ก็จะมากกว่าบรรดากุมาร กุมารีทั้งหลาย อันมีใน พื้นปฐพีตลสถาน แต่ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระมัทรี ก็จะ มากกว่าอเนกคณานารี ทั่วทั้งท้องพสุธา ด้วยเดชอำนาจสัจยถาทาน บริจาคนันนี้ จงบันดาลให้มารไฟรีมีพระยามาราธิราช เป็นต้น จงทูลพล ปราชัยแก่อาดมา

ในกาลนั้น อันว่าสมดังสบารมีโยธาทั้งหลายก็มาสโมสรประชุม

พร้อมกัน ครวนาตุจกราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้าผู้ทรงบำเพ็ญพระกฤษฎาภินิหาร แสวงหาประโยชน์เพื่อโปรดสัตว์โลก บรรลุทุกข์ลำบากใน ๑๐๐ แห่ง อดีตชาติทั้งหลายจักนับมิได้ และทรงถือนั่นซึ่งคือ สมาธิ ปัญญา ตั้งแต่ พุทธบูชาศาสนาสมเด็จพระพุทธที่บังกร เป็นอาทิ บำรุงเลี้ยงข้า- พระพุทธเจ้าทั้งหลายมา トラบเท่าจนสำเร็จสถิต ณ พื้นโพธิบัลลังก์ อันเป็นของพระองค์ในกาลบัดนี้ แต่ทรงเสียสละธุริทราน ก็ประมาณ มากกว่าชลนที่ทั้งสาครสมุทร แต่พระราชทานมังสะก็ประมาณมาก ประดุจกระทำพื้นแผ่นดินภูมิภาคให้พ่ายแพ้ แต่ตัดพระเศียรกับทั้งพระ โมฬีให้เป็นทาน ถ้าจะกองไว้ก็สูงใหญ่ยิ่งกว่าเขาพระสุเมรุรัตน แต่ ควักพระเนตรให้เป็นทาน ถ้าประมาณก็มากกว่าดาวสิ้นทั้งอากาศ และ ข้าพระบาททั้งหลายนี้ พระองค์ทรงอภิบาลบำรุงมาสิ้นกาลนานด้วย บุตรทาน ภริยามังสธุรินัยนาของพระองค์ จะต่ออุทธรณ์รงค์กับด้วย หม่อมมาร ดุจกราบทูลเสนอสารขออาสา เหตุคั้งนั้น พระอาจารย์ผู้คั้นถรณา จึงกล่าวพระคาถาสืบไป มินัยอธิบายก็คล้ายความหลังครั้งนั้น พระ สมเด็จพระมามีทั้งหลายก็เข้าห้อมล้อมพระโพธิสัตว์เป็นบริวาร สถิตใน สถานทีนั้น”^๑

ในปริเฉทเดียวกันนี้ยังมีข้อความบางตอนที่นำยกมา ดังนี้
 “ดูก่อนวนิดาดลนารี ตั้งแต่อาตมะบำเพ็ญพระสมเด็จสบารมีมา トラบ เท่าถึงอัทภาพเป็นพระเวสขันดรราช ได้เสียสละบุตรทานบริจาคนแล สัตตสดกมหาทาน สมณะพราหมณาจารย์ ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งจะกระทำ เป็นสักขีพยานในที่นี้ก็มีได้มี แต่พสุณธรานารีนี้แลรู้เห็นเป็นพยาน อันใหญ่ยิ่ง เป็นโฉน ท่านจึงนั่งมิได้เป็นพยานอาตมาในกาลบัดนี้”^๒
 “ข้าแต่พระมหาบุรุษราช ข้าพระบาททราบซึ่งสมภารบารมีที่พระองค์ สั่งสมอบรมบำเพ็ญมา แต่น้ำทักษิโณทกตกลงชุ่มอยู่ในเศศาข้าพระพุทธเจ้า

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗-๑๗๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

นี้ ก็มากกว่ามากประมาณมิได้ ข้าพระองค์จะบิดกระเสีไสนิโทษก
ให้ตกไหลหลังลง จงเห็นประจักษ์แก่นัยนาในครานี้”^๑

เรื่องทักษิโณทกนี้ จะเป็นทานบารมีมากกว่าอย่างอื่น (ในการบำเพ็ญบารมีอื่น
เช่น ขันติบารมี หรือวิริยบารมี คงไม่ต้องหลังทักษิโณทก)

ปฐมสมโพธินี้ ยังมีเรื่องทีกล่าวถึงบารมีอีกมากมายที่ยกมาพอเป็นตัวอย่าง ซึ่ง
จะเห็นได้ว่า ปฐมสมโพธิเป็นวรรณคดี จึงประกอบด้วยสำนวนเปรียบเทียบ และแสดง
บุคลลาธิษฐาน เช่น ยกบารมีเป็นเสมือนเหล่าทหารที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการต่อสู้
พญามาร คือ ความชั่วร้ายและกิเลส ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือเน้นเรื่องทานบารมี
กว่าบารมีอื่น ซึ่งคงจะเป็นเพราะทานบารมีเป็นบารมีเบื้องต้นที่ปฏิบัติง่ายกว่าอย่างอื่น
ประการหนึ่ง และทานบารมีเป็นทานที่แสดงให้เห็นเป็นภาพเปรียบเทียบได้ง่ายด้วย

ค. กากีคำกลอน บทประพันธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีว่า

ไมเกรงองค์รินทร์ปิ่นธเรศ
อันเป็นเกษตรเกรียง ไกรมหิสุวรรณีย์
ถึงมานพอบเจนสภาพนั้น
ไซ้จะหมายมุ่งมั่น ให้มามี
เจ้าก็เป็นพระยาครุฑคุมเดช
วิสัยเพศพงศ์ราชปักษี
สถิตสถานวิมานทิพสัมพลี
เพราะบารมีอบรมสร้างสมมา^๒

เรื่องกากี เป็นกลอนสำหรับเป็นคำขบร้องมโหรี จึงเป็นวรรณคดีที่มีได้มีจุดประสงค์
ในด้านศาสนา แต่ที่นำมากล่าวในที่นี้ด้วยเหตุว่า เจ้าโครงเรื่องกากีเป็นเรื่องชาดก และ
ถือว่าพญาครุฑเป็นพระโพธิสัตว์ ก็อ้างว่าเป็นเรื่องเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^๒ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕),
หน้า ๔ - ๕.

ครุฑ แต่น่าสังเกตว่า คำ “บารมี” ในที่นี้มีได้หมายถึงคุณธรรมที่บำเพ็ญ เพื่อให้สำเร็จ พระโพธิญาณ ดังความหมายที่กล่าวมาในบทที่ ๔ กลายเป็นคุณที่กระทำแล้วทำให้ได้เป็น พญาครุฑ ราชาแห่งเหล่าปักษี ซึ่งก็จะเห็นได้ว่า อันที่จริงบารมีในที่นี้จะว่ายังเกี่ยวกับ ความหมายเดิม คือ “ความเป็นเลิศ, ความยอดเยี่ยม” ก็ได้ เพราะความเป็นราชานั้นก็ ถือได้ว่า เป็นความเลิศ ความยอดเยี่ยมอย่างหนึ่ง พญาครุฑเป็นราชาแห่งครุฑก็ยอดเยี่ยม ในชั้นครุฑ ซึ่งต่างจากยอดเยี่ยมในชั้นพระโพธิสัตว์หรือพุทธะ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไทยเรามีการใช้คำ “บารมี” ในความหมายที่ยังไม่เคยพบใช้ใน คัมภีร์บาลี ซึ่งแม้ว่าจะเคยมีการใช้คำว่าบารมี ในความหมายว่า “เป็นเลิศ” ก็จะหมายถึง ความเป็นเลิศในด้านความรู้ หรือธรรมะ เช่น เลิศในมนตร์ เลิศในอภิญญา ไม่เคยใช้ในแง่การเป็นราชาปกครองผู้อื่น

ข้อที่เป็นลักษณะของ “บารมี” ที่ไม่เปลี่ยนแปลงออกไป คือ การสะสม ไม่ได้ เกิดขึ้นโดยทันที ในที่นี้ พญาครุฑคงได้สะสมความดีไว้ โดยลำดับทำให้ได้เป็นราชาแห่งนก มีวิมานเป็นที่อยู่ ใหญ่กว่านกสามัญ

ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีพระเถระที่เป็นนักศึกษาค้นคว้าในเรื่องธรรมะ หลายท่าน ที่ท่านได้สรุปมติเกี่ยวกับบารมี ดังจะยกตัวอย่างต่อไปนี้

ง. ธรรมวิภาค พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายบารมี ๑๐ จากจริยาปิฎกไว้ใน ทศกะ หมวด ๑๐ ดังนี้

“ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยากยิ่ง ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มแล้วจึง ได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจำแล้วโดยมาก จักแก่เฉพาะบางประการ เนกขัมมะ ได้แก่การออกบวช โดยอธิบายว่าออกจากกาม สัจจะน่าจะได้แก่การชื้อตรง หรือการตั้งใจทำจริง หรือการมุ่งแสวงหาความจริง แต่ในชาดกปกรณ์จัดเอาการยกเอาความเป็นจริงอยู่อย่างไร ขึ้นตั้งอธิษฐาน เพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมายเป็นสัจจะบารมี อธิษฐาน ได้แก่การตั้งใจมั่น อุเบกขาได้แก่ความไม่ยินดียินร้าย บารมีเหล่านี้ ท่านแยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี สิริเป็นบารมี ๓๐ ทศ บารมี

๓ หมวดนี้ต่างกันอย่างไร สันนิษฐานยาก ความเข้าใจของพระคันถรจนา-
 จารย์ ก็ไม่แน่ลงเหมือนกัน ท่านแก้ท่านอย่างหนึ่งว่า การให้ไม่ได้ระบุ
 พัสตุ จัดเป็นทานบารมี การให้พัสตุภายนอกจัดเป็นทานอุปบารมี การ
 ให้อวัยวะและชีวิต จัดเป็นทานปรมัตถบารมี อุปบารมี เป็นศัพท์ที่
 นำสันนิษฐานก่อน ตามพยัญชนะแปลว่า บารมีใกล้หรือบารมีรอง
 เรียงไว้ในระหว่างกลาง ลงสันนิษฐานว่า ปรมัตถบารมีเป็นยอดรอง
 ลงมาอุปบารมี โดยนัยนี้ได้ความว่า เป็นบารมีที่รองปรมัตถบารมีลงมา
 พิเศษกว่าบารมีเฉย ๆ แบ่งบารมีอย่างหนึ่งออกเป็น ๓ จำพวก อาศัย
 เกณฑ์ตามเกณฑ์ที่ท่านตั้งมาแล้ว คือ ชีวิต ร่างกาย และทรัพย์ภายนอก
 ส่วนทานแบ่งง่าย สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่คนมาก หรือเพื่อเปลื้อง
 ทุกข์คนอื่น จัดเป็นทานปรมัตถบารมี สละอวัยวะแห่งร่างกาย เช่น
 พยายามเพื่อจะทำประโยชน์หรือเปลื้องทุกข์เขา แต่ต้องเสียอวัยวะของ
 ตนในการทำอย่างนั้น จัดเป็นทานอุปบารมี สละทรัพย์เกื้อกูลหรือเพื่อ
 เปลื้องทุกข์เขา จัดเป็นทานบารมี ศีลที่รักษา เพราะพรำชีวิตร่างกาย
 และโภคทรัพย์อาจแบ่งเป็น ๓ ได้เหมือนกัน ส่วนบารมีอันเหลือยังต้อง
 หาเกณฑ์มาแบ่งอีก ไม่ใช่ทำง่าย แม้ทำได้แล้วยังไม่พินพินเฟือ ข้าพเจ้า
 สันนิษฐานเห็นเกณฑ์แบ่งอีกทางหนึ่ง บารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญใน
 ชาติห่างไกล ตามที่กล่าวว่า ครั้งเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ก็มี เป็นดิรัจฉาน
 ก็มี สืบสานกัน จัดเป็นเพียงบารมี ที่บำเพ็ญในชาติใกล้เข้ามา ก่อนหน้า
 ปัจจุบันชาติเพียง ๑๐ ชาติ ตามที่กล่าวว่า ครั้งเสวยพระชาติเป็นมนุษย์
 เป็นพื้น และเป็นมนุษย์วิสามันญ มีลักษณะอยู่ชาติเดียวที่ว่าเป็นพญานาค
 จัดเป็นอุปบารมี ที่พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญในปัจจุบันชาติ ก่อนหน้า
 ตรีศรูพระโพธิญาณ จัดเป็นปรมัตถบารมี จักพรรณาเฉพาะปัจจุบันชาติ
 พระองค์น้อมพระชนม์เพื่อประโยชน์แก่คนมากด้วยพระเมตตา จัดเป็น
 พระทานบารมี และพระเมตตาบารมี เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จัด
 เป็นพระเนกขัมมบารมี ทรงสำรวจรวมในศีลสมควรแก่เป็นบรรพชิต จัด
 เป็นพระศีลบารมี ทรงบำเพ็ญเพียร และทรงอดทนต่อความลำบากยากเข็ญ
 จัดเป็นพระวิริยะบารมี และพระขันติบารมี ทรงตั้งพระฤทัยมั่นในปฏิปทา

ตั้งพระเหตุทำจริง ๆ เพื่อแสวงหาความจริง จัดเป็นพระอริชฐานบารมี และพระสัจจบารมี ทรงรักษาพระเหตุยกที่ ไม่ให้วัฏการเพราะยินดี ยินร้าย จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี พระปรีชาทำพระองค์ให้เป็นผู้ต้น รู้เท่าถึงการณ์และอาจถึงเห็นก้าวหน้าไม่มมาย นำพระองค์ให้หลีกเลี่ยงจากกิริยาอันมิใช่ทางดำเนินในปฏิบัติอันเป็นทาง ตลอดถึงได้บรรลุ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ จัดเป็นพระปัญญาบารมี จัดตามเกณฑ์นี้ สมด้วยเค้าเรื่องที่ท่านจัดไว้เป็น ๓ กาล คือ ทูเรนิทาน เรื่องห่างไกล ๑ อวิทูเรนิทาน เรื่องไม่ไกลนัก ๑ สันติเกนิทาน เรื่องใกล้ชิด ๑ แต่แบ่งระยะกาลดกันไป ทูเรนิทานท่านจัดจำเดิมแต่ตั้งปรารถนาเพื่อเป็น พระพุทธเจ้า ณ สำนักพระพุทธที่ปิงกร จนถึงจุดจากชาติเป็นพระ เวสสันดร อุบัติขึ้นในดุสิตเทวโลก อวิทูเรนิทาน ตั้งแต่จุดจากดุสิตพิภพ จนถึงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ณ กวางไม้ พระมหาโพธิ์ สันติเกนิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนปรินิพพาน ส่วนชาดกจัดเรื่องต่าง ๆ เป็นอันมาก ที่กล่าวความสวยพระชาติสืบสนกัน เป็นสามัญนิบาต อันได้แก่ทูเรนิทาน จัด ๑๐ เรื่องที่กล่าวความสวยพระชาติไม่สืบสน เว้นเรื่องหนึ่งเป็น มหานิบาต อันได้แก่อวิทูเรนิทานโดยนัยนี้ เรื่องปัจฉิมชาติ ได้แก่สันติเก นิทาน ข้าพเจ้าตั้งเกณฑ์ตามนัยจัดเรื่องชาดกบารมี ท่านกล่าวว่า พระ ปัจเจกพุทธะ และพระอริยสาวกได้บำเพ็ญมาเหมือนกัน อย่างเดียวกัน กับของพระพุทธเจ้าหรือต่างกัน ไม่ได้กล่าวไว้ชัด น่าจะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ระยะกาลสั้นกว่า”^๑

ในที่นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงอธิบายตามแนวจริยาปฏิภาณ ซึ่งแพร่หลายมาก ในประเทศไทย ว่าบารมีเป็นปฏิบัติที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เมื่อบำเพ็ญครบบริบูรณ์ จะได้เป็นพระพุทธเจ้า บารมีเหล่านี้แบ่งเป็น บารมี อุปปบารมี และปรมัตถบารมี เป็น ๓ ชั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงชี้ทานในการสันนิษฐานและอธิบายความแตกต่างระหว่าง ชั้นตอนทั้งสาม โดยทรงอธิบายเป็น ๒ นัย คือ

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ธรรมวิภาค ภิวาท* ที่ ๒, หน้า ๑๐๕ - ๑๑๒.

๑. ถ้าให้ไม่ได้ระบุพัสดุ - เป็นทานบารมี ถ้าให้ของภายนอกเป็นอุปบารมี การให้อวัยวะและชีวิต เป็นปรมัตถบารมี ในมตินี้แสดงว่า “บารมี” เป็นชื่อรวม แบ่งเป็นสอง คือ อุปบารมี (อุป แปลว่าใกล้หรือรอง ยังไม่ใช่บารมีแท้) วัสดุภายนอก และปรมัตถบารมี (หมายถึงบารมีสูงสุดคือการให้อวัยวะและชีวิต)

มตินี้ ผู้วิจัยเห็นว่าถูกในด้านรูปศัพท์ แต่ว่าเมื่อดูคำอธิบายของพระอรธกถาจารย์ และพระคันถรจนาจารย์ทั้งปวง แล้วน่าจะเป็นไปได้ยาก จะกลายเป็นว่า บารมีมีสองชั้นเท่านั้น จะไม่ต้องตามที่กล่าวกันเป็นสามัญว่า บารมี ๓๐ พัส

๒. แบ่งเป็นสามประการ อาศัยเกณฑ์ว่า สิ่งของภายนอกเป็น บารมี บริจาคร่างกายเป็นอุปบารมี บริจาคชีวิตเป็นปรมัตถบารมี คำว่าอุปบารมีในที่นี้หมายถึงความรองลงมา จากปรมัตถบารมี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงเห็นว่าทานและศีลพอแบ่งตามเกณฑ์นี้ได้ แต่บารมีอื่นที่เหลือนั้น ยากที่จะกำหนดความต่างกัน จึงทรงตั้งเกณฑ์อีกอย่างที่จะกำหนดได้ทุกบารมี คือ ชาติห่างไกล เป็นบารมี ชาติใกล้ ๑๐ ชาติ เป็นอุปบารมี และในปัจจุบันชาติเป็นปรมัตถบารมี เกณฑ์เช่นนี้ยังไม่มีผู้ใดเสนอมาก่อน

จ. คำนำนิบาตชาดก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีคำอธิบายเกี่ยวกับบารมีในตอนคำนำของเตมียชาดก ดังนี้

“ก็ทศชาตินั้น ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่านผู้ใหญ่กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ชาตินั้นบำเพ็ญบารมีอย่างนั้นจนวางลงเป็นแบบว่า พระเตมียโพธิสัตว์ บำเพ็ญขันติบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์ บำเพ็ญวิริยบารมี สุวรรณสามโพธิสัตว์ บำเพ็ญสัจจบารมี พระเนมิราชโพธิสัตว์ บำเพ็ญอุทฺธยานบารมี พระนารทพราหมโพธิสัตว์ บำเพ็ญเมตตาบารมี วิชรบัณชิตโพธิสัตว์ บำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระเวสสันดรโพธิสัตว์ บำเพ็ญทานบารมี หรือจะว่าบารมีส่วนนั้น ชักเรื่องพระโพธิสัตว์ ชื่อนั้นได้บำเพ็ญมาเทียบให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจมานาน โดยหาเอาใจใส่พิจารณาไม่ว่า พระโพธิสัตว์ชื่อหนึ่งบำเพ็ญบารมีแต่อย่างเดียวเท่านั้นตลอดชาติ เมื่อมาจับแปลเข้าคราวนี้ จึงได้ความเห็นใหม่ว่า ท่านกล่าวดังนั้นน่าจะหมายความว่า บารมีอันนี้ พระโพธิสัตว์ชื่อนี้ได้บำเพ็ญเป็นยอดเยี่ยมกว่า ๕ บารมี แต่ที่จริง พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ บริบูรณ์ตลอดชาติหนึ่ง ดังข้าพเจ้าจะยกความเป็นไปของพระเตมียโพธิสัตว์ มากกล่าว ตอนพระเตมียเห็นพระราชบิดาลงราชทัณฑ์แก่ใจ ก็หลีกเลี่ยงไม่ให้ต้องรับราชสมบัติ และเวลาเมื่อพระชนกเสด็จออกไปเชิญให้ลาพรด

ออกมารับครองราชสมบัติ ก็ไม่ทรงรับ อากาการเช่นนี้ชวไนให้เห็นว่า เพื่อให้ตกแต่ผู้ต้อง ประสงค์ จึงจัดเป็นบำเพ็ญทานบารมี ทรงผนวชเป็นดาบส จัดเป็นบำเพ็ญศีลบารมีและ เนกขัมมบารมี บารมีทั้งปวงที่พระเตมีย์ยะบำเพ็ญดังกล่าวมาแล้วและยังจะกล่าวต่อไป สำเร็จได้ด้วยดี เพราะปรีชา จัดเป็นบำเพ็ญปัญญาบารมี ตอนแต่ได้รับคำแนะนำของ นางเทพธิดา ให้ทำเป็นใบ้ เป็นหนวก ง่อยเปลี้ย ตั้งหฤทัยรับทำตามพร้อมด้วยความอดทน จริง ๆ จัดเป็นบำเพ็ญอริยฐานบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี และสัจจบารมี พระหฤทัย ประกอบด้วยเมตตาและอุเบกขา ในผู้อื่นเป็นไปเป็นครั้งเป็นคราวในระวางก่อนบัลลุณาม เช่นคราวถูกทอดลองก็ไม่พิโรธใคร วางอารมณ์เป็นกลาง หรือบัลลุณามแล้ว จัดเป็นบำเพ็ญ เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ด้วยประการฉะนี้

ก็สำหรับศกนี้พิมพ์เต็มยชาดกที่ ๑ เพื่อได้ถวายเป็นแจกท่านผู้ควรได้รับ ข้าพเจ้า ขอแสดงความเห็นต่อไปอีกว่า สามัญชนทั่วไป ถ้าประสงค์ความดีความเจริญแก่ตน ก็ จำเป็นต้องตั้งหน้าประพฤติกความดีความชอบตามสัจดีกำลังของตน ผู้ประพฤติกความดีชอบนั้น ชื่อว่า บำเพ็ญบารมี แม้บักพร่องได้บ้างเสียบ้าง ทำได้เป็นคราวก็ตาม ก็ชื่อว่าได้บำเพ็ญ บารมีเหมือนกัน เพราะว่าบารมีจัดเป็น ๓ ชั้น ชั้นต่ำเรียกว่า บารมี ชั้นกลางเรียกว่า อุปบารมี ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี ตัวอย่างที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญ คือก่อนแต่ ๑๐ ชาติ ซึ่งชาตินั้น ๆ เป็นสัตว์บ้าง เป็นมนุษย์ เป็นคนบ้าง ซึ่งทำนประมาณว่า ๕๐๐ ชาติ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติเหล่านี้ จัดเป็นบำเพ็ญบารมีสามัญ ทำนอง ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง หรือต้องตั้งต้นทำบ่อย ๆ เป็นต้น ใน ๑๐ ชาติ เป็นบำเพ็ญอุปบารมี ในปัจฉิมชาติ ตลอดจนได้ตรัสเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นบำเพ็ญปรมัตถบารมี

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายอย่าประมาณ น่าจะยินดีว่า อาจบำเพ็ญบารมี ๑๐ ได้ เหมือนกันตามความสามารถของตน ๆ”^๑

ในตอนนี้เป็นคำนำของพระนิพนธ์ (แปล) นิบาตชาดกเรื่องเตมีย์ชาดก แสดง พระมติว่า บารมี ๑๐ ประการนั้น พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญหลาย ๆ บารมีในแต่ละชาติได้

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์, *มหานิบาตชาดกทศชาติฉบับชินวร* (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณฯ, ๒๔๘๑), I : ข - ฉ.

แต่เมื่อชาติใดทรงบำเพ็ญบารมีอย่างใดมากกว่าอย่างอื่น ก็ยกเอาอย่างนั้นเป็นใหญ่^๑ พระ
เทมีย์ ท่านว่าบำเพ็ญขันติบารมี แต่กรมหลวงชินวราฯ ท่านว่าพระเทมีย์บำเพ็ญบารมีครบ
๑๐ ประการ

ท่านยังมีความเห็นต่อไปว่า สามัญชนทั่วไปประพฤตินดีก็ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี
เหมือนกัน กรมหลวงชินวราฯ ทรงเห็นอย่างเดียวกันกับการแบ่งบารมีอุปบารมี และปรมัตตบารมี
อย่างเดียวกับสมเด็จพระมหาสมณะฯ ที่กล่าวมาในข้างต้นว่า บารมี คือ พระชาติที่
พระโพธิสัตว์ บำเพ็ญก่อน ๑๐ ชาติสุดท้าย เป็นบารมีสำคัญ ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง ฉะนั้น
บุคคลควรมีความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

เราจะสังเกตได้ว่า ในที่นี้ท่านนิพนธ์เพื่อสอนธรรมะ เพื่อกระตุ้นชักชวนให้คน
ทั้งหลายปฏิบัติธรรม โดยให้กำลังใจว่า ทุกคนสามารถบำเพ็ญบารมีได้ ถ้าสอนว่า บารมี
เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้เฉพาะผู้ที่ได้รับพยากรณ์ และเป็นของยากลำบาก บุคคลก็จะท้อใน
การบำเพ็ญคุณความดี

นอกจากคำนำเรื่องพระเทมีย์ขาดกแล้ว ยังแสดงพระมติไว้ในที่อื่น อันมีข้อคิด
ที่น่าสนใจดังนี้

คำนำพระชนกโพธิสัตว์ขาดก

“ก็พระชนกโพธิสัตว์แสดงในท้องเรื่อง ปรากฏว่าทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ บริบูรณ์
แต่ทรงบำเพ็ญวิริยะเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น”^๒

“....เมื่ออ่านแล้ว ไม่ควรคิดว่า เป็นเรื่องไม่จริง เป็นเรื่องกล่าวเกินแก่ความที่
คนจะทำได้ ถ้ามีแต่คิดเช่นนั้นก็เสียประโยชน์หลายทาง ควรคิดหยาบเอาข้ออันเป็นสุภามิต
มามนสิการไว้ และปฏิบัติบ้างตามสมควรแก่ความสามารถ ก็ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี ๑๐
นั้น ตามความอดสาหะแห่งตน อายุยังน้อยจะนึกเห็นไปว่าย่างไกลต่อมรณะไม่ชอบ
เพราะไม่มีเครื่องหมาย รู้ไม่ได้ว่ามรณะจะถึงเมื่อไร อายุมากนั้นเห็นว่า ใกล้มรณะแล้ว

^๑ ข้อนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการทำให้อาจารย์ต่าง ๆ มีมติต่างกัน เช่นในพระชาติที่เล่าเรื่องพระ
เทมีย์โพธิสัตว์ บางอาจารย์ว่าเป็นขันติบารมี บางอาจารย์ว่าเป็นอธิษฐานบารมี สุดแต่ผู้ใดจะเห็นว่า
บารมีไหนเด่น

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ข.

นี้เป็นขอบ อายุน้อยหรือมากก็ตาม ไม่ควรประมาท บารมี ๑๐ ควรบำเพ็ญให้เสมอ ไม่ควรผัดว่า เมื่อนั้น เมื่อนี้ถึงจะบำเพ็ญ เวลานี้ยังติดธุระอื่น ๆ อยู่ ทำให้ไม่ได้ดังนี้ บารมี ๑๐ ควรบำเพ็ญเป็นพื้นเป็นปกติ ไม่ขัดกับมีกิจการอื่น ๆ ที่ต้องทำ เพราะฉะนั้นอย่าปล่อยให้เสียเวลาเลย”^๑

ในที่นี้ทรงแนะนำผู้อ่านหนังสือพระนิพนธ์มหานิบาตชาดกถึงวิธีอ่านชาดกให้ได้ประโยชน์ คือการเลือกข้อความที่เป็นธรรมะสอนใจมาทบทวนและปฏิบัติ อันนี้ก็ถือว่าบำเพ็ญบารมีด้วย นอกจากนั้นไม่ควรจะผัดวันประกันพรุ่งในการปฏิบัติธรรม

คำนำเรื่องมโหสถชาดก

“ข้าพเจ้าได้กล่าวในคำนำเตมียชาดกที่ ๑ ว่า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ทุกชาติ เมื่อผู้เอาใจใส่อ่านเรื่องมโหสถนี้ตลอดแล้ว จะไม่พบข้อความตอนไหน ว่า มโหสถได้บวช ก็จะพึงเห็นว่า มโหสถ ชาดกบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ตอนจวนจะจบ นางเถรีปริธาธิดา ชวนให้มโหสถออกผนวช มโหสถตอบว่า ยังบวชไม่ได้ เพราะมีครอบครัว รุ่งรังมาก คำตอบนี้ได้ความชัดว่า มโหสถไม่ได้บวช ก็เนกขัมมนั้นแปลว่าออกจากกาม มี ๒ ประการ คือ บรรพชา การบวชประการหนึ่ง ปหานะ การละกิเลสประการ ๑ บรรพชา เป็นเนกขัมมะทางกาย ปหานะ เป็นเนกขัมมะทางใจ เพราะฉะนั้น มโหสถไม่ได้บวช ก็ชื่อว่าได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือปหานอันพึงปฏิบัติทางใจ ยิ่งบารมีอีก ๕ ตรวจตามท้องเรื่องแล้ว จะเห็นได้ว่า มโหสถบำเพ็ญครบ แต่ท่านจัดว่ามโหสถบำเพ็ญปัญญาบารมี เป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น...”^๒

มโหสถ บำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น แต่พระนิพนธ์คำนำนี้กลับอธิบายถึงเนกขัมมบารมี ซึ่งกล่าวว่าเป็นบารมีที่พระมโหสถมิได้บำเพ็ญ ในที่นี้ทรงชี้ให้เห็นว่าการบำเพ็ญบารมีจะต้องบำเพ็ญให้พร้อมทั้งกายและใจ จึงถือว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นของยาก

คำนำเรื่องจันทกุมารชาดก

“อนึ่ง ท้องเรื่องจันทกุมารชาดกนี้ ชวนให้คิดเห็นความ ๒ ทาง คือ ให้เห็นว่า พระจันทกุมารแสดงอริยาศรัย ช่างกลัวตายเสียจริง ๆ ไม่แสดงให้สมว่ามีขัตติยมานะ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ข, ค.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ก.

บ้างเลย และที่พระจันทกุมารทูลว่า ขอแต่อย่าให้ต้องตาย แม้จะประทานให้เป็นทาสเลี้ยง ช้างม้า ขนมูลช้างม้าของกัณฐกหาลปุโรหิต ก็ไม่ว่า นี้อุเป็นถ้ำรักชาติสกุลเสียทีเดียว อาจให้เห็นความดังนี้ ทาง ๑ เมื่อมานึกถึงว่า โบราณจารย์พรรณนาเรื่องพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นการบำเพ็ญพระบารมี เมื่อเช่นนี้ พระจันทกุมาร ทูลขอโทษเพื่อมิให้ต้องตาย โดยกลัวตายหรือไม่กลัวตายก็ตาม นั่นเป็นการบำเพ็ญพระบารมี น่าจะเป็นพระเมตตาบารมี เพราะยังตนและผู้อื่น สัตว์อื่นให้รอดชีวิต ส่วนตนเมื่อไม่ ต้องตาย โดยไม่จำเป็น ก็จะได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างอื่นให้บริบูรณ์ เมื่อขอโทษได้แล้ว พระเจ้าเอกราช และกัณฐกหาลพราหมณ์ก็จะได้พ้นจากฆ่าคนและสัตว์ ไม่เป็นบาปร้ายแรง อาจให้เห็นความดังนี้ก็ได้อีกทาง ๑”^๑

เรื่องนี้ ท่านทรงวิเคราะห์ถึงการกระทำของพระจันทกุมารในชาดก ตามมติของ ท่านนั้น จันทกุมาร บำเพ็ญเมตตาบารมีเป็นเยี่ยมกว่าบารมีอื่น มิใช่ขันติบารมี ดังที่ทรง สรุปรจากมติของโบราณจารย์ที่ท่านได้ยืมมา

คำนำเรื่องเวสสันดรชาดก

“ได้กล่าวไว้ในเทมียชาดกที่ ๑ ว่า พระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ องค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทุกองค์ แต่องค์ ๑ ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีอย่าง ๕ ต่างกัน เป็นเยี่ยมยอดกว่าบารมีอีก ๕ ดังท่านกล่าวไว้ว่า องค์นั้นบำเพ็ญบารมีอันนั้น ซึ่งข้าพเจ้าได้รับความรู้มาแต่ท่านผู้หนึ่ง แต่ท่านบอกผิด ข้าพเจ้าก็เลยกล่าวไว้ในนั้นผิดไปด้วย บัดนี้ได้รับความรู้แต่ท่านทั้งสอง ผู้รู้แบบแผนที่แน่นอน จึงขอแก้ทำเป็นตารางบอกไว้ข้างท้ายคำนำนี้”^๒

พระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ บำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ทุกองค์ แต่ทุกองค์บำเพ็ญบารมี ๑ เยี่ยมกว่าบารมีอีก ๕

นามพระโพธิสัตว์

ชื่อบารมีที่เยี่ยม

เต เตมียะ

เน เนกขัมมบารมี

ช ชนก

วี วีริยบารมี

สุ สุวรรณสาม

เม เมตตาบารมี

^๑ เรื่องเดียวกัน, II : ข.

^๒ เรื่องเดียวกัน, II : ค.

เน	เนมิราช	อ	อธิษฐานบารมี
ม	มโหสถ	ป	ปัญญาบารมี
ภ	ภุริทัตต์	ส	สีลบารมี
จ	จันทกุมาร	ช	ขันติบารมี
นา	นารทะ	อุ	อุเบกขาบารมี
วิ	วิฑูระ	สจ	สัจจบารมี
เว	เวสสันดร	ทา	ทานบารมี ^๑

ฉ. ธรรมานุกรม พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ มีอธิบายคำว่าบารมีดังต่อไปนี้

บารมี บารมีนั้น พระอาจารย์แสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ ยังเป็น พระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดได้ บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด ก็ได้บรรลุปรมัตตประโยชน์ ประโยชน์ อย่างยิ่ง ศัพท์ว่า ปารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่า บารมี ท่านว่ามาจาก ศัพท์ว่า ปรม ที่แปลว่าอย่างยิ่ง หรือยิ่ง คงมุ่งถึงทางไป หมายความว่า ดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แต่ความไม่สู้ชัด ถ้าถือเอาความ ให้ชัดก็หมายความว่า เก็บดีเก็บถูก ท่านไม่ได้แสดงไว้ถึงกรรมส่วนชั่ว ที่ตรงกันข้าม, แต่เมื่อพิจารณาดู น่าจะเห็นว่า ตรงกันข้ามกับส่วนชั่ว ซึ่งเรียกว่า อาสวะ, พิจารณาดูไม่ใช่ตัวกรรมที่เดียว แต่เนื่องไปจาก กรรม เช่นคนทำดีที่เรียกว่า เป็นบุญ เป็นกุศล ผลที่ดีก็ปรากฏเกิดขึ้น ตามเหตุ เมื่อเสร็จแล้วก็แล้วไป, แต่ความคุ้นเคยในทางดีหรือคุ้นเคย ในทางบุญทางกุศลยังมีอยู่ไม่สูญไปตาม นี่เป็นชนิดบารมี คนทำชั่วที่ เรียกว่าเป็นบาป ผลชั่วก็เกิดขึ้น เมื่อสำเร็จไปแล้วก็เป็นหมด เรื่อง ของกรรมและผล แต่ความคุ้นเคยในทางชั่วยังมีอยู่ นี่เป็นชนิดอาสวะ นึกดูถึงคนเราในคราวที่มีเหตุอะไรมาประสพ จำจะต้องทำกิจการงาน

^๑ เรื่องเดียวกัน, II : ฉ.

แก้เหตุที่มาประสบ หรือให้เหตุที่มาประสบลุด่วงไป เราไม่เคยตั้งใจว่าจะทำดีทำชั่วร้าย, แต่ว่าในเวลาเช่นนั้น บางคราวก็เห็นทางที่จะทำดีทำชอบ แล้วก็ทำไป บางคราวก็ให้เห็นทางชั่ว ทางผิด แล้วก็ทำไป, เพราะฉะนั้น บารมีกับอาสวะ ก็บีบคั้นเข้าจึงเป็นคู่กัน แต่ตรงกันข้าม, เหมือนดังคนที่หลงทางไปคนเดียวในป่า และต้องการกินอาหาร, นี่มีเหตุเกิดขึ้นก็จำเป็นต้องแสวงหาอาหาร, ถ้าบารมีส่งอุดหนุน ก็ให้แสวงหาอาหารในทางดี เช่นเก็บลูกไม้ใบไม้ที่พอจะกินได้กินแก้หิว, ถ้าอาสวะเกิดขึ้น ก็ให้มุ่งที่จะฆ่าสัตว์ มุ่งเอาเนื้อมาเป็นอาหาร ลองพิจารณาดูเราเอง ในเวลาที่มีเหตุมาประสบแล้ว ทำอะไรลงไปเพื่อแก้เหตุนั้น ก็เป็นได้ทั้งสองทาง ทางดีก็ได้ทางชั่วก็ได้

บารมี หรือ บารมี ท่านจัดไว้ ๑๐ ประการ คือ บารมี คือ ทาน เรียกว่า ทานบารมี, บารมี คือ ศีล เรียกว่า ศีลบารมี, บารมี คือ เนกขัมมะ ความออกไป เรียกว่า เนกขัมมะบารมี, บารมี คือ ปัญญาความรู้ เรียกว่า ปัญญาบารมี, บารมี คือ วิริยะ ความบากบั่น หรือความเพียร เรียกว่า วิริยบารมี, บารมี คือ ขันติ ความอดทนเรียกว่า ขันติบารมี, บารมี คือ สัจจะ ความจริงใจ ใจที่จริง เรียกว่า สัจจบารมี, บารมี คือ อธิฐานะ ความตั้งใจ เรียกว่า อธิฐานะบารมี, บารมี คือ เมตตา ความปรารถนาสุขแก่ไปถึงคนและสัตว์อื่น เรียกว่า เมตตาบารมี, บารมี คือ อุเบกขา ปัญญาที่พิจารณาเห็นดีชั่วผิดถูกตามเป็นจริงแล้ว วางใจเป็นกลางหรือไม่ทำให้เป็นไปด้วยอำนาจ โลภะ โทสะ โมหะ วางใจเป็นกลางอย่าง ที่สวดกันมา เรียกว่า อุเบกขาบารมี, รวมเป็น ๑๐

ทาน การให้เป็นกรรม รวมทั้งจาคะด้วย, เมื่อทานเป็นกรรมที่ดีเป็นบุญ ก็ให้ผลดี, ความคุ้นเคยในทางทานก็ย่อมมีสืบต่อไป, นี่เป็นทานบารมี กำจัดความกระหน้เหนียวแน่นที่นอนจมอยู่ อันจัดเป็นอาสวะชนิดหนึ่ง^๑

^๑ ท่านแสดงว่าบารมีกำจัดอาสวะได้

สี่ล การตั้งใจรักษาสี่ล ชั้นใดก็ตามกำจัดความคิดลวงสี่ลหรือ
ทสี่ลเสียได้ เป็นกรรม, ความคุ้นเคยในสี่ล จนจิตเป็นปกติ ไม่คิดลวง
เป็นสี่ลบารมี^๑

เนกขัมมะ ความคิดหลักออกจากทุกข์ หรือความยุ่งเหยิงต่าง ๆ
เป็นเครื่องกำจัดความหมกมุ่นพัวพันที่เคยมีอยู่ เป็นกรรม, ความคุ้นเคย
ในเนกขัมมะ เป็นเนกขัมมบารมี^๒

ปัญญา พิจารณาจนเกิดความรู้จริง เห็นจริงขึ้น เป็นเครื่องกำจัด
ความรู้ชั่ว รู้ผิด หรือไม่รู้ เป็นกรรม, ความฉลาดเพราะคุ้นเคยในปัญญา
เป็นปัญญาบารมี ๔ นี้เป็นข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบโดยตรง^๓

วิริยะ ความเป็นผู้กล้าหาญบากบั่นหรือความเพียร, ว่าถึงผล
ก็คือกำจัดความเกียจคร้าน อาจน้อมไปได้ทั้งชั่วทั้งดี และทำนวางไว้
ในลำดับของบารมีทั้ง ๔ จึงเห็นได้ว่าเป็นอุปการะอุดหนุนบารมีทั้ง ๔
เป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านที่ตรงกันข้าม

ขันติ ความอดทน, อดทนไม่ทำชั่ว คือ ไม่ลุอำนาจของกิเลส
ที่เกิดขึ้นครอบงำ แล้วชักใจให้ออยากทำชั่ว อดทนไว้ไม่ทำชั่ว และ
อดทนทำดี แม้ไม่ชอบใจที่จะทำดี ก็อดทนทำเป็นเครื่องกำจัดความไม่
อดทนที่ตรงกันข้าม

สัจจะ ความจริงใจ, ใจจริงอยู่ว่าจะทำอะไรไม่เปลี่ยนความ
จริงใจ, นี้เป็นสัจจะ เป็นเครื่องกำจัดความไม่จริงใจ

อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น, ตั้งใจว่าจะทำอะไรก็ทำไป กำจัดความ
คลอนแคลน แปรปรวน

^๑ ในที่นี้ท่านกล่าวว่า สี่ลบารมีคือการมีปกติรักษาสี่ล ซึ่งคงจะหมายถึงสี่ลห้า สี่ล ๘ หรือ
สี่ล ๒๒๗ ข้อของพระสงฆ์นั่นเอง

^๒ เนกขัมมะที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ กล่าวถึงเป็นเนกขัมมะที่กรมหลวงชินวราฯ ทรงเรียกว่า
เป็นเนกขัมมะทางใจก็ได้

^๓ ปัญญาในที่นี้ไม่ใช่เป็นเรื่องของการเรียนหรือการศึกษาจากผู้อื่น แต่เป็นการพิจารณา
ใคร่ครวญความจริงด้วยตนเอง

เมตตา เป็นเครื่องกำจัดพยาบาท ปองร้าย

อุเบกขา เป็นเครื่องกำจัดกิเลส ที่ทำให้ยินดียินร้ายและงมงาย หรือกิเลสอื่นเสียได้ เพราะวางใจเป็นกลาง

ท่านวางลำดับ วิริยะ ชั้นดี สัจจะ อธิฏฐานะ เมตตา อุเบกขา ต่อจากปัญญาออกมา, เพราะฉะนั้น จึงสันนิษฐานเห็นว่า ทั้ง ๖ บารมีนี้เป็นอุปการธรรม ธรรมเป็นเครื่องอุดหนุน คือ อุดหนุนที่จะให้ท่านคิด เนกขัมมะ ปัญญาเกิดเจริญสืบต่อกันไป กว่าจะถึงที่สุด, เพราะถึงตั้งใจให้ท่าน ตั้งใจรักษาศีล ตั้งใจออกจากความหลง หรือออกจากทุกข์ ตั้งใจพิจารณาเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง แต่ถ้าขาดวิริยะ ชั้นดี สัจจะ อธิฏฐานะ เสียแล้ว ก็ไม่สำเร็จ ส่วนเมตตา ก็เป็นเครื่องกำจัดพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วจะทำใจให้ไปปองร้าย, อุเบกขา เมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดกิเลสยินดียินร้ายหลงงมงาย

รวมความว่าส่วนที่ชั่วที่ตรงกันข้าม อันนอนหมักหมมอยู่จัดเป็นอาสวะ, ส่วนดีที่นอนหมักหมมอยู่ที่เก็บไว้จัดเป็นบารมี ท่านจัดบารมีไว้เป็น ๓ ชั้น คือ บารมี สามัญที่เป็นขั้นต้นอย่างหนึ่ง, อุปบารมี บารมีที่จวนใกล้อย่างหนึ่ง ปรมัตถบารมี บารมีอย่างสูงอีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงว่า ท่าน การให้ ให้พัสดุสิ่งของต่าง ๆ นั้น เป็นบารมีสามัญ, ให้ลูกให้เมีย เป็นอุปบารมี, ให้ชีวิตที่ท่านชักตัวอย่างว่า ควักลูกตาให้ผู้อื่นที่ตาบอด เพื่อให้เขามีตาดู หรือแต่เนื้อให้คนที่อดอยากจนตัวตายนี้เป็นปรมัตถบารมี, แต่พิจารณาดูแล้ว ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น คนหนึ่งตาบอดจะควักตาคนตาดีไปใส่คนตาบอดจะเห็นได้อย่างไร ในชาติกตชาติ คือ ๑๐ ชาติ เช่นชาติที่เป็นพระเวสสันดรนั้น ให้ลูกให้เมียท่านจัดว่าเป็นอุปบารมี, แต่ถ้าพิจารณาจัดในชาติปัจจุบัน ก็จะพอเห็นได้ คือพระโพธิสัตว์เมื่อทรงครองสมบัติอยู่ ไม่ตระหนี่เหนียวแน่น แม้เนื้อเจือจานเป็นทานบารมี, ตั้งใจประพฤดีดีประพฤดีชอบ เว้นประพฤติชั่วประพฤติผิด เป็นศีลบารมี, มุ่งที่จะออกจากความยุ่งเหยิงพัวพันมีอยู่ในใจ เรียกว่า เนกขัมมบารมี, มุ่งที่จะรู้จริงเห็นจริงเป็นปัญญาบารมี, ส่วนบารมีอีก ๖ ก็อุดหนุนบารมีทั้ง ๔ ข้างต้น จึงให้ทรงปฏิบัติอยู่

เช่นนั้นได้ ตั้งแต่เสด็จจะสมบัติของผู้ครองเรือนออกไปแสวงหาโพธิ์ คือ ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ หรือความตรัสรู้ ไปจนเมื่อจวนจะตรัสรู้ แต่ยังไม่ตรัสรู้ จัดเป็นอุปบารมี บารมีที่จวนทีใกล้, ในเวลาที่ตรัสรู้ พระบารมีทั้ง ๑๐ เจริญเต็มที่เป็นปรมัตถบารมี, ก็ได้ปรมัตถประโยชน์ คือ วิชชาวิมุตติ เป็นพระพุทธรเจ้า เป็น พุทโธ ถ้าจัดเช่นนี้เห็นความ ได้ดี ท่านแสดงว่า พระพุทธรเจ้าบำเพ็ญพระบารมีเป็นพันเพื่อยุ่ แต่เป็น บารมีสามัญยั้งขึ้นไปเป็นอุปบารมีสูงสุดเป็นปรมัตถบารมี นึกดูในเวลา ที่จวนตรัสรู้ต้องผจญมารนั้น ก็ต้องใช้ปรมัตถบารมี คือ ทาน สละ หมจนจนถึงชีวิต ตาย เป็นตาย ที่ท่านแสดงไว้ว่า ตั้งจาตุรงคมหาปธาน ความเพียรใหญ่ ๔ ถ้าไม่ตรัสรู้ จะไม่ทรงคลายบัลลังก์ คือนั่งขัดสมาธิ อยู่, จิตของพระองค์ก็เป็นปกติ ไม่หวั่นไหว เป็นศีล, ความคิดสละสิ่ง ที่พัวพันหรือความพัวพันออกไป แน่วแน่ออยู่ในใจ เป็นเนกขัมมะ, พิจารณาจนรู้เห็นความเป็นจริง เป็นปัญญา, บารมีอีก ๖ ก็เป็นอุปการะ

บารมี กับ อาสวะ เป็นคู่กันอยู่เสมอ, ในขั้นต้นท่านแสดงว่า อวิชา ความไม่รู้เป็นต้นเดิม ออกมาก็เป็นความรู้ผิดจากความจริง เมื่อรู้ผิดจากความจริงก็ทำผิด เมื่อทำผิดก็ให้ผลที่ไม่ชอบใจ คือ เป็น ผลที่ผิด, ความรู้ถูกเกิดขึ้น แก่ความไม่รู้เดิมหรือรู้ผิดเสื่อมไปที่ละน้อย ที่ละน้อย เช่นเด็กแรก ๆ เกิดมาไม่รู้ว่ไฟเป็นอย่างไร นี่เป็นอวิชา ชนิดหนึ่ง, เมื่อเห็นไฟก็ไม่วู้ว่ไฟร้อน นี่อวิชาออกมารู้ผิดจากความจริง, เพราะไม่วู้ว่ไฟร้อน ก็ถูกไฟหรือจับไฟเข้า ความร้อนก็เกิดขึ้น นี้ให้เกิดความรู้ วู้ว่ไฟร้อน, เมื่อรู้เช่นนี้แล้วจะไม่จับไฟหรือป้องกัน ไม้ให้ไฟมาถูกตัวอีก นี่เป็นความฉลาด, ความรู้ถูกที่เกิดขึ้นแก่ความรู้ผิด เป็นตัวกรรม ความฉลาดที่มีเก็บอยู่ไม่สูญไป นั้นเป็นบารมี, ในข้ออื่น ๆ หรือในทางอื่น ๆ ก็เป็นเช่นนี้แหละ, คนเรียนอะไรต่าง ๆ เมื่อเรียนก็ แก่ความไม่รู้หรือแก่ความรู้ผิดในเวลาเรียน แต่เมื่อเสร็จจากการเรียน แล้ว ความฉลาดที่เกิดขึ้นเพราะเรียนไม่ได้สูญไม่ได้ดับ ยังคงมีอยู่, เพราะฉะนั้น ปัญญา ความรู้กับความฉลาด มีอาการเป็นอันเดียวกัน แต่รู้เกิดขึ้นเพราะเหตุฉลาดสืบเนื่องไปจากความรู้, คนที่ศึกษามากได้

ปัญญาความรู้นี้มากก็ฉลาดมาก น้อยในชาติปัจจุบัน แต่ว่าบางคนพอเกิดมา พุดจาได้ แสดงกิริยาได้, ผู้ใหญ่เห็นเข้าก็บอกได้ว่า เด็กคนนี้โง่ เด็กคนนี้ฉลาด แสดงว่าบารมีที่มีอยู่ในเด็กนั้นต่างกัน เด็กที่พูดออกมา หรือแสดงกิริยาออกมาให้ผู้ใหญ่สังเกตได้ว่าโง่ เพราะมีโง่อยู่, เด็กที่พูด และแสดงกิริยาออกมาให้ผู้ใหญ่สังเกตได้ว่าเด็กนี้ฉลาด ก็เพราะเขามีฉลาดอยู่ในภายใน, แต่จะไปฝาดูว่าฉลาด โง่ อยู่ที่ไหนหาไม่เห็น บารมี คู่กับอาสวะแต่ตรงกันข้ามเช่นนี้ ท่านจึงแสดงว่า บารมีเกิดขึ้นด้วยความรู้, เมื่อคนเราพบเห็นว่าอะไรต่าง ๆ เกิดความรู้ขึ้นก็แก้ความไม่รู้หมดไปที่ละน้อย เป็นอันกำจัดอาสวะออกไปที่ละน้อย ในที่สุดมีบารมีเต็มที่เป็นปรมัตถบารมี ก็กำจัดอาสวะด้วยประการทั้งปวง^๑

ข้อความนี้ เป็นพระมติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เกี่ยวกับบารมีโดยละเอียด พร้อมทั้งวิเคราะห์คำสอนและข้อแสดงธรรมะของเก่าด้วย มีพระดำริว่า บารมี ซึ่งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญแล้วจะบรรลुพระโพธิญาณ น่าจะออกจากศัพท์ ปรมะ แปลว่า อย่างไร (ตรงกับพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้กล่าวมาแล้ว) ความหมายของศัพท์คงจะมุ่งว่าเป็นทางไปในทางที่ดีขึ้น ความหมายที่ชัดเจนคือ “เก็บดีเก็บถูก” น่าจะตรงกันข้ามกับคำว่า “อาสวะ” ซึ่งแปลว่าของหมัก ดอง มีความหมายว่า “การเก็บชั่วเก็บผิด” คนเขาเมื่อทำบุญและบาป จะได้ผลดีผลชั่วหมดไปเป็นคราว ๆ ตามกฎแห่งกรรม แต่จะหลงเหลือ *ความคุ้นเคยในทางดีและชั่ว* อยู่ ชักนำไปเลือกทางดีหรือชั่วต่อไป เรียกว่า บารมี และอาสวะตามลำดับ คำอธิบายของท่าน ซึ่งชี้ให้เห็นที่ละบารมี นับว่าแปลกไปจากที่เคยอธิบายกันมาแต่ก่อน ๆ ซึ่งจะกล่าวแต่ว่า บารมีคือ คุณธรรมที่บำเพ็ญเต็มแล้วจะบรรลุพระโพธิญาณ มี ๑๐ ประการ แต่ไม่เคยมีกล่าวว่ บารมีนี้ต่างและเกี่ยวเนื่องกับการกระทำความดี หรือการประพฤติธรรมอย่างไร เช่นไม่ได้กล่าวชัดถึงความต่างและเกี่ยวข้องระหว่างการกระทำทาน และทานบารมี

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, *ธรรมานุกรม* (นครหลวงฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๓๒-๒๓๕.

ข้อที่ควรสังเกตคือ ท่านแยกบารมี ๑๐ ประการออกเป็น ๒ หมวด ๔ บารมีแรก นั้นท่านว่าเป็นข้อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบโดยตรง ส่วนอีก ๖ บารมีหลังนั้น เป็นอุปการกรรม หรือกรรมเครื่องอุดหนุน ให้ ท่าน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา เกิดเจริญสืบต่อไป^๑

ในเรื่องบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ท่านอธิบายว่า บารมีเป็นขั้นต้น อุปบารมี เป็นบารมีที่จวนใกล้ (ปรมัตถ์) ปรมัตถบารมี เป็นบารมีอย่างสูง ยกตัวอย่างเรื่องของ ท่านว่า ให้ผัสสุขสิ่งของเป็นบารมี ให้ลูกเมีย เป็นอุปบารมี ให้อวัยวะ และชีวิต ปรมัตถบารมี ผิดไปจากคำอธิบายของอาจารย์ท่านอื่นที่ว่า ให้สิ่งของภายนอกรวมทั้งลูกเมีย เป็นบารมี ให้อวัยวะ เป็นอุปบารมี และให้ชีวิตเป็นปรมัตถบารมี สุตทัาย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงอธิบายว่า พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีครบในพระชาติสุดท้าย และจะได้บำเพ็ญ ปรมัตถบารมีบริบูรณ์ เมื่อตรัสรู้

๖. ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในที่นี้หมายถึงรูปภาพจิตรกรรมแบบไทยที่เขียนระบายลงบน ฝาผนังในพระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป พระปราสาท พระระเบียง และศาลาการเปรียญ มูลเหตุของการเขียนภาพฝาผนังนั้น อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ได้อธิบายมีความ พอสรุปได้ว่า

ในสมัยโบราณ นิยมประดับตกแต่งอาคารทั้งเหย้าเรือนด้วยม่านปักเป็นลวดลาย และภาพเรื่องราวต่าง ๆ ม่านที่ใช้กันตามบ้านเรือน นิยมปักเป็นภาพเรื่องในวรรณคดี ในวัดนิยมปักม่านเป็นเรื่องมารวิชัย และเทพชุมนุม ถวายวัดเป็นพุทธบูชา มีตัวอย่าง เช่น ในบทเสภาขุนช้างขุนแผน เมื่อลาวทองก่อนที่จะลงมายังกรุงศรีอยุธยา ได้ปักม่านถวาย วัดพระธาตุ เป็นต้น เพราะมีคติถือว่า

---

^๑ ทำให้หน้าคิดว่าในไตรภูมิพระร่วงก็ดี ในคัมภีร์อื่น ๆ ก็ดี ที่ใช้คำว่า บุญสมภารบารมี นั้น ท่านอาจจะแบ่งท่านเองเดียวกันนี้ คือ ข้อปฏิบัติโดยตรง เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรม เป็นบารมีที่ เรียกว่าบุญ ส่วนบารมีนอกนั้นเป็นสมภาร ซึ่งในที่นี้หมายถึงเครื่องอุดหนุน ซึ่งในขณะปฏิบัติจริง ๆ จะแทรกอยู่ในการบำเพ็ญบารมี ๔ อย่างต้น คือเป็นของที่ต้องกระทำ

“การปักม่านถวายวัด ควรปักเป็นเรื่องพระศาสนา จึงจะต้องด้วยประโยชน์ เพราะเมื่อนำไปกางกันบูชาพระปฏิมากรเข้าแล้ว ย่อมเป็นการช่วยให้ คนทั้งหลายที่เข้ามาข้างในวัดได้แลเห็น แล้วบังเกิดความสนใจและเข้าใจ ในพระเกียรติคุณแห่งองค์สมเด็จพระศาสดายิ่งขึ้น การปักม่านถวาย วัดจึงเป็นบุญกิริยาอย่างหนึ่ง. . .”^๑

ต่อภายหลัง เมื่อผู้คนเห็นม่านสวยงามก็ชอบใจ อยากให้มีติดอยู่เช่นนั้นตลอด ประกอบกับม่านเป็นวัสดุที่ขาดซำรุดง่าย ในวัด เขียนภาพเรื่องทางพุทธศาสนา ถ้ายแบบจากม่าน ลงฝาผนังให้คงทนถาวร^๒

พระอารามต่าง ๆ ในประเทศไทยที่มีภาพเขียนบนฝาผนังมีอยู่มาก พระอุโบสถที่ ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา มักจะมีภาพแสดงเรื่องไตรภูมิ มีสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และภูมิอื่น ๆ อยู่ทางด้านหุ้มกลองหลังพระปฏิมา ด้านหน้าพระปฏิมานิยมทำภาพมารวิชัย ส่วนด้านข้าง มักจะเป็นภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ เป็นภาพพุทธประวัติบ้าง ภาพชาดกบ้าง ภาพวรรณคดีบ้าง ที่มีมากที่สุดคือ ภาพทศชาติ ซึ่งแสดงถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ภาพเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นภาพสำหรับประกอบคำสอนของพระสงฆ์ ซึ่งมักจะใช้เรื่องชาดกเป็นเรื่อง สาธกในการแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพประกอบไปด้วย และจะได้มีความ ชำบซึ่งในรสพระธรรมยิ่งขึ้น^๓

ในการศึกษาความคิดเรื่องทศชาติหรือเรื่องบารมีในประเทศไทย การดูภาพจิตรกรรม ฝาผนังจึงมีส่วนช่วยในการตีความอธิบายคติความเชื่อในสังคมได้บ้าง

มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมี แพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ช่างมักจะเขียนภาพ เรียงกันไป ตามพระชาติที่กล่าวในนิบาตชาดก ชาติหนึ่ง ๆ มักจะแสดงให้เห็นเป็นหลาย ๆ ตอน เช่น ในช่องที่เขียนภาพเตมีย์ชาดก เล่าเรื่องตั้งแต่พระเตมีย์กุมารโดยเสด็จพระราชบิดา

^{๑,๒} จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง ต้นฉบับลายมือเขียน ลงวันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๑๗

^๓ คงจะเป็นทำนองเดียวกับที่โบสถ์ในคริสตศาสนาก็นิยมเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือ ทำภาพกระจกสี เป็นเรื่องราวในพระคัมภีร์ เป็นการเจริญศรัทธาปสาทะของศาสนิกชน

ออกว่าราชการในวันที่มีตัดสินคดีนักโทษ จึงเกิดความเกรงกลัวว่าจะต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องตัดสินประหารชีวิตนักโทษและไหม้อยู่ในนรก จึงแสวงหาเป็นคนพิการ แม้ถูกทดลองอยู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็มีได้ห้วนไหว จนกระทั่งพระราชบิดาทรงเห็นว่าเป็นกาลกณีต่อบ้านเมือง จึงให้นำพระเตมีย์กุมารไปประหารเสีย ในขณะที่พนักงานกำลังขุดหลุมพระเตมีย์ก็ได้ยกรถขึ้นทดลองกำลัง ภาพที่มักจะเห็นกันอยู่เสมอ คือภาพที่พระเตมีย์โดยเสด็จออกว่าราชการ ตอนถูกทดลอง และตอนยกรถ

เรื่องมหาชนกเล่าตั้งแต่ มหาชนกกุมารถูกเด็กอื่น ๆ ล้อเลียนว่าเป็นลูกหญิงม้าย จึงมาตามความจริงจากแม่ ตอนไปค้าสำเภา ถึงตอนสำเภาอัปปาง นางมณีเมขลาพาไปวางบนแท่น

สุวรรณสามขาด สุวรรณสามอยู่ในป่าท่ามกลางสัตว์ต่าง ๆ เมื่อทำวป่ลัยกษราช ยิงสุวรรณสาม จนถึงสุวรรณสามกินชีพ

เนมิราชขาด มักจะเน้นเรื่องการไปสวรรค์นรก เพราะเป็นแกนของโลก

มโหสถขาด ส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องศึกจูลณี คงจะเป็นเพราะเป็นฉากรบ มีความเคลื่อนไหวมาก สามารถนำมาเขียนเป็นรูปได้ดี

ภุทิตตขาด จะเล่าตั้งแต่พระฤาษีมอบมนต์อาถรรพ์สำหรับปราบงูให้แก่พราหมณ์พเนจรซึ่งมารับใช้ตน พราหมณ์ได้สาธยายมนต์อาถรรพ์ไปจนถึงบริเวณที่พระภุทิตตจ่าศีลบนจอมปลวก นางนาคทั้งหลายที่มาคอยปรนนิบัติ ก็ตกใจหนีลงน้ำไป

จันทกุมารขาด ท้าวสักกะทำลายพิธีบูชาญพระจันทกุมาร ประชาชนพากันมาปล่อยสัตว์บูชาญ

นารทะ มีภาพแสดงหลายตอน เช่นตอนที่พระธิดาพระเจ้าอังคตราชประกาศแก่ประชาชน, พระนารทโพธิสัตว์เสด็จมาจากพรหมโลก เพื่อทรมานพระเจ้าอังคตราช

วิรุณบัณฑิต มีภาพแสดงหลายตอน เช่น การเล่นสกาพนัน ระหว่างพระเจ้าธัญชัยกับปุลณกยักษ์, ปุลณกยักษ์ชนะ ได้วิรุณบัณฑิตไปเป็นเชลย, วิรุณบัณฑิตเกาะหางม้าของปุลณกยักษ์เหาะไปในอากาศ ไปจนถึงนาคนคร

เวสสันดรขาด เล่าเรื่องตามลำดับตั้งแต่การบริจาคช้างปัจจัยนาค พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมือง จนถึงกลับเข้าเมืองอีกครั้งหนึ่ง

จากการศึกษาภาพเขียนฝาผนังเราอาจจะสันนิษฐานความเชื่อในพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการบำเพ็ญบารมี จะสังเกตได้ว่าในความคิดของช่างเขียน การบำเพ็ญ

บารมีเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์หรือภาพหลักของเรื่อง ภาพหลักเหล่านี้มักจะแสดงถึงแก่นเรื่อง ไม่แสดงอารมณ์มากนัก แม้แต่กริยาท่าทางก็จะทำตามแบบอารมณ์ของรูปจะอยู่ที่ตัวกากหรือตัวประกอบ อารมณ์ของตัวประกอบนี้มักจะเป็นการแสดงนิสัยของปุถุชน เช่นภาพในเวสสันดรชาดกที่วัดราชสีหราชาราม (ธนบุรี) ในตอนที่พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมืองรำลาพระราชบิดา พระราชมารดา แสดงหลักทางพุทธศาสนาว่า การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ แต่อย่างไรก็ตาม ท่าทางของพระเวสสันดรก็แสดงความมั่นใจว่า ได้ทำสิ่งที่ถูกต้อง ส่วนภาพกาก แสดงอาการร้องไห้บ้าง หัวร้อต่อกระซิกกันบ้าง แสดงอารมณ์ที่ไม่ได้ร่วมกับการพลัดพรากของภาพหลักเลย เมื่อพระเวสสันดรกลับมาเมือง ภาพกากมีภาพคนเสพสุรา ไม่แสดงความสนใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น บางครั้งภาพกากแสดงอาการทะเลาะวิวาทกัน แสดงให้เห็นว่าการมีชาติ มีภพมิใช่เรื่องบันเทิงสุข ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่างต้องการเน้นเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพระมหาบุรุษผู้บำเพ็ญบารมี และเฝ้าหาทางสู่นิพพานกับปุถุชนผู้ที่ยังคงหลงอยู่ในโลกียะ

การศึกษาภาพฝาผนังจะเป็นการอธิบายปัญหาอีกข้อที่มักจะมีผู้กล่าวถึงอยู่เสมอคือ “ทำไมลำดับของบารมีในทศบารมีจึงตั้งต้นด้วย ทาน, ศีล. . .” ไม่ตรงกับบารมีที่บำเพ็ญในทศชาติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งขึ้นต้นด้วยเนกขัมมบารมี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเพราะเราถือตามลำดับชาติ ในนิบาตชาดก ซึ่งพระคันถรจนจารย์ได้เรียงเอาไว้อย่างดีแล้ว ถือกันมาเป็นเวลานาน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในการเขียนภาพเราจะดูได้ง่ายว่าเป็นภาพเรื่องอะไร แต่เรื่องบารมีนั้นยังมีการโต้แย้งกันอยู่ว่า บารมีใดเด่นกว่าบารมีอื่นในเรื่อง (ดูคำอธิบายในหน้า ๑๕๓) อนึ่ง การเรียงชาติตามนิบาตชาดกค่อนข้างจะแพร่หลายในเมืองไทย ดังจะเห็นว่ามีการท่องหัวใจทศชาติว่า “เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว” ถือว่าเป็นสิริมงคล ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ จะเห็นได้ว่า เรื่องราวของบารมีได้มีส่วนใกล้ชิดกับชีวิตของคนไทย อันจะเห็นได้จากความนิยมในวัฒนธรรมและศิลปะ เป็นต้น

เราพอจะสรุปความคิดเรื่องบารมี ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เป็นสองแนว คือความคิดในด้านพุทธศาสนาโดยตรง และอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทย

สำหรับความคิดด้านพุทธศาสนานั้น นับได้ว่าไทยรับเอาความคิดจากคัมภีร์สมัยที่สองดังที่กล่าวในบทที่ ๔ ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ คือความคิดเรื่องบารมี ตั้งแต่สมัยสุโขทัยก็มีคัมภีร์ เช่นไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ตามอย่างที่กล่าวใน

ชาติกัญฐกถา และจรียาปิฎก สมัยอยุธยา มีศัพท์ว่าบารมีในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ บทสวดและเทศน์มหาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็มีคติเรื่องการทำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีครบทุกประการ โดยมีทานบารมีเป็นบารมีที่เด่นกว่าอย่างอื่น นอกจากนั้นยังมีเรื่องอื่น เช่นพระปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงทศบารมีอยู่หลายตอนด้วยกัน เพียงแต่มีการใช้ภาษาเพื่อแสดงรสวรรณคดี จึงต้องใช้ถ้อยคำต่าง ๆ เช่นในหน้า ๑๔๖ ของวิทยานิพนธ์นี้ ที่สำคัญที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ อธิบายคำ และความว่าบารมีตามมติของพระเถระ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ท่านทั้งสามที่ได้เอ่ยพระนามมานี้ ได้รวบรวมความคิด ในพระสูตรต้นตอปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จรียาปิฎก พุททวงศ์ และอรรถกถา มาวิจารณ์เสนอมติของตนเองด้วย ทำนองเดียวกับพระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ เช่น พระธรรมปาละ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าในทางธรรมะ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ถือว่าบารมีหมายความว่า “คุณธรรม ๑๐ ประการ มีทาน และศีล เป็นต้น ที่ปฏิบัติแล้วจะทำให้บรรลุพระโพธิญาณได้” บารมีแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุપบารมี และปรมัตถบารมี

อิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีต่อวัฒนธรรมไทยนั้น เราจะเห็นได้หลายทางประการแรก ในด้านวัฒนธรรมการปกครอง ตั้งแต่เดิมมีความคิดที่ว่ากษัตริย์เป็นหัวหน้าคอยปกครองรักษาระเบียบของสังคม ในสมัยสุโขทัย จะเห็นได้จากจารึก และคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงว่ามีวิวัฒนาการในความเชื่อว่า กษัตริย์จะสามารถนำสังคมไปในทางที่ดีขึ้นได้ เพราะกษัตริย์ไม่ใช่มีหน้าที่เป็นผู้ปกครองเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผู้นำทางศีลธรรมด้วย กล่าวคือ จะบำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระโพธิญาณ และชี้แนะทางแก่บุคคลอื่นด้วย ความคิดนี้ทำให้ต่อมาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ คำว่าบารมีกลายเป็นคำที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ (และเลยต่อมาถึงบุคคลสามัญ)

ประการที่สอง ถือว่าความคิดเรื่องบารมีก่อให้เกิดประเพณีการสวดและเทศน์มหาชาติ เป็นต้น

ประการที่สาม ในด้านศิลปะ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นแรงบันดาลใจให้ช่างเขียนภาพประกอบเป็นจิตรกรรมฝาผนังออกในรูปแบบต่าง ๆ ตามความคิดของช่าง

มิตรบพ

คาถาของพระเทมียไพธีสถาว สอนสารถี
เมื่อกำลังพูดหลุมจะฝังพระองค์

— ๑๐ —

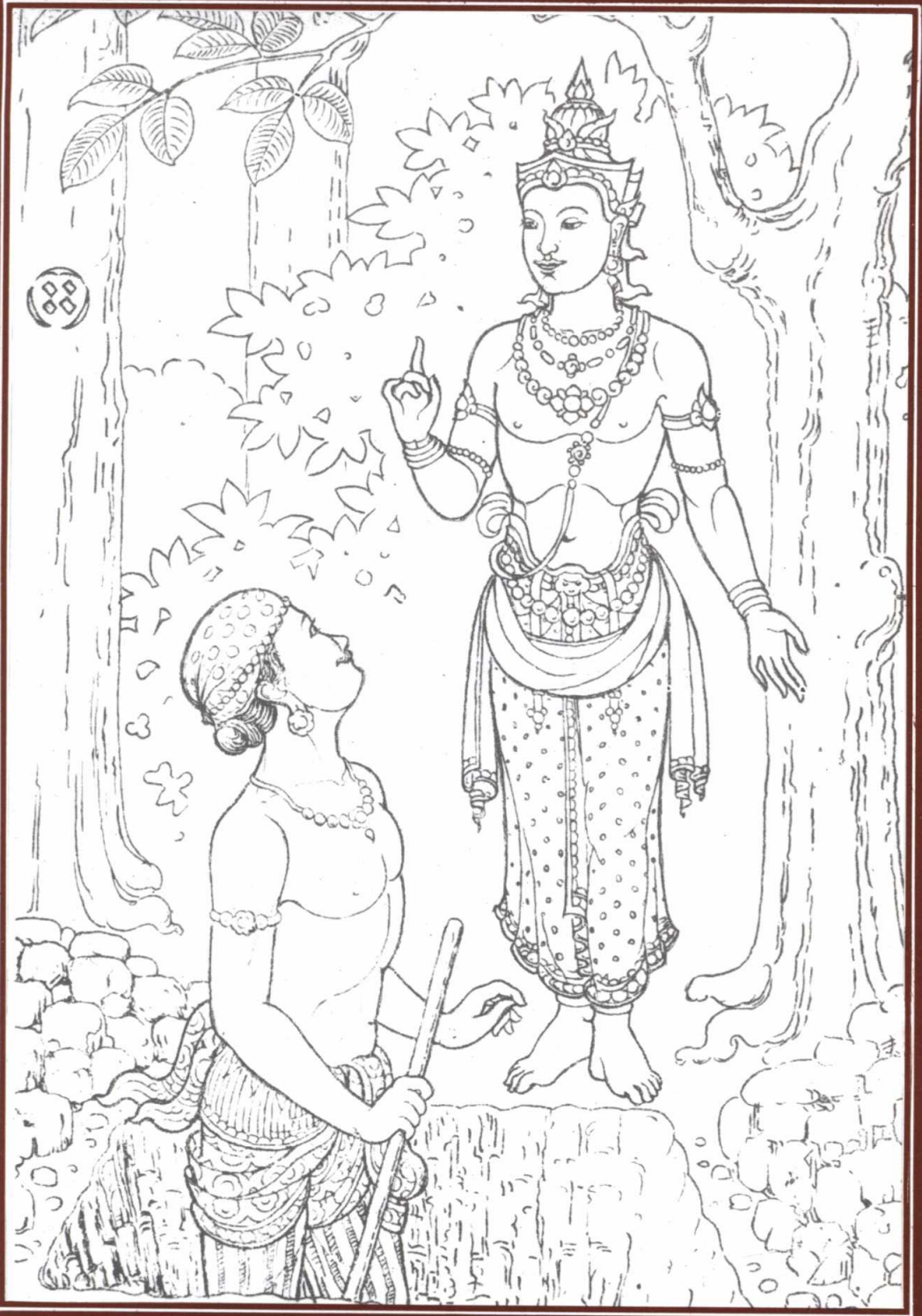
สักกตฺวา สักกโต โทติ คร โทติ สคารโว
วณฺณเกตฺตํ โทติ โย มิตฺตํ ม ทฺพฺภตฺติ ฯ

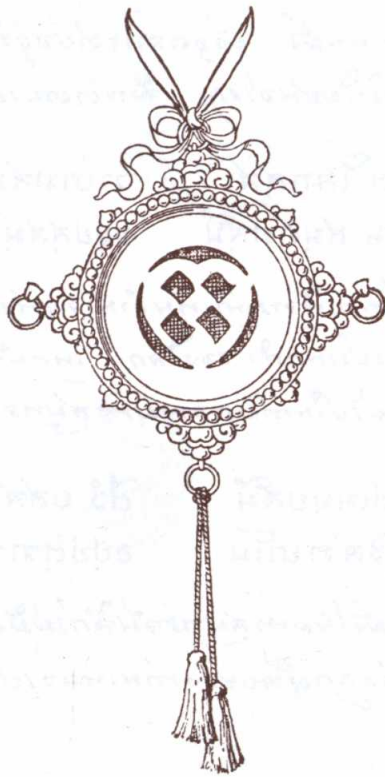
คนไม่ประทุษร้ายมิตร บ่อมสักการท่น ท่นบ่อมสักการตอบ
ถนพท่นท่นท่นบ่อมถนพตอบ มีผู้คิดตลและได้บรตีไปพระตนท ๗

ปฺชิตฺเก ลภเต ปฺชํ วมฺทํเก ปฏฺฐิวมฺทํ
ยโสภิตฺตํ โย มิตฺตํ ม ทฺพฺภตฺติ ฯ

คนไม่ประทุษร้ายมิตร บุทท่นบ่อมได้บรตอบ
โหวท่นบ่อมได้โหวตอบ แลได้อิศรยบศ ได้บรตีบศ ๗

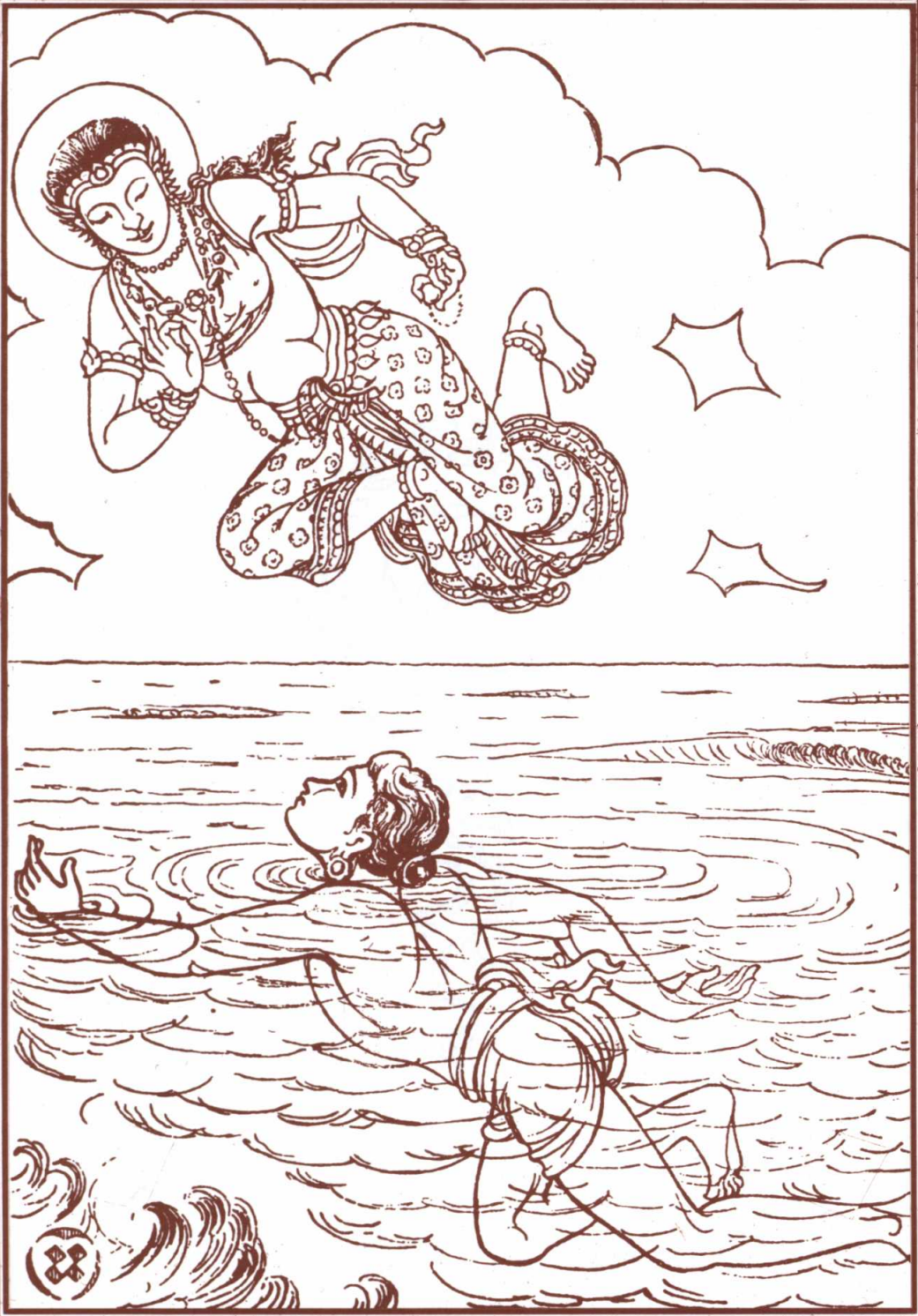

พระเนมิราช

ศรีสัปดาห์พระมาตลีเทวบุตร

ปุจุฉามิ คัม มาตลี เทวสารถิ
อิเมณู มจจ กิมกัมสุ ปาปี
เยเม ชนา เวตรถิ ปตฺนุติ ฯ

คูก่อนมาตลีเทวสารถิ ข้าขอถามท่าน
สัตว์เหล่านี้ทำบาปอะไร ๆ
สัตว์เหล่านี้จึงตกนรกชื่อเวตรถิ ฯ

พระมาตลีทูลพระเนมิราช

เย ทุพฺพเล พลวณฺโต ชิวโลเก
หิเสนฺติ โรเสนฺติ สุปาปกมฺมา
เต ลุทฺทกมฺมา ปสเวทฺว ปาปี
เตเม ชนา เวตรถิ ปตฺนุติ ฯ

ชนเหล่าใดมีกรรมเป็นบาปหนัก
มีกำลังมาก ย่อมข่มเหงรบกวนคนมีกำลังน้อย
ในโลกเมื่อกำลังมีชีวิตอยู่
ชนเหล่านั้นมีกรรมอันลามก ย่อมรับผล
อันเป็นบาปนั่นเอง
ชนเหล่านั้นจึงตกนรกชื่อเวตรถิ ฯ

୫ - ଧର୍ମ ବିନା

।। ସଂପଦ ବିକାଶ ।।

ପ. ଲ. ୧୯୫୦

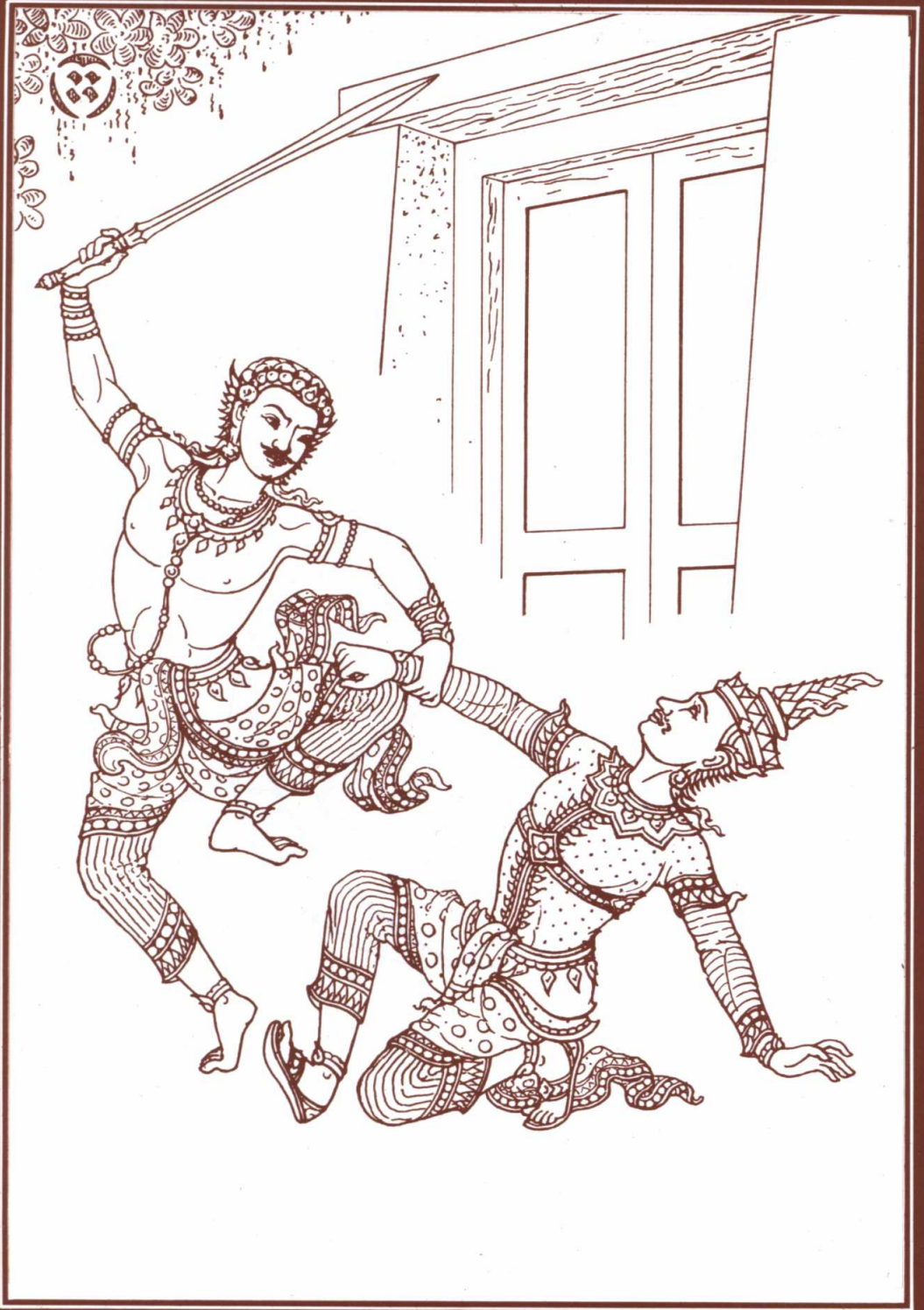

विज्ञानं यत्तिलं लघुशं

विद्यया समिबद्धम् ॥२॥

୯- ମାୟାବଦନ

ପଦ୍ମଲତା

ପ.ମ. ୧୭୫୯୮

சிவசுந்தரி

சென்னை: சிவசுந்தரி பதிப்பகம், 1980

จันทกุมารชาดก

มีราวเรื่องว่า พระยาเอกราชาเจ้าเมืองปุพพวดี ทรงพระสุบินว่าได้ขึ้นสวรรค์ ครั้นตื่นบรรทมมีพระหฤทัยใคร่จะไปจริง ๆ จึงตรัสปรึกษากันทหาลพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิต ว่ามีทางจะไปสวรรค์แก่ภพนี้ได้อย่างไรบ้าง ทหาลพราหมณ์เห็นได้ช่องที่จะทำลายล้างพระจันทกุมารโพธิสัตว์ ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ในพระยาเอกราชา ด้วยเป็นผู้กตขวางมิให้ได้พิพากษาความกินสินบน จึงกราบทูลว่า มีทางที่จะเสด็จไปสู่สวรรค์ได้ด้วยฆ่าคน มีต้นพระราชบุตรกับทั้งสัตว์สิ่งละสี่ ประกอบการบูชาญ พระราชาก็ตกลงปลงพระหฤทัยที่จะทำตาม ตรัสสั่งให้จับพระราชบุตร มีพระจันทกุมารเป็นต้นกับทั้งคนอื่นอีก พันธนาการเพื่อฆ่าบูชาญ

ฝ่ายทหาลพราหมณ์ก็ตกแต่งสถาน เชิญเสด็จพระราชพาบุคคลอันจะฆ่าไปสู่ที่บูชาญ ให้พระจันทกุมารนั่งกับพระศอในหลุมแล้ว ทหาลพราหมณ์ถือธาดาทองเพื่อรองโลหิตมือหนึ่ง อีกมือหนึ่งจับเอาคาบเพื่อจะค้ำพระศอ

พระนางจันทาชายาพระจันทกุมารไม่ทนได้ จึงประนมหัตถ์ตั้งสัจจาธิษฐานขอแรงอมมนุษย์ช่วย ท้าวสักกเทวราชก็ฉวยก้อนเหล็กอันโพลง (คือวชิราวุธ) เหาะลงมาคุกคามพระราชว่า ถ้าไม่ปล่อยคนทั้งนั้นจะสังหารเสียด้วยก้อนเหล็ก พระราชามีความกลัว จึงสั่งปลดเครื่องพันธนาการ และในขณะเดียวกันนี้ ผุ่ชอนันมาประชุมอยู่ที่ทุมทหาลพราหมณ์ด้วยก้อนดินถึงแก่ความตาย

สมเด็จพระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความชื่อนั้น ตรัสว่า

สพเพ ปตฺนุติ นิริยํ ยถา ตํ ปาปกมฺมํ กตฺวา

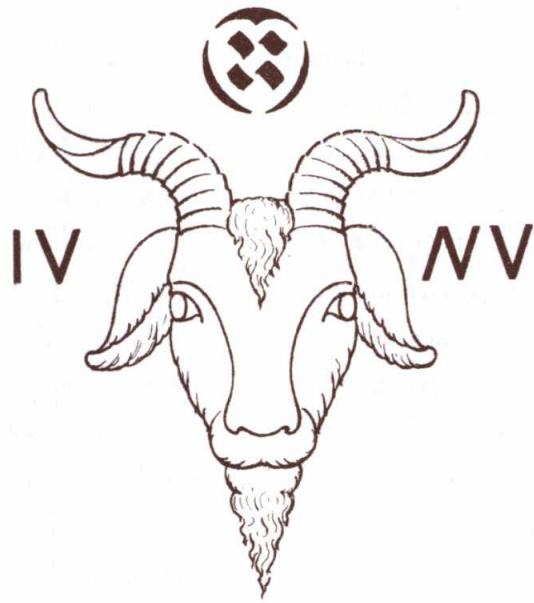
นหิ ปาปกมฺมํ กตฺวา ลพฺภา สุขฺติ ธิโต กนฺตุนฺติ ฯ

สัตว์ทั้งหลายทำบาปกรรมไว้อย่างไร ย่อมตกนรกหมด

สัตว์ทั้งหลายไม่ทำบาปกรรมเลย ไปจากโลกนี้ย่อมได้สุคติ ฯ

सत्त्वस्त्वा न तद्यु न
संवेष्टि गवत्ते

ภาษาสกอต

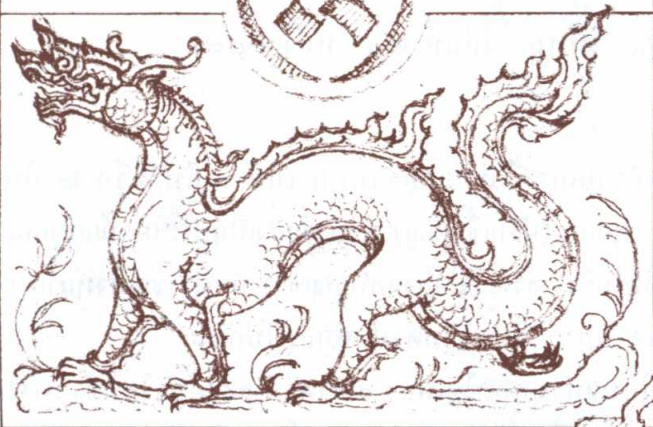
เมื่อพระพรหมนารถโพธิสัตว์ เสด็จเทิรลงสู่จันทกปราสาทในมิดิลามทานกร ทรง
ทรมานพญาอังกติราช ผู้เห็นผิดไปว่า เทวดาไม่มี บิดาก็ไม่มี โลกหน้าก็ไม่มี ตั้งต้นด้วย
คำถามคำตอบ ดังนี้ :

พระราชา - ปุจุลามี ตี นารถ เอตมตถิ	ข้าแต่พระนารถ
ปุจุโไซ จ เม นารถ มา มุสา ภณิ	ท่านอย่าปกข้าชอดาม
อตุติ นุ เทวา บีโร นุ อตุติ	โลกหน้า เทพ พ่อ ตาม
โลโก ปโร อตุติ ชโน ยมาท ๗	เขาว่านันมีหรือนา ๗
พระนารถ - อตุเดว เทวา บิตโร จ อตุติ	บิตา สุธาสิ
โลโก ปโร อตุติ ชโน ยมาท	โลกหน้ามีอย่างเขาวา
กาเมสุ คิทุธา จ นรา ปมุพุหา	คนหลงในกามา
โลภี ปรี น วิทุ โมหุตุคา ๗	โลกหน้านั้นย่อมไม่รู้ ๗
พระราชา - อตุดีติ เจ นารถ สทุทหาสิ	ท่านเชื่อว่ามิใช่
นิเวสนิ ปโรโลก มทานิ	คนตายไปมีบ้านอยู่
อิเชว เม ปญจสถานิ เทหิ	ขอทองहार้อยกู่
ทสสามิ เต ปโรโลก สหสุส ๗	โลกหน้าข้าเพิ่มพันใช้ ๗
พระนารถ - ทชฺเชมุ โช ปญจสถานิ โภโต	หากให้ทรงศีลทาน
ชฌณาม เจ สีสวนุติ วทณฺญิ	ทองहार้อยจักถวายได้
ลุกุทนต์ โภณฺติ นิรเว วสนฺติ	ให้หยาบใครจักไป
โก โจทยะ ปโรโลก สหสุส	ในนรกทวงทองพัน
อิเชว โย โหติ อธมฺมสีโล	ใครคร้านทำลายก
ปาปาจาโร อลโส ลุกุทกฺมโม	บัณฑิตยก็ยั้งกั้น
น ปณฺธิกา ทสฺมึ อณฺเฑ ททนต์	เพราะคนชะนิตนนี้
น หิ อากโม โหติ ตดาวิชฺมฺหา	ย่อมให้ทรัพย์สินไม่ได้
ทกุชฺชจ ไปสึ มนฺชชา วิทิกฺวา	ใครหมั่นทานศีลสรรพ
อฏฺฐชานกั สีสฺวานุติ วทณฺญิ	ชนให้ทรัพย์สินด้วยเต็มใจ
สยเมว โภเกหิ นิมนฺตยนต์	เพราะคนอย่างนั้นใช้
กมฺมึ กริกฺวา ปุนมาทเรสิ ๗	ใช้ทรัพย์สินเมื่อเสร็จงาน ๗

๒๔๖๓

อเนกอนตททยขี

วิมลสมุ อเสสโต

สาธุกรรม ในวิรุชาดก

ยาดานุยาฮี จ ภาวหิ มาณว
อลุลลจ ปาณี ปวิรัชชยสสุ
มา จสสุ มิตฺเตสฺ กทาจิ ทุพฺภิ
มา จ วสํ อสตีนิ นิกฺขเจ

ณะมาณพ บุคคลพึงเป็นผู้มีปกติไปตามบุคคลผู้ไป (ก่อน) บุคคลอย่าพึงเฝ้ามืออัน
เปี่ยมเสียว บุคคลอย่าประทุษร้ายในเหล่ามิตรในกาลไหน ๆ และบุคคลอย่าถึงอำนาจแห่งหญิงทั้ง
หลายผู้ลามก.

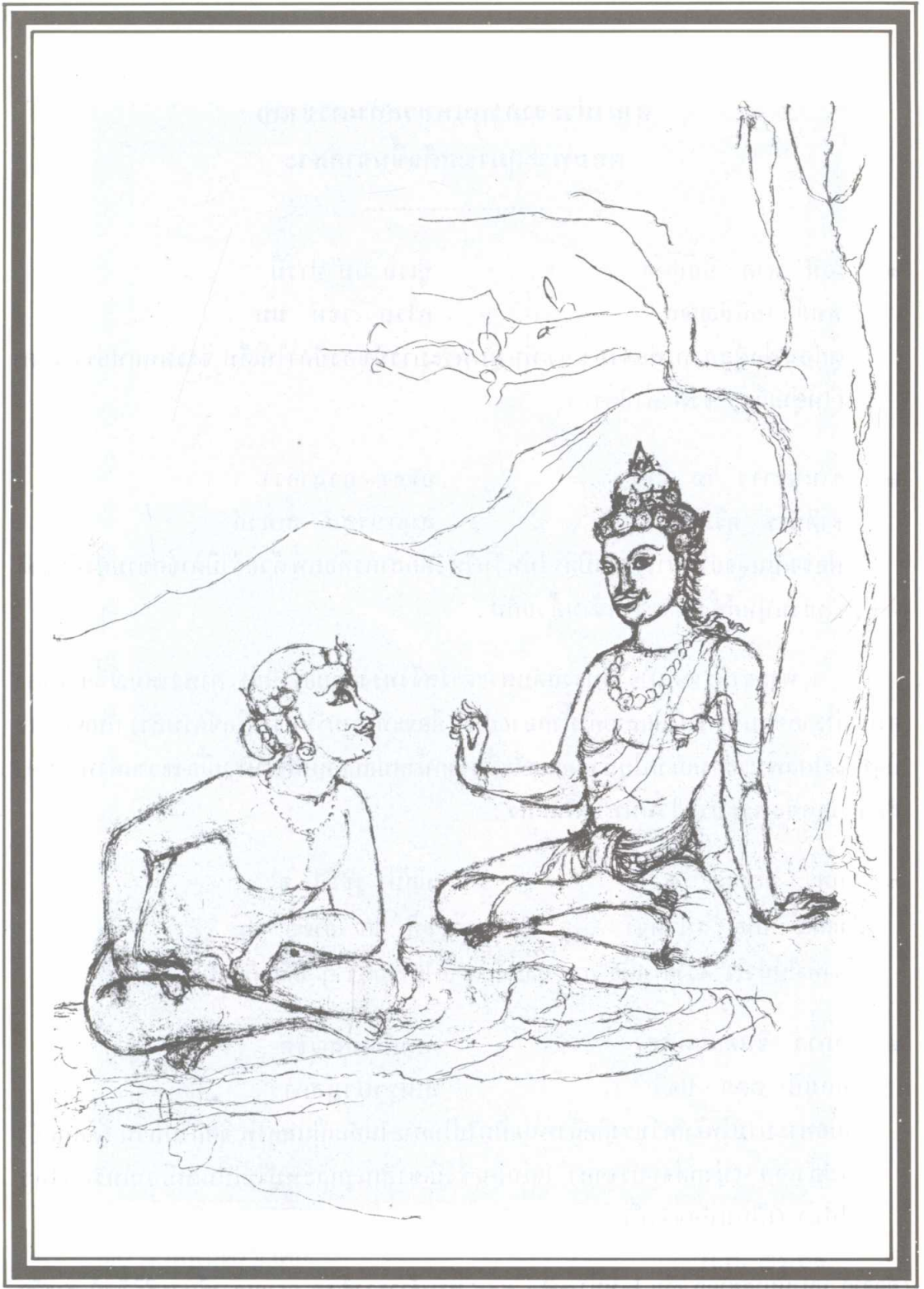
(ข้อ ๕๕๔ สยาม. เล่มที่ ๒๘ หน้า ๓๔๘)

อธิบาย

๑. บุคคลใดเชื่อเชิญบุคคลผู้ไม่เคยอยู่ร่วมกัน (แม้ ๑ คืน หรือ ๒ คืน) แลผู้ไม่เคยเห็น
กันด้วยให้หนึ่ง บุคคล (ผู้รับเชื่อเชิญ) พึงทำซึ่งสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลนั้น (ไม่ต้องกล่าว
ถึงเขาเชิญให้ดื่มให้กิน ซึ่งจะไม่ต้องตอบคุณเขา) นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวบุคคลผู้สนอง
คุณนั้นว่า ยาดานุยาฮี มีปกติไปตามบุคคลผู้ไปก่อน
๒. บุคคลอยู่ในเรือนแห่งบุคคลใดเพียง ๑ ราตรี และได้บริโภคข้าวน้ำในเรือนแห่งบุคคล
ใด ไม่พึงคิดกรรมชั่วช้าแม้ด้วยมนัสต่อบุคคลนั้น บุคคลผู้ไม่ประพฤติดังนั้น ชื่อว่าผู้ประทุษ
ร้ายมิตร เฝ้ามืออันเปี่ยมเสียว
๓. บุคคลพึงนั่งหรือนอน ณ เงามแห่งรุกขชาติใด ก็ไม่ควรตัดรากกิ่งแห่งรุกขชาตินั้นเสีย
(บุคคลผู้ทำกรรมชั่วช้าแก่รุกขชาติผู้หาเจตนามิได้ ผู้มีแต่เงอันได้ใช้ร่มบัง) ชื่อว่าประทุษ
ร้ายมิตรอย่างชั่วช้าทีเดียว (ไม่พังกกล่าวถึงประทุษร้ายมนุษย์ด้วยกันจะไม่ชื่อว่าประทุษ
ร้ายมิตร)
๔. บุคคลพึงให้แผ่นดินนี้แม่เต็มด้วยทรัพย์แก่หญิงที่ตนคาด (ว่าเราผู้เดียวที่หญิงนี้รัก หญิงนี้
ไม่ปรารถนาชายเหล่าอื่น ปรารถนาแต่เราเท่านั้นดังนี้) หญิงนี้ได้โอกาสแห่งอันประพฤดิ
ล่วง ก็ดูหมิ่นล่วงบุคคลนั้น (เพราะฉะนั้น) บุคคลไม่ควรรุดอำนาจแห่งหญิงผู้ลามกเหล่านั้น.

(คัดจาก มหานิบาตชาดก เล่ม ๒ หน้า ๓๒๐-๓๒๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณสมเด็จพะสังฆราชเจ้า ทรงแปล)

กาลาประจำภาพมหาวาสันดรชาดก
ตอนพระกุมารเสด็จขึ้นจากสระ

๑. เอहि คาค ปิยปุต
หทย เมภิสิญเจต
ปุเรถ มม ปารมี
กโรถ วจัน มม
ดูก่อนพ่อผู้ถูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนพระบารมีของบิดาให้เต็ม จงรดหญ่กัทยของบิดา
(ให้ชุ่มเย็น) จงฟังคำบิดา.
๒. ยานนาวาว เม โทถ
ชาติปารี ตริสฺสามิ
อจลา ภวสาครา
สนดาเรสุตี สเทวกั
พ่อจงเป็นคุดยานนาวาของบิดา ไม่หวั่นไหวต่อสาครก็อภ ด้วยว่าบิดาจักข้ามฝั่งก็ชาติ
จักยังมมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วยกัน .

พระชาติราชกุมารได้ทรงสดับพระดำรัสจึงทรงคิดอย่างนี้ว่า ตาพราหมณ์นี้จึงทำเรา
ตามแต่ใจเกษอบ เราจักไม่กล่าวคำทั้งสองอย่าง (ก็จะทำตามรับสั่ง หรือขัดรับสั่ง) กับพระราช
บิดา จึงเผลอพระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำหมอบแทบพระบาทเบื้องขวาแห่งพระมหา
สัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มันทรงกันแสง .

๓. หทยั ทเทยฺย
ทเทยฺย กายั สาเวตุวา
มัสปี ฐูริรปิ จ
ยทิ โท ยางเย มม
เราฟังให้หัวใจ ดวงตา เนื้อ กาย และเลือด ถ้าใครขอเรา ๆ ได้ยินก็ฟังให้.
๔. สภาวึ จินฺตยนฺตสุส
อกมฺปิ ตตฺถ ปจวี
อกมฺปิ ตมสนฺจิตํ
สินฺรฺวานวภูตกา
เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงคิดถึงทานเป็นไปในภายในอันเป็นสภาพ จิตก็ไม่หวั่น (ต่อทุกข)
ไม่ตั้งเฉย (มุ่งแต่จะบริจาค) แผ่นดินซึ่งมีเขาสินธุและหุมูไม้เป็นเหมือนเทริดก็ไหว
ไปมา (เป็นมหัศจรรย์) .

(คัดจาก มหานิบาตชาดก เล่ม ๒ หน้า ๓๗๐, ๕๐๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ทรงแปล)

๑๐-เวสสันดรชาดก

พ.ศ. ๒๔๖๔

พระเวสสันดรกับกุมาร

บทที่ ๓

สรุปและเสนอแนะ

ผลการวิจัย แสดงว่า มีการใช้ศัพท์ว่า บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทมานานแล้ว และมีการวิเคราะห์ศัพท์เป็น ๒ แนว

๑. มาจากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นปารมี ให้ความหมายว่าความเป็นเลิศ

๒. มาจากการประกอบปารศัพท์กับอิธาตุ ให้ความหมายว่า ธรรมเครื่องถึงฝั่ง

ความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้าง ๆ คือ คัมภีร์ที่ส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นในสมัยแรก (ดูบทที่ ๓) จะใช้คำว่าบารมีในความหมายว่า ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือ ความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศทั่ว ๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธศาสนา บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวดธรรม และบางคัมภีร์หมายถึงผลสุดท้ายในพุทธศาสนา คือ พระอรหัตตผล “บารมี” ในยุคนี้ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม

ในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ความหมายของคำว่า “บารมี” เปลี่ยนไป เป็น “ธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลुพระโพธิญาณ” และอรรถกถาของคัมภีร์เหล่านี้ ได้อธิบายขยายความธรรมะตามแนวทศบารมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถกถา จริยาปิฎก ได้วิเคราะห์ขั้นตอนของทางปฏิบัติบำเพ็ญบารมีโดยละเอียด ในขั้นนี้ ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจาก “เป้าหมาย” มาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา (ดูบทที่ ๔)

ในประเทศไทย เราได้รับความคิดจากคัมภีร์ยุคอุปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก มาศึกษากัน ข้อที่น่าสังเกตคือ ในบทสวดมนต์ที่แพร่หลายในประเทศศรีลังกา และประเทศไทยที่มีเนื้อความว่า

“มหาการุณิโก นาโถ

ปุเรตฺวา ปารมี สพุพา

หิตาย สพุพลาณินิ

ปตฺโต สมุโพธิมุตตม

พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ทรงประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่ ทรงบำเพ็ญ

บารมีทุกประการ เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่สรรพสัตว์ ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว”^๑

ในบทสวดมนต์ข้างต้น พระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ประกอบด้วยพระมหากรุณา และการที่ทรงบำเพ็ญบารมีนี้ เพื่อประโยชน์สุขของบุคคลอื่น ตามแนวที่เน้นใน อรรถกถา-จรียาปิฎก (คูปทที่ ๕) ซึ่งอันที่จริงแล้ว ศาสนาทั้งหลายก็ล้วนแต่สอนเกี่ยวกับความเมตตากรุณาทั้งนั้น เพราะจะช่วยให้คนในหมู่คณะอยู่ได้และให้ความทุกข์ลดลงไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่ครูอาวุโส ประจำปี ๒๕๒๓ มีข้อความว่า

“เกียรติและความยกย่องเชิดชู ที่ได้รับเพราะการปฏิบัติหน้าที่มาด้วยความอุตสาหะเหน็ดเหนื่อย นับว่าเป็นบำเหน็จตอบแทนอันน่าพึงใจ ปลื้มใจอย่างหนึ่ง แต่สิ่งตอบแทน ซึ่งเป็นสมบัติอันเที่ยงแท้ของครูอาวุโส นั่นคือคุณธรรม ที่แต่ละคนได้อบรมและสร้างสมไว้เป็นลำดับมาตลอดเวลาอันยาวนาน ที่กล่าวเช่นนั้น เพราะเห็นว่า ครูที่แท้นั้นเป็นผู้ทำแต่ความดี คือต้องหมั่นขยันและอุตสาหะ พากเพียร ต้องเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ ต้องหนักแน่น อดกลั้น และอดทน ต้องรักษาวินัย สำนวณ ระวังความประพฤติปฏิบัติของตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนอันดีงาม ต้องปลื้มตัวปลื้มใจจากความสะอาดสบาย และความสนุก รื่นเริงที่ไม่สมควรแก่เกียรติภูมิของตน ต้องตั้งใจให้มั่นคงแน่วแน่ ต้องซื่อสัตย์ รักษาความจริงใจ ต้องเมตตาหวังดี ต้องวางใจเป็นกลาง ไม่ปล่อยไปตามอำนาจอคติ ต้องอบรมปัญญาให้เพิ่มพูนขึ้นทั้งด้านวิชาการ และความฉลาดรอบรู้ในเหตุและผล เมื่อครูที่ดีที่แท้เป็นดังนี้ จึงกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การทำหน้าที่ครูก็คือการสร้างบารมีที่แท้นั่นเอง และการบำเพ็ญบารมีหรือเพิ่มพูนความดีนั้น ย่อมบำรุงจิตใจให้เจริญมั่นคงขึ้น และขัดเกลาให้ประณีตสะอาดหมดจด. . .”^๒

^๑ พระศาสนโสภณ, *สวดมนต์แปล* (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๐๘.

^๒ พระราชดำรัสพระราชทานแก่ครูอาวุโส ประจำปี ๒๕๒๓ วันอังคาร ที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๓

พระราชดำรัสนี้ แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการในระดับขั้นของฆราวาส อันจะเป็นเหตุให้บุคคลบรรลุความผ่องใส ความอímเอิบ และความสุขสงบในจิตใจได้ต่อไป ตลอดกาลนาน

ข้อเสนอแนะ

เรื่องของบารมี เป็นเรื่องที่อยู่กันอย่างแพร่หลาย จึงมีแง่มุมอันพึงศึกษามากมาย พอยกเป็นตัวอย่างได้เช่น

๑. ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย น่าจะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของความคิดเรื่องบารมีในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาว่ามีข้อเหมือนแตกต่างกับของไทยเราอย่างไร

๒. น่าจะศึกษาค้นคว้าดูในคัมภีร์รุ่นก่อน ๆ ว่า ได้กล่าวถึงธรรมะ ๑๐ หมวดนี้ว่าอย่างไร เช่น ในพระสูตรที่ขนิทาย มัชฌิมนิกาย กล่าวถึงเรื่องทาน เรื่องศีล เป็นต้นว่าอย่างไร มีข้อเหมือนหรือต่างกับทศบารมีในอปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก และอรรถกถาของคัมภีร์ทั้ง ๓ อย่างไร

๓. บารมีทั้งหลายนั้น เป็นธรรมปฏิบัติเพื่อความสุขสงบใจ น่าจะค้นคว้าว่า จิตแพทย์ปัจจุบัน จะนำเอาหมวดธรรมทั้ง ๑๐ นี้ ไปประยุกต์ใช้รักษาความผิดปกติทางจิตใจของผู้ป่วยได้หรือไม่อย่างไร

๔. วิจัยปกิณณกถาของพระธรรมปาละให้ละเอียด

บรรณานุกรม

ก. หลักฐานชั้นที่ ๑

หมวดที่ ๑ คัมภีร์ภาษาบาลี

ก. ตัวอักษรไทย

ฎีกาของพระคัมภีร์ขีนาลังการ ผูก ๑. ตู๋หมายเลข ๖๖๘๓ ก. ๑๒๗ ข ๕/๕.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.

(ตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗.)

สิริมงคลจารย์, พระ. *มงคลคถาที่ปนิยา ปจโหม ภาโค*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๑๗.

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสุส อปทานสุส ปจโหม ภาโค. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑.

สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสุส อปทานสุส ทุติโย ภาโค. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒.

ข. ตัวอักษรโรมัน

Andersen, Dines. and Smith, Helmer, eds., *Suttanipāta*. London : Luzac & Company Ltd., 1965.

Barua, D.L., ed., *Paramatthadipani : Cariyāpīṭakatṭhakathā*. London : Routledge & Kegan Paul, 1979.

Carpenter, J. Estin, ed., *The Dīgha-Nikāya*. Vol III. London : Luzac & Company Ltd., 1976.

Chalmers, Robert, ed., *The Majjhima-Nikāya*. Vol II. London : Routledge & Kegan Paul, 1977.

———. *The Majjhima-Nikāya*. Vol III. London : Routledge & Kegan Paul, 1977.

Davids, C.A.F. Rhys, ed., *The Majjhima-Nikāya*. Vol IV. London : Routledge & Kegan Paul, 1974.

Fausböll, V., ed., *The Jataka together with its Commentary*. 6 Vols. London : Messrs. Luzac & Company Ltd., 1962.

Hardy, E., ed., *The Netti-Pakarāṇa*. London : Luzac & Company Ltd., 1961.

Horner, I.B., ed., *Madhuratthavilāsini Nāma Buddhavamsatṭhakathā*. London : Routledge & Kegan Paul, 1978.

———. *Papañcasūdanī*. Vol III. London : Routledge & Kegan Paul, 1976.

- _____. *Pāpancasūdanī*. Vol IV. London : Routledge & Kegan Paul, 1976.
- Jayawickrama, N.A., ed., *Buddhavamsa and Cariyāpitaka*. London : Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Morris, Richard; Lanberg, George and Davids, C.A.F. Rhys, eds., *Puggalapaññatti & Puggalapaññatti aṭṭhakathā*. London : Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Poussin, Louis de la Vallée and Thomas, E.J., eds., *Mahāniddeśa*, Part I - II. London : Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Trenckner, V., ed., *The Majjhima-Nikāya*. Vol I. London : Routledge & Kegan Paul, 1979.
- _____. *The Milindapañho*. London : Routledge & Kegan Paul, 1962.

หมวดที่ ๒ คัมภีร์แปล

ก. ภาษาไทย

- ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง, *มหานิบาตชาดก ทศชาติฉบับชินวร*. ๒ เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณฯ, ๒๔๘๑.
- สิริรัตนปัญญาเถระ, พระ. *คัมภีร์วัชรสารตถสังคหะ*. น.อ.เข้ม ประพัฒน์ทอง แปล, พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒. (สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัณยปฏิ และทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์).

ข. ภาษาอังกฤษ

- Horner, I.B. *The Minor Anthologies of the Pali Cannon Part III, Chronicle of Buddhas (Buddhavamsa) and Basket of Conduct (Cariyā Pitaka)*. London : P.T.S, 1975.

ข. หลักฐานชั้นที่ ๒

๑. หนังสือ

ก. ภาษาไทย

- กรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, คณะ, สำนักนายกรัฐมนตรี. *ประชุมศิลจารึก ภาคที่ ๓*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.
- _____. *ประชุมศิลจารึก ภาคที่ ๔*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.
- _____. *ประชุมศิลจารึก ภาคที่ ๕*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,

รัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

_____ . ประชุมศึลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๗.

กีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. สี่แผ่นดิน. ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๒๓.
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ลิลิตนิทราชาคริขกับตำนานแลบทร้องลครเจ้านาย
ทรงเล่นเรื่องนิทราชาคริขในรัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง. ต้นฉบับลายมือเขียน
ลงวันที่ ๑๗ ส.ค. ๒๕๑๗.

หุมนุมาตารากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ชนิด อยู่โพธิ์. ตำนานเทศน์มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑.

ปริมาณุชิตชินโรส, กรมสมเด็จพระ. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการ
ศาสนา, ๒๕๐๕.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน). ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา,
๒๕๑๕.

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์ เล่ม ๑๑. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๐๘.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. แย้มบรรยาย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๓.
(บรรณาการมูทิตาจิตในการฉลองปริญญาอักษรศาสตร์ดุขฎิบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

ลิไท, พระญา. ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘.

ล่อง ทองเสวต. หลักสัมพันธ์. พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิงจงเจริญ, ๒๕๑๕.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. ทศพิศราชธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.

วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ธรรมวิภาค ปริงเฉทที่ ๒. พระนคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕.

_____ . บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ ๒ समासและตัดัทธิ. พระนคร : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

_____ . บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาษายาดและกิต্ত์. พระนคร : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ศาสนโสภณ, พระ. สวดมนต์แปล. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.

ศิลปากร, กรม. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕.
(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ)

_____ . ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๐๔.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ศิลปในประเทศไทย. พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๒.

ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

ข. ภาษาอังกฤษ

Adikaram, E.W. *Early History of Buddhism in Ceylon*. Columbo : M.D. Gunasena Co.,
Ltd., 1953.

Conze, E. *Buddhism : Its Essence and Development*. New York : Harper & Row Publishers,
1959.

Dayal, H. *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*. Delhi : Motilal
Banarsidass, 1970.

Geiger, Wilhelm. *Pali Literature and Language*. Delhi : Taj Offset Press, 1966.

Malalasekera, G.P. *The Pali Literature of Ceylon*. Columbo : Gunasena Co., Ltd., 1958.

Whitney, William Dwight. *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit
Language*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1963.

Winternitz, M. *A History of Indian Literature, Vol II*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

Woolner, A.C. *Introduction to Prakrit*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.

๒. บทความ

สินชัย กระบวนแสง. “ประติมานวิทยา : ภาพสลักบนใบเสมาจากอำเภอเกษตรสมบูรณ์
จังหวัดชัยภูมิ.” *วารสารโบราณคดี* ๖ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๒๘)

สุทธิลักษณ์ ไชยสุด และ พรพรรณ เลหาศิรินาถ. “ประติมานวิทยาใบเสมาที่เมือง
ฟ้าแดดสูงยาง.” *วารสารโบราณคดี* ๕ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗)

Krairiksh, Piriya. *Semas with Scenes from the Mahānipāta Jātakas in the National Museum
at Khon Kaen*. ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องใน

งานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗.

๓. พจนานุกรม

จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. *พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*.

กรุงเทพ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, ๒๕๑๓.

เทพดรณานุศิษฏ์, หลวง. *พระคัมภีร์ธาตุปทูปิกา*. กรุงเทพ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

บาลีอภิธานปทูปิกา พร้อมทั้งสูจิ. กรุงเทพ : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๔.

ปรียัติธรรมธาดา, พระยา. *บาลีลีปิกรม*. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาลบรรณปัติ, ๒๔๕๘.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๐.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, *ธรรมานุกรม*. นครหลวง : มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

Childers, Robert Caesar. *A Dictionary of the Pali Language*. London : Kegan Paul, Trench, Trubner. Co., Ltd., 1909.

Davids, T.W. Rhys and Stede, William. *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1972.

Edgerton, F. *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Vol II : Dictionary. Delhi : Motilal Banarsidass, 1972.

Malalasekera, G.M. *Dictionary of Pali Proper Names*. 2 Vols. London : Luzac & Company Ltd., 1960.

Monier - Williams, M. *Sanskrit-English Dictionary*. Oxford University Press, 1973.

Nyanatiloka. *Buddhist Dictionary*. Columbo : Frewin Co., 1972.

๔. สารนิพนธ์

สุรัสวดี อธิฐรัตน์. *ประติมานวิทยาไบเฮมาที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ*. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีการศึกษา ๒๕๒๑.

ภาคผนวก ก.

ศัพท์ สตุตฺ ตามพจนานุกรม สตุโต แปลว่า สัตว์, คน ในภาษาสันสกฤต สตุตฺว แปลว่า “ความดี” ได้ สตุต อาจจะเป็นรูปบาลีของ “สตุตฺว” ถ้าเป็นได้เช่นนั้นก็น่าจะสันนิษฐานต่อไปว่า “พระมหาสัตว์” อาจจะไม่แปลกอย่างได้ว่าผู้มีความดีอันยิ่งใหญ่ “พระโพธิสัตว์” อาจจะไม่แปลกได้ว่าผู้มีความดี คือความดี ศาสตราจารย์ ม.ล.จิรายุ นพวงศ์ อธิบายว่า Dict. P.T.S. เทียบ สตุโต กับ Vedic Sattva : living being, satvan “คนมีแรง, นักรบ” มาจาก sant กิตฺก อนุต ปัจจัยของธาตุ อสุ “มี, เป็น” สตุตฺ (นปฺ.) แปลว่า substance “ของมีอยู่จริง” คำปฏิเสธ นิสฺสตุตฺ แปลว่า non substance, phenomenal = ปราภฏการณํ กรียากิตฺก อนุต ปัจจัยของธาตุ อสุ มีทั้งรูป santa - sant - และ sat เช่น santo (ป. เ. ปฺ), santo (ป. พหฺ. ปฺ), satā (ต. เ.อ.), sati (ส. เ.อ.), sabbhi (ต. พหฺ) รายละเอียดอยู่ใน Dict. P.T.S. p. 675

sant - sat - เดิมแปลว่า “มีอยู่, เป็นอยู่” ต่อมากลายเป็น “มีจริง ๆ ของจริง” แล้วแปลว่า “ดี, ประเสริฐ”

เนื่องจาก sant ที่ใช้รูป santa ก็มี ซึ่งพ้องกับกรียากิตฺก ต ปัจจัยของ sammati = “สงบราบแล้ว, เหนื่อยแล้ว, หหมดแรงแล้ว” และความหมายหลังของ sant - sat - “ดี, ประเสริฐ” ก็ไปใกล้เคียงกับ “สงบราบ” (ซึ่งถือว่าดีว่าประเสริฐ) น่าสังเกตว่า แม้แต่ กิตฺก ต ปัจจัยของ sammati รูป sata - หรือ sat - ไม่มี แต่ความเข้าปนกันระหว่าง santa - กับ sant - ก็มีอยู่

sat - “เป็นอยู่, ดี” เปลี่ยน t ตามเหมาะแก่พยัญชนะที่ตามมา (ถ้าสระตามมา ก็ไม่เปลี่ยน) เช่น sat - ī หลึงดี, เช่น sakkaroti (sat - karoti), sakkāya (sat - kāya), sagguna (sat - gūṇa), sacca (sat - ya), sajjana (sat - jana), saddhamma (sat - dhamma), sappurisa (sat - purisa)

การเทียบรูป sattva (skt.) satta (p.)

pkt. sat -

p. sat -

sat - tva

sat - tta

ในบาลีตัด ออกตัวหนึ่ง

มีคำหรือส่วนคำที่รูปใกล้เคียง ๆ กัน แต่ความต่างกัน เนื่องด้วยคำ sant คือ

๑. sa - sva - (skt.) “ของตนเอง” เช่น
  - sa - dhamma “ศาสนาของตนเอง”
  - sa - desa “ประเทศของตนเอง”
  - sa - citta “ใจตัวเอง”

๒. sat - “มีอยู่, ดี”

satta, sattva

saddhamma, saddharma ศาสนาที่ดี

sappurisa sat puruṣa

๓. sant -

santo puriso (จากรูป santa)

santo puriso (จากรูป sant -)

๔. santa sānta ระวังแล้ว, เหนื่อยแล้ว

santa - dhamma สภาพสงบ

น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง วิเคราะห์ว่า สโต ภาโว หรือ สัมภวติ เอเตนาคี สตุตัม แปลว่า ภาวะแห่งคนดี หรือคุณเป็นเหตุเป็นคนดี

ภาคผนวก ข.

การแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ตามมติพระธรรมปาละ

มติของพระธรรมปาละที่กำหนดประเภทของพระโพธิสัตว์ ๓ ประเภทตามระดับของปัญญา เป็น อุกมตัตถุญ วิปจิตถุญ และ เนยยะ พิจารณาได้ว่า เป็นการกำหนดประเภทของบุคคลโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นมาตรฐาน ซึ่งแต่เดิมมาได้จำกัดวงว่าต้องเป็นพุทธเวไนย เช่น ที่เข้าใจกันในหมู่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ในบัดนี้ หากแต่หมายกว้างออกไปจนอาจกล่าวได้ว่า เป็นสาธารณชนยัที่เดียว หรือมีฉะนั้น พระธรรมปาละก็คงดำเนินตามแนวของพระมหากัจจายนะที่กล่าวถึงประเภทของบุคคล มีอุกมตัตถุญเป็นต้น ตามคัมภีร์เนตติปกรณ์ ด้วยกำหนดตามภูมิปัญญาเป็นมาตรฐาน ดังที่กล่าวไว้

“ปรโต โฆสา สุตมยิปญญา.” ปัจจตุตสมภูจिता โยนิโส มนสิการา
จินตามยิปญญา. ยี ปรโต โฆเสน ปัจจตุตสมภูจิตเณ จ โยนิโส มนสิการเณ
ณานิ อุปปชชติ อयी ภาวนามยิปญญา. ยสฺส อิมา เทว ปญญา อตุถิ
สุตมยิ จินตามยิ จ อयी อุกมตัตถุญ. ยสฺส สุตมยิปญญา อตุถิ จินตามยิ
นตุถิ อयी วิปลจิตถุญ. ยสฺส เณว สุตมยิ อตุถิ น จินตามยิ อयी เนยยา.
(เนย์โย).

แปลความว่า

“ความรู้เกิดเพราะคำประกาศโดยผู้อื่นชื่อ สุตมยิปญญา ความรู้สำเร็จ
ด้วยการฟัง, ความรู้เกิดเพราะการกระทำในใจโดยแยกกาย อันผู้ค้ำ
เฉพาะตน ชื่อ จินตามยิปญญา ความรู้สำเร็จด้วยความคิด. ความรู้เกิด
เพราะคำประกาศโดยผู้อื่น และเพราะการกระทำในใจโดยแยกกายอัน
ผู้ค้ำเฉพาะตน นี้ชื่อ ภาวนามยิปญญา ความรู้สำเร็จด้วยการอบรม.
ปัญญา ๒ ประการเหล่านี้ คือ สุตมยิปญญา และจินตามยิปญญา มีแก่
ผู้ใด ผู้หนึ่งชื่อ อุกมตัตถุญ. สุตมยิปญญา มีแก่ผู้ใด (แต่) ไม่มีจินตามยิ-

ปัญญา ผู้นั้นชื่อ วิปจิตัญญู. ผู้ใดไม่มีสุตมยปัญญา ไม่มีจินตามยปัญญา
ผู้นั้นชื่อ เนยยะ”

ข้อความข้างต้นนี้ เป็นอธิบายของพระมหากัจจายนะ ไม่ปรากฏเค้าความที่จำกัด
ว่าการจัดประเภทบุคคลที่ใช้ภูมิปัญญาเป็นมาตรฐานว่าจะต้องเป็นพุทธเวไนย แต่เป็นไป
ทางสาธารณนัย ดังนั้นการแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ตามมติของพระธรรมปาละจึงควร
พึงได้

ประวัติผู้เขียน

ข้าพเจ้า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เกิดเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๘ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษา ได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับเหรียญทองในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๑๙ ได้รับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก) จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา ๒๕๒๒ เข้าศึกษาในภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๒๐ ขณะนี้รับราชการในตำแหน่งอาจารย์ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

ครุฑนีนี่ค้นเรื่อง

	หน้า		หน้า
ก.		ข.	
กัณฑ์	๔๓ - ๔๔	ชาดก	๕๒
ภัทท°	๔๔	ชาดกัญชุกถา, คัมภีร์	๘๗
มัทท°	๔๓	ชินกาลมาลีปกรณ์, คัมภีร์	๑๔๓ - ๑๔๔
วร°	๔๔	ชินาลังการ, คัมภีร์	๑๕
สาร°	๔๓		
สารมัทท°	๔๔	ณ.	
กรรณา	๑๐๒, ๑๐๗	ฌาน	๒๖
ข.		ฌานบารมี	๑๑๔
ขันติ		จตุตถ°	๑๑๔
ขันติ, ทศพิชราชธรรม	๑๓๘	ปฐม°	๑๑๔
ขันติบารมี	๕๓, ๑๖๒	ฎ.	
ชุกทกนิกาย	๔	ฎีกา	๗
ค.		ด.	
คัมภีร์พุทธศาสนา		ตบะ	๑๓๕
การกำหนดอายุของคัมภีร์	๓	ไตรปิฎก	๓ - ๖
คัมภีร์พระไตรปิฎก	๓	ไตรภูมิพระร่วง	๑๒๕
คัมภีร์อื่นจากพระไตรปิฎก	๕	ถ.	
คำนำนิบาตชาดก พระนิพนธ์พระเจ้า		เถรวาท, พระพุทธศาสนา	๑
วรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์	๑๕๕	ท.	
จ.		ทศชาติ	๑
จตุตถฌาน	๒๖	ทศบารมี	๑
จริยาปิฎก	๓๕	ทศพิชราชธรรม	๑๓๗
จิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ	๑๖๖	ทาน	๑๓๗
จตุปปาตญาณ	๒๗		
เจโตวิมุตติ	๒๗		

ทาน, ทศพิชราชธรรม	๑๓๗
ทานบารมี	๓๗
ธรรม ^๐	๑๑๐
พาหิร ^๐	๑๐๕
อภย ^๐	๑๑๐
อัมมัตติก ^๐	๑๑๐
อามิส ^๐	๑๑๐
ที่บังกร, พระพุทธเจ้า	๘๗, ๕๔
ทุกกรกิริยา	๒๓
ทูเรนิทาน	๘๗, ๑๕๔

ธ.

ธรรมนคร	๘๒, ๘๓
ธรรมานุกรม, หนังสือ	๑๖๐
ธรรมปาละ, พระอรรถกถาจารย์	๑๐๐, ๑๐๒
ธรรมวิภาค, หนังสือ	๑๕๒
ธัมมปัทฏฐกถา, คัมภีร์	๕๘

น.

นาคเสน, พระเถระ	๘๑, ๘๒, ๘๓
นิทานกถา	๘๗
ทูเรนิทาน	๘๗, ๑๕๔
สันติเกนิทาน	๘๗
อวิทูเรนิทาน	๘๗, ๑๕๔
นิบาตชาดก	๑๕๕, ๑๖๗
นิพพาน	๔, ๑๑, ๒๐
เนกขัมมะ, เนกขัม	๗๑
เนกขัมมบารมี	๔๗, ๕๕

ป.

บริจาต, ทศพิชราชธรรม	๑๓๘
----------------------	-----

บารมี, ปารมิตา, ปารมี	๑
การวิเคราะห์ศัพท์	๕ - ๑๗
ชั้นของบารมี	๑๕๔, ๑๖๑
บารมี	๑๑๓, ๑๕๔
ปรมัตถบารมี	๑๕๔, ๑๕๕
อุปบารมี	๑๑๓, ๑๕๔
ความหมายของคำว่าบารมี	๕ - ๓๔
ความหมายของบารมีตามรูปศัพท์	๕
ความหมายของบารมีใน-	
พระไตรปิฎก	๑๘ - ๓๔
ความหมายของบารมีในคัมภีร์อุปทาน	
พุทธวงศ์และจริยาปิฎก	๓๕ - ๗๘
ความหมายของบารมีในคัมภีร์ปกรณ์	
พิเศษและอรรถกถา	๗๕
ความหมายของบารมีในคัมภีร์-	
พุทธศาสนาในประเทศไทย	๑๑๘
ทศบารมี, บารมี ๑๐	๑๔, ๑๑๔
บารมี ๖	๑๑๔
บุคคลบัญญัติ, บุคคลบัญญัติ, คัมภีร์	๓๐
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๒๓, ๒๗

ป.

ปกรณ์พิเศษ, คัมภีร์	๗๕
ปฐมฌาน	๒๖
ปฐมสมโพธิกถา, คัมภีร์	๑๔๔ - ๑๕๑
ปปัญจสูทนี, คัมภีร์อรรถกถา	๘๔ - ๘๖
ปรมัตถที่ปนี อรรถกถาจริยาปิฎก	๕๕
ปรมัตถบารมี	๔๐
ปัจเจกพุทธเจ้า, พระ	๓๕
ปัจเจกพุทธาปทาน	๓๖
ปัญญา	๓๗

ปัญญาบารมี	๓๗	มณฑกัปป	๔๓
ปัญญาธิกะ, พระพุทธเจ้าประภท	๑๔๓	มัททวะ, ทศพิชราชธรรม	๑๓๕
ปัญญาวิมุตติ	๒๗	มิลินทปัญหา, คัมภีร์	๘๐
ปัญญาสชาดก	๑๓๑	เมตตา	๕๓
ปรัชญาปารมิตา	๑๒๐	เมตตาบารมี	๕๓
ปารคู	๒๕, ๓๒		
ปารายนะ	๒๐, ๓๒	ร.	
ปาริมะ	๓๒	รูปสี่ัญญา	๒๖
พ.		ว.	
พละ ๕	๒๕	วรกัปป	๔๔
พุทธโฆชะ, พุทธโฆษาจารย์,		วิชา ๓	๒๓
พระอรรคณาจารย์	๘๗	จุดปवादญาณ	๒๓
พุทธทัตตะ, พระอรรคณาจารย์	๕๘	บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๒๓
พุทธธรรม	๔๕	อาสาวิกขยญาณ	๒๔
พุทธวงศ์, คัมภีร์	๔๐	วิญญานัญญาตนะ	๒๗
พุทธศาสนา	๑	วิธีวิเคราะห์ศัพท์	๗
เถรวาท	๑	ศัพท์นยะ	๗
มหายาน	๒	ศัพท์นยะเทียบ	๗
โพชฌงค์ ๗	๒๕	วินัยปิฎก, พระไตรปิฎก	๓
โพธิสัตตวภูมิ, คัมภีร์	๑๓	วิโมกข์ ๘	๒๕
ภ.		วิริยบารมี	๕๓
ภัททกัปป	๔๔	วิริยาธิกะ, พระพุทธเจ้าประภท	๑๔๓
ภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา	๑๓	วิสุทธชนวิลาสินี อรรคณาอุปทาน	๕๘
ม.		ค.	
มหาจักจายนะ, พระมหาเถระ	๘๑, ๘๒	ศีล	๕๒
มหานิทเทศ, คัมภีร์	๒๕	ศีล, ทศพิชราชธรรม	๑๓๘
มหายาน, พุทธศาสนา	๒	ศีลบารมี	๕๒
มัจฉิมนิกาย	๔, ๒๐	ด.	
		สติปัญญาฐาน ๔	๒๔

สังขบารมี	๕๓	อิทธิบาท ๔	๒๕
สัญญาเวทิตนโรธ	๒๗	อินทรีย์ ๕	๒๕
สัทธาธิกะ, พระพุทธเจ้าประเภท	๑๔๓	อุทกดาบส	๒๓
สันติเกนิทาน	๕๒	อุบายโกศล, อุบายโกศล	๑๐๗
สัมมัมปธาน ๔	๒๔	อุปบารมี	๑๑๓
สารกัมป์	๔๓	อุเบกขาบารมี	๕๔
สารมณฑกัมป์	๔๔	โอริมะ	๓๓
สาวกาปทาน	๓๕, ๔๐		
สุดตนิบาต, คัมภีร์	๒๕		
สุดคันตปิฎก, พระไตรปิฎก	๓		

อ.

อริยฐานบารมี	๕๓
อนุฎีกา, คัมภีร์ประเภท	๑๒๓, ๑๓๑
อปทาน, คัมภีร์	๓๖
อภิธรรมปิฎก, พระไตรปิฎก	๕
อภินิหาร	๑๐๗
อรรถกถา, คัมภีร์ประเภท	๘๔
อริยบุคคล ๖ ประเภท	๓๑
อรุปีสัญญา	๒๕
อวิทูเรนิทาน	๕๑
อวิโรธนะ, ทศพิชราชธรรม	๑๔๐
อวิหิงสา, ทศพิชราชธรรม	๑๔๐
อักโกธนะ, ทศพิชราชธรรม	๑๓๕
อังกุตรนิกาย	๓, ๔
อากาธานัญญาตนะ	๒๗
อากิญจัญญาตนะ	๒๗
อาชชวะ, ทศพิชราชธรรม	๑๓๕
อาสวะ	๑๖๐, ๑๖๓
อาสวัภยญาณ	๒๗
อาฬารดาบส	๒๓

2 030010 008367

100.00 ז"ג